

РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
УНИВЕРЗИТЕТ „СВ.КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ - СКОПЈЕ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ИНСТИТУТ ЗА БЕЗБЕДНОСТ, ОДБРАНА И МИР

***ЗАСТАПУВАЊЕ И ПРИМЕНА НА
МЕЃУНАРОДНИТЕ ПРАВНИ АКТИ И
МЕЃУНАРОДНИТЕ ПРАВНИ МЕХАНИЗМИ ВО
ФУНКЦИЈА НА МИРОТ***

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Кандидат
М-р Силвана Петревска

Ментор
Проф. д-р Билјана Ванковска

Скопје, 2015 година

ВОВЕД.....	1
------------	---

ПРВ ДЕЛ ЗАСТАПУВАЊЕ

ГЛАВА 1 ДЕФИНИРАЊЕ И ПРИМЕНА НА ЗАСТАПУВАЊЕТО

1. Јазичните проблеми околу дефинирањето на поимот застапување.....	12
2. Појава, развој и примена на застапувањето.....	21
3. Застапувањето во корелација со лобирањето.....	32
4. Ненасилните вредности на застапувањето.....	42
5. Застапувањето и граѓанскиот сектор за глобализација на мирот и демократијата.....	45

ГЛАВА 2 ТЕОРИСКИ ПОСТУЛАТИ И ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА НА ЗАСТАПУВАЊЕТО

1. Основните принципи и суштинските компоненти на застапувањето.....	52
2. Видови стратегии на застапувачкиот процес.....	63
3. Истражувањето, медиумите и финансиските ресурси - база на застапувањето.....	65
3.1 Клучната улога на медиумите во застапувањето.....	67
3.2 Обезбедување пристап до медиумите.....	68
3.3 Рамковно поставување на проблемот кој се застапува.....	69
3.4 Подготвување на материјал за истражуваниот проблем.....	70
3.5 Подготовка за воспоставување односи со јавноста.....	71
3.6 Финансиските ресурси-фактор за успешно застапување.....	73
3.7 Мониторингот и евалуацијата дел од процесот на застапување.....	74
4. Застапувањето во функција на мирот и ненасилството.....	77
4.1 Постапки на застапувањето за спречување на насилните конфликти.....	79
4.2 Едуцирањето и информирањето за мир пропратен елемент на застапувањето.....	81
4.3 Предупредувачки мерки на застапувањето во корист на мирот.....	84

ГЛАВА 3

ВЛИЈАНИЕ НА ГРАЃАНИТЕ ВРЗ ЈАВНИТЕ ПОЛИТИКИ ПРЕКУ ЗАСТАПУВАЊЕТО

1. Поим и предмет на јавните политики.....	87
1.1 Анализа на јавните политики.....	91
1.2 Видови анализа на јавните политики.....	93
1.3 Науката - функционална алатка во анализата и креирањето на јавните политики.....	94
2. Граѓаните и нивната улога во препознавањето на штетните јавни политики.....	96
3. Идентификувањето на општествените проблеми услов за влијание врз јавните политики.....	99
4. Учеството на граѓаните во анализата, критиката и креирањето на јавните политики.....	102
5. Граѓанските движења и застапувањето во креирањето и менувањето на јавните политики.....	108

ВТОР ДЕЛ

МЕЃУНАРОДНОТО ЈАВНО ПРАВО, ДИПЛОМАТИЈАТА И ЗАСТАПУВАЊЕТО

ГЛАВА 1

МЕЃУНАРОДНАТА ДИМЕНЗИЈА НА ПРАВОТО И МИРОТ

1. Поим и функција на правото.....	119
2. Современиот развој на правото.....	126
2.1 Надминување на правните традиции.....	130
2.2 Субјективните толкувања на правните ситуации.....	132
3. Меѓународното право и светската политика.....	136
4. Потребата и можноста за надминување на војните.....	140
4.1 Цената на војните.....	143
4.2 Државата монополист на војната и одбраната?.....	144
5. Меѓународното право во функција на мирот.....	146
5.1 Правото на Организацијата на обединетите нации.....	148
5.2 Правото и Европската унија.....	152
5.3 Правата на членките на ООН vis-à-vis правата на членките на ЕУ.....	154

6. Мирни начини на решавање на меѓународните спорови.....	155
6.1 Решавање на спорите по судски пат.....	158
6.2 Решавање на спорите со преговарање.....	159
6.2.1 Методите на преговарање корисен образец за решавање на спорите.....	161
6.3 Други мирни средства за разрешување на спорите.....	163
6.4 Дипломатијата - инструмент за решавање на спорите.....	166
6.4.1 Видови на дипломатија.....	170
6.4.2 Превентивната дипломатија можност за спречување на вооружените конфликти.....	173
7. Меѓународните организации во мултилатералната дипломатија.....	176

ГЛАВА 2

ЗАСТАПУВАЊЕТО И МЕЃУНАРОДНОТО ЈАВНО ПРАВО ВО ФУНКЦИЈА НА МИРОТ

1. Јавниот интерес и неговите составни делови.....	180
2. Правните акти основа и рамка за примена на застапувањето.....	187
2.1 Меѓународно правните акти и нивната примена во застапувањето за мир.....	189
2.1.1 Правните инструменти на Обединетите нации.....	192
2.1.2 Правните механизми на Обединетите нации.....	207
2.2 Регионалните правни акти и нивната примена во застапувањето за мир.....	224
2.2.1 Застапувањето за мир, правда и слобода во Европа.....	225
2.2.2 Регионални акти за човековите права, мирот, правдата и слободата во Африка и Америка.....	234
2.3 Човековите права, мирот и безбедноста вградени во документите и механизмите на ОБСЕ.....	240
2.4 Националните правни акти и нивната примена во застапувањето за мир.....	248
3. Можностите за примена на дипломатијата преку застапувањето.....	251
4. Заштитата на човековите права клучен адут на застапувањето.....	262

ТРЕТ ДЕЛ

ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА НА ЗАСТАПУВАЊЕТО

1. Причини за примена на застапувањето за мир.....	266
2. Застапувањето во акција.....	267
2.1 Идентификување на општествен проблем.....	268
2.2 Истражување и анализа на проблем.....	269

2.3 Дефинирање на позицијата и очекуваните резултати.....	270
2.4 Создавање коалиции.....	271
2.5 Едуцирање и информирање.....	273
2.6 Лобирање.....	274
ЗАКЛУЧОК.....	276
БИБЛИОГРАФИЈА.....	282

ВОВЕД

Иако Организацијата на обединетите нации е (или треба да биде), клучниот носител на одговорноста за зачувување на мирот и безбедноста во светот, сепак (во помала или поголема мерка), соодветен удел имаат и државите, како и повеќе регионални меѓународни организации (како Европската унија, НАТО), но и други владини и невладини организации и специјализирани агенции. Меѓутоа, новина во постмодерниот (поствестфалскиот) меѓународен поредок е тоа што сè поголема улога имаат и граѓаните како поединци, граѓаните организирани во групи, невладините организации, стручните лица, експертите и медиумите.

Синтагмата „одржување на мирот и безбедноста“ во оваа докторска дисертација ја прошируваме со воведување на концептот мировна состојба, кој е иманентно поврзан со концептот право на мир. Светомир Шкарик го објаснува на следниот начин:

Правото на мир како индивидуално право е производ на нуклеарното доба. Поточно, тоа е производ на атомските бомбардирања на Хирошима и Нагасаки во август, 1945 година. Во ова право е содржано искуството на сите видови војни, а особено страдањата на Јапонците од атомското бомбардирање. Јапонија е единствената земја во светот со трагично искуство од сите видови војни, вклучувајќи ја и нуклеарната војна. Правото на мир содржи две компоненти: отсуство на секаков вид војна (негативен мир) и надминување на структурното насилство со соработка и со други ненасилни средства (позитивен мир). Првата компонента ја исклучува војната, а втората - стравот, сиромаштијата, неправдата и доминацијата. Структурното насилство не може да се елиминира со воени средства. И обратно, војната не може да се отстрани ако постојано тлее сиромаштијата, дискриминацијата или доминацијата од најразличен вид. Меѓународната заедница е суптилна творба-неспојлива со насилство и воени средства. Таа бара култивирани градинари како што тоа го бараат крвките растенија.¹

Во воведниот дел на *Универзалната декларација за правата на човекот*² се вели дека темел на слободата, правдата и мирот во светот се

¹ Светомир Шкарик, *Правото, силата и мирот-Македонија и Косово*, Култура, Скопје, 2002, стр.383.

² Цитирано според: Звонимир Јанкуловски (избор и превод), *Човекови права, збирка меѓународни документи за правата на човекот*, Фонд Отворено општество на Македонија, Скопје, 1993, стр.13-19.

признавањето на вроденото достоинство и еднаквите и неотуѓиви права на сите членови на човековото семејство. Понатаму, во членот 3 се вели дека секој човек има право на живот, слобода и безбедност на личноста, што пак од своја страна создава обврска за секој човек како поединец и во заедница со други да работи на идентификување постоење на проблем кој би го загрозил, односно би претставувал закана за животот, слободата и безбедноста на личноста. Земајќи предвид дека правото на живот, слобода и безбедност на личноста можат да се обезбедат и остварат само во услови на мир, основна задача на секој поединец, орган, организација, држава, регион и воопшто на целокупната меѓународна заедница е воспоставување и обезбедување состојба на мир. Ситуации, проблеми, состојби коишто го загрозуваат мирот, како на локално и национално, така и на регионално и меѓународно ниво, постојат многу. Тие може да бидат природни, општествени и техничко-технолошки, посредни и непосредни, латентни и активни, постојани и повремени, минати, сегашни и идни, надворешни и внатрешни³ поконкретно, може да бидат од социјален, економски, политички, правен, културен и еколошки карактер, од национална, религиозна, расна и родова природа.

Во ситуации кога постои спор – несогласување помеѓу две или повеќе страни, а истото произлегува од различни и спротивставени ставови, позиции и интереси на страните, проследено е со барања, конкретизирано е низ нив и во себе вклучува откажување од веќе поставените ставови, позиции и интереси, и само од себе произведува отпор и недоразбирање помеѓу страните, многу лесно може да прерасне во конфликт. Наместо да се дозволи постоечкиот спор да прерасне во конфликт, а потоа да се преземаат акции и дејствија за негово разрешување, можно е преку застапување истиот да се превенира од ескалација и да се разреши.

Застапувањето (или заговарањето, збор кој се користи како синоним) е процес кој произлегува и се темели на примената на меѓународните правни акти и меѓународните правни механизми, а со цел спречување спорот да прерасне во конфликт. На тој начин, застапувањето како процес е во директна функција на сочувување на мирот и мировната состојба.

³ Оваа поделба преземена е од Митко Котовчевски, *Извори на загрозување на мирот и на националната безбедност*, Унион Траде, Скопје, 1999, стр.11-13.

Зошто е значајно да се истражи дали и во која мерка застапувањето и примената на меѓународните правни акти и правни механизми може да бидат/се во функција на мирот?

Како една од целите на единствената универзална меѓународна организација, содржана во *Повелбата на Обединетите нации*⁴ е одржувањето на меѓународниот мир и безбедност.⁵ Оттука, ООН има можност да презема колективни мерки за спречување и отстранување на заканите по мирот, а заради спречување на акти на агресија или други нарушувања на мирот. Во тој домен се и серија механизми за мирно решавање на споровите, во согласност со начелата на правдата и меѓународното право.

Во воведот на *Конвенцијата за заштита на човековите права и основни слободи*⁶ на Советот на Европа, се вели дека постои длабока приврзаност кон оние основни слободи кои ги чинат темелите на правдата и мирот во светот, и чија заштита, од една страна се темели врз вистинската политичка демократија, а од друга страна врз заедничкото сфаќање и почитување на човековите права од кои тие слободи зависат.

Во *Африканската повелба за правата на човекот и народите*⁷, во главата со која се определуваат должностите на граѓаните, поконкретно во членот 27, се вели дека секој поединец има должности спрема своето семејство и општество, државата и другите легално признати заедници и меѓународната заедница, и дека правата и слободите на секој поединец ќе се

⁴ Повелбата на ООН потпишана е на 26 јуни 1945 година, а стапи во сила на 24 октомври 1945 година. *Обединети нации-Темелни документи*, Одбор за одбележување на педесетгодишнината од основањето на Организацијата на обединетите нации, Скопје, 1995, стр.9-41.

⁵ Билјана Ванковска објаснува: „Вообичаено, под меѓународна безбедност наместо кохерентен концепт повеќе се подразбира пристап кон анализата, или поточно она ниво на анализа на безбедносните состојби/интереси/закани/процеси, кое ги надминува националното и регионалното ниво на безбедност. Под влијание на растечката фасцинација со глобализацијата, повремено се користи и изразот глобална безбедност, но главно како синоним за меѓународната безбедност.“ *Меѓународна безбедност:критички пристап*, Филозофски факултет, Скопје, 2011, стр.21.

⁶ Конвенцијата за заштита на човековите права и основни слободи на Советот на Европа, усвоена е на 4 ноември 1950 година во Рим. Стапила во сила на 3 септември 1953 година. Звонимир Јанкулоски (избор и превод), *Човекови права, збирка меѓународни документи за правата на човекот*, Фонд отворено општество на Македонија, Скопје, 1993, стр.264-282.

⁷ Африканската повелба за правата на човекот и народите, усвоена е на 18-тото Собрание на шефови на држави и влади на земјите на африканското единство во Најроби, Кенија, 27 јуни 1981 година, а стапила во сила на 21 октомври 1986 година. Звонимир Јанкулоски (избор и превод), *Човекови права, збирка меѓународни документи за правата на човекот*, Фонд отворено општество на Македонија, Скопје, 1993, стр.292-312.

применуваат со должно почитување на правата на другите, колективната безбедност, моралот и заедничкиот интерес.

Во *Американската конвенција за човекови права*⁸, во главата која се однесува на личните одговорности и ги регулира односите помеѓу должностите и правата на човекот, поконкретно во членот 32, наведено е дека секое лице има одговорности спрема своето семејство, својата општествена заедница и човештво, и дека правата на секое лице се ограничени со правата на другите, безбедноста на сите и праведните барања кои ги налага општото добро во демократското општество.

Од една куса, теоретска анализа на мал дел од постоечките меѓународни универзални и регионални правни документи, се гледа дека е направен сериозен обид за правно регулирање и обезбедување на мирот и безбедноста, и тоа како на меѓународно, така и на регионално ниво. На национално ниво тоа е постигнато со ратификување на меѓународните и регионалните правни акти и внесувањето одредби во уставите на државите, односно во другите видови уставотворни документи, со кои освен што се гарантираат бројните човекови права и слободи, во одреден степен се презема обврска за превенирање на насилните конфликти на еден демократски и ненасилен начин. Како пример може да се посочи Уставот на Република Македонија, во кој е определено дека една од темелните вредности на уставниот поредок на Република Македонија претставуваат основните слободи и права на човекот и граѓанинот признати со меѓународното право и утврдени со Уставот.

Неспорно е дека постои свесност за вредноста на човечкиот живот и потребата од негова заштита на правно и политичко ниво, но истата може да се обезбеди само во услови на мир. Праксата покажува дека постои неусогласеност помеѓу она што е правно прокламирано и она што се случува во реалноста. Резултатите од истражувањата и анализите покажуваат дека не само што постојат универзални правни документи кои важат за целата меѓународна заедница, и регионални правни документи со кои се регулираат

⁸ Американската конвенција за човекови права, усвоена е на конвенцијата на Организацијата на американските држави во Сан Хозе на 22 ноември 1969 година. Стапила во сила на 18 јули 1979 година. Види: Звонимир Јанкулоски, исто, стр. 312-346.

односитe помеѓу државите - припадници на одреден регион, истите содржат одредби со кои се гарантираат човековите слободи и права, а како една од основните цели го имаат поставено обезбедувањето на мирот и безбедноста. Воедно, овие документи содржат и одредби што ги обврзуваат државите потписнички, со националните уставы и соодветни закони да обезбедат остварување на човековите слободи и права. Меѓутоа, реалноста покажува и нешто друго. Имено, не само на граѓаните како поединци, туку и на надлежните органи и институции им недостигаат знаења и вештини за да го применат системот на меѓународното право за остварување на човековите права, обезбедување на мирот и безбедноста, а кога постои спор, во функција на негово мирно решавање.

Познавањето на постоечките расположливи решенија содржани во меѓународно-правните акти е важен фактор кој ја поттикнува и насочува работата на сите оние кои се ангажирани во мировните активности. Тргнувајќи оттаму, тие потоа настојуваат да се стекнат со вештини за примена на застапувањето (advocacy), кое претставува процес дизајниран да влијае на политичките одлуки на локално, национално, регионално и меѓународно ниво. Користејќи ги знаењата и вештините, овие актери потоа можат успешно да ги активираат правните механизми дефинирани и содржани во меѓународно-правните документи, коишто се однесуваат на сочувувањето на мирот.

Имајќи предвид дека многу луѓе не се свесни за своите права, но и за својата моќ, па не се вклучени ниту во мировните движења, ниту во системот на заштита кој го обезбедуваат меѓународното и националното право, ова истражување има за цел да укаже на потенцијалот кој во себе го содржи специфичниот процес наречен застапување, и како со примена на меѓународното право изразено преку неговите одредби и механизми, мирот и безбедноста можат да се направат остварливи и одржливи.

Докторската дисертација е во областа на мировните студии, и токму затоа значајно е да се укаже дека истражувањето има теориски и практичен аспект. Имено, елаборацијата на соодветните одредби од меѓународните и регионалните документи се прави низ призмата на практичните можности кои тие ги нудат како правна рамка за застапувањето. Од друга страна, се истражуваат причинско-последичните врски меѓу застапувањето како

политички процес и последиците кои ги предизвикува во поглед на активирање на силата и потенцијалот на граѓанското општество и ефектите врз општеството. Интенцијата на дисертацијата е да потврди дека она што постои како теориски концепт може да се примени во практиката, со цел сочувување на мирот, но и спречување на насилните конфликти, без оглед на нивниот карактер и причината која што ги предизвикала.

Преку истражувањето направено за потребите на трудот се издвојуваат релевантните субјекти, односно оние кои со своите активности и работа, согласно постоечката правна регулатива, можат да дејствуваат во превенирањето на конфликтите и сочувувањето на мирот.

Докторската дисертација под наслов ЗАСТАПУВАЊЕ И ПРИМЕНА НА МЕЃУНАРОДНИТЕ ПРАВНИ АКТИ И МЕЃУНАРОДНИТЕ ПРАВНИ МЕХАНИЗМИ ВО ФУНКЦИЈА НА МИРОТ, за своја *основна научна цел* има стекнување теориски сознанија како системот на меѓународното право, односно меѓународните правни акти и меѓународните правни механизми можат да бидат ставени во функција на мирот преку застапувањето. *Посебната цел* на трудот е утврдување дали застапувањето како процес може да ја активира превентивната дипломатија, или некои други видови на алтернативна дипломатија во спречувањето на конфликтите и сочувувањето на мирот; додека *практичната цел* насочена е кон усогласување на активностите и решенијата на граѓаните како поединци, граѓаните здружени во одредени групи, експертите-миротворци, невладините организации, образовните институции, органите на власта, медиумите, како и меѓународните и регионалните органи и организации, во сочувувањето на мирот со превентивното дејствување согласно нормите поставени во системот на меѓународното право.

Целите на ова истражување се конкретизирани во неколку *задачи*: анализа на одредени формални извори на меѓународното право како што се меѓународните документи (договори, конвенции, декларации); класифицирање на одредбите на меѓународните универзални и регионални правни документи

врз основа на кои може да се активира процесот на застапување; укажување на меѓународните правни механизми кои се регулирани со нормите на меѓународното право, согласно кои може да се активира превентивната дипломатија; теоретско поврзување на застапувањето и превентивното дејствување, но и нивно ставање во функција; и утврдување правен концепт врз основа на кој може да се реагира на ненасилен и разумен начин со цел сочувување на мирот на сите нивоа.

Предметот на истражување на овој труд содржан е во можностите кои застапувањето како процес на дејствување ги дава во примената на меѓународното право, односно меѓународните правни акти и меѓународните правни механизми, во функција на мирот и мировната состојба. Воедно, фокусот е ставен на одредбите содржани во меѓународните универзални и регионални правни акти, врз основа на коишто може да се активира застапувањето, односно превенирањето на акутните и потенцијалните спорови, за истите да не прераснат во насилни конфликти.

Ова истражување фокусирано е на застапувањето, кое како теоретски и практично разработена метода може да се употреби со цел да се препознае постоење на спор кој може да прерасне во конфликт, и преку иницијативи од страна на граѓаните, невладините организации, експертите, но и владините органи и организации, да активира превентивни мерки и активности, вклучувајќи ја и превентивната дипломатија, а во согласност со системот на меѓународното право. Ова е значајно поради фактот што меѓународното право е една од темелните вредности на уставниот поредок на Република Македонија, но и на многу други уставни системи.

Со оглед на тоа дека застапувањето и превенцијата претставуваат два сосема различни процеси и во теоретска и во практична смисла, но кои земени поединечно се применуваат со цел предизвикување позитивни промени во перспективите и практиките во општеството, односно со нивна примена може да се влијае врз општествените состојби и да се предизвикаат промени; со ова истражување се укажува и на врската која може да се воспостави помеѓу овие два процеса, и истата практично да се примени во превенирање на конфликтите и сочувување на мирот, а сето тоа да се направи во согласност со правните меѓународни, регионални и национални акти.

Врз основа на теоретската обработка на предметот на истражувањето и целите што треба да се постигнат на практично ниво, формулирани се следниве хипотези:

Општа (генерална) хипотеза на трудот ЗАСТАПУВАЊЕ И ПРИМЕНА НА МЕЃУНАРОДНИТЕ ПРАВНИ АКТИ И МЕЃУНАРОДНИТЕ ПРАВНИ МЕХАНИЗМИ ВО ФУНКЦИЈА НА МИРОТ гласи: застапувањето има голем потенцијал во поглед на сочувувањето на мирот и мировната состојба, односно во превенирањето на конфликтите, и тоа на локално, национално, регионално и меѓународно ниво, а во согласност со системот на меѓународното право.

Поставени се три **посебни хипотези** на овој труд: прво, застапувањето во превенирањето на конфликти и сочувувањето на мирот може да се примени само доколку на соодветен начин се мобилизираат и консолидираат општествените сили, односно граѓаните, експертите-миротворци, невладините организации, образовните институции, органите на власта, медиумите, како и меѓународните и регионалните органи и организации. Второ, правните акти претставуваат најзначајна основа за преземање на мерки и активности за сочувување на мирот врз база на застапувањето. Третата посебна хипотеза гласи дека постоењето на развиен правен систем на меѓународни и регионални механизми и мерки, е предуслов за успешно застапување и сочувување на мирот и примена на превентивни мерки и активности.

Поставени се две **поединечни хипотези** на овој труд:

- Граѓаните се битен фактор во активирањето на застапувањето и преземањето превентивни мерки со цел сочувување на мирот.
- Застапувањето може да го иницираат граѓаните како поединци или организирани во групи, експерти, невладини организации, владини органи и организации, меѓународни и регионални органи и организации.

Примерок на истражување се правните документи донесени на меѓународно и регионално ниво, вклучувајќи го и Уставот на Република Македонија. За потребите на истражувањето како извори на истражување користени се научни публикации, новинарски текстови, статии и веб-страници поврзани со темата.

Како постапка на истражување во однос на прибирањето податоци користен е методот анализа на содржината на правните документи, а податоците потребни за истражувањето беа собирани од постоечките меѓународни, регионални и национални правни акти. Во постапката на анализа на содржината употребена е техниката-тематска анализа, при што е испитувана комуникацијата, врската што може да се воспостави помеѓу одредбите содржани во правните акти, и можностите кои истите ги даваат за иницирање на застапувањето и спречување актуелните и потенцијалните спорови да прераснат во насилни конфликти, преку активирање на механизмите содржани во меѓународните акти. Притоа посветено е посебно внимание на содржината на комуникацијата, во смисла на тоа, таа да се проучува објективно и систематично.

Единици на анализа на содржината претставуваат одредбите од: *Повелбата на Организацијата на обединетите нации, Универзалната декларација за човековите права, Меѓународниот пакт за граѓанските и политичките права, Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културните права, Конвенцијата за елиминирање на сите форми на расна дискриминација, Конвенцијата за елиминирање на сите форми на дискриминација на жените, Конвенцијата за правата на детето, Конвенцијата против мачењето и другите сурови, нехумани или понижувачки казни или постапки, Декларацијата за правото на народите на мир, Конвенцијата за заштита на човековите права и основни слободи - Европска конвенција за човекови права, Африканската повелба за правата на човекот и народите, Американската конвенција за човековите права, Завршниот документ на конференцијата во Хелсинки од 1975, Завршниот документ на виенскиот состанок од 1986 и 1989, Париската повелба за нова Европа, Виенската декларација и Програмата за акција, Европската социјална повелба, Европската повелба за локалната самоуправа и Уставот на Република Македонија.*

Како дополнителен метод во постапката на истражување, применет е методот на апстракција, од причина што не е можно симултано да се согледаат и анализираат сите одредби содржани во правните акти, па со методот на апстракција направено е одвојување на важното од помалку важното, и на посебното од општото.

Собирањето на податоците потребни за предметот на истражувањето, како и за создавањето на научно евидентиран материјал, направено е во три фази: собирање на податоци од изворен материјал (правни акти); издвојување на одредени одредби од изворните документи и врз основа на методите на индукција и дедукција, создавање на општи принципи кои ќе можат да најдат практична примена во застапувањето (advocacy), односно ќе дадат можност за правилна, практична и активна примена на меѓународно правните акти и меѓународно правните механизми во функција на мирот.

Трудот оперира со неколу дефиниции и концепти и тоа: застапување, дефинирање на видовите на застапување, улогата на застапниците, мирното решавање на споровите, концептот дипломатија и видовите дипломатија, вклучително и концептот превентивна дипломатија, јавни политики, чување на мирот, човекови права, правото за заштита на човековите права, меѓународно право.

**ПРВ ДЕЛ
ЗАСТАПУВАЊЕ**

ГЛАВА 1

ДЕФИНИРАЊЕ И ПРИМЕНА НА ЗАСТАПУВАЊЕТО

1. Јазичните проблеми околу дефинирањето на поимот застапување

Јазикот можеби е најсовершеното средство за разбирање меѓу луѓето, или како што вели Крсте Петков Мисирков:

Јазикот е средство со кое ние дознаваме што мисли, што чувствува и што сака нашиот собеседник. Во јазикот има одделни гласовни знакови или зборови за сите мисли, чувства и желби на еден човек, затоа јазикот на еден народ е негово духовно богатство и наследство во кое се заклучуваат отпечатени во гласовни знакови или зборови сите народни мисли, чувства и желби со коишто има живеано и живее еден народ и коишто се предаваат како нешто свето од едно поколение на друго.⁹

Комуницирањето е очигледна потреба на сите луѓе, во сите општества и во сите форми и области на општественото живеење, а јазикот како едно од најсовершените, најцелосните и најприфатливите средства се употребува активно од самиот почеток на развитокот на човечката цивилизација. Имено, како што се развивало општеството така се развивал и јазикот, а луѓето за потребите на комуникацијата не само што употребувале веќе создадени зборови, туку создавале нови, постојните ги модифицирале, но и од други јазици позајмувале зборови и ги користеле како свои, а сè со цел означување на нови појави, поими, односи и релации, активности и дејствија.

Социолингвистиката како граматичка област го „презема“ товарот на објаснувањето на ваквите лингвистички појави, односно користењето на неологизми и заемки со цел да ја детектира нивната појава во одреден јазик, областа во која се јавуваат, категоријата на граѓани коишто ги применуваат,

⁹ Цитирано според: Ѓорѓи Трајков, Нада Николовска, Војо Велјановски, *Убавината на македонскиот јазик-речник, стил и стилски изразни средства*, Просветно дело, Скопје, 1994, стр.3.

како и нивното аналитичко толкување и објаснување. Токму од овој аспект треба, а можеби е и неизбежно, да се анализира и толкува појавата и разбирањето на поимот застапување, и тоа на начин кој кореспондира со англискиот назив за истиот поим - *advocacy*.

Глобализацијата и културализацијата, многу поими кои водат потекло од англиското говорно подрачје ги вовеле, ги „наметна“ во другите јазици, а она што делуваше изненадувачки беше тоа што се покажа дека за многу од тие поими нема соодветен превод на мајчиниот јазик, односно на јазикот на применувачот на активноста, на дејствието именувано со странскиот збор. На почетокот многу појави дефинирани со англиски изрази за кои не постоеше соодветен превод, во случајов на македонски јазик, се сметаше дека е сосема во ред да се применуваат англицизмите, сè до оној момент додека спонтано, или пак намерно не се создадоа, не се креираа адекватни изрази на македонски јазик. Како такви изрази/концепти кои предизвикуваа проблеми од ваков вид, може да се споменат: *empowerment*-зајакнување, *conflict resolution*-разрешување на конфликти, *trust and peace building*-обновување на довербата и мирот, *commitment*-предаденост, итн. Во прирачникот *Јавно застапување: жените за општествени промени во земјите наследнички на бивша Југославија*¹⁰, Весна Кесик саркастично прашува што да се прави со поимот „сурвајверка“, дали таа да се смета за преживеана, онаа што преживеала, меѓутоа и проживеала, односно ги надминала последиците од насилство.

Процесите на глобализација и културализација се неминовни, што значи дека неминовно е и применувањето на странски изрази и зборови во мајчиниот јазик. Ако зад примената на одреден поим стои дејствие коешто треба да предизвика позитивни општествени промени и случувања, тогаш секако не треба да се воздржуваме од примената на тој неологизам, заемка или како веќе истиот ќе се квалификува. Кога станува збор за примена на изразот *advocacy*¹¹, може да се каже дека неговото усвојување и соодветно

¹⁰ *Јавно застапување: жените за општествени промени во земјите-наследнички на бивша Југославија*, СТАР Проект, Делфи Интернационал-Стратеги, обучување и застапување за помирување, Загреб, 1998, стр.12. Весна Кесик ги коментира термините коишто се користат во женското невладино движење, меѓу кои се и споменатите во интегралниот текст од овој труд.

¹¹ Во 1998 година после тринеделен *Тренинг за застапување (advocacy) за женските права во рамки на човековите права* во организација на Агенцијата за жени, право и интернационален развој-Вашингтон, САД и Институт отворено општество-Њујорк, САД, македонските преведувачи се најдоа во една сериозна ситуација, од причина што добија обемен материјал за

применување во македонскиот јазик првично предизвика низа дилеми, размислувања и консултации за тоа како да се преведе. Меѓутоа, откако уште во 1998 година, кога за првпат македонските истражувачи и активисти во невладиниот сектор се сретнаа со овој термин, и истиот беше преведен со македонскиот израз *застапување*, до денес истиот термин активно се користи, без намерни или спонтани обиди за негов поинаков превод. Единствен исклучок е регионалната иницијатива за РЕКОМ која го прифати изразот-*заговарање*.

Именката **advocacy** во *Englesko-srpskohrvatski rečnik*¹² на Мортон Бенсон преведена е како застапување, заземање, додека **advocate**¹³ во својство на именка значи: застапник, адвокат, поборник, а како глагол: се зазема (за), се залага (за). Сличен превод поимот **advocacy** има и во *Големiot англиско-македонски речник* на Зозе Мургоски¹⁴, па **advocacy** како именка преведен е 1. застапување, поддршка, (**of** на/за идеја/план/мислење), но и 2. *law* адвокатура. Во истиот речник¹⁵ наведено е значењето на **advocate** како глагол и како именка, па **advocate** како глагол значи заговара, (се) застапува; поддржува, препорачува; **advocate violence** заговара насилство; **advocate reforms** се залага за реформи. Кога **advocate** се употребува како именка, тогаш согласно преводот на Зозе Мургоски, **advocate** значи 1. застапник, поборник, бранител, борец (**of sth** на/за нешто); **an advocate of disarmament** поборник за

преведување, кој како основен лајтмотив го имаше поимот *advocacy*. Проблемот произлезе оттаму што македонските преведувачи од англиски на македонски јазик за првпат ја сретнаа употребата на овој израз во работни материјали кои се однесуваа на човековите права, и притоа не можеа да проценат кој македонски израз најсоодвено го доловува значењето и суштината на поимот *advocacy*. Преводите на материјалите се одвиваа малку подолго време од вообичаеното, секако притоа имајќи ја предвид обемноста на материјалот, а причина за тоа беа токму консултациите помеѓу преведувачите и пронаоѓањето соодветен македонски израз. Откако беше утврдено дека најсоодветен израз е *застапување*, од тогаш па наваму, за концептот *advocacy* изразен на англиски јазик се применува македонскиот израз *застапување*. Преведувачите размислуваа дали можат да го употребат изразот *заговарање*, но заклучокот беше дека тоа не е сосема соодветен превод, од причина што во *Routledge Macedonian-English Dictionary*, Routledge, London and New York, 1998, p.139, **заговори** се преведува со I 1 to start talking 2 to address (s.o.), accost (s.o.), engage (s.o.) in conversation, strike up a conversation (with s.o.); to detain/distract s.o. (by talking) II - ce to get carried away talking; to forget the time in conversation. Во истиот речник именката *заговорник* се преведува со *conspirator, plotter*. Зозе Мургоски во *Речникот на македонскиот јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2005, стр.208, **заговара** го појаснува со 1.предлага или поддржува (со докази или аргументи); **заговара реформи**; **заговара насилство**, но и 2.кове заговор (против). 3. задржува некого со разговор.

¹² Morton Benson, *Englesko-srpskohrvatski rečnik*, Prosveta, Beograd, 1993, str.15.

¹³ Исто, стр.15.

¹⁴ Зозе Мургоски, *Голем англиско македонски речник*, Југореклам, Скопје, 2001, стр.20.

¹⁵ Исто, стр.20.

разоружување; **an advocate of civil rights** борец за граѓански права. 2.*law* адвокат; бранител (особено во Шкотска). 3.**the devil's advocate** ѓаволовиот адвокат. Во *Англиско-македонскиот политички и дипломатски речник*¹⁶ на Душан Бојчев, **advocacy** е преведен како пропагирање, пропаганда; адвокатура, одбрана. **Advocate** како адвокат, застапник, поборник, заштитник, бранител; **advocate of peace** е заштитник/поборник на мирот, а **advocate of universal détente** - поборник за универзално попуштање на затегнатоста. **Advocate** (to ~) застапува, брани, штити, заштитува, настапува во заштита (на некогo/нешто); пропагира, агитира.

Во *Илустрираниот англиски речник Оксфорд*¹⁷, **advocacy** има две значења: првото е дека значи вербална поддршка за кауза, политика итн., а второто означува функција на застапник. Именката **advocate** се преведува 1.(кога е следена од **of**) лице кое говори во полза. 2.човек кој се изјаснува за друг. 3а. професионален бранител во суд. б.шкотски, адвокат. Како глагол се преведува 1.препорачува или поддржува со аргумент (кауза, политика, итн). 2. се изјаснува за, брани [од латински *advocatus* 'повикан да'].

Во *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*¹⁸, **advocate, advocated, advocating** има значење на: 1.да се изјасни во полза на/за; поддршка или потреба од расправа; препорачува јавно. 2.оној кој брани, оправдува, или се залага за кауза со аргумент; поддржувач, бранител; но и како што е наведено *an advocate of peace*, односно застапник за мир. 3.оној кој се изјаснува за/во име на друго лице; посредник. 4. оној кој се изјаснува за делото на некој друг во суд. Овде се потенцира и правното значење на терминот *advocat(us)*, со појаснување дека се однесува на правен советник. Во *The New Oxford Dictionary of English*¹⁹ наведено е дека **advocacy** кога се употребува како именка значи јавна поддршка за/или препорака за одредена кауза или политика, но во зависност од контекстот во кој се употребува може да значи и професија или работа како правен застапник. Додека **advocate** кога се користи како именка упатува на лице кое јавно

¹⁶ Душан Бојчев, *Англиско-македонскиот политички и дипломатски речник*, ТИВ-ТОП, Скопје, 2001, стр.23

¹⁷ *Илустриран англиски речник Оксфорд*, Мирољуб Зарик (превод), Мозаик књига НОВА, Скопје, 2004, стр.26.

¹⁸ *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*, Random House, New York, 1996, p.22.

¹⁹ *New Oxford Dictionary of English*, Oxford University Press, Oxford, 1999, p.26.

подржува или препорачува одредена кауза или политика. Како пример се посочува *he was an untiring advocate of economic reforms*, или во превод, *тој беше неуморен застапник/поборник за економски реформи*. Но, истовремено оваа именка означува застапување во одреден случај на некое друго лице, а како што е наведено во речникот овој термин се користи во Шкотска како замена за терминот *barrister*, односно адвокат, додека во Јужна Африка исто така значи адвокат, меѓутоа оној кој клиентите ги застапува пред Врховниот суд и апелационите судови. **Advocate** согласно овој речник кога се користи како глагол значи јавно препорачува или подржува. Според *Oxford Advanced Learners' Dictionary of Current English*²⁰, **advocacy** кога се употребува како именка има две значења **1~(на нешто)** (*формално*) давање на јавна поддршка за идеја, правец на дејствување или верување **2** (*технички*) работа на адвокатите, кои зборуваат за случаите во судовите. Согласно овој речник, **advocate** кога се користи како глагол во формална смисла, значи давање поддршка на нешто јавно. Се наведува дека синоним за *advocate* е препорачува (*recommend*), при што се појаснува значењето на глаголот со примерот „Групата не се залага за употреба на насилство“ (*The group does not advocate the use of violence*). Кога **advocate** се користи како именка може да се употреби за да посочи **1~(на/за нешто/некого)** лице кое подржува или зборува во прилог на некој или за јавен план или акција: непоколеблив застапувач за правото на говор (*a staunch advocate of free speech*), но и во зависност од контекстот **2** лице кое брани некого во суд. Во *The New Oxford Thesaurus of English*²¹, именката **advocacy** свои синоними има во именките: поддршка, аргумент за, залагање за, повикување на, туркање на, притисок за; но и во: одбрана, прифаќање, заложување, потврдување, препорака, препорачување, советување во корист, фаворизирање, промоција, бранење, санкционирање, но и во изразот кој има неформална примена во англискиот јазик, а кој се користи во Северна Америка, а тоа е *boosterism* кој може да се преведе како промовирање на организација, лице или кауза, или навивање, храбрење. **Advocacy** согласно овој речник има свои синоними и во: адвокат, правник, советник, професионален застапник, правен практичар, правен советник.

²⁰ *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Oxford University Press, Oxford, 2000, p.19.

²¹ *The New Oxford Thesaurus of English*, Oxford University Press, Oxford, 2000, p.22.

Според *Merriam Webster's Dictionary of Law*²², **advocacy** употребен како именка значи: 1. професија или работа на застапник; 2. акција на застапување, залагање за, или поддршка на кауза или предлог. Изразот **advocate** и овде е наведено дека може да биде именка и глагол, па така кога се употребува како именка произлегува од латинскиот израз *advocatus* со значење консултант на странката во постапка по тужба, советник, а кога се користи во минат партицип од *advocare*, значи да го повика, вработи како советник [*ad do+vocare* да се јави], но значи и: 1. лице (како адвокат) кое работи и се залага за поддршка на туѓа кауза, особено во суд; 2. лице или група која брани или подржува кауза или предлог.

Почнувајќи од 1998 година кога во рамки на невладиниот сектор во Република Македонија за првпат почна да се користи не само поимот застапување, туку и да се применуваат дејствијата поврзани со него, во употреба беше изразот *advocacy*, односно *застапување*. Со текот на времето за истиот концепт, за истиот процес почна да се говори како за *public advocacy*, односно *јавно застапување*. Во текот на истражувањето не се дојде до никакво сознание за теориско или функционално разграничување и диференцирање на она што се подразбира под *застапување* и *јавно застапување*. Претпоставка е дека јазичната конструкција *јавно застапување* направена е спонтано, со цел овој концепт да се издвои од поимот адвокатура, правен застапник, полномошник, и сето она што алутира на правната професија, особено имајќи предвид дека изразот *advocacy* меѓудругото се користи и за означување на овие професии, вклучувајќи го тука и дејствието коешто се одвива при вршењето на овие професии. Во речниците, како во двојазичните, така и во еднојазичните, не најдов на постоење на изразот *public advocacy*, што значи дека истиот не е конструкција на лингвистите, туку на активистите во граѓанскиот сектор. Ако се појде оттаму дека под *public* се подразбира она што е јавно, се однесува или влијае на сите луѓе, на цела територија, на еден народ или држава, дека е во врска со одредена влада, или е спроведено од одредена влада,²³ тогаш станува сосема јасно и разбирливо значењето на конструкцијата *public advocacy*.

²²*Merriam Webster's Dictionary of Law*, Merriam-Webster Incorporated, Springfield, Massachusetts, 1996, p.16.

²³ Исто, стр.395.

Потребно е да се напомене дека честопати, како теоретичарите така и практичарите, го користат терминот *policy advocacy*, кој има исто значење и иста практична примена како и *advocacy* и *public advocacy*. Јазичната конструкција *policy advocacy* не постои во речниците, таа како и *public advocacy* е конструкција која се користи од некои истражувачи на општествените појави и проблеми, заради прецизирање на активностите и дејствијата кои се преземаат преку граѓанскиот сектор, а со цел третирање и решавање на општествените проблеми. Во овој труд ќе бидат користени изразите застапување, јавно застапување, а кој израз ќе биде користен во дадениот контекст, првенствено ќе зависи од тоа кој текст ќе биде цитиран, односно кој автор ќе биде цитиран за поткрепа и/или образложение на одредено мислење и/или став.

Терминот *advocacy - public advocacy* покрива сериозна активност, активност која е одговорно и промислено структурирана со цел да предизвика дејствување и ефекти во јавната сфера, активирање и ангажирање на политичките институции, граѓанското општество и поединците, а со воспоставување на нивни односи и релации да дејствува на општествено ниво за решавање на постоечките проблеми. Ако *advocacy - public advocacy* е синоним за застапување, преговарање, наговарање, претставување, молење, агитација, навивање, па дури и додевање за подобрување на општествените состојби; тогаш без никакво двоумење не само што истиот треба да се прифати од лингвистички аспект, туку треба да се применува и за означување на определен вид активност, особено што притоа не смее да се заборава дека поимот *advocacy* истовремено во себе ги вклучува и придавките: мудро, паметно, внимателно, промислено, смислено и разбрано дејствување.

Во македонскиот јазик терминот **advocacy** се преведува како *заложба, застапување и залагање*, и задолжително се наметнува негово објаснување, дообјаснување, прецизирање, допрецизирање, од причина што многумина го поистоветуваат со поимот адвокатура, правен застапник, полномошник, овластено лице и слично. За именување на лицата коишто се вклучени во примената на овој процес, кој има за цел остварување на општествени промени насочени кон постигнување на социјална правда и обезбедување на правата на сите луѓе со примена на мирољубиви средства, се користат именките *застапник-застапничка, залагач-залагачка*. Притоа задолжително

мора да се нагласи дека не кореспондираат со именката адвокат или пак со адвокатурата како професија, која своето етимолошко потекло го има во латинскиот израз *advocatura* и значи правобранителство, правозастапништво, бранителство, бранителска професија и работа. Во таа смисла, може да се нагласи следното:

Advocacy е процес (значи нешто трајно во времето и просторот) на дејствување со цел да се постигнат (посакуваните) социјални промени во општеството, а за да односите на моќта и распределбата на богатството станат подемократски и поправедни и за да им се обезбеди на маргинализираните (дискриминирани, одбиени, депривилегирани) групи на луѓе, простор во јавното одлучување, па така да се направат нивните животи и околина поздрави, посигурни и попродуктивни. Пристапите на адвокатирањето мораат да бидат вкоренети во локалниот контекст. Застапувањето или заговарањето може секако да има многу различни подрачја на дејствување, различни стратегии и техники, вештини, организирани напори и акции.²⁴

За концептот јавно застапување постојат многу дефиниции, меѓутоа за потребите на овој труд ќе ја издвоиме онаа на Овен Јанг и Лиза Квин, според која „јавното застапување е процес на преговарање и посредување преку дијалог во кој влијателните мрежи, креаторите на јавното мислење и донесувачите на одлуки преземаат сопственост врз идеите, доказите и предлозите и соодветно дејствуваат.“²⁵ Авторите во понатамошниот текст објаснуваат:

Нашата дефиниција акцентот го става врз идејата на трансфер на сопственоста врз суштинските идеи и размислувања. Во основа, тоа подразбира подготовка на донесувачите на одлуки и на креаторите на јавното мислење за следниот прозорец на можности, па дури и за нивно поттурнување за да создадат вакви можности со цел да преземат акција. Ако застапувачите добро си ја завршат својата работа, донесувачите на одлуки ќе ги преземат идеите што биле презентирани и ќе го сменат сегашниот приод на јавната политика во насока на таквите размислувања.²⁶

²⁴ *Јавно застапување: жените за општествени промени во земјите-наследнички на бивша Југославија*, СТАР Проект, Делфи Интернационал-Стратегији, обучување и застапување за помирување, Загреб, 1998, стр.15-16.

²⁵ Eóin Young, Lisa Quinn, *Making Research Evidence Matter, A Guide to Policy Advocacy in Transition Countries*, Open Society Foundations, Budapest, 2012, p.26. Дефиницијата на Овен Јанг и Лиза Квин избрана е за потребите на овој труд, од причина што од сите материјали поврзани со јавното застапување кои му се достапни на македонскиот истражувач, најчесто цитирана е не само нивната дефиниција за концептот јавно застапување, туку и нивното целокупно толкување и поставување на поимот, идејата и примената на јавното застапување.

²⁶ Исто, стр.27.

Преземањето акција за да им се помогне на луѓето да го кажат она што сакаат, да се обезбедат нивните права, да се застапуваат нивните интереси и да се добијат услуги за нивните потреби, е дефиниција на поимот застапување (advocacy), дадена од страна на *Независната кампања за застапување (Independent Advocacy Campaign)*.²⁷

Со цел поразбирливо претставување на идејата за јавно застапување, потребно е да се наведе и дефиницијата дадена во *Women's Human Rights Step by Step*:

Застапувањето е политички процес кој треба да влијае врз политичките одлуки на национално и меѓународно ниво. Застапувањето е иницирано од граѓаните и е насочено кон промена на народните интереси/потреби/желби во дефинираната политика, практика, па дури и права. Застапувањето се состои од дејства наменети да го привлечат вниманието на општеството кон некое прашање и оние што ја креираат политиката да ги насочи кон решение. Се состои од политички и правни активности што влијаат врз формата и примената на законите или јавната политика. Успешното застапување често резултира со признавање и поголемо почитување на граѓанските права. Иницијативите за застапување бараат организација, стратешко размислување, информации, комуникации, надминување и мобилизација.²⁸

Ако се сумира дека застапувањето е дејствие кое значи давање поддршка, но и дискутирање, убедување, објаснување на некоја причина, идеја и/или политика, и на тој начин вршење влијание врз јавното мислење и општествените ставови, со цел да се предизвикаат одредени промени во политиките на владата, заедницата и/или институцијата; тогаш може да се заклучи дека застапувањето за мир значи давање поддршка на секоја идеја и намера за одржување на мирот, но и дискутирање, убедување, објаснување и преземање на активности, со цел влијание на политиките, постапките и одлуките кои можат да предизвикаат конфликт и/или да го загрозат и нарушат мирот.

²⁷ www.advocacyresoruce.org.uk.

²⁸ Margaret A. Schuler, Dorothy Q. Thomas (editors), *Women's Human Rights Step by Step, A Practical Guide to Using International Human Rights Law and Mechanisms to Defend Women's Human Rights*, Women, Law & Development International and Human Rights Watch, Washington, DC, 1997, p.116.

2. Појава, развој и примена на застапувањето

Како поим и процес, застапувањето денес им е познато на повеќето активисти кои се свесно и намерно вклучени во невладиниот сектор, и тоа со цел решавање на проблеми поврзани со регулирањето и почитувањето на човековите права, загадувањето на животната средина, разрешувањето на конфликтите, градењето на мирот, спречувањето на сиромаштијата и обезбедувањето можности за нејзино надминување, но и за решавање на проблеми поврзани со здравјето на луѓето. Застапувањето како појава и вид на ангажман постоел и во минатото, меѓутоа неговата примена имала сосема поинаква форма од оваа која што денес се применува. Причините се едноставни: политичкото и економското уредување биле различни, концептот граѓанство во смисла во која денес се сфаќа не постоел, но и потребите и барањата на луѓето биле различни во споредба со денес. Според Енди Бун, „преку 2000 години луѓето анализирале, теоретизирале и пишувале за застапувањето. Контекстите се менувале, но многу од основните принципи за кои се залагале Аристотел, Кикеро и Квинтилијан, опстојале. Дури неодамна направените истражувања почнале да влијаат на начинот на кој размислуваме за застапувањето.“²⁹

Дека застапувањето било практикувано и во минатото може да се потврди со еден сликовит пример на т.н. протести на Римјанките против законот за луксуз кај жените. „Во 215 г. пр.не.е. во време на кризата и на Втората пунска војна, бил изгласан еден закон, *lex Oppia*, којшто го ограничувал луксузот кај жените. Неколку години по завршувањето на војната, во 195 г. пр.н.е., во Рим започнале невообичасни немири, бидејќи жените дошле на Форумот да протестираат за да се донесе закон којшто ќе ја поништи *lex Oppia*.“³⁰ Заради силината на протестите и бројноста на жените кои излегле на улиците, најголемите противници на укинувањето на овој закон, тоа биле двајца трибуни, го повлекле приговорот на предлогот за укинување на законот, претходно истакнат од нивните колеги, а на барање на жените. Токму како резултат на овие протести на жените, законот бил укинат, и тоа дваесет години после неговото донесување.

²⁹ Andy Boon, *Advocacy*, Cavendish Publishing Limited, London, 1999, p.xv.

³⁰ Елизабет Денио, *Рим, од град-држава до царство: институции и политички живот*, Култура, Скопје, 2006, стр.137.

Секако, гледано од денешен аспект жените не биле свесни дека со своите постапки, како што се здружувањето, држењето говори и протестирањето по улиците, кои покриваат значителен дел од елементите кои денес се подведуваат под т.н. процес на застапување, реализираат некакво организирано дејствување и спротивставување на одлуките на власта; но евидентно е дека таквото постапување имало влијание во минатото, што укажува и покажува дека потребата и значењето од примена на застапувањето, не треба да се пренебрегне ниту во денешни услови.

Во современи услови познат пример на застапување забележан е на почетокот на дваесеттиот век, кога во САД постоеле станбени населби за работниците кои работеле во индустрискиот сектор. Населбите биле концентрирани исклучиво околу индустриските градови, и тоа во источниот и средно-западниот дел на државата. Овие населби биле осмислени како места за живеење исклучиво на работничката класа, и продуцирале појава на голема сиромаштија, појава на болести и злоупотреба на детскиот труд, што пак предизвикало низа други социјални проблеми, меѓу кои и зголемување на дискрепанцата помеѓу пониската и средната класа. Токму заради ваквата состојба и изразената сиромаштија во овие населби, се јавиле филантропски реакции, кои се манифестирале преку држење часови по англиски јазик и разни обуки. Започнале и реакции, лобирање за реформи на системот за домување, планови за изградба на детски градинки, училишта за медицински сестри, и барања за донесување на закон за детскиот труд. Она што е забележливо во работата на оние кои се залагале за овие промени, е тоа што не го потцениле осмислувањето на стратегии, и тоа со цел да дадат максимално влијание и ефикасност на својот ангажман. Работниците кои учествувале во овие активности се обиделе да наметнат научен пристап, така што инсистирале да се конструира населба која ќе биде базирана на истражување, реформа и престој.

Меѓутоа, процесот кој денес е познат како застапување, својот формален развој го започнува во XX век, поточно во 1930 година, кога Саул Алински ги ангажирал синдикатите, невработените и други организации, за да протестираат против лошите услови за синдикално организирање. Ваквиот социјален активизам продолжил и во 60-тите и 70-тите години на XX век, кога

во рамки на американското општество социјалните работници почнале да бараат оваа професија да се лиценцира и да добие владина поддршка.³¹

Уште еден процес на застапување кој оставил сериозни, забележителни и позитивни последици, е оној кој во 1946 година го започнала Џуди Фрид (Judy Fryd)³² мајка на дете со ментален хендикеп (израз којшто бил во активна употреба во тој временски период), која формирала Национална асоцијација на родители на деца со заостанат развој (National Association of Parents of Backward Children која подоцна го добила називот Mencap) и практикувала да пишува во списанието *Nursery World* за да им се обраќа на родителите кои се во иста ситуација како и таа, со цел да ја контактираат. Нејзиниот повик предизвикал одговор од страна на многу родители, кои реагирале така што ја изразиле нивната лутина и жалење за недостигот на служби за вршење на услуги на овие лица.

Кога се говори за историјата на застапувањето, може да се направи и чекор назад и да се спомене дејствувањето на Елеонор Рузвелт³³ (Eleanor Roosevelt) за време на Втората светска војна во нејзината матична држава САД. Во својство на копретседавач на Комитетот за цивилна одбрана, таа прави голем број на посети на цивилните и воените центри, со цел да го поткрене моралот, истовремено залагајќи се и тоа мошне енергично, за повеќе права и можности за афро-американските жени, но покажувајќи и сериозна загриженост за мирот и демократијата. Токму затоа и зема учество во

³¹ Податоците се преземени од: <http://sw741advocacy.tripod.com/>.

³² „Judy Fryd го посеала семето на Mencap, сега најголемата организација за попреченост во земјата. Иако скромна приватно, во јавниот живот Fryd била динамичен борец за децата и возрасните со потешкотии во учењето.“

Цитатот е преземен од: <http://www.theguardian.com/news/2000/oct/24/guardianobituaries1>, од текст објавен на 24 октомври 2000 година.

³³ Елеонор Рузвелт заради нејзината посветеност на глобалниот мир, била единствената жена меѓу петте американски делегати кои во декември 1945 година биле предложени од страна на американскиот претседател Хари Труман за учество во новоформираните Обединети нации. Таа оваа своја задача ја исполнувала исклучително успешно, помагајќи во обезбедувањето меѓународна поддршка на американските предлози во Генералното собрание. Се смета и за исклучително голем и „немилосрден“ застапувач на милионите угнетени и тероризирани народи, жртви на колонијализмот на европските држави. Забележително е и нејзиното застапување на идејата за создавање на Израел како еврејска држава, која била резултат на нејзините променети ставови и убедувања во однос на ова прашање (таа претходно не го поддржувала ционизмот), но и потсетување на состојбата на сите оние кои живееле и живеат под репресија. Особено е впечатливо и забележливо нејзиното застапување во поглед на донесувањето на Универзалната декларација за човекови права, но и пишувањето и уредувањето на одредени делови од документот. Во својство на претседавач на Комисијата за човекови права на Генералното собрание на Обединетите нации, на 10 декември 1948 година, споменатиот документ презентираан е од нејзина страна. Станува збор за парафразиран текст, преземен од: <http://www.firstladies.org/biographies/firstladies.aspx?biography=33>.

основањето на Freedom House, организација која има за цел промовирање на слободата и демократијата ширум светот. По завршувањето на Втората светска војна, Елеонор Рузвелт заедно со Рене Касин (René Cassin)³⁴ и Џон Петерс Хамфри (John Peters Humphrey)³⁵ учествува во изготвувањето на *Универзалната декларација за човекови права на Обединетите нации*. Ова наведува на заклучокот дека станува збор за еден од најголемите и најзначајните придонеси во човечката историја кој се однесува на човековите права, а е резултат на сериозното, одговорно и посветено ангажирање на неколку индивидуи.

Застапувањето својот развој го продолжува и во шеесетите години на дваесеттиот век, но своја забележителна рефлексija постигнува преку граѓанските движења во САД и Канада во 1960 година. Имено активностите³⁶ на Волф Волфенсбергер (Wolf Wolfensberger)³⁷, Бенгт Нирје (Bengt Nirje)³⁸ и

³⁴ Касен, Рене Самиел (5 октомври 1887, Бајон - 20 февруари 1976, Париз, Франција), француски правник од еврејско потекло, добитник на Нобеловата награда за мир во 1968 година за својата предана работа во корист на светскиот мир и за заштита на човековите права. Касен е заменик-претседател на Комисијата за човекови права при ООН, чија задача е да изработи проект за сеопшта декларација за човековите права. Во 1948 година, на состанокот на Генералното собрание на ООН во Париз, одобрен е Касеновиот проект. Декларацијата е прифатена на 10 декември 1948 година, а од 1950 година овој ден се смета како Ден на човековите права. Текстот е преземен од *Нобеловци: енциклопедија*, Славомир Маринковиќ, Панче Михајлов, Здравко Корвезирски (приредувачи), Детска радост, Скопје, 1996, стр.577.

³⁵ Џон Петерс Хамфри бил адвокат, дипломат и научник (30 април 1905, Хемптон - 14 март 1995, Монреал). Во 1946 година бил назначен за директор за човекови права во Секретаријатот на Обединетите нации, каде што со помош на уште неколкумина го изготвил оригиналниот предлог на Универзалната декларација за човекови права. Се работи за еден од најпреведуваните меѓународни документи кој е изготвен од претставник на Канада. Податоците се преземени од: <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/john-peters-humphrey/>.

³⁶ Освен за работата на Wolf Wolfensberger, Bengt Nirje и John O'Brien, за неколку застапувачки процеси и активности може да се прочита во Advocacy Handout 4, кој може да се најде на: recoverycollegebrighton.files.wordpress.com/2013/08/.

³⁷ Wolf Wolfensberger (1934-2011) е германско-американски научник, професор, кој својот научен, но и човечки интерес го насочил кон лицата со попреченост во развојот, односно на планирање модели за сервис на лицата со попреченост, но и обезбедување помош на нивните семејства. Тој е основоположник на „принципот на социјалната улога на валоризација и нормализација“, односно улогата на општеството во обезбедувањето услови за развој на лицата со попреченост. За него и за неговата работа, може да се прочита на: <http://www.socialrolevalorization.com/training/trainers/wolfensberger/>.

³⁸ Покрај Wolfensberger, Bengt Nirje (1925-2006) е еден од најеминентните истражувачи, гласноговорници и застапници на обезбедувањето нормални услови за живот на лицата со попреченост во развојот. Неговиот ангажман е познат токму како „нормализација“ на животните услови. Тој во својата работа се залагал и за тоа лицата со попреченост да не бидат понижувани, навредувани и деградирани. Со завршени студии по право, економија и литература на Јејл и Сорбона, Bengt Nirje поголемиот дел од својот професионален ангажман го посветил на влијание кај властите за обезбедување услуги и нормални услови за живот на лицата со попреченост. Неговата работа е претставена во кус видео клип на: <http://disabilityhistorywiki.org/leadership/>.

Џон О'Бриен (John O'Brien)³⁹ за нормализација, односно подобрување на општествената состојба на децата со попреченост во развојот, доаѓаат до израз токму во овој временски период. Преку научна работа, но и преку процесот на застапување аплициран преку работата на добротворните и хуманитарните организации, тие се обидуваат да ги обезбедат правата на децата во образованието, поконкретно, да постигнат подобри и еднакви можности на децата со одредени здравствени проблеми, но и признавање и обезбедување права на сите лица со одреден физички или ментален хендикеп.

Можностите за дејствување преку застапувањето во политиките на владите и предизвикување промени за подобрување на општествените животни услови, и тоа преку граѓанското движење, многу умешно и успешно ги употребила (и сè уште ги користи) меѓународната невладина организација Amnesty International⁴⁰. Во 1961 година британскиот адвокат Питер Бененсон (Peter Benenson) во весникот *Обсервер* (Observer) објавил текст со наслов *Заборавени заробеници* (The Forgotten Prisoners), а се однесувал на двајца португалски студенти кои биле затворени заради наздравување за слободата. Неговата намера да информира за случајот, но и да реагира против затворањето на луѓето поради нивните политички и верски убедувања, прераснала во светска кампања со наслов „Апел за амнестија 1961“. Неговиот повик за акција бил печатен во многу светски весници, по што заради

³⁹John O'Brien е пионер, водечки мислител, но и доживотен застапник на лицата со попреченост. Неговите вредности се базираат на обезбедување услови за учење на лицата со попреченост, насочување на нивните животи, надминување на негативните практики, сегрегацијата и дискриминацијата на овие лица. Тој како и Wolfensberger и Nirje се залага за активна улога на општеството во обезбедувањето услови за нормален живот на овие лица, како и градење на инклузивни заедници. John O'Brien познат е и по тоа што своето знаење го користи за да дава совети на луѓето со попреченост, на нивните семејства, но активно учествува и во давањето совети на групите за застапување. За тоа што го работи може да се прочита на: <http://www.centreforwelfare-reform.org/who-we-are/fellows/john-obrien.html>.

⁴⁰ Амнести Интернешенел е глобално движење, со повеќе од 7 милиони луѓе кои водат кампањи за создавање свет во кој човековите права ќе се уживаат од сите луѓе. Дејствуваат во многу земји во светот, со повеќе од 2 милиони членови и поддржувачи, и повеќе од 5 милиони активисти. Нивната визија е секој човек да ги ужива правата загарантирани со Универзалната декларација за човекови права, и другите меѓународни документи кои се однесуваат на човековите права. Во нивното дејствување се независни од било која влада, политичка идеологија, религија или економски интерес. Средствата за работа ги обезбедуваат од јавни донации и членарини. Со оглед на тоа дека во својата работа ги следат општествените услови и опкружување, по повеќе од педесет години работа, сега стремат кон воведување нов, глобален начин на работа, кој ќе значи отворање регионални центри за истражување, организирање и водење кампањи и комуникации, за да се постигне ефективност во работата на полето на човековите права, слободата и правдата на глобално ниво. Дел од активностите кои ги реализираат е и објавувањето блогови, статии и приказни поврзани со човековите права. Податоците се преземени од: <http://amnesty.org/en/who-we-are>.

прифатеноста, во јули 1961 година се одржува меѓународна средба со делегати од Белгија, Канада, САД, Велика Британија, Германија, Франција, Швајцарија и Ирска, кога и се одлучува да се основа постојано меѓународно движење за одбрана на слободата на мислење и религијата. Денес Амнести Интернешенел води кампањи за слободата на изразување, заштита на правата на жените, укинување на смртната казна, правда за сторените злосторства против човештвото, но и за корпоративната одговорност, кога компаниите ги злоупотребуваат правата на луѓето.⁴¹

Поединечни застапувања и залагања почнуваат да се јавуваат насекаде во светот, особено во последните дваесет и пет години, а сè со една единствена цел, да се одговори на потребите на луѓето без оглед на нивната национална, расна, верска, социјална припадност, без оглед на нивниот пол, род и старост. Застапувањето со текот на годините добива форма на движење вреднувано и ценето како од страна на поединците, така и од страна на невладиниот и владиниот сектор. Со текот на годините се формираат и различни модели на застапување, но она што сите ги прави слични и во што се забележува дека сите имаат единствена база, тоа е потребата да се промовираат и остваруваат човековите права во услови на мир, со демократски мерки и постапки, по пат на организирано и стратегиски осмислено и дефинирано постапување. Она што сите модели ги прави различни, тоа се идентификуваните потреби и проблеми, кои во различни ситуации, околности, правни, економски и културни системи, изискуваат и различен пристап, но и различни видови активности, реализирани и спроведувани во различни етапи, временски интервали и со ангажирање на различни сектори и партиципиенти.

Јасно е дека концептот на застапување е релативно нов, но неопходен за полесно надминување на општествените проблеми, особено затоа што со него им се помага на граѓаните да добијат помош во услуги или ресурси кои инаку тешко би ги добиле, и тоа преку промовирање на нови закони и политики, едукација на различни категории на граѓани за заштита и

⁴¹ За ова, но и за сите нивни процеси на застапување за човековите права, може да се прочита на нивната веб страна: <http://www.amnesty.org/en/who-we-are/history>.

застапување на нивните права, кои вклучуваат освен обуки за застапување и обуки за таканареченото автозастапување.

Историјата на граѓанското движење постојано се пишува, а во хронолошките содржини на застапувањето, освен за низа стратегии и кампањи поврзани со лицата со пречки во развојот, социјалните состојби и здравјето на луѓето, познати се голем број на процеси на застапување поврзани со заштита на животната средина, пристап до чиста вода за пиење, избегнување приватизација на комуналните услуги, застапување за обезбедување комунални сервиси во руралните средини, застапување за учество во локалните политики на земјоделците, застапување за подобрување на квалитетот на живот на луѓето од руралните средини, застапување за имплементирање на политиките за одржлив развој, но и застапување за обезбедување финансиски средства за иницирање на самопомош на граѓаните, како во започнувањето на сопствен бизнис, така и во унапредувањето на постоечкиот. Можат да се евидентираат и стратегии и кампањи за застапување со цел обезбедување основно образование за секое дете, но и обуки на граѓаните обезбедени преку застапувачкиот процес, кои упатуваат на полесен пристап до средства за високо образование. Потребно е да се споменат и процесите на застапување за родова еднаквост, права на жените, можности на жените за пристап до физичките и економските ресурси, правата на децата и младите, застапување за обуки на младите за идни лидери во застапувањето, како и процесите на застапување за зајакнување на локалните невладини организации и асоцијации, застапувањата за унапредување на законодавството, застапувањата за надминување на бариерите помеѓу различните социјални слоеви, но и помеѓу различните возрасти и различните полови.

Застапувањето можно е да се практикува и се практикува во скоро сите сфери од општественото живеење. Почнувајќи од развојот на демократијата, доброто управување и борбата против корупцијата, грижата за младите, нивното образование, социјализацијата и можностите за личен раст и развој, до застапување за вработување на младите луѓе.

Секторот земјоделство во многу земји, особено во земјите во Африка е предмет на застапување. Тоа покрива прашања и проблеми кои се однесуваат на условите за живот и работа на земјоделците, пристапот до ресурсите,

законските погодности во однос на даночните давачки, квалитетот на производите коишто ги произведуваат и пласираат на пазарот, до подобрување на макроекономските услови на државата преку земјоделскиот сектор.

Политиките на владата на Танзанија кои започнале во 80-тите години на минатиот век, и „стремеле“ кон либерализација на пазарот на Танзанија, односно нејзино приклучување на слободниот економски глобален пазар, наместо да ја подобрат економската состојба на земјата, тие ја влошиле. Земјата се соочила со недостаток на храна, и иселување на селаните заради лошите услови за живот во руралните средини. Почнале да се појавуваат групи за застапување со цел влијание на владините политики, а за заштита на производителите на земјоделски производи, подобрување на целокупното земјоделство, но и надминување на разликите помеѓу руралните и урбаните средини. Групите за застапување се насочиле и кон создавање услови за развој и унапредување на процесот на донесување одлуки, особено од страна на сиромашните и жените, во случајов оние од руралните средини.

Во овој контекст, значајно е да се истакне работата на невладината организација за Правата за истражување на земјиштето и Институтот за ресурси (NAKIARDHI/LARRRI), формирана 1994 година, за да промовира и дебатира за прашања поврзани со земјиштето, особено користењето на земјиштето. Организацијата својата работа ја насочила на сиромашните и рурални подрачја кои главно биле составени од ситни производители, вклучително рудари, сточари, селани, кои истовремено биле и маргинализирани и исклучени во процесите на донесување одлуки, со особен акцент и внимание на улогата и положбата на жените.

Од работата на организацијата, особено значајно е да се потенцираат нејзините процеси на застапување во однос на прашањето за ширење на знаењето поврзано со земјата, но и застапувањето за активирање на социјалните движења во руралните области во Танзанија.⁴²

Кога се говори за застапувањето во областа на земјоделството, еден од помаркантните примери е оној на Зимбабве, и процесот на застапување реализиран преку проектот насловен „Промовирање на животот во

⁴² [http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/34108/1/tanzania\[1\].pdf?1](http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/34108/1/tanzania[1].pdf?1). За ова може детално да се прочита во истражувањето на Natasha I. Shivji, насловено *Building an Effective Advocacy Movement for Sustainable and Equitable Agricultural Development in Africa*, објавено во ноември 2012.

променлива животна средина“ од страна на организацијата Зимбабве асоцијација на органски производители и промотори (Zimbabwe Organic Producers and Promoters Association-ZOPPA) во соработка со Garden Africa and the Fambidzania Permaculture, спроведен во период март-август 2011 година. Проектот имал за цел да го промовира животот во услови на промена на животната средина, и да укаже на можностите за етаблирање и унапредување на практики кои не само што ќе ги зголемат ресурсите на храна, туку ќе обезбедат и безбедна храна, а тоа ќе се постигне преку поттикнување на производители на органска храна, но и обезбедување на пазар за тие производи.

Преку истражувањето кое било спроведено во рамки на проектот, пред да почне да се застапува за производство на органска храна и обезбедување на пазар за тие производи, констатирано е дека е потребно првенствено преку застапувањето да се решат проблемите содржани во немањето институционална координација за поддршка на земјоделството, недоволното користење на земјиштето, непостоењето на владини политики за поддршка, немањето влезен и излезен пазар за земјоделските производи, климатските ограничувања, но и големиот број на евидентирани лица заболени од ХИВ/СИДА⁴³.

Темата здравје е клучен предмет за застапувачкиот процес, и се однесува како на програмите за заштита на здравјето на жените и децата, вакцинирањето, канцерот, така и на прашањето за ХИВ/СИДА. Застапувањето за ХИВ/СИДА има за цел едукација за превенција, третман и лекување, но и надминување на предрасудите и стереотипите поврзани со ова прашање. Меѓутоа, предрасудите и стереотипите, непостоењето превентивни мерки, услови за третман и лекување, ги следат и лицата заболени од канцер. Според извештајот⁴⁴ за контрола на канцерот во Латинска Америка и Карибите, презентирани од Латино-американската корпоративна група за онкологија (Latin American Cooperative Oncology Group-LACOG) во 2013 година, на конференција во Сао Паоло, до 2030 година во земјите на Латинска Америка и

⁴³ file:///D:/My%20Documents/Downloads/Organic%20Policy%20and%20Advocay%20Report.pdf.

Студијата на Rodger Mpande and Benard Madziwa, *Policy and Advocay Issues: Developing the Organic Agriculture Sector in Zimbabwe, The Case of Mashonaland East Province*, September, 2011, достапна е на наведената веб страна.

⁴⁴ Извештајот е достапен на: <http://www.thelancet.com/journals/lanonc/article/PIIS1470-2045%2813%2970048-2/abstract>.

Карибите ќе има регистрирано 1,7 милиони случаи на канцер, што всушност ќе значи дека ќе се соочат со епидемија на канцер. Станува збор за една сериозна констатација која требала да ги иницира владите да преземат низа мерки, меѓу кои подобрување на системот за здравствена заштита, особено за лекување на сиромашните луѓе. Ваквиот податок ги иницирал невладините организации во Латинска Америка, основани претежно од лица кои ја преживеале оваа болест, да преземат мерки со кои би им помогнале на другите, а кои првенствено би значеле спречување на жигосување на заболените лица. Се констатира дека невладините организации одиграле исклучително важна улога во зголемувањето на свеста, давањето поддршка на пациентите, грижата за пациентите, и застапувањето за промени на политиките во здравството; меѓутоа нивното влијание за жал било ограничено, од причина што на невладините организации кои застапувале им недостасувале ресурси. Групите за застапување се чувствувале ограничени во можностите за дејствување, особено што повеќе ги пополнувале постоечките празнини во здравствениот систем, но истовремено се бореле и во судовите за обезбедување здравствен третман за поединечни пациенти. Воедно, групите за застапување сè повеќе станувале свесни за потребата од дејствување за промена на владините политики, градење на општествени капацитети, но и потребата од градење коалиции за влијание на политиките кои ќе се однесуваат на подобри здравствени мерки, пристап до здравствените услуги, и преземање на превентивни мерки за заштита и спречување на канцерот.⁴⁵

Со оглед на тоа дека причина за многу болести е нехигиената, во многу неразвиени земји предмет на работа на застапувањето се санитацијата и хигиената, бидејќи во многу земји во светот луѓето се лишени од чиста вода за пиење, па организациите кои работат на оваа проблематика преку застапувањето се обидуваат да им обезбедат на граѓаните не само пристап до чиста вода, туку и да ги едуцираат во однос на одржувањето хигиена.

За сериозен општествен проблем се смета и трговијата со луѓе, па токму затоа широм светот застапувањата за искоренување на оваа состојба се

⁴⁵ Податоците се преземени од текстот насловен *Patient Advocacy in Latin America*, од Gustavo S.Azenha PhD, Lead Manager, American Cancer Society Global Health Department, објавен на 26 април 2013. Текстот се наоѓа на: <http://cancer.blogs.com/international/2013/04/patient-advocacy-in-latin-america.html>.

исклучително многу применувани, а сè со цел да се заштитат жените и децата од принудна работа и проституција, а во одредени средини и мажите кои се изложени на принудна работа.

Климатските промени се исто така една од базичните теми на застапувањето, особено заради тоа што климатските промени веќе сериозно се одразуваат на квалитетот на воздухот, водата и храната, а со тоа и на здравјето на луѓето.

Мирот е сè позачестено предмет на работа на застапувањето. Поаѓајќи од тоа дека акцијата говори повеќе од зборовите, преку процесот на застапување се настојува да се поттикнат меѓусебното разбирање, толеранција и соработка, со ставање особено акцент на промовирање и аплицирање на стратегиите за ненасилно разрешување на спорите и конфликтите. Особено е значајно да се истакне дека промовирањето на информациските комуникациски технологии се смета за сериозна алатка на застапувањето во промовирањето на мирот, но и во обезбедувањето одржлив мир и развој. Затоа што преку информациските комуникациски технологии се олеснува размената на мислења и ставови помеѓу луѓето, но и нивното претставување и промовирање преку социјалните мрежи.

Примената на застапувањето во сите сегменти од општественото живеење, особено во областа на човековите права, мирот и развојот, е широка и неопходна, затоа што неговите резултати се видливи, безбедни и продуцираат промени во политиките, практиките и законите, кои со ретко која друга метода, техника или процес можно е да имаат толку ефикасни и широки влијанија. Се наметнува прашањето: зошто примена на застапувањето за сочувување на мирот и тоа токму преку граѓанскиот сектор? Одговорот треба да се бара во следниот став:

Цивилното општество се поврзува со слободата на единките да се вклучат во политичката активност при нивниот избор, без институционални или општествени ограничувања. Проучувањето на граѓанското општество се фокусира врз правилата и нормите на општеството со кои тоа е уредено. Сепак, легитимниот систем на владата ќе го изгради општеството врз основа на слободата која во замена ќе го охрабри вклучувањето во политиката што е потребно за силно граѓанско општество.⁴⁶

⁴⁶ Дарен Г. Лилекер, *Клучните концепти во политичката комуникација*, Академски печат, Скопје, 2008, стр.65.

3. Застапувањето во корелација со лобирањето

Присутни се размислувања и дилеми за тоа дали застапувањето како процес може да се примени без во себе да го вклучи лобирањето. Сообразно на повеќето дефиниции кои го определуваат значењето и на двата концепти поединечно, за лобирањето може да се каже дека е поим кој ужива подолготрајна примена од застапувањето, а секако е и попрепознатлив од застапувањето. Притоа, можеби најдобро е врската помеѓу нив, поврзаноста, взаемното делување, но и независната примена, првенствено да се утврдат преку наведување на повеќе дефиниции за двата концепти, бидејќи и едниот, и другиот концепт во современи услови, најчесто се аплицирани во и од граѓанскиот сектор.

Кажано со едноставен термин, **застапувањето** значи активна поддршка на некого или нешто (на идеја, акција или лице) и значи обид да се убедат другите за важноста на таа кауза. Поконкретно, ... застапувањето е групен напор фокусиран на менување на одредени политики. Тоа е напор да се влијае на владината политика на отворен и транспарентен начин и да се претстават гледиштата на членовите на одредена група, така што ќе ги запознаат со своите ставови законодавците, регулаторите и другите носители на одлуки. Застапувањето може да се спроведе на локално, регионално или на национално ниво.

Прашањата кои се опфаќаат со застапувањето на јавните политики може да вклучуваат:

- закони и други правни акти,
- прописи,
- судски одлуки,
- извршни декрети и наредби,
- партиски платформи, или
- владини политики.⁴⁷

Истражувањата покажуваат дека и покрај тоа што е лингвистички определен и сосема јасен поимот застапување, дефинициите за него се поставени исклучиво од страна на невладините организации. Она што е забележливо, тоа е целосната усогласеност како помеѓу дефинициите за поимот застапување, така и помеѓу начинот на неговата примена. Имено, без оглед на тоа кој активист и истражувач во невладиниот сектор ја формулира дефиницијата, која невладина организација или група, и со која општествена

⁴⁷ *How to advocate effectively: A Guidebook for business association*, Center for International Private Enterprise, 2007, p.2. Публикацијата е достапна на: <http://www.cipe.org/publications/detail/how-advocate-effectively-guidebook-business-associations>.

проблематика тие се занимаваат, односно што е предмет на нивната работа и интерес, тие покажуваат усогласеност во дефинирањето и начинот на примена на застапувањето.

Кога станува збор за **лобирањето**, тогаш се јавуваат одредени разлики кои не се однесуваат на самиот концепт, туку на работата на лицата кои истиот го спроведуваат. Од една страна, во невладиниот сектор⁴⁸ кога се лобира за одреден општествен проблем, за негово решавање, за одредена идеја или цел, обично лицата кои се занимаваат со лобирањето тоа го прават на доброволна база, волонтерски. Сепак, од друга страна постојат поединци кои лобирањето го вршат на професионална база, за паричен надомест, па нивниот ангажман има навидум сосема друга природа и цел.

Терминот „лобист“ потекнува од зборот „лоби“, како што се нарекуваат областите во близина на законодавното собрание, каде што е лесно да се сретнат членови на законодавството. Лобист е човек професионално вработен да лобира во име на клиенти или кој советува клиенти да лобираат во свое име. Поимот лобирање се однесува на обидите да се изврши влијание врз формирањето и водењето политика. Лобирањето како активност го изведуваат луѓе или групи со различни профили, од групи на интерес, преку владини оддели во различни форми до странски амбасади. Оние лобисти кои работат како професионални посредници, како што се фирми за политички консалтинг или адвокати кои се специјализираат за давање политички совети, некогаш се нарекуваат контакт лобисти, за разлика од „внатрешни“ лобисти кои се вработени од страна на фирми или групи на интерес.⁴⁹

Горенаведената дефиниција укажува на лобирањето како професионален ангажман, односно на вршењето на професијата лобист. Се смета дека за да има „тежина“ лобирањето, потребно е да постои законска регулатива во која поимот лобист ќе биде дефиниран, но и лобирачките активности ќе бидат јасно, прецизно и недвосмислено наведени. Поставувањето стандарди, очекувано однесување, правила и насоки, се клучни елементи за лобирањето да биде вреднувано, а довербата и интегритетот на личноста треба да бидат основни карактеристики на лобистот. Колку што

⁴⁸ Постојат невладини организации, асоцијации, кои застапувањето и лобирањето ги работат на професионално ниво, и тоа тогаш кога ќе бидат ангажирани од страна на поединци или правни лица, кои можат да бидат непрофитни организации, но можат да бидат и фирми кои вршат одредена стопанска дејност, а имаат конкретен проблем кој произлегува од постоечките јавни политики. Пример за тоа е асоцијацијата Академија за застапување од Темишвар (Academia de Advocacy). За нивната работа може да се види на: <http://advocacy.ro/>.

⁴⁹ Иан Маклин, *Концизен оксфордски речник за политиката*, МИ-АН, Скопје, 2002, стр.176.

лобистот треба во својата работа да применува стратегии и механизми кои се претходно предвидени и поставени во една рамка, толку треба судирот на интереси во својата работа да го избегнува, но и невнимателното користење на доверливи податоци.

Македонскиот законодавец следејќи ги насоките, потребите и барањата за усогласување на домашното законодавство со законодавството на Европската унија, во 2008 година го донесе *Законот за лобирање*.⁵⁰ Со овој закон се уредуваат начелата на лобирање, условите за стекнување својство на лобист, нивното регистрирање, водењето на регистарот на лобисти, нивните права и должности, активностите кои не се сметаат за лобирање, надзорот над лобирањето и мерките што можат да му се изречат на лобистот заради непочитување на мерките од овој Закон. Воедно, се утврдува дека *Законот за лобирање* се однесува на лобирањето кај законодавната и извршната власт на централно ниво, но и кај советот и градоначалникот на локално ниво. Согласно член 2 од овој Закон, лобирањето е активност насочена кон законодавната и извршната власт на централно ниво, но и кон локалната власт, и тоа заради остварување определени интереси во процесот на донесување закони и други прописи; а лобист е регистрирано физичко лице или е физичко лице вработено во правно лице кое е регистрирано за вршење на лобирање, и врши лобирање за соодветен паричен надоместок. Во овој закон е дефиниран и поимот нарачател на лобирање, и се вели дека тоа е заинтересирано физичко или правно лице кое има интерес од лобирањето пред законодавната, извршната и локалната власт. Во *Законот за лобирање* во главата со која се регулираат правата и должностите на лобистот, се наведува дека во нив спаѓаат добивањето на информации и документи поврзани со предметот на лобирање од органите кај кои се лобира, и тоа на начин, во постапка и во обем регулиран согласно *Законот за слободен пристап до информациите од јавен карактер*. Во ставот 2 од член 15 од *Законот за лобирање* се наведува и дека лобистот може да остварува непосредни средби и состаноци со функционерите на органите на законодавната и извршната власт, како и со функционерите на локалната власт, а во согласност со правилата за работа на тие органи. Во членот 16 од истиот закон се наведува дека лобистот е должен

⁵⁰ *Закон за лобирање*, Службен весник на РМ, бр.106 од 27.08.2008.

на средбите коишто ќе ги има со функционерите на органите на законодавната и извршната власт, и со функционерите на локалната власт, да им ги изнесе податоците важни за лобирањето, меѓудругото и за кого лобира и која му е целта и намерата на лобирањето. Остварените средби со овие органи потребно е лобистот да ги презентира во извештај, во кој согласно членот 22 треба да биде содржан податок/потврда дека е регистриран како лобист, потоа податоци за кого, за што и кога лобирал, податоци кај кого и преку кои активности лобирал и податоци за финансиските средства што ги добил за извршеното лобирање. Она што може да го бара лобистот, тоа е можноста за претставување на своите ставови и мислења за предметот за кој лобира, во работните тела на законодавната и извршната власт на централно ниво, но и пред работните тела кај органите на локалната власт кај кои лобира. Треба да се истакне дека лобистот може да организира јавни дебати за предметот за кој лобира и да учествува во нив, како и да дава изјави во средствата за јавно информирање и да објавува прилози за предметот за кој лобира. Особено важно е тоа што лобистот врз основа на членот 20 од *Законот за лобирање* е обврзан и должен да се однесува во согласност со прописите кои се однесуваат на спречување на судирот на интереси и спречување на корупцијата.

Сепак, кога лобирањето се користи во рамки на активностите и дејствијата на граѓанскиот сектор, тоа се дефинира како „обид да се влијае врз законодавците да подржат или се спротивстават на одредено прашање или на дел од закон, а е дозволено за непрофитните организации во рамки на одредени параметри.“⁵¹ Од аспект на работата на граѓанскиот сектор, лобирањето се јавува во два вида и тоа како директно лобирање и grassroots⁵² лобирање.

⁵¹ Види на веб страната на: Marion County Commission on Youth <http://mccooyouth.org/Advocacy/advocacy-vs-lobbying.html>.

⁵² Поимот „grassroots“ означува активизам од политичка природа, јавен и организиран од широките социјални структури. Со дејствувањето се настојува да се направи одредена општествено-политичка промена, а бидејќи се однесува на широките народни категории, тоа е организирање кое се одвива на ниво на заедницата и во себе обично вклучува примена на одредена стратегија. Она по што особено е специфично ова организирање, тоа е дека вклучува луѓе кои не само што имаат заеднички цели, туку се и во одредени меѓусебни врски, но ги интегрира и групите, индивидуите на кои се однесуваат промените кои се бараат. Учесниците

- Директното лобирање е дефинирано како средство за комуникација со законодавецот, законодавниот персонал или законодавното тело, или било покриено од извршната власт или други државни службеници кои можат да учествуваат во формулирањето на законите. Комуникацијата се однесува на одреден законски акт и го покажува ставот за тој законски акт.
- Grassroots лобирањето е дефинирано како обид да се влијае на посебни закони преку поттикнување на јавноста за да реагира кај законодавецот за тој закон. Комуникацијата претставува grassroots лобирање ако се однесува на одреден закон, го одразува погледот на конкретното законодавство и го поттикнува примателот на комуникацијата да преземе акција на лобирање. Овој вид на комуникација познат е како повик за акција.⁵³

Притоа се смета дека во рамки на граѓанскиот сектор: „Застапувањето и лобирањето се ефикасни начини за непрофитните организации да создадат свест за тоа како една заедница е под влијание, позитивно или негативно, од страна на јавната политика, и да генерираат интерес и поддршка за мисијата на организацијата. Непрофитните организации се во одлична позиција да влијаат врз јавното мислење и политиката.“⁵⁴

Поимот лобирање не ретко има негативно значење, па од таа причина Европската Комисија го применува изразот „претставување на интереси“.

Конотацијата е толку силна што Европската Комисија претпочита да го користи терминот „претставување на интереси“. Очигледно има случаи во кои лобирањето го прават професионалци најмалку од клиенти кои треба да бидат претставени на некој начин. Тоа се често оние случаи кои ни паѓаат на ум кога се користи терминот лобирање.

...

Бидејќи лобирање е терминот за кој слушнале повеќето луѓе, тој е терминот што ние ќе го користиме.

Факт е дека лобирањето често содржи некои работи кои не се директно транспарентни. Ова значи дека претставува предизвик

во ваква форма на активизам не само што во своето дејствување се мобилизираат, туку и се образуваат и обучуваат, со цел постигнување на зададените задачи и предвидените концепти.

⁵³ За овој вид поделба на лобирањето види на: <http://mccoyouth.org/Advocacy/advocacy-vs-lobbying.html>.

⁵⁴ Дефиницијата е преземена од Marion County Commision on Youth. Достапно на: <http://mccoyouth.org/Advocacy/advocacy-vs-lobbying.html>.

лобирањето да се направи да биде отчетно. Лобирањето содржи, во најмала рака, некоја форма на дијалог меѓу страните. Исто така, различните страни помалку или повеќе ќе бидат водени од консензус. Ова значи дека има некаков простор за преговори. Ако ова не е случај, можеби сакате да лобирате и да имате тековен дијалог во исто време, но ова не е веројатно да биде успешно, а дијалогот ќе биде едностран.⁵⁵

Како и да е, за одредено дејствување да се именува како лобирање, потребно е лобистите да ја насочат својата комуникација кон донесувачите на одлуки, односно да комуницираат со донесувачите на одлуки, комуникацијата да е воспоставена заради постоење на одреден проблем, ситуација, прашање или акт кој ја засега пошироката јавност или одредена група, да го изразува ставот за тој проблем, ситуација, прашање или акт, и задолжително да го охрабрува примателот на комуникацијата да преземе одредена позитивна, конструктивна активност, акција и постапка во однос на посочениот проблем, ситуација, општествено прашање или законски акт. „Оние кои се занимаваат со лобирање претставуваат извор на информации и опслужувачи со информации и поддршка. Тие се вратари на влезот во некоја политика, до донесувачите на одлуките, другите групи, противниците и коалициските партнери. Тие се мост кој поврзува.“⁵⁶ Едноставно кажано, лобирањето е збир од акции со кои се врши одредено влијание на донесувачите на одлуки од страна на лобистите.

Клучните концепти на застапувањето и лобирањето од аспект на граѓанскиот сектор, врската помеѓу нив, но и нивните посебности, позитивни и негативни страни, содржани се во следново:

- Застапувањето е транспарентен начин за влијание врз јавната политика во корист на легитимни интереси;
- Лобирањето е директен пристап да се убедат креаторите на политиката во полза на легитимните интереси;
- Односот меѓу лобирањето и застапувањето е дека се дел од една целина;
- Групите за притисок се аматерски групи кои стремат да влијаат на политичкиот систем и јавното мислење;

⁵⁵ Томас Левински, Амна Мухаремовиќ, *Застапување и влијание врз политиката за општествена промена*, Техничка поддршка за граѓанските организации-регионална канцеларија на ТАКСО, Сараево, 2011, стр.20-21.

⁵⁶ *Јавно застапување: жените за општествени промени во земјите-наследнички на бивша Југославија*, СТАР Проект, Делфи Интернационал-Стратеги, обучување и застапување за помирување, Загреб, 1998, стр.80.

- Заинтересирани страни се структурирани групи кои легитимно влијаат на интересите на сектор, индустрија, уметност;
- Професионални организации за лобирање и застапување, се групи на професионалци кои можат да бидат вработени за ефективно влијание врз одредени одлуки јавни и/или политички;
- Лобирањето и застапувањето вклучуваат транспарентни напори, јавно изнесени заложби, меѓутоа полето на влијание може да биде и матно, скриено од очите на јавноста, и да „тргува“ со приватни и тесни интереси.⁵⁷

Битно е да се истакне дека суштествено за работата на секој лобист е доброто познавање на процедурите во законодавната и извршната власт, познавање или барем препознавање на влијателните законодавци, и воспоставување комуникација со нив за да се стекне нивната поддршка. Упорноста, одржувањето на мрежната поврзаност, преиспитувањето и преиначувањето на осмислената тактика, внимателното слушање и одмереноста, се исто така значајни карактеристики и особености на лобистите. Лобистите не смеат да заборават и на неколку основни вредности кои треба да бидат нивни лични карактеристики, што ќе се рефлектираат во работата, а тоа се: чесноста, вистинитоста, праведноста, афирмативниот однос и кон сопствениот труд, но и кон трудот на другиот/другите, дисциплинираното работење и подготовка на дневните задачи, способноста за внимателно слушање, и посветеност и верба во она што се работи.

Имајќи предвид дека застапувањето вклучува осмислени напори и активности од страна на организирани поединци во помали или поголеми групи, и стреми кон воспоставување и спроведување на правото и политиката, и тоа со примена на низа демократски и ненасилни инструменти, со цел создавање на праведно, непристрасно општество со еднакви можности за сите; може да се заклучи дека секогаш кога одредена поголема или помала група учествува во организирани, легални и легитимни активности, во кои свое учество земаат и невладини организации, медиуми и органи кои донесуваат одлуки, не само што се спроведуваат демократските процеси, туку истите се зајакнуваат и продлабочуваат. Ако притоа се користат и постапки кои се изразуваат како непосредно учество на граѓаните во одлучувањето, разни граѓански иницијативи, собири на граѓани, референдуми, претставки и

⁵⁷ Radu Nikosevici, Corina Dragomirescu, Simona Fiț, Despina Pascal, Mircea Mitrutiu, *Dialog civic și social prin lobby și advocacy*, Academia de Advocacy, Timișoara, 2013, p.68.

предлози, јавни трибини, анкети и предлози, преговори, спогодби и активности преку правосудните институции или ad hoc инстанци, и ако сето тоа е пропратено или проследено со лобирањето како самостојна или поддржувачка активност, тогаш недвосмислено може да се заклучи дека се применува процесот на застапување. Воедно, ако во демократскиот процес кој е процес на донесување одлуки кои се отворени, транспарентни, фер и партиципаторни, што би значело дека сите заинтересирани и засегнати страни имаат пристап во одлучувањето, ако одлуките се разбирливи и согледливи, ако трети лица можат да учествуваат во процесот на донесување на одлуки, и ако на сите, на трети лица или евентуално на нивните претставници им е дозволено да бидат вклучени - констатацијата е дека застапувањето е реално, изводливо, прифатливо, ефективно, економично, правично и достапно. Значи, застапувањето е демократски процес кој во себе ги вклучува сите досега конструирани, дефинирани и признаени демократски механизми и инструменти. „Застапувањето се однесува на ненасилни активности планирани да влијаат врз политиките, праксите и однесувањето. Тоа вклучува лобирање (ненасилно по природа) и други активности кои не се лобирање, но се ненасилни и се сметаат за законски.“⁵⁸ Станува збор за сериозна можност и основа преку застапувањето да се подобрат демократските услови, што само по себе ќе значи и можност и основа за заштита на слободата на граѓаните, владеењето на законот, обезбедувањето на мирот, за граѓаните како поединци да можат да ги реализираат сопствените цели. Оттука, може да се заклучи дека станува збор за таква теорија и практика на демократијата, која стреми кон „подобрување на природата и на формата на политичкото учество, а не само за грубо зголемување на таквото учество“⁵⁹. Се работи за делиберативна демократија. „Делиберативните демократи честопати, ја портретираат современата политика, репрезентативна или директна, како стрмина која води кон лични судири, популарни политики, празни „дебати“ и гола потеря по лична добивка и амбиција. Тие, наместо тоа, ја величаат интелектуалната дебата, јавната употреба на разумот и неутралната, непристрасна потрага по вистината.“⁶⁰

⁵⁸ Томас Левински, Амна Мухаремовиќ, *исто*, стр.22.

⁵⁹ Дејвид Хелд, *Модели на демократијата*, Академски печат, Скопје, 2008, стр.298.

⁶⁰ Исто, стр.298.

Лицата кои учествуваат во застапувањето се стремат кон влијание врз носителите на економската и политичката моќ. Но, наместо да чекаат носителите на власта и одлучувачките фактори да ги детектираат постоечките проблеми, а потоа да пристапат кон формално, институционално организирање, овие лица ја преземаат иницијативата. Дејствувањето на надлежните органи честопати е споро поради отсуство на политичка волја или консензус, обременето е со многу административни постапки кои чинат пари, активностите се пролонгираат временски и обично се тешки за имплементирање заради нивната формалност, итн. Застапувачите од своја страна, практикуваат специфичен начин на организирање, кој страда од висок формализам и не содржи хиерархиски елементи. Кај нив постои свест за постоечките општествени проблеми, способност истите брзо да се забележат или слушнат од засегнатите граѓани, како и лична загриженост за нивно решавање. Поважно од тоа е што застапувачите располагаат со знаење, можност и умешност брзо да се организираат и да ги искористат постоечките ресурси, личното искуство, контакти, класичните медиуми, но и социјалните мрежи и услугите на лобистите. Сето тоа можат да го искористат во процесот на застапување за решавање на одреден проблем, спречување истиот да се рашири или продлабочи, а тоа со иницирање на формални и неформални акции за приближување и влијание на доносителите на одлуки.

Значајно е да се нагласи корелацијата помеѓу застапувањето и лобирањето. Иако се смета дека лобирањето се случува зад затворени врати, со примена на тивка вербална комуникација, тоа во себе вклучува низа други акции кои целат кон вршење на одредено влијание некому за нешто. Во сите ситуации, за сите општествени состојби, организираните целни групи стремат кон влијание на донесувачите на одлуки. Па оттаму, и лицата кои се занимаваат со лобирање се и треба да бидат извор на информации, односно да обезбедуваат и презентираат информации и поддршка, заради што се нарекуваат „вратари“ за влез во некоја политика, за пристап до донесувачите на одлуките, до други групи, противниците, или пак до потенцијалните или веќе стекнатите коалициони партнери. Значи, тие се нишката која го поврзува и го олеснува, или помага да се постави на сериозно ниво процесот на застапување, бидејќи лобистите како собирачи и дистрибуирачи на

информации директно не можат да предизвикаат некоја општествена или социјална промена, тие се неутрални⁶¹, што би значело дека немаат ниту постојани пријатели, ниту постојани непријатели во рамки на нивното дејствување.⁶² Неопходно е да се добри познавачи на законските прописи и на структурното организирање на општеството, да имаат контакти или да можат да воспостават контакти таму каде што другите не можат. Нужно е да не се воздржуваат од директна поддршка таму каде што е потребно и кога е потребно, да ги познаваат формите на убедување, преговарање и водење на успешни кампањи, а принципите на тие форми да се дел од нивното вообичаено дејствување. Флексибилноста треба да ја применуваат само во одредени финеси, како и да знаат кога ритамот на реализација на кампањата треба да биде забрзан, а кога забавен, при што основниот став треба да им е мирни кампањи, без насилство, но успешни, така што чекањето честопати може да биде дел од нивниот начин на работа. Откажувањето не смее да им е својствено, а мрежната поврзаност и нејзиното одржување треба да бидат еден од нивните основни принципи, без да си даваат можност за воздржано дејствување и рedefинирање на осмислената и поставената тактика, додека

⁶¹ Поимот неутрални треба да се сфати во смислата на она што го објаснува Дејвид Хелд во *Модели на демократијата*, според кој: „да се биде неутрален значи да се биде отворен за резонирање и за проценување на сите ставови, пред да се донесе одлуката дали тие се исправни и оправдани; тоа не значи да се гледаат само сопствените интереси, без разлика на тоа дали тие се класни, полови, етнички или национални... Неутралните не претпоставуваат дека сите релевантни групи секогаш ќе бидат способни да се вклучат во јавната дебата во врска со дадено прашање (иако тоа во принцип би било пожелно). Напротив, тие претпоставуваат дека еден делиберативен процес мора да претставува процес во кој се преиспитуваат аргументите против сите релевантни тврдења и интереси и според тоа, тој ги исполнува стандардите на сеопфатност и непартиско однесување.“ (Академски печат, Скопје, 2008, стр.307).

⁶² Во контекст на неутралното дејствување на лобистите, се мисли на тоа дека кога тие учествуваат во самиот процес, без оглед на тоа дали се јавуваат како професионални лобисти, или ангажманот го имаат како активисти во невладиниот сектор, тие не се лично засегнати од проблемот, идејата, програмата, законскиот акт за кој лобираат. Нивната свесност за околностите, состојбите, можностите и предностите во самиот процес е можна, само доколку бидат со „студени глави“, односно се инволвираат во процесот интелектуално, а не емотивно. Лобирањето за интересите на страната која што ги ангажирала е сосема логично, но и свесноста за почитувањето на законски дозволените средства и методи треба да биде истовремено присутна. Тоа со пластичен пример може да се претстави како кога адвокат изготвува договор. Без оглед на страната која што го ангажирала да изготви договор, адвокатот е должен да го напише договорот согласно законот, потоа договорот потребно е да ја има законски одредената форма, и со договорот задолжително мора да се (ис)почитуваат правата и обврските и на едната и на другата страна. Значи, адвокатот не смее да изготви договор кој ќе содржи повеќе права за едната страна, а помалку за другата, или повеќе обврски за едната, а помалку за другата страна, затоа што во тој случај договорот би бил ништовен.

гласот на јавноста, случувањата во законодавната, извршната власт и медиумите, мора да ги следат за да знаат и проценат кога да реагираат, постапуваат и преземаат мерки, а сè со цел да ја одиграат својата значајна и неопходна партиципаторна улога во застапувањето.

4. Ненасилните вредности на застапувањето

Сите ние имаме моќ - способност за влијание и менување на животите на луѓето околу нас. И сè додека сите не почнеме да ја користиме својата моќ во јавноста, во неа и понатаму ќе доминираат оние кои ги движат желбата за владеење врз другите, а не оние кои сакаат да ја искористат само како средство за постигнување на општо добро.

*Мерелин Френч, американска феминистичка литературна критичарка,
"Beyond Power"⁶³*

Стремежот кон живот во демократско општество, односно општество во кое власта произлегува и му припаѓа на народот, а тој ја остварува власта преку свои претставници избрани на слободни избори, се смета за траен и прогресивен мотив низ историјата на човештвото. Станува збор за живот во кој човековите права се почитуваат безрезервно, сите граѓани се еднакви пред законот, не постои привилегирана вистина, а толеранцијата, договорот, ненасилството и соработката се основни принципи на демократското живеење. Слободата ја комплетира сликата за живот во демократско општество, што значи дека врз основа на правните правила и постапки се овозможува луѓето да живеат заедно, и заедно да создаваат и делуваат, без никакво наметнување, принуда или употреба на сила.

За жал, демократијата сè уште е повеќе идеал одошто стварност, дури и за најразвиените земји за коишто се тврди дека власта е базирана на основните демократски принципи. Мирот, слободата од немаштина и од други видови на структурно насилство, се само далечна цел, што постојано се потенцира во услови на глобална економска, финансиска, социјална и духовна криза. Кога

⁶³ Цитатот е преземен од *Јавно застапување: жените за општествени промени во земјите-наследнички на бивша Југославија*, СТАР Проект, Делфи Интернационал-Стратегији, обучување и застапување за помирување, Загреб, 1998, стр.34.

на ова ќе се додаде и кризата на демократијата и на институциите задолжени за решавање на општествените судири, а државата на благосостојба е веќе укината како модел, тогаш е јасно зошто застапувањето добива на значење. Застапувањето значи препознавање на општествениот проблем, истражување на истиот, утврдување на алатките и инструментите кои би помогнале тој да се реши, развивање на стратегија во која би биле вклучени многу учесници, и која меѓудругото би значела инволвирање на граѓаните како дел од целокупната јавност. Во активностите се претпоставува вклучување и мобилизирање и на засегнатите граѓани, но и на државните органи, невладините организации, медиумите и експертите, а сето тоа во контекст кој би бил легален и ненасилен.

Застапувањето, и покрај тоа што може да се применува за решавање на низа општествени проблеми, особено добива на значење, квалитет и оправданост, при примена во мирното решавање на споровите и конфликтите. Застапувањето значи водење на јавна дипломатија, ама не од политички именувани лица, односно лица кои професионално се занимаваат со дејноста поврзана со воспоставување на односи со други држави или меѓународни организации. Тоа е префинета алатка, осмислена, водена и практикувана од граѓаните и за граѓаните, која силно се рефлектира на состојбите во општеството, државата, регионот и меѓународната заедница.

„Обидот дипломатијата да се дефинира како поим претставува прилично неблагодарна задача, бидејќи таа има повеќе значења и може да се третира како државна дејност, функција или орган, како умение за водење преговори и заштита на интересите на државата, како професија или уметност, како наука или практика.“⁶⁴ Врз основа на ова, може да се направи еден експериментален обид застапувањето да се третира како подвид, специфична форма на јавна дипломатија, но во случајов не водена од оперативен владин орган или ресор, не како професионална обврска и градење кариера, туку како осмислен и организиран напор за воспоставување на правото и спроведување на политиките.

Справувањето со секојдневните животни проблеми и ситуации, нужно претставува своевидна „борба“ на секој граѓанин. Тогаш се поставува

⁶⁴ Душан Бојчев, *Дипломатски речник*, ТИВ-ТОП, Скопје, 1998, стр.84.

прашањето: Зошто општествените проблеми и ситуации кои го детерминираат општиот контекст во кој се одвиваат животите на поединците, да не се решаваат со помош на тие кои имаат капацитет и знаење да ги согледаат и препознаат општествено-економските, политичките, еколошките и сите оние други предизвикувачки и загрозувачки елементи и состојби по мирот? Развивањето на јавна дипломатија, која би била конципирана и водена од граѓаните, на базично, grassroots ниво, е нешто што во себе носи силен предизвик и сериозна можност за постигнување на општествени цели, без примена на насилни средства и методи, а со вклученост на загрижени граѓани, мировни активисти и научни работници.

Застапувањето наметнува фокусирање на мислата, ставот и концептот на мирољубиво, совесно и одговорно дејствување на секој граѓанин, со интерес за општествените случувања и проблеми, и користење на потенцијалот и капацитетот на општествената заедница. Тоа наоѓа своја примена во решавањето на проблемите без употреба на физичка сила и воена машинерија, кои освен што создаваат жртви, предизвикуваат и големи материјални штети, кои дополнително го комплицираат и оптеретуваат човекот и општеството.

Застапувањето води кон уште еден позитивен ненасилен пристап, а тоа е создавање педагогија на мирот. Таа дава простор и можност да се раскажуваат усно, но и писмено да се пренесуваат веќе доживеаните случувања на насилство, да се укаже на изворите на насилство, но и на можностите за нивно отстранување по ненасилен пат. База на педагогијата на мирот може да бидат мировните иницијативи на други држави, програмите и искуствата на училиштата, високообразовните институции, невладините организации, меѓународните невладини организации, но и искуствата на Меѓународниот црвен крст и Меѓународната црвена месечина. Преку јавни предавања, усни и писмени приказни, може да се укажува на штетите од воените конфликти, со едуцирање во областа на меѓународното хуманитарно право, познато уште како закон на вооружениот конфликт. Имено, овој дел на меѓународното јавно право има теоретски и практичен потенцијал да придонесе за ублажување на последиците од војната, иако реално, целосната заштита на цивилите во случаите на војна, воена агресија или окупација е минимална. Основните знаења за целта и задачите на меѓународното

хуманитарно право, и разликувањето и препознавањето на поимите (меѓународен и немеѓународен вооружен конфликт, цивилни објекти, воени цели, воена неопходност, пропорционалност, забрана на недискриминаторски оружја, мерки на претпазливост и сл.) не се од големо значење кога постои вооружен конфликт. Токму затоа, подобро е да се биде дел од еден интегративен, проактивен и партиципаторен пристап, не само во учењето за мирот, туку да се биде активен учесник во мировните активности, кои се дел од стратегиите на застапувањето за мир и ненасилство, мирно решавање на споровите, конфликтите, недоразбирањата, загрозувањата на мирот или ризиците по мирот, а концептот на застапувањето не само што го дозволува тоа, туку истото и го бара.

5. Застапувањето и граѓанскиот сектор за глобализација на мирот и демократијата

За разлика од застапувањето, поимот на граѓанско општество (*Societas civilis*) е многу стар, како и научната мисла посветена на него. „Корените на современото сфаќање треба да се бараат во периодот на дезинтеграција на феудалното општество, и раѓањето на европскиот капиталистички поредок, односно напуштањето на феудалниот начин на производство и преминот на индустриски. Од филозофска точка, модерниот концепт на граѓанско или цивилно општество произлегол од британската доктрина и класичниот германски идеализам.“⁶⁵ „Уште во 1830-тите години, Алексис де Токвил, остроумниот аналитичар на американското општество, го препозна моќниот допринос на волонтерските асоцијации кон политичкиот и интелектуалниот живот на државата.“⁶⁶

Во оваа докторска дисертација концептот граѓанско општество или граѓански сектор, го разгледуваме исклучиво низ призмата на мировните истражувања, а

⁶⁵ Смиља Аврамов, *Цивилно друштво и невладине организације: Алтернативни модели светске заједнице*, Нова Европа, Београд, 2006, стр.15-16.

⁶⁶ Стивен Ратгеб Смит и Мајкл Липски, *Ангажирање на непрофитни организации: Социјалната држава во времето на договори*, Арс Ламина, Скопје, 2010, стр.3.

во функција на застапувањето, без подлабоки анализи на концептот кои постојат во другите научни области и дисциплини (политички науки, политичка социологија, право, итн.).

Концептот граѓанско општество доживува специфичен процут во времето на падот на социјализмот и крајот на Студената војна. Во оние општества во кои државата имаше тоталитарни елементи, тоа се огледуваше и низ призмата на силна контрола и гушење на најразличните форми на слободно општествено организирање. Денес, граѓанското општество именувано и како „цивилен или невладин сектор, граѓанско содружништво“⁶⁷ станува дел од секојдневниот вокабулар, но доживува различни па и спротивставени толкувања. Различни становишта постојат и во поглед на односот помеѓу граѓанското општество и власта. Накусо, на граѓанското општество може да се гледа на два начина: како извор на легитимитетот и на стабилноста на политичкиот систем или како извор на отпорот спрема арбитрарната и опресивна власт. Со други зборови, тоа може да се гледа и како партнер на демократски избраната власт, а во контекст на остварување на важни општествени реформи, но и како на супститут на нефункционалната власт која се одметнала од демократските принципи или ја изгубила способноста да одговара на барањата на граѓаните. Либералниот модел на граѓанското општество гледа како на простор во кој граѓаните се здружуваат доброволно, и дејствуваат во посебни организации. Преку своите активности граѓаните настојуваат власта да ја држат отчетна и одговорна.⁶⁸

Зошто се битни невладините организации, доброволните, хуманитарни асоцијации, и воопшто зошто е значаен граѓанскиот сектор кога станува збор за застапувањето? Вообичаено, на граѓанското општество се гледа како на „простор во кој се усогласени сите вредности и доблести, а кој треба да одигра клучна улога во економскиот, политичкиот и општествениот живот во XXI век, внатре и надвор од границите на државите.“⁶⁹

Функциите на вака сфатеното граѓанско општество се креирање на простор за партиципација, ангажирање во решавање на политички

⁶⁷ Билјана Ванковска, *Политички систем*, Бомат графикс, Скопје, 2007, стр. 43.

⁶⁸ Пошироко за ова: Билјана Ванковска, *Политички систем*, исто.

⁶⁹ Смиља Аврамов, *исто*, стр.16.

и други конфликти, создава простор за дебата и изнаоѓање алтернативни решенија, а низ сопствени акции (самопомош) го олеснува притисокот и барањата упатени кон власта со преземање на себе одредени проблеми. Но, во време на економска или политичка криза, еколошки катастрофи, тензии и конфликти по основа на религиозни, национални и други разлики итн., предизвиците за граѓанското општество се многу поголеми и поспецифични. Во такви услови дури може да се појави феноменот на нецивилно општество (*uncivil society*), па се зборува за темната страна на цивилното општество (организирано во вид на паравоени формации, мафијашки групи и криминални банди).⁷⁰

Во контекст на развиените западни држави, интересен е периодот на почетокот на 80-тите години од XX век во Соединетите Американски Држави и во Велика Британија, кога доаѓа до такво продлабочување на проблемите во социјалната сфера, што политичката елита не може или не сака да ги реши. Врз основа на работата на повеќе научни институции и научници, токму тогаш се најавува таканаречената „нова либерална визија во развојната политика“⁷¹, која всушност значи „депозиционирање“ на одредени области од јавната во приватната сфера. Основа на „новата либерална визија“ стануваат слободниот пазар и граѓанското општество, кои даваат можност, но и претставуваат основа за пренос на грижата за сиромаштијата, здравјето на луѓето, образованието и социјалната помош, на невладини формации. Секако, освен оваа причина, суштинска за давање значајни улоги и задачи на недржавни актери, е обезбедувањето влијание во конструирањето и водењето на внатрешните политики и случувања во одредени социјалистички држави. Со текот на времето, но и со зголемувањето и проширувањето на полето на дејствување на невладините организации, особено во однос на демократските реформи и влијанието на политичките случувања, доменот на нивното дејствување не само што се проширува, туку и се продлабочува. Невладините организации со својата работа успеваат да го редефинираат и поимот демократија, кој сега меѓудругото значи и активно и перманентно учество на граѓаните во општествените случувања, намерно организирани во формални или неформални групи или организации, со цел да вршат постојан притисок на власта за квалитетни и позитивни општествени промени.

⁷⁰ Biljana Vankovska, "Western Approaches to Civil Society Empowerment and Lessons Learnt from the Balkans." In: Marina Caparini, Philipp Fluri, Ferenc Molnar (eds.), *Civil Society and the Security Sector: Concepts and Practices in New Democracies*, LIT-Verlag, Berlin and Münster, 2006.

⁷¹ Изразот е преземен од книгата на Смиља Аврамов, *исто*, стр.29.

Како потврда на ова, сè почесто сме сведоци на фактот дека во последно време граѓаните и организациите на граѓанското општество (т.н. Трет сектор) стануваат сè погласни, изнесувајќи прашања и барања преку кои се обидуваат да влијаат како коректив врз креаторите на политиката и власта. Токму тоа ја покажува задачата, целта и улогата на општествено активните граѓани. Оттука и не треба да чуди учеството на граѓаните во процесите на одлучувањето, решавањето и раководењето со одредени области и домени на општественото живеење, кои се непокриени од нив, е огромен ресурс при разрешувањето на општествените судири во понатамошниот развој.⁷²

За „третиот сектор“ говори и Смиља Аврамов, која вели дека почнувајќи од 1979 година до денес, се користи кованицата „трет сектор“, но за неа не постои правна дефиниција, нема јасни граници, внатрешна структура и метод на функционирање. Според неа, поимот опфаќа формални и неформални здруженија, граѓански, хуманитарни, филантропски, непрофитабилни организации, „advocacy“ групи, локални здруженија за самопомош и мрежи на организации со слични цели. Притоа нагласува дека основен критериум за учество во работата на овие структури, се доброволноста и слободата на здружување. Согласно овавидување, невладините организации се клучен фактор во т.н. „трет сектор“, и имаат тројна улога: да бидат автономни актери кои ќе ја понесат одговорноста за решавање на социјалните проблеми; стануваат групи за притисок со цел да влијаат на власта за спроведување на реформи; добиваат улога на политички актери кои треба да влијаат на јавното мислење во духот на неолиберализмот.

Мојата теза е дека граѓанскиот сектор е всушност „петта власт“. Освен уставно одредените, законодавна, извршна и судска власт, ценам дека медиумите се „четвртата власт“, а потоа следува граѓанскиот сектор како „петта власт“. Поделбата на јавен и приватен сектор се однесува на карактерот на нештата во друга смисла. Имено, и законодавната, и извршната и судската власт, па и медиумите и граѓанскиот сектор, се дел од целокупната јавна сфера,

⁷² Дејан Донеv, *Невладиниот сектор како етички коректив на општеството или За механизмите на етичкото дејствување на невладините организации*, МЦМС, Скопје 2008, стр.31-32. Авторот го дефинира поимот „трет сектор“ како: „Третиот сектор, уште познат и како невладин сектор, е целокупност од граѓански општествени организации (невладини организации, групи, движења...) кои земаат активна улога во општествените активности кои не носат профит, но се важни за развојот на општеството. Третиот сектор функционира веднаш до првите два сектори - јавниот сектор и приватниот сектор.“

додека приватниот сектор е нешто што се случува во приватниот живот на поединецот, но кое за жал и во услови на т.н. демократско владеење, ниту е лишено од влијанието на јавната сфера, ниту пак јавната сфера е конзервирана и сочувана од влијанието на приватната сфера.

Со оглед на тоа дека граѓанското организирање значи постоење на повеќе и на различни автономни организации, во кои се ангажирани поединци кои се наоѓаат во еден интерактивен однос, базиран на систем од вредности со кои се стреми да се (ре)конструира демократски уреденото општество; теоретичарите доаѓаат до констатација дека општеството освен физичкиот и културниот капитал, е конструкт и од социјалниот капитал кој е содржан токму во граѓанското движење.

„Сè до половината на XX век концептот граѓанското општество разгледуван е во рамки на националните држави. Од тогаш расправите постепено се пренесени во поширока меѓународна, а потоа и глобална рамка, со значајни теориски разидувања.“⁷³ „Новото нетрадиционално сфаќање на меѓународните односи внесе промени и во современиот политички речник. Една од концептуалните иновации е глобалното цивилно општество, кое станува сè попопуларно и во академските и во активистичките и во политичките средини. Сепак, за самиот концепт дури и неговите најголеми поддржувачи (како Хелд, Калдор, Гиденс) се согласуваат дека е нејасен и маглив. Дејвид Чендлер, пак, вели дека тој стои некаде помеѓу емпиријата и желбите на глобалистите.“⁷⁴

Глобалното цивилно општество може да се дефинира како „сфера на идеи, вредности, институции, организации, мрежи и поединци лоцирани помеѓу семејството, државата и пазарот, а кои дејствуваат преку ограничувањата поставени од националните општества, политики и економии.“⁷⁵

Глобалното цивилно општество опфаќа најразлични актери, движења, иницијативи, кампањи, коалиции и сл. Тука спаѓаат, на пример:

⁷³ Смиља Аврамов, *исто*, стр.98.

⁷⁴ Билјана Ванковска, *Меѓународна безбедност: критички пристап*, Филозофски факултет, Скопје, 2011, стр.154.

⁷⁵ Helmut Anheier, Marlies Glasius and Mary Kaldor, “Introducing global civil society”, in Helmut Anheier, Marlies Glasius and Mary Kaldor (eds.), *Global Civil Society*, Oxford University Press, Oxford, (2001):17.

дисидентите во авторитарните режими, хуманитарци, екологисти, учесниците во кампањи за одредени вредности, разните глобални иницијативи за простување на долговите на најсиромашните држави, вклучувајќи ги дури и верските фундаменталисти, националистичките движења, па и терористичките групи (кои ја претставуваат „темната страна“ на цивилното општество). Она што ги поврзува овие групи е што нивните поддржувачи и активисти доаѓаат од различни делови на светот, а што нивните барања не се упатуваат само до национални влади, туку и до соодветните меѓународните институции и форуми, но и до светската јавност.⁷⁶

Она што може и треба да се „искористи“ во целокупниот сплет на констелации и односи, тоа е примена на матрицата во која човекот е центар на светот, а не државата со нејзината сложена структура и нејзините гломазни, широки и честопати непотребни барања и хиерархиски структури, кои наметнуваат сложен систем на одлучување, и притоа се блокирани во рамки на националните проекции, политичките партии и идеологиите. Ова сфаќање е блиско со идејата за светско општество⁷⁷, но и со еманципаторска визија за луѓето во современиот свет која ја елаборира Кен Бут.⁷⁸

Користењето на потенцијалот содржан во граѓанското општество е оправдан, особено ако се има предвид дека главните области во кои го насочува својот ангажман се човековите права, економскиот развој, мирот и безбедноста, и заштитата на животната средина.

Граѓанското општество во глобални рамки претставува нов облик на политика, односно револуционерен пристап кон глобалната политика, која е артикулирана „одоздола“⁷⁹, па затоа е предизвик за територијалниот суверенитет на националните држави. Тоа е последица на глобализацијата, но и фактор кој глобализира. Глобалното цивилно општество станува важен елемент на теоријата на меѓународни односи, бидејќи преку него се прави обид за објаснување на новиот облик на недржавно и невладино ангажирање во креирањето на глобалната политика. Но, тоа содржи и елементи на нормативен (вредносен, морален) и иден проект за глобална промена.⁸⁰

⁷⁶ Билјана Ванковска, *Меѓународна безбедност: критички пристап*, исто, стр.155.

⁷⁷ John W. Burton, *World Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 1972.

⁷⁸ Ken Booth, *Theory of World Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

⁷⁹ Израз употребен од Дејвид Хелд, *Демократија и глобални поредок: од модерне држави кај космополитској владавини*, Филип Вишњиќ, Београд, 1997.

⁸⁰ Ken Booth, *Theory of World Security*, исто.

Со векови граѓанството наоѓаше разни начини да ги изрази своите сопствени ставови.⁸¹ Денес се познати најразлични примери на учество на јавноста во одлучувањето, и тоа преку мировните движења, феминистичките движења, еколошките движења, кампањите за заштита на здравјето, заштита на потрошувачите, кампањите за подобро образование, итн., но сите тие вклучени во една помалку или повеќе (зависно од државата, правниот систем, политичкото уредување) социјална инфраструктура. Социјалната инфраструктура на граѓанското општество ја конструираат невладини, непрофитни организации и асоцијации, фондации, приватни установи, па и компании кои издвојуваат донации за развој и поддршка на граѓанското движење. Тие работат на две нивоа, едното е *оперативно ниво*, и значи давање услуги на граѓаните, а другото ниво е *јавното застапување*, односно дејствување заради влијание на политиките, програмите, законите и одлуките на власта, кои се штетни за граѓаните или не се од полза за нив.

Токму преку второто ниво на дејствување на невладините организации и асоцијации, а тоа е *јавното застапување*, може да се создаде катализатор за заедничко работење на невладиниот сектор и власта, локалните, националните, регионалните и меѓународните организации и асоцијации, влијание во сите сфери на општеството, и тоа преку меѓусебно поврзување, кооперација и координација, на патот кон отстранување и надминување на сите препреки коишто го отежнуваат или опструираат развојот на демократското општество.

⁸¹ Во Холандија на пример, уште од 11-тиот век има закони кои предвидуваат директно учество на јавноста при одлучувањето. (Види: *Јавно застапување: жените за општествени промени во земјите наследнички на бивша Југославија*, СТАР Проект, Делфи Интернационал-Стратегији, обучување и застапување за помирување, Загреб, 1998, стр.23).

ГЛАВА 2

ТЕОРИСКИ ПОСТУЛАТИ И ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА НА ЗАСТАПУВАЊЕТО

1. Основните принципи и суштинските компоненти на застапувањето

За одредено постапување да се нарече застапување, потребно е да задоволува одредени критериуми, да се состои од утврдените конститутивни елементи, да исполнува одредени принципи. Освен тоа, позитивните практики на застапување, без оглед на проблемот за кој се застапува, покажуваат дека потребно е да постои онапред направен план, којшто треба да се следи и почитува од реализаторите на процесот, како и да се почитуваат правилата кои се дел од застапувањето. Тоа е потребно за да може постапките и дејствијата кои се преземаат да се подведат под концептот застапување. Во друг случај би биле едноставно наречени спонтано преземени мерки, активности или постапки од активистите, групите или невладините организации кои се дел од граѓанскиот сектор.

Практичното искуство во спроведувањето на застапувањето покажува дека без оглед на проблемот за кој се застапува, процесот секогаш ги содржи елементите и принципите кои претходно, години наназад ги поставиле некои други аналитичари, истражувачи и теоретичари.⁸² Разликите од еден процес на застапување до друг се гледаат во целите коишто сакаат да се постигнат, и во условно кажано, споредните активности кои застапувачите ги преземаат, како на пример, одредени мултимедијални активности, перформанси, поголема или помала застапеност во медиумите, повремена покриеност од медиумите, и сл.

⁸² Меѓудругото, и моето лично искуство ја потврдува оваа констатација. Работното искуство е стекнато во текот на повеќе години, и тоа главно во поглед на застапување во областа на правата на жените, заштита на животната средина и родовото буцетирање.

Она што исто така е клучно и задолжително за секој процес на застапување, дури и кога истиот значи измени и дополненија на конкретен закон, законска мерка, укинување на некој законски акт, задолжително се одвива согласно постоечката законска регулатива на национално ниво, прифатените правни документи на регионално ниво и ратификуваните меѓународни акти. Имено, пред нешто воопшто да направат при започнувањето на процесот, за застапувачите императив е укажувањето на неговата законска оправданост и нужност.

Според идејата, концепцијата и елементите, застапувањето како процес се одвива по однапред изготвен план, програма на активности и мерки, и не отстапува од веќе утврдените замисли и цели во однос на дејствувањето, а со цел предизвикување и постигнување на одредени позитивни промени и состојби кои можат да се евидентираат, класифицираат и вреднуваат. Успешноста во примената на застапувањето е во поставувањето на проблемот во одредена рамка, негова анализа и проценка за тоа кои постапки, активности и дејствија ќе бидат применети во неговата апликација.

Без оглед на содржината на проблемот, неговата комплексност и трајност, кога се осмислува и аплицира застапувањето, принципите: *легитимност*, *веродостојност*, *отчетност* и *моќ* се негов суштински дел.⁸³

Легитимноста е принцип кој се однесува на категоријата граѓани, групата на граѓани кои се вклучени или пак претставувани од одредена организација, која има за задача, односно има право, обврска и одговорност да ги претставува токму тие граѓани кои имаат одреден проблем, и побарале одредено правно лице, одредена организација да ги застапува нивните интереси во решавањето на постоечкиот проблем.

Веродостојноста задолжително мора да биде присутна во работниот процес на застапувањето, и се однесува на тоа колку граѓаните чиј проблем

⁸³ Овие принципи се среќаваат во поголемиот дел од постоечката литература за застапување. Онаму каде што не се наведени, тоа е само затоа што при обработката и анализата на застапувањето повеќе е укажувана и посочувана неговата практична страна, и тоа преку анализа на конкретни случаи на застапување. За потребите на овој труд наведена е поделбата и дефинирањето на принципите на застапувањето содржани во *Јавно застапување: жените за општествени промени во земјите-наследнички на бивша Југославија*, СТАР Проект, Делфи Интернационал-Стратеги, обучување и застапување за помирување, Загреб, 1998, стр.18, со таа разлика што таму за отчетност се користи кованицата поднесување на сметки (accountability).

треба да се реши имаат доверба во организацијата од која побарале помош, односно колкав е нејзиниот кредибилитет и дали воопшто истиот го има.

Третиот елемент, **отчетност** укажува на еден од суштинските елементи кој е потребно да постои во секоја правна, политичка, економска, социјална или било која друга општествена врска и релација, а тоа е одговорноста. Имено, поднесувањето на сметка наложува организацијата и лицата ангажирани во организацијата, да бидат одговорни за своите постапки и активности, односно да имаат сериозен и одговорен пристап во однос на интересите на граѓаните кои ги застапуваат. По својата природа одговорноста може да биде јавна или интерна, но без оглед на нејзината манифестација, задолжително мора да биде присутна.

Последниот и не помалку значаен елемент е **моќта**.⁸⁴ Моќта се однесува на употребата и контролата на парите, работно ангажираните лица, инфраструктурата, односно употребата на ресурсите, овластувањата, јавното дејствување и влијание.

Идентични принципи на застапување наброени се и во *Lobby and Advocacy: Methods and Principles*⁸⁵, со појаснување дека за секој принцип постои сродно прашање. Легитимитетот одговара на прашањето: Каде/од кого организацијата, групата, движењето, поединецот, ќе ја добие својата легитимност? Кредибилитетот одговара на прашањето: Што прави организацијата, групата, движењето, поединецот, за да изгради кредибилитет? Одговорноста/отчетноста одговара на прашањето: Дали организацијата, групата, движењето, поединецот, го (на)прави она што го вети? Моќта одговара на прашањето: Од каде доаѓа моќта на организацијата, групата, движењето, поединецот? Како да се искористи оваа моќ?

⁸⁴ Во *Психолошкиот речник* на Драган Крстиќ (Савремена администрација, Београд, 1996, стр.387) **моќта** се дефинира како способност за одредување на стварите, совладување и управување со случувањата или луѓето. Некои статистички индекси ја имаат таа ознака заради своето влијание на други вредности. Некаде терминот е синоним за сила. Во *Концизниот оксфордски речник за политиката* на Иан Маклин (МИ-АН, Скопје, 2002, стр.210) **моќта** се дефинира како можност да се натераат луѓе (или нешта) да прават работи што инаку не би ги направиле. Во контекст на ова истражување, и ангажманот на поединците, групите, и/или организациите во процесот на застапување, под поимот моќ како еден од основните принципи на застапувањето, се подразбира имањето потенцијал и капацитет да се искористат разумно, рационално, ефикасно и ефективно ресурсите со кои се располага, за да може застапувањето да се спроведе до крај и да се постигнат пожелните, бараните промени.

⁸⁵ За поделбата повеќе во: *Lobby and Advocacy: Methods and Principles*, http://cosecam.org/publications/lobby&advocacy_ethods_and_principles_eng.pdf.

Во контекст на наведувањето на основните принципи на застапувањето, значајно е и поставувањето на *нови стандарди, вредносни системи и закони*.

Примената на овие принципи, заедно со принципите на креирање на квалитетни и одржливи стратегии, доброто организирање, воспоставувањето комуникација и соработка преку градење на коалиции, присуството на поддршка, чувството на заедништво и солидарност, како и критичкото преиспитување на постигнатото и на тоа што треба да се постигне, ќе дефинира и продуцира не само креативно дејствување, туку и креативна и квалитетна позитивна промена.

Застапувањето е политички процес кој бара рамномерна, или барем распределба на политичката моќ која ќе произлегува од постоењето на еднакви можности. Колку и да се прават напори да се избегне занимавањето со политика, тоа е неизбежно, затоа што застапувањето е процес кој има за цел да влијае на донесувањето и применувањето на политичките одлуки, и тоа на национално, регионално и на меѓународно ниво. Незаборавајќи дека застапувањето секогаш го започнуваат граѓаните, и дека тоа цели кон промена на потребите и интересите кои се дефинирани во владеачката политика и практика, како и во дефинираните и признаени права, тоа во себе содржи активности, дејствија, постапки и идеи кои треба да го привлечат вниманието, да укажат на проблемите кои примената на таа политика и практика им ги предизвикува на граѓаните, и истите тие - граѓаните, треба да предложат, да понудат или да посочат одредено решение. Бидејќи активностите се насочени кон политичките мерки, потребно е да бидат законски оправдани, односно да се одвиваат во согласност со правото и правно дефинираните норми. Кога се говори за правно дефинирани норми, се мисли на постоечката законска регулатива, позитивното законодавство, кое во себе ги вклучува освен националните правни акти, прифатените регионални акти, задолжително и меѓународните правни акти кои државата во која е иницирано застапувањето ги ратификувала. На пример, работата на измени и дополненија на македонскиот Кривичен законик или на Законот за работни односи, со цел законско регулирање и санкционирање на сексуалното вознемирување при вработување и на работно место, му налагаше на тимот којшто работеше и го аплицираше процесот на застапување, континуирано повикување и едуцирање за Универзалната декларација за правата на човекот, Меѓународниот пакт за

економски, социјални и културни права, Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација на жената и Конвенцијата за дискриминација во областа на вработувањето и занимањето. Притоа, ставајќи акцент на тоа дека жените се најчесто жртви на сексуално вознемирување при вработување и на работно место, а тоа не смее да се случува, особено што постојат меѓународни акти кои им ги гарантираат правата, па согласно овие документи треба да бидат иницирани и спроведени измените и дополненијата на наведените закони. Во однос на застапувањето за родово буџетирање, бидејќи не постои законска дефиниција и одредба за него, се настојуваше/настојува, првенствено да биде содржано во некој закон (пожелно е Закон за буџет), а потоа да се аплицира како концепт во националниот, но и во буџетите на единиците на локалната самоуправа. Во процесот на застапување за родово буџетирање, застапувачите се повикуваат на регионалните акти (документите на ЕУ) за родово буџетирање, и како тие можат да претставуваат насока, но и легална оправданост за воведување и примена на родовото буџетирање, во конкретниов случај во Република Македонија. Во однос на меѓународните акти, база за работа и дејствување е Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права.

Оттука, логично е да се заклучи дека застапувањето е збир од политички и правни активности кои влијаат на јавната политика, меѓутоа влијаат и на формата и содржината на постоечката правна регулатива. Затоа, во дополние на веќе споменатите принципи на застапување може да се додадат и принципите на *мобилизација* и *едукација*.

За преку застапувањето да може да се постигне и признавање на непризнати граѓански права, кои по својата природа можат да бидат економски, социјални, политички и еколошки, но и за да се издејствува одредено политичко решение на постоечки проблем, она што задолжително треба да го направат застапувачите, а во согласност со веќе наведените принципи е:

- идентификување на општествен проблем;
- истражување и анализа на природата, обемот и трајноста на проблемот;
- дефинирање на позицијата на организацијата застапувач, односно позицијата на граѓаните чиј проблем се третира, и наведување на

очекуваните резултати кои можат да бидат изразени како конкретно понудени политички или правни решенија и предлози;

- усогласување на дефинираната стратегија, односно осмислување и поставување на целите што треба да бидат постигнати, и дејствијата и активностите што треба да бидат преземени;
- создавање на коалиција со истомисленици, но и со организации и поединци кои можат да понудат помош или да издејствуваат одредени промени, целосни или делумни;
- едуцирање и информирање на граѓаните, политичките партии, невладиниот сектор и целокупната јавност; и
- лобирање за потребите, прашањата и проблемите за кои треба да се издејствуваат промени.

Самото застапување во себе содржи барање, се бара нешто од другите, а другите може да бидат индивидуи во својство на стручни лица или експерти за конкретна проблематика, одредени групи и институции; потоа се прашува за нешто и по правило се поставуваат систематски прашања; се третираат теми и проблеми кои никој не ги третира; се креираат нови политички искуства и содржини; се инволвираат и ангажираат луѓе кои имаат за цел да издејствуваат промена на јасно дефинирана, конкретна, постоечка политика; се иницираат одредени постапки и акции, и истите се откриваат, се прават транспарентни.

Она што задолжително мора да биде содржано во секој процес на застапување, е отворањето простор за јавни дискусии и јавно изнесување на ставовите, преку добивање информации, правење анализи, развивање на фабулата, прифаќање на одредени акции и активности, и тоа на различни нивоа. Почнувајќи со *молчеливо мониторирање, прифаќање на одредени активности*, тоа е на **ниско ниво**, по што следи **средното ниво** кое вклучува *добивање на јавна поддршка* за преземените активности и акции, и третото ниво е **високо ниво** или како што уште се нарекува **идеално ниво**, и значи *активно учество на јавноста, склучување на партнерства и заедничко влијание на донесувачите на одлуки.*⁸⁶

⁸⁶ Националниот проектен тим „Бреза“ во текот на 1998-2001 година, во рамки на меѓународниот проект „Како на шефот да кажете-НЕ“ спроведе застапување за измени и дополненија на Кривичниот законик и Законот за работни односи, а во врска со

Застапувањето се одвива во неколку фази.⁸⁷ Првата фаза е идентификација на прашањето за политичка акција. Со оглед на тоа дека постојат голем број проблеми на кои треба да им се посвети внимание, во оваа фаза се одлучува на кој општествен проблем ќе му се посвети внимание. Втората фаза е релативно куса, и претставува оној дел од застапувањето кога се формулира план за дејствување и се предложуваат решенија. Во третата фаза се пристапува кон градење на политичка волја, за да се дејствува на решавање на проблемот, се размислува за потребата од градење коалиции, се коалицира, се одржуваат средби со носителите на одлуки, се испраќаат пораки, се работи на подигнување на свеста за постоењето на општествениот проблем. Четвртата фаза е исклучително динамична, за проблемот се знае, информирана е јавноста, предлог-решение постои, стратегијата за застапување е веќе осмислена и се реализира. Во петтата фаза се прави проценка на ефективноста и се поставуваат нови цели, дополнителни, кои можат да доведат до успешно реализирање и завршување на застапувањето.

Утврдувањето *полиња на застапување* е нешто што не треба да се пренебрегне, а тоа бара располагање со одредени, посебни вештини кои ќе бидат изразени преку умрежувањата, ad hoc коалициите, долгорочните коалиции, медиумите, институциите кои донесуваат одлуки и донаторите.

Умережувањата се планираат во првата фаза, а тоа е фазата на создавањето стратегија на јавното застапување, и значи поврзување и

општествениот проблем-сексуално вознемирување при вработување и на работно место. Грите нивоа на застапување беа евидентни во следново: невладините организации кои беа вклучени преку свои претставници-учесници во проектот, подолго време добиваа извештаи од С.О.С. телефоните од Скопје и Куманово дека имаат исклучително голем број на повици од страна на жени-жртви на сексуално вознемирување при вработување и на работно место. По ова, проектниот тим, направи истражување на национално ниво со вкупен број од 1000 прашалници, и утврди дека во Македонија освен што е голем бројот на жени жртви на овој вид на насилство, не постои законска одредба врз основа на која жртвите би можеле правно да реагираат, но затоа пак тоа е правно регулирано во други држави. По ова процесот на застапување навлезе во своето следно ниво, во кое тимот ја информираше јавноста преку медиумите, воспостави комуникација и средби со потенцијалните поддржувачи и партнери, и коалицираше со споменатиот меѓународен проект. Третото ниво значеше коалицирање со невладини организации и асоцијации од Македонија, што се сметаше истовремено и нужно, но и пожелно, потоа коалицираше со синдикалните организации, адвокати, судии од областа на кривичното право, судии од областа на трудовото право, и универзитетски професори експерти за овие области.

⁸⁷ За овие фази повеќе во: *An Introduction to Advocacy, Training Guide*, од Ritu R.Sharma, Support for Analysis and Research in Africa-SARA and Health and Human Resources Analysis in Africa-ННРАА, USAID, Africa Bureau, Office of Sustainable Development, Project-Advocacy Academy for Educational Development, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNABZ919.pdf.

соработка со поединците или групите кои слично или исто гледаат на идентификуваниот проблем, на проблемот кој треба да се реши преку застапувачкиот процес. Друга варијанта, односно друго поле на јавното застапување е формирањето на *ad hoc коалиции*. Ваквите здружувања не се очекува да бидат трајни, тие едноставно вклучуваат поединци или групи кои треба да дејствуваат во заедничка акција, но за постигнување на краткорочни цели.

Уште едно поле кое бара коалицирање но на подолг рок, е *долгорочното коалицирање*, кое го сигнифицира вклучувањето на партиципенти кои имаат попрецизно одредени цели, и се ефективни и ефикасни во своето дејствување.

Сосема неприфатливо е да се започне застапувачкиот процес за решавање на одреден општествен проблем или прашање, а да не се биде во комуникација, соработка или пак да не се коалицира со *медиумите*. Корисноста од медиумите е огромна и недвосмислена, особено од оние медиуми кои имаат критички однос кон општествените случувања, кои имаат осет за потребата од креирање на праведно општество и решавање на постоечките проблеми, бидејќи токму медиумите влијаат на креирањето на јавното мислење.

Бидејќи лобирањето и јавното застапување се тесно поврзани, а лобирањето значи барање, обраќање, комуникација и влијание на одредени општествени институции, логично е дека јавното застапување не е можно да се реализира доколку не се воспостават одредени *врски со институциите* за одлучување. Имено, токму институциите се тие кои ги спроведуваат и аплицираат политиките, програмите и проектите донесени од власта, и токму институциите се тие кои се во непосредна комуникација и релација со граѓаните, што значи дека нивното инволвирање во процесот на јавно застапување е повеќе од неопходно. Институциите може да се јават во улога на некои кои имаат разбирање за проблемите на граѓаните, но и како директни известувачи кај создавачите на јавните политики за потребите и проблемите на граѓаните, со што ќе се јават во улога на дискретни подржувачи на застапувачите, но и дискретни и неофицијални преговарачи со донесувачите на јавните политики и одлуки.

Она што застапувачите мора да го знаат или да го научат, е *организационата структура* на општествениот систем, која ќе значи

познавање на тоа како е организирано општеството, која институција, министерство, агенција, комисија, или кој било државен орган или организација, какви надлежности има, односно какви одлуки донесува и во каква процедура. Потоа, кои се надлежностите на централната, а кои на локалната власт, кои релации постојат помеѓу државните органи, и со колкава и каква моќ располага секој државен орган. Застапувачите притоа мора да ги имаат предвид своите ограничувања, но и сопствената моќ да влијаат на одреден орган, односно одговорно лице во одредена државна институција. Задолжително треба да се нагласи дека познавањето на системот, односно организационата структура на општеството е неопходна, за да може да се има квалитетен и моќен застапувачки процес, затоа што само така се зголемуваат можностите за позитивни исходи, а се намалуваат можностите за непријатни изненадувања и разочарувања.

Застапувањето како процес насочен да влијае на одлуки коишто се однесуваат на политиката или законските акти, и тоа преку привлекување на вниманието на општествената заедница и нејзино поголемо или помало инволвирање, во донесувањето на позитивно решение за засегнатата или таргетираната категорија на граѓани, има неколку компоненти на кои е потребно да посвети внимание. Неколку компоненти на застапувачкиот процес се критични, и доколку не се посвети внимание на нив од страна на застапувачите, може самиот процес да се забави или да отиде во неочекувана насока. Она што е особено важно во застапувањето, е добро да се познава природата на прашањето заради кое е осмислен и покренат целиот процес. Имено, треба да се има искристализирана претстава за содржината на политиката, програмата, одлуката или законскиот акт којшто се оспорува, односно му се приговара. Истовремено, потребно е да се (на)прави целосна и стручна анализа на целиот контекст, но и да се анализираат и оценат одредени исти или слични случаи на застапување. Притоа, треба да се има предвид дека ниту еден процес на застапување, нема да остане или не треба да остане нереализиран, доколку се констатира дека не постојат исти или слични случаи во практиката. Ваквиот пристап обезбедува синергија на силите, знаењето и умешностите на други застапувачи или потенцијални застапувачи, искористени во намерата да се реши постоечкиот проблем. Најавтентичен

пример за тоа е Иницијативата за РЕКОМ (Регионалната комисија за утврдување на фактите за воените злосторства и за другите тешки кршења на човековите права на територијата на некогашната СФРЈ).⁸⁸ Претходно стекнатите искуства од други слични случаи на застапување, потребно е да се систематизираат, да се одберат „лековите“ кои треба да бидат преземени за решавање на спорната политика, програма или законски акт, и на крајот потребно е да се одреди стратегијата. Паралелно со ова, застапувачите се организираат и одредуваат тим кој ќе раководи со целиот процес, а тоа е со цел идентификуваниот проблем да се посочи на оние кои се одговорни за неговото „создавање“, да се привлече вниманието на заедницата, да се обезбеди поддршка од заедницата или одредени нејзини структури, и целиот процес умешно и стручно да се води.

За да застапувањето добие на „тежина“, потребно е да се знае кога точно започнал процесот, од кого е инициран и кои се неговите цели. Бидејќи може да биде инициран од поединци, групи, организации, но и од спонтано здружени поединци или правни лица, ќе се смета дека нивното спонтано здружување, довело до поединечно или заедничко препознавање на општествен проблем, но процесот на застапување формално започнал тогаш кога се пристапило кон изготвување на стратегија за застапување и пристап кон нејзина реализација. Еден добар пример е иницијативата за организирање женски суд на територијата на поранешна Југославија. Активистките на женските невладини организации од земјите на поранешна Југославија, секоја поединечно, но и заедно преку присуство на конференции и собири, констатирале дека за време на воените случувања во Југославија во периодот 1991-2001 година, жените биле жртви на насилство и во приватната и во

⁸⁸ Со оглед на тоа дека Иницијативата за РЕКОМ има за цел утврдување на фактите за воените злосторства и за другите тешки кршења на човековите права, направени на подрачјето на некогашната СФРЈ во периодот од 1 јануари 1991 до 31 декември 2001 година, утврдување на политичките и општествените околности што влијаеле на извршувањето на овие дела и последиците до кои дошло поради злосторствата и кршењето на правата; признавање на неправдите нанесени на жртвите, со цел да се изгради култура на солидарност и сочувство; придонесување за остварување на правата на жртвите; придонесување политичките елити и општествата во договорните страни да ги прифатат фактите за воените злосторства и за тешките кршења на човековите права; придонесување за расветлување на судбините на исчезнатите; и придонесување во спречувањето повторување на воените злосторства и други тешки кршења на човековите права, може да се заклучи дека станува збор за организирање и спроведување на застапување за проблем за кој досега не е спроведен процес на застапување, не само во државите од некогашната СФРЈ, туку воопшто во било која од државите во Европа. Користен е Предлог статутот на РЕКОМ од 26 март 2011 година (Види: www.zarekom.org).

јавната сфера, а нивниот глас за мирот и човековите права не бил слушнат. Сведочењата за насилствата кои биле вршени на жените, не биле слушнати и евидентирани, па токму од тие причини, а со цел жените да станат субјекти на правдата, да се поттикне создавањето на поинакви судски практики, и да се влијае на институционалниот правен систем, неколку женски организации: Жени на жените, Сараево, Центар за женско и мировно образование-Анима од Котор, Центар за женски студии и Центар за жени жртви на војната од Загреб, Косово жените мрежа, Центар за женски студии и Жени во црно, Белград, кон крајот на 2010 година формирале Иницијативен одбор за основање женски суд.⁸⁹

Во почетната фаза на секое застапување, за тоа да биде успешно, од големо значење е да се изгради стратегија. Таа мора да значи поставување на јасни цели и барања, да вклучува добро организирани и осмислени активности, и секако да има зацртан план и програма за акција. Стратегијата од своја страна произведува уште две компоненти на застапувањето: *комуникација и едукација и мобилизација и акција*. Имено, за да може пораката која застапувачите ја испраќаат до јавноста да стигне до нив, потребно е да се применат одредени комуникациски вештини, но овие вештини треба да се применат и до оние кои се одговорни за креирање на политиките, програмите и законските акти. Едукацијата одигрува своја улога во контекст на тоа што оние со кои се комуницира, истовремено се едуцираат за состојбите какви се, и какви би можеле да бидат во полза на граѓаните, а оправдание, образложение и поддршка имаат во некои други програми, политики, практики и закони на национално, регионално и меѓународно ниво; или пак како што се вели за законските акти на Европската унија кои важат за земјите членки на Унијата, и се на наднационално ниво.

Вештините и знаењата со кои располагаат застапувачите, своја примена наоѓаат и во обуките и вештините кои ги реализираат за потенцијалните поддржувачи или застапувачи, но и за формирање на алијанси со други групи, организации и институции. Значајна компонента која произлегува од стратегијата е мобилизација и акција. Мобилизацијата и акцијата се два елемента од еден настан, во смисла на тоа што не е можно или барем не е

⁸⁹ Повеќе за оваа иницијатива на: <http://www.zenskisud.org/>.

издржливо да се преземе акција без пред тоа да се мобилизираат одредени, потребни поддржувачи и партиципенти во застапувачкиот процес. Мобилизацијата е значи обезбедување на компетентни човечки ресурси потребни за имплементирање на веќе подготвениот план за акција, но и за евалуација на поединечно преземените правни и политички активности и дејствија; за подоцна кога процесот ќе биде компетиран и завршен, да се обезбеди евалуација на целокупното јавно застапување. Доколку овие пет компоненти: **добро познавање на проблемот; организација и управување; осмислување, развивање и спроведување на стратегија; комуникација и едукација; и мобилизација и акција**, внимателно се подготват и спроведат, постигнувањето на целта, на она што е предмет на застапувањето, ќе биде возможно.

2. Видови стратегии на застапувачкиот процес

Застапувачкиот процес познава два основни вида на стратегии⁹⁰: **правна стратегија и политичка стратегија. Правната стратегија** првенствено значи во постапувањето, поточно во осмислувањето, градењето и реализирањето на целиот застапувачки процес да се почитува правото; практиките на насилство не се прифатливи во застапувачкиот процес. И во случаите кога застапувачкиот процес се започнува со цел да се укаже на неиздржливоста на некоја правна норма, документ или законски акт, односно на нивното штетно дејство по одредена поголема или помала група на граѓани, застапувањето мора да биде во согласност со правните норми и правила на општеството. Секако во постапувањето, во застапувањето, не само што е дозволено да се повикуваат застапувачите на некои позитивни правила и норми кои се од корист за предметот на застапување, пожелно е да се

⁹⁰ Пошироко за значењето на поимот стратегија види: Зоран Нацев и Тони Петрески, *Стратегиски проекции на Република Македонија во надворешната и безбедносната политика*, Европа 93, Кочани, 2013.

повикуваат и на норми, правила и искуства во регионот или меѓународната заедница, односно на акти и документи донесени на регионално или меѓународно ниво. Токму затоа потребно е застапувачите да истражуваат, да собираат докази, да ги класифицираат истите, и да ги подложат на разгледување и мониторирање од страна на тие на чие однесување и постапување се упатуваат забелешки, односно заради чии акти, норми и документи е започнат застапувачкиот процес. Потоа, многу важно е во рамки на правната стратегија, да бидат издвоени и наведени лицата кои биле засегнати, или биле жртви на правниот акт што се оспорува. Доколку постојат за тоа претходно направени некакви извештаи од одредени организации или институции, тие треба да бидат искористени како доказ, а доколку била поведена постапка пред суд, а исходот бил негативен за засегнатите лица, потребно е тоа јасно и транспарентно да се наведе. Доколку не била поведена постапка, меѓутоа нејзиното поведување би можело да предизвика запирање на штетното дејство на актот заради кој е поведен застапувачкиот процес, тогаш пожелно е да се поведе постапка пред надлежниот суд. Правната стратегија е дозволена, прифатлива и пожелна и тогаш кога се оспорува некоја политичка одлука или постапка, за да се укаже на нејзината правна неиздржаност, односно спротивност со постоечките правни норми.

Политичката стратегија не е ништо помалку значајна и важна од правната стратегија. Таа своја примена наоѓа како во оспорувањето, спречувањето или алармирањето за некоја политичка одлука или постапка, така и во целите кои значат постигнување на правни реформи, доколку постоечките закони се штетни по граѓаните, но и во целите кои вклучуваат предложување и усвојување на релевантни законски мерки. Оваа стратегија ги „покрива“ активностите како што се: организирањето кампањи за подигнување на свеста на граѓаните, медиумските кампањи, мониторирањето на општествените случувања и состојби, подготвувањето на извештаи, вклучително на „извештаи од сенка“, воспоставувањето комуникација и соработка со меѓународни невладини организаци, организации и тела на Обединетите нации, организации и тела на Европската унија, како и со други институции, чија цел и задача е вршење на притисок на владата на конкретна земја да преземе одредени постапки и активности за промена на состојбите. Лобирањето кај претставниците на граѓаните на централно и на локално ниво,

јавните настапи на засегнатите лица, јавните средби со граѓаните, петициите, бојкотите, мирните протестни маршеви, пишувањето писма, средбите со донесувачите на штетните политики и програми, собирањето и изложувањето на студии на случаи, се суштински и задолжителен дел од политичката стратегија.

3. Истражувањето, медиумите и финансиските ресурси - база на застапувањето

Пред застапувачите да го осмислат целиот застапувачки процес и да ги реализираат неговите клучни компоненти, мошне важно е да се направи истражување, а потоа да се спроведе анализа на собраниот истражувачки материјал, и истиот да се евидентира и документира, а сè со една единствена цел, застапувачкиот процес да биде успешен и да продуцира корисни и конструктивни резултати и ефекти. Сторените повреди на граѓаните, сторените повреди на законската регулатива, која повторно ги засега и се однесува на граѓаните, ќе може да бидат потврдени и да претставуваат докажен материјал во застапувачкиот процес само ако претходно се направи истражување, како би се евидентирале тие повреди и штетни дејствија по граѓаните. Немањето конкретни докази за сторените повреди и штети, односно нивното неевидентирање и документирање, уште на самиот почеток ќе го девалвира застапувачкиот процес, ќе ги дискредитира знаењата и постапките на застапувачите, а повредите и штетите на засегнатите граѓани ќе ги минимизира. Доколку се направи исцрпно истражување, доколку собраните информации и податоци се документираат и анализираат, подоцна низ/преку самиот истражувачки процес, ќе може да се бара одговорност од оние коишто ги предизвикале или сториле штетните дејствија и повреди; дали истите ги предизвикале или направиле со кршење на постоечката законска регулатива, со донесување програми и политики, или законски документи, акти и одлуки, штетни за граѓаните. Тогаш кога аргументирано ќе се укаже на сторената

повреда или штетно дејствие, може полесно да се пристапи кон употреба на правен лек, или пак кон предложување да биде донесен ефикасен правен лек, се разбира доколку таков не постои. Откако ќе биде направено истражувањето и документирањето, откако ќе биде посочен правниот лек, тогаш е полесно или барем повозможно, да се дојде до стадиумот на планирање на заштитата на правата на лицата кои биле засегнати со спорното решение или постапка.

Она што секако е битно за истражувањето, е да се осмисли редоследот на дејствијата и постапките кои ќе бидат дел од истражувањето. Како што е наведено во *Women's Human Rights Step by Step, A Practical Guide to Using International Human Rights Law and Mechanisms to Defend Women's Human Rights*⁹¹, чекорите коишто треба да бидат преземени може да се класифицираат во оние преземени пред истражувањето, чекори кои ќе се преземат за време на истражувањето и тие кои ќе се преземат откако ќе биде завршено истражувањето. *Подготовката на истражувањето*, особено кога се поставуваат целите на истражувањето е многу битна, за да може потоа да се пристапи кон идентификување на повредата, да се утврдат клучните учесници, да се направи потсетник на информации, да се препознаат можните извори на информации, да се утврди методологијата на истражување, која е потребно да биде базирана на принципите на непристрасност, прецизност и специфичност, по што се пристапува кон логистички и други подготовки.

Во вториот чекор се *собираат материјали на терен*, за што е потребно првенствено да се утврди кои видови на докази ќе се собираат. Во овој чекор започнува документирањето на доказите, проверувањето на фактите, верификувањето на фактите и нивното претставување, и тоа на прецизен начин. Собирањето материјал на терен вклучува и водење на разговори и интервјуа, за што е потребно лицата кои ќе ги водат интервјуата и разговорите да бидат добро подготвени и информирани. Освен интервјуата и разговорите, дел од овој чекор е и собирањето на второстепени податоци, како што се информациите и известувањата во весниците, одредени извештаи, јавните документи и записи.

⁹¹ Margaret A. Schuler, Dorothy Q. Thomas (editors), *Women's Human Rights Step by Step, A Practical Guide to Using International Human Rights Law and Mechanisms to Defend Women's Human Rights*, Women, Law & Development International and Human Rights Watch, Washington, DC, 1997.

Следи *анализа на собраните докази*, која треба да укаже на сторените повреди, но и да даде можност да се препознаат и предложат можни решенија.

Известувањето за наодите од истражувањето е дел од четвртиот чекор. Многу е битно да се изготви извештај во пишана форма, а како алтернатива може да се направи меморандум, отворено писмо, напис во весник, или јавен настап. Доколку се пристапи кон изготвување на писмен извештај, што е пожелно, тогаш тој мора да ги содржи собраните докази, да ги содржи изворите на докази кои треба да бидат различни, да користи јасни аргументи за повредите, и да има заклучоци и препораки. Кога ќе се приложи преелеминарна форма од извештајот до институцијата или органот кој ја прави повредата, тогаш во завршниот извештај треба да се наведе и неговиот одговор, доколку таков е добиен. Со оглед на тоа дека кампањата е составен елемент на застапувањето, а коалицирањето со медиумите мошне значајно за застапувачкиот процес, тогаш може да се каже дека *медиумското покривање* на целиот процес ќе вклучува препознавање на заинтересираните новинари, воспоставување првична комуникација со нив преку испраќање на писмениот извештај, и давање можност, па и приложување на барање да пишуваат за тоа, давање поединечни информации на печатените и електронските медиуми, но и одржување на конференција за печат. Она што е особено важно, тоа е дека соопштенијата до медиумите треба да содржат порака, и да претставуваат концизен пат за комуникација, со експлицитно наведени информации.

3.1 Клучната улога на медиумите во застапувањето

Улогата на медиумите во современиот свет е толку голема, што дури на нив се гледа не само како на клучни актери во општествените збиднувања, туку се сметаат за „креатори“ на стварноста. Доколку нешто не се презентира во медиумите, исто како и да не се случило. Затоа, низ призма на проблемот на истражување, важно е да се укаже дека во вршењето на својата секојдневна мисија (информирање), тие може да се појават во улога на поддржувачи/соработници, или (неретко) опоненти на дејствувањето на поединците или организираните групи, организациите или другите форми на организирано дејствување. Како медиумите да се направат соработници во

застапувачкиот процес, но истовремено и поддржувачи и коалициони партнери, е едно од суштинските и можеби едно од најбитните прашања на кои треба да се работи, уште пред да започне процесот на застапување, но и во текот на самиот процес, па и по неговото завршување.

Знаејќи дека медиумите секојдневно примаат безброј информации за случувања и настани кои можат да им го пополнат терминот, односно просторот за пишување, тогаш станува сосема јасно дека да се привлече вниманието на одредена група, на посебна група, и притоа медиумите да се направат соработници или коалициони партнери во кампањата, не е така едноставно. Ова е особено тешко во услови на пазарна економија кога со медиумите, односно новинарите управува капиталот, или во одредени и не така мал број случаи, претставниците на власта. Токму од овие причини за застапувачите е исклучително важно, дел од осмислената и поставена стратегија да биде освен истражувањето за третирањето проблем, и истражувањето за националните и/или меѓународните медиуми. Тоа е битно за да се стекне комплетна слика за бројот на расположиви медиуми, за нивните новинари, за уредувачката политика на медиумот, односно темите и прашањата на кои им отстапуваат најмногу простор и време. Информациите за медиумите се собираат преку директни контакти со оние за кои ќе се заклучи дека можат да бидат полезни. Потоа, се собираат податоци и информации за нивната публика, за политиката на работење, за клучните личности кои работат таму, и за тоа каков вид на „приказни“ најмногу ги интересираат. Дел од сето ова е и слушањето, гледањето и читањето на постоечките медиуми, или барем на тие за кои се смета дека би можеле да бидат дел од застапувачкиот процес.

3.2 Обезбедување пристап до медиумите

Колку пристапот до медиумите ќе биде лесен или тежок, зависи меѓудругото и од тоа дали веќе во тимот застапувачи има луѓе кои се професионално ангажирани во некое средство за јавно информирање, па го познаваат патот и начинот на дистрибуција на информациите, или иститот треба допрва да се учи. Без оглед на состојбата, она што застапувачите треба

задолжително да го знаат е дека информацијата која што сакаат да ја пласираат до јавноста, треба најпрво на медиумите да им ја претстават како нова, интересна и исклучително значајна, за да звучи како вест која би ги заинтересирала гледачите, слушателите и читателите. Она што секако го зголемува вниманието кај медиумите кога им се презентира проблемот што застапувачите го третираат е:

- сигурност дека информацијата е врзана со одреден временски термин, односно дека случката е актуелна и е поврзана со некое конкретно случување или настан;
- статистичките бројки имаат важност, но само ако се поврзани со одредени случувања и настани, а укажувањето на влијанието на проблемот на средината, е нешто за што обично се заинтересирани да пишуваат или говорат медиумите;
- хуманиот момент од проблемот, односно како тој го засега просечниот граѓанин, е исто така нешто на што задолжително мора да се обрне внимание, од причина што личните приказни предизвикуваат емпатичност;
- изразувањето на потребата од поддршка, но не само од пошироката јавност, туку и од личност/и почитувани во средината кој/и би прифатиле отворено и јавно да зборуваат за проблемот; и
- точноста на информацијата и нејзина поткрепеност со факти, како и кредибилитетот на изворите кои ги доставуваат податоците, е поединост која мора да биде земена предвид.

3.3 Рамковно поставување на проблемот кој се застапува

За да може комуникацијата со медиумите да добие сериозност и тежина, односно медиумите да ја сфатат важноста од информирањето за проблемот, потребно е проблемот заради кој се одвива застапувачкиот процес да се формулира и да се стави во рамка. Концептите мир, човекови права, слобода, екологија, здравје, законска регулатива, но и национализам, екстремизам, шовинизам, нелегалност и нелегитимитет, се важни за медиумите, така што доколку со застапувањето се работи на решавање на

некој проблем поврзан со кој било од овие концепти, исклучително е значајно истиот да биде ставен во рамка. Од тоа како третирањето проблем ќе биде поставен и претставен, понатаму зависи и кој сè ќе се заинтересира да помогне во неговото решавање. Многу е важно застапувачите да заземат афирмативен став, и да го поставуваат и презентираат проблемот со префиксот *-за*, што би значело за-мир, за-здравје, за-човекови права, за-слобода, а доколку станува збор за негативни концепти како што се национализмот, екстремизмот итн., тогаш со префиксот *-против*, против-национализам, против-екстремизам.

Кога станува збор за ставот, тогаш тој мора да биде цврст, јасен и објективен, и да ги изразува интересите на граѓаните, на заедницата, на јавноста, а не да изразува личен став и мислење, симпатија или протежирање на некого или нешто. Во однос на оние чии програми, политики и акти се оспоруваат, ставот треба да биде негативен, меѓутоа не и малициозен и дисквалификаторски, треба да се напаѓа постапката, акцијата, дејствието, активноста, но никако не и личноста.

3.4 Подготвување на материјал за истражуваниот проблем

Материјалот собран од истражувањето треба да се конципира во форма која ќе може да се приложи или испрати на медиумите. Во материјалот којшто се подготвува за медиумите, не е отповеќе ако се приложи материјал од институциите кои работат на проблемот кој се третира низ застапувачкиот процес. Собраните статистички податоци исто така може да најдат своја примена, како и личните искуства и приказни. Вака подготвениот материјал за медиумите се проследува со воведно писмо кое треба да содржи информации за потеклото и заднината на проблемот, фактите, аргументите, можните прашања и одговори, собраните мислења, анализи и гледања дадени од експерти, луѓе кои се занимаваат со таа проблематика, но и мислења и ставови на претставниците на власта. Дали ќе се бара мислење и став од претставниците на локалната власт, од претставниците на централната власт, или од претставници на регионални или меѓународни институции, од две или повеќе истовремено, зависи од содржината, обемот и опсегот на проблемот кој се третира.

Во контекст на сето ова, битно е да се забележи дека освен материјалот, значаен дел е и подготовката на јавниот говор. Ако се направи обид за комуникација со медиумите, и им се приложат материјали за истражуваниот проблем, тогаш во секој момент може да се очекува застапувачите да бидат повикани и лично да зборуваат за проблемот. Подготвувањето на јавниот говор е битно за да може застапувачот, односно организацијата, организациите кои го реализираат процесот на застапување, да бидат уверливи во тоа што го кажуваат, односно да имаат капацитет да му дадат значење и оправданост на застапувањето за конкретниот проблем.

Според Енди Бун, во поглед на јавниот говор застапувачите фактички ги прифаќаат Аристотеловите идеи - *етос* (*ethos*), *патос* (*pathos*) и *логос* (*logos*) - како главни елементи на убедувањето.⁹² Етосот е неопходно да ги истакнува кредибилитетот, пристојноста и љубезноста на застапувачот, но и да покажува од колкаво значење за застапувачот е решавањето на проблемот. Патосот треба да изразува чувства, да содржи примери, факти, статистички податоци и компарации, публиката „психолошки да му е наклонета да го прифати неговиот аргумент“⁹³. Логосот ја претставува содржината и структурата на говорот на застапувачот, тој мора да ја убеди публиката дека е сигурен, веродостоен, автентичен, накратко, уверлив, а за тоа да го постигне треба да има дефинирани цели, аргументи и контра-аргументи.

3.5 Подготовка за воспоставување односи со јавноста

Знаејќи од колкаво големо значење за успешно реализирање на застапувањето се медиумите, односно воспоставувањето на добро дефинирани и поставени односи со јавноста, како и дека станува збор за двонасочна комуникација преку која застапувачите и целиот застапувачки процес може да си овозможат прифатеност, одобрување и поддршка, но и да се стекнат со одреден кредибилитет; тогаш со внимание треба да се пристапи кон подготовка на планот за односи со јавноста. Именувањето на застапувачи, но и на лобисти кои ќе дејствуваат во одредени ситуации поединечно, а во други заедно и во комуникација со медиумите, не е погрешен чекор. Меѓутоа она

⁹² Andy Boon, *Advocacy*, Cavendish Publishing Limited, London, 1999, p.1.

⁹³ Исто, стр.1.

што е битно, тоа е да постои јасен договор или концепт за тоа кој во кое средство за јавно информирање ќе настапува, кој сегмент од проблемот или процесот ќе го опфаќа, и во колкав обем. Се разбира, за процесот на застапување, за проблемот, целите што сакаат да се постигнат, односно предлозите за решавање на проблемот, коалиционите партнери, постоечките податоци и факти, како и целните групи кои се опфатени со застапувањето, треба да зборуваат застапниците, односно овластените лица од организацијата одредена и именувана да го реализира застапувачкиот процес.

Лобистите или претставниците на лоби групата која е дел од застапувачкиот процес, пожелно е со претставниците на медиумите да зборуваат за проблемот, од каква природа е, каде е детектиран, кого го тангира, и на кого треба да се изврши влијание за да се реши постоечкиот проблем.

Доколку односите со јавност, освен говорењето во некој медиум, вклучуваат и писмено обраќање, тогаш е важно писменото со кое се обраќаат застапувачите или лобистите до медиумите, да биде кусо, да ја содржи главната и суштинска информација. Пишувањето известување за печат, без исклучок секогаш се покажува као ефикасно средство за промовирање на организацијата и нејзината работна задача во застапувачкиот процес. Не смее да се заборави дека преку известувањето за печат, јавноста дознава за организацијата која е ангажирана за спроведување на застапувачкиот процес, па токму затоа треба да се наведат „матичните податоци“ на организацијата, да се спомене некоја активност која што била поддржана или сработена од организацијата, да се упати на некоја едукативна информација, и задолжително да се изнесе своето мислење за некое значајно општествено прашање.

Организирањето конференција за печат, со цел да се извести за застапувачкиот процес и да се одговори на прашањата на новинарите, е во функција на помошна алатка во обезбедувањето успешно одвивање на застапувањето; но за да биде така, потребно е конференцијата за печат добро да биде организирана. Внимателното, стручно и одговорно подготвување на воспоставувањето односи со јавноста, во голем степен, значително, може да го подобри и олесни застапувачкиот процес, и да влијае на негово успешно завршување преку решавање на проблемот кој се третира, особено ако се

успее дел од новинарите или медиумските куќи да станат коалициони партнери во застапувачкиот процес.

3.6 Финансиските ресурси-фактор за успешно застапување

Откако ќе се идентификува проблемот, ќе се дефинира предметот на застапување и ќе се направи концепт за целиот процес, следува она што е особено значајно и клучно во имплементацијата на целокупното застапување, тоа е обезбедувањето финансиски средства.

Прво нешто што треба да направи застапувачот е да изработи буџет кој ќе ги содржи приходите кои би можеле да се стекнат, но и расходите, трошоците, кои неминовно ќе се наметнат во имплементацијата на застапувањето. Подготвувањето на буџетот, односно финансиското претставување на активностите планирани за реализација на застапувачкиот процес, бара не само одредена стручност, туку тоа е и дел од добро осмислената стратегија. Токму затоа, подготовката на буџетот минува низ три фази:

- Утврдување на видовите на трошоци;
- Утврдување на износот на трошоците и
- Групирање на трошоците.

Секогаш кога се работи на обезбедување пари за реализација на застапувањето, се размислува и за можните донатори. Донациите може да потекнуваат од правни или физички лица, значи од поединци, компании, агенции, фондации, кои ќе дадат пари, ќе вложат сопствен труд, ќе донираат канцелариска опрема и канцелариски материјали, ќе дадат стручна помош или ќе отстапат деловен простор. Секако не треба да се заборава дека освен обезбедувањето средства по пат на донации, одреден износ на финансиски средства може да се обезбедат и со сопствена работа, преку членарина, аукции, доброволни прилози и слично.

3.7 Мониторингот и евалуацијата дел од процесот на застапување

Набљудувањето, проверката и проценката на целокупниот застапувачки процес, од самиот почеток па до крајот, и тоа на стратегијата на застапувањето, на целите, на кампањата, на предизвиците, можностите, ресурсите, влијанието, пристапите и тактиките, се суштествен дел од секое јавно застапување.

Европската Комисија вели дека мониторингот е: „тековно собирање, анализа и користење на информации за напредокот на проектот и резултатите кои се постигнуваат. Тој го поддржува ефективното и навременото управување, донесувањето на одлуки, учењето од страна на засегнатите страни и отчетноста за резултатите и ресурсите кои се користат.“⁹⁴ Според Томас Левински и Амна Мухаремовиќ, авторите на *Застапување и влијание врз политиката за општествена промена*⁹⁵, мониторингот се спроведува континуирано, поврзан е со отчетноста, но и со непосредното учење. Воедно, тие потенцираат дека мониторингот на застапувачите им обезбедува прецизни и навремени информации, со цел донесување на одлуки за контролирање на човечките ресурси, времето, материјалните ресурси, квалитетот на резултатите, финансиите, но и документирањето на дејствијата кои се преземаат за имплементација на застапувањето, но овозможува и учење од искуство и примање на конструктивна критика.

Во *Застапување и влијание врз политиката за општествена промена*, наведена е и дефиницијата која што експертската група ДАЦ ја дава за поимот евалуација, и таа гласи: „Оценка, колку што е можно посистематска и пообјективна на тековен или завршен проект, програма или политика; нивните резултати, планот и имплементацијата. Целта е да се утврди релевантноста, ефикасноста, ефективноста, одржливоста и влијанието.“⁹⁶

Мошне значајно е да се прави мониторинг и евалуација на застапувачкиот процес, и заради утврдување дали доследно се почитуваат таканаречените пет принципи на влијанието на политиката, политичките

⁹⁴ Томас Левински, Амна Мухаремовиќ, *Застапување и влијание врз политиката за општествена промена*, Техничка поддршка за граѓанските организации-регионална канцеларија на ТАКСО, Сараево, 2011, стр.160.

⁹⁵ Исто, стр.160.

⁹⁶ Исто, стр.161.

процеси, програми и проекти, изразени со кратенката КЛАСП (CLASP) која означува:

C - Credibility - кредибилитет

L - Legitimacy - легитимитет

A - Accountability - отчетност

S - Service-orientedness - ориентираност кон услуги

P - Power based - базирано на моќ⁹⁷

Имено, доколку се набљудува и оценува застапувањето, ќе се исполни и принципот КЛАСП, односно ќе се утврди дали целиот процес има кредибилитет, легитимитет, дали е отчетен, попрецизно кажано, дали е одговорен кон засегнатите страни, целната група, соработниците и коалиционите партнери, но и дали е ориентиран кон (из)вршење на бараните услуги, како и дали има капацитет, моќ да ја исполни целта на застапувањето.

Она што особено се потенцира во *Застапување и влијание врз политиката за општествена промена*, тоа е утврдување на индикаторот кој како квантитативен или квалитативен фактор, ќе биде средство за мерење на постигнувањата и достигнувањата, ќе ги изразува промените, односно ќе покаже колку процесот е успешен, и ќе го покаже напредокот. Индикаторот треба да се формулира на таков начин за да биде СМАРТ (SMART):

Specific - специфичен

Measurable - мерлив

Acceptable - прифатлив

Relevant - релевантен

Time-bound - временски определен⁹⁸

За да се испочитуваат овие критериуми, треба да се користат информациите: квалитет, односно променлива што застапувачите сакаат да ја мерат; квантитет, колку, односно колкава треба да е промената; целната група, односно каква промена за нив е потребно да се направи, да се издејствува, кој, што, треба да се промени, поточно чија, која промена се мери; временската рамка во која промената се мери; и местото каде што се мери.

⁹⁷ Исто, стр.31.

⁹⁸ Исто, стр.162.

Бидејќи мониторингот се одвива во континуитет и е систематски, не смее да се заборави дека треба системот да биде концепиран така што ќе ја анализира ситуацијата, информациите и планот на работење. Во рамки на анализа на ситуацијата ќе се разјаснува кој за што е одговорен, промените што се постигнати, и ќе се анализираат дејствијата коишто водат до промени. Во фазата на мониторинг на информациите, ќе се утврди што треба да се следи и зошто, ќе се определат показателите за напредокот, а во третата фаза, фазата на планирањето на дејствијата, ќе се планира протокот на информациите и ќе се проценуваат средствата, трошоците и ризиците.

При евалуацијата ќе се утврдува дали корисниците на застапувачките услуги ефективно учествувале, ќе се утврдува согласноста за промените кои треба да се случат или веќе се случиле, ќе се прават проценки и оценки на буџетските средства.

Значи, мониторингот и евалуацијата на застапувачите им овозможуваат да утврдат дали има потреба од промена, модифицирање или прилагодување на целокупната стратегија, на стратегијата на колаборација и кооперација, стратегијата на информирање или стратегијата на конфронтација. Потоа дали има потреба од промена на тактиките и техниките, кои треба да бидат не само фокусирани, туку и прилагодени на целите на застапувачкиот процес, да покажуваат дека застапувачкиот процес ужива широка и силна поддршка, дека се конзистентни со целите, мисијата и кампањата на застапувачкиот процес, но и дека се креативни и флексибилни. Мониторингот и евалуацијата се потребни и за да се направи ревизија на предвидените, односно применетите алатки, како што се медиумските настани, демонстрациите и протестите, правните акции, како што е покренувањето на парнична постапка или управен спор, петициите и агитирањето, лобирањето кое вклучува посети кај законодавните тела, владините претставници, потоа набљудување и проценка на директните акции, организирањето конференции, семинари, обуки, едукации, јавни расправи и дискусии.

Со набљудувањето и проценката се одговара на неколку прашања, почнувајќи од тоа како се напредува кон целите на застапувањето, до тоа што функционира, а што не, дали во реализацијата на процесот се јавува одреден контраефект, дали крајните резултати се видливи, односно дали истите се веќе

издејствувани, што може или можело дополнително да се вклучи во застапувачкиот процес, но и кој можел да биде ангажиран, инволвиран или барем анимиран со застапувањето.

Со набљудувањето и проценувањето на застапувањето, се утврдуваат и неговата корисност и успешност, неговата изводливост и неговите етички аспекти, но и организацијата која го изведува застапувањето добива одговор на прашањата како што се, дали добро, успешно и умешно се одбрани, координирани и менаџирани активностите на застапувачкиот процес во однос на поставените цели. Потоа дали знаењето и искуството стекнати во конкретното јавно застапување ќе најдат своја примена во некое следно застапување, и дали е покажана одговорност и совесност кон сите оние кои биле директно или индиректно вклучени во застапувањето, како што се коалиционите партнери, медиумите, граѓаните или групите на граѓани директно засегнати од процесот, односно корисниците на услугите на организацијата и донаторите.

Не е потребно да се нагласува колкаво е значењето на мониторингот и евалуацијата, особено ако се знае дека креативноста, инвентивноста, перманентноста, грижата и упорноста, се карактеристики на успешното застапување, а нивното постојано преиспитување и приспособување го отвора патот до неговото успешно реализирање. Ако застапувачите постојано ја преиспитуваат својата работа, пораката која што ја креирале, аудиториумот којшто ги прифатил пораките, влијанието на донесувачите на одлуките, тогаш лесно и брзо ќе може да се утврди дали е постигнат напредок во застапувањето, односно дали прогресот евозможен.

4. Застапувањето во функција на мирот и ненасилството

Застапувањето е постапка со која се поддржува или расправа во корист на одредени права, политики, програми и идеи, а има за цел влијание на промена на јавното мислење и социјалните ставови, но особено издејствување

промени во одлуките, политиките и програмите на власта, на заедницата или институциите. Токму поради ваквата негова природа, застапувањето наоѓа активна и целосна примена во мировните матрици, замисли и акции.

Со оглед на тоа дека застапувањето значи примена на низа концепти, вредности, должности и обврски, истите без никаква задршка и двоумење може да се применат во име на мирот и за мирот и ненасилството, секогаш кога постојат спорни ситуации помеѓу различни страни, недоразбирања, различни ставови и мислења кои создаваат тензични моменти, но и кога постојат отворени конфликтни состојби. Особено е значајно да се нагласи и потенцира дека застапувањето задолжително треба да се преземе и примени кога постојат ситуации и случувања кои имаат директен ефект на животите на луѓето.

Кампањите за застапување се осмислуваат и организираат така што манифестираат поддршка кога е потребна и таму каде што е потребна, но и да укажат на пристапите на власта, на заедницата, на институциите, да укажат на штетните или провоцирачките јавни политики, идеи, програми и одлуки кои го загрозуваат мирот, кои создаваат недоразбирања, спорови и конфликтни ситуации. Застапувањето содржи алатки кои се исклучително важни како за сочувување на мирот, така и за промовирање на мирот и ненасилството, особено што секогаш преку застапувачкиот процес се прават обиди акцентот да се стави на критичното прашање, моментите коишто го загрозуваат мирот, и притоа инсистира состојбата што е, односно „она што е“, да се промени и да укаже конкретно на „она што треба да биде“.

Она што ѝ дава особено олеснителна карактеристика на оваа постапка, на овој процес, е што целосно теоретски е осмислен, практично повеќепати применет и проверен, и секогаш дава резултати, некогаш поголеми, некогаш помали, но никогаш не остануваат случувањата несфатени или неразбрани. Кога застапувачкиот процес не е во целост проследен, или кога одредени негови елементи не се секогаш квалитетно аплицирани, од субјективни или објективни причини, стратегиите за застапување едноставно не дозволуваат одредени пораки да не стигнат до граѓаните како поединци, до пошироката општествена заедница, па дури кога е потребно и надвор од државните или регионалните рамки.

Алатките коишто се користат во застапувањето, човечките ресурси, правната регулатива, медиумите и воопшто целокупниот општествен капацитет, не дозволуваат настаните да останат незабележани или да не го привлечат вниманието. Техниките и алатките кои се користат во застапувањето испраќаат релевантни пораки до јавноста, но со голема одговорност, без да се обидуваат да ја влошат постоечката ситуација, да создадат негативно расположение и влијание кај оние помеѓу кои веќе постои недоразбирање, спор или конфликтна ситуација. За да може овој момент застапувачите да го испочитуваат, доследно се придржуваат до неколку веќе утврдени постапки.

4.1 Постапки на застапувањето за спречување на насилните конфликти

Постапките кои можат да се користат во решавањето на спорите и спречувањето на насилните конфликти, земени поединечно, познати се, елаборирани и практикувани од многу поединци, невладини, меѓувладини и владини организации и тела, но во процесот на застапувањето тие се добро осмислени, систематизирани и аплицирани. Истовремено, имаат сериозна и одговорна цел и задача во намерата да постигнат видливи и мерливи позитивни резултати, кои се изразени во следново:

1. Сензибилизирање на јавноста преку:

Програми за подигнување на свеста

- Семинари, јавни расправи и дискусии
- Обуки и работилници
- Печатени материјали
- Кампањи

Собирање и ширење на информации

- Истражување и анализа
- Документирање

2. Преговарање

3. Петиција

4. Лобирање преку

Изготвување упатства

Поставување и промовирање на стандарди

Писмена комуникација (примање и испраќање на писма)

- Истакнување на проблемот
- Појаснување на проблемот
- Давање предлози во врска со проблемот
- Иницирање на акција/акции

5. Дебатирање

6. Воспоставување дијалог

7. Мобилизирање на заинтересираните лица, формирање на партнерства и наоѓање сојузници

8. Медиумски техники применети преку

Соопштениеја до јавноста

Конференции за печат

Писма до уредниците на печатените и електронските медиуми

Приложување фактички податоци

Испраќање печатени материјали

Освен доследното почитување и применување на горенаведените техники, кои на застапувачкиот процес, условно, му даваат една олеснителна карактеристика во однос на неговата практична примена, е и тоа што застапувањето е процес кој е веќе осмислен и поставен во рамка. Застапувањето има уште една додатна особеност која ја олеснува неговата примена во мировните активности, тоа е дека застапувачите секогаш минатите, како сопствени, така и туѓи искуства од застапувачките процеси, и тоа како успешните, така и оние помалку успешните, ги користат како водич во тековната работа, односно во застапувачкиот процес кој во конкретниот момент го аплицираат.

Токму затоа, сите оние веќе реализирани застапувања, евидентирани како студии на случаи, се од големо значење за секое ново и повторно организирање на застапувачкиот процес. Веќе практикуваните вештини, кампањи, потврдените сојузници, направените грешки и пропусти, веќе се забележани, меморирани, така што тимот којшто организира застапување за спречување на конфликт, решавање на конфликт, разрешување на одредени недоразбирања или спорни состојби, може без никакви предрасуди и

ограничувања да се повика на претходните искуства, на сопствениот застапувачки тим или на некој друг тим кој реализирал застапување. Имено, не постои погрешно или непотребно застапување, постои само успешно или помалку успешно застапување, кое продуцирало поголеми или помали општествени промени. Особено е голема и значајна вредноста на застапувачкиот процес, затоа што го крева моралот на застапувачите, ја буди „револуционерната“ и „авангардна“ нишка која што постои во карактерот и умот на секој поединец, ја буди надежта за разрешување на проблемот кај оние коишто се директно инволвирани во него, и секако укажува на можните социјални промени без примена на насилство и насилни методи.

Честопати апсурдните ситуации во кои се води војна заради постигнување на мир, укажуваат на тоа дека застапувањето треба почесто, „донаметливо“ и „поагресивно“ да се применува, за да се спречи насилството, загрозувањето на безбедноста, ризиците и заканите по мирот; затоа што сигурноста на поединецот е пред сè и над сè. Преку застапувачкиот процес истовремено се обезбедува сигурност на граѓанинот кој е инволвиран во спорната ситуација или конфликтот, но се обезбедува сигурност и на лицата вклучени во застапувачкиот процес.

4.2 Едуцирањето и информирањето за мир пропратен елемент на застапувањето

Кога постои одредена спорна или конфликтна ситуација, едни од целите на кои може да се базира застапувачкиот процес се:

- Едуцирање на јавноста за потребата од решение на спорот или конфликтот, но и барање за нивна поддршка за постигнување мирољубиво решение;
- Забрзување на процесот со цел постигнување на решение за состојбите, проширување и продлабочување на поддршката од граѓанското општество, но и од политичките партии кои се залагаат за ненасилен пристап;
- Градење силно граѓанско движење кое би претставувало алтернатива на воените сили - миротворно решение во корист на воено решение;

- Изразување на желбата на граѓаните за решение на спорот или конфликтот, односно отстранување на ризиците по безбедноста и загрозувањата на мирот;
- Создавање на мрежа од веќе формираните мировни групи за поддршка;
- Ширење на антивоени и ненасилни пораки во континуитет и до што поголем број на луѓе.

Многу е битно пораките кои се дистрибуираат да стигнат до различни делови и сегменти на општествената заедница, за да може сите граѓани да се информираат за случувањата, да станат свесни за проблемот и за потребата истиот да се реши, но и да се влијае на подигнување на свеста на сите главни и споредни „играчи“, дека договарањето преку преговарање е основа на започнувањето и водењето процес на застапување, за сочувување на мирот, мирно решавање на спорот или конфликтот.

Во примената на застапувањето не смее да се заборава на значењето и суштината на слоганите коишто ќе се користат во кампањата, кои секако треба да бидат едноставни, разбирливи и лесни за паметење. Различните пристапи во осмислувањето на кампањските активности, како што се улични претстави подготвени и осмислени за различни категории на граѓани, музички програми, перформанси на кои ќе се чита поезија и проза со мирољубива содржина, кино претстави; се пристапи кои ќе влијаат на зголемување на свеста на луѓето за важноста, но и можноста за мирољубиво решавање на проблемите. Овие видови на активности истовремено ќе ја збогатат кампањата, ќе обезбедат одредено влијание на свеста на луѓето, и ќе покажат дека е можно собирање на луѓето на одредено место заради заеднички интерес и со мотиви кои имаат мирољубива природа.

Од страна на застапувачите кои учествуваат во застапувачкиот процес, не треба да се заборава дека секогаш ќе има граѓани, групи на граѓани, политички партии, или институции кои ќе го опструираат процесот, кои ќе даваат отпор на сите преземени активности, и кои ќе манифестираат негативни и непријателски ставови и мислења за сè што ќе се преземе во рамки на застапувачкиот процес, односно кампањските активности. Доколку застапувачите, засегнатите страни, па и волонтерите кои се инволвирани во процесот, го имаат ова предвид, ќе ги подготвуваат содржините на кампањата

повнимателно, но и тие самите ќе се потрудат да бидат поподготвени, и добро и умешно да одговараат на поставените прашања, во смисла на тоа што ќе им бидат познати резултатите од истражувањата, но и резултатите коишто би произлегле од успешно реализираното јавно застапување.

Научените лекции од претходно реализираните застапувања секогаш треба да се земаат како основа на тековниот застапувачки процес, сојузништвата и соработката со медиумите, кои исто така влијаат на свеста на граѓаните, но и можните негативни и недобронамерни реакции кои ќе бидат против мирољубиво решавање на проблемот. Значајно е да се подвлече дека силата на одредени категории на граѓани, како што се младите, е значаен катализатор во застапувачкиот процес, особено во едукативните активности, музичките настани, перформансите, па и неформалните спортски настани; кои недвосмислено влијаат на зголемување на свеста на луѓето за мирно решавање на спорите и конфликтите, и укажување на можноста и потребата од взаемна кооперација и интеракција со сите и помеѓу сите, без оглед на социјалните и културните разлики.

Секако, повеќе од значајно е да се знае дека колаборацијата и кооперацијата помеѓу граѓанските организации, особено оние кои работат на заштита и промовирање на човековите права, во голем степен ќе му даде значење и тежина на застапувачкиот процес. Знаењето и свесноста за човековите права, кои во голем степен се загрозени и повредени кога постои вооружен, насилен конфликт, ја наметнува потребата да се говори за нив и нивна заштита, особено од страна на граѓанските организации кои работат на човековите права, што секако претставува клучен фактор на застапувањето кое е во функција на мирот. Како дополнение на активноста на овие граѓански организации се и програмите за обуки, со кои тие им пренесуваат знаења и информации на граѓаните за нивните права, и за потребата нивните со меѓународен документ, устав или закон загарантирани права, да бидат заштитени, односно забраната истите да бидат повредени. Воедно, присутна е и потребата од постојано укажување на значењето на човечкиот живот, заштитата на неговиот психофизички интегритет, односно заштитата на индивидуалната и колективна безбедност и добросостојба.

Застапувањето кога е во корист на мирот и за сочувување на мирот, задолжително бара да биде применето со низа други прифатливи алатки, за да

може пораката која што се испраќа да биде ефикасна и ефективна, односно значајно да влијае на оние на кои им е упатена.

4.3 Предупредувачки мерки на застапувањето во корист на мирот

Кога се имплементира застапувањето во корист на мирот, има неколку работи на кои мора да се внимава. Потребно е да се има свесност за можните несакани и непожелни ефекти, па токму затоа уште во постапката на подготовка на застапувачкиот процес, неопходно е да се преземат мерки за нивно избегнување. Имено, не така ретко се случува во фазата на имплементација на застапувањето, да се продлабочи постоечкиот конфликт, или да се појави друг конфликт или спор. Уште една предупредувачка мерка е важна, а таа е во врска со преговарачкиот процес и свесноста дека страните, граѓаните, групите кои се спротивставуваат на мирољубивите активности, може мошне отворено и агресивно да ги покажат своите ставови и мислења; со што се појавува сериозна закана да се влијае на размислувањата и постапувањата на некои политички партии, групи на граѓани, или потенцијални поддржувачи на процесот. Исклучително битно е да се знае, дека можно е да се случи некои од застапувачите, поддржувачите или лицата инволвирани во процесот, да добијат заканувачки пораки, односно закани по нивниот физички интегритет и имот од страна на противниците на процесот. Исто така, однапред треба да се знае дека подготовката и реализацијата на застапувачкиот процес вклучува трошоци, па токму затоа една од клучните предупредувачки мерки е дека е можно да се потрошат многу финансиски средства, а малку од предвидените активности да бидат имплементирани. Треба да се има предвид дека пораките коишто се испраќаат преку застапувачкиот процес, се случува да остават различен впечаток кај различни групи на граѓани, па едни да ги сфатат како пораки за мир, а други како пораки против мирот.

Она што никако не смее да се потцени, тоа е моќта и влијанието на опонентите, кои често значително и моќно делуваат и вршат притисок на оние кои се дел од застапувачкиот процес.

Лицето/лицата одговорно/и за комуникација со медиумите, со јавноста, потребно е да биде/бидат добро прифатен(о)и, но и почитуван(о)и од јавноста,

за да се направи „пат“ неговата/нивната порака да стигне до јавноста и добро и правилно да биде сфатена и примена, односно да има ефект врз јавноста.

Последната предупредувачка мерка која застапувачите треба да ја имаат предвид, се однесува на изборот на адекватен метод или модел којшто е потребно да се користи во испраќањето на пораки за воспоставување комуникација со јавноста.

Застапувањето дава простор и можност за надминување на низа ограничувачки моменти, и креирање општество базирано на основните вредности на демократијата. Имено, преку него може да се избегне давањето целосна власт, моќ и монопол на одлучување и влијание на политичките партии, особено оние кои се дел од владеачката структура. Тоа има потенцијал да влијае и на отстранување на едностраното размислување за политиките, безрезервното влијание во донесувањето на законите, програмите и јавните политики од страна на владеачката структура, особено во општества каде што демократијата е сè уште во развојна фаза, правниот систем искомпромитиран, а автоцензурата основна особина на скоро секој граѓанин.

Меѓутоа, и самото застапување како процес наидува на одредени пречки, на одредени елементи и ситуации кои го попречуваат неговото целосно и успешно реализирање, а најмногу се забележуваат во немањето доволен број на човечки ресурси, односно на граѓани кои се подготвени активно да учествуваат во општествените случувања и промени, да учат толеранција, да градат меѓусебна доверба, и да не се воздржуваат да бараат и очекуваат демократски, позитивни и конструктивни промени, потребни и пожелни за сите граѓани. На ова се надоврзува и недостатокот од меѓусебно поврзување на граѓаните и нивната взаемна соработка, но и немањето доволно средства, знаење, вештини, волја и моќ, да се одлучат да влијаат на донесувачите на одлуките, креаторите на јавните политики и програми. Немањето доволно верба во сопствените потенцијали и капацитети, за да се реагира, да се бара, да се очекува и да се дејствува на донесувачите на одлуки, влијае на тоа граѓаните да немаат доволно одлучност да изразат несогласување, да се спротивстават, затоа што сметаат дека нема да бидат чуени. Токму затоа развивањето на способности, стекнувањето на знаења и вештини, е клучен елемент за реакција на граѓаните. Доколку се стекнат со знаења за основните демократски вредности, знаења и вештини за

застапувањето, постои поголема можност да одлучат да учествуваат во детектирањето на општествените проблеми, заканите и ризиците по мирот, и да ги стават во функција своите целосни потенцијали и капацитети за нивно решавање.

За да може да се подигне свеста на граѓаните, да се развие таканареченото граѓанско движење, потребно е да се развие нешто што се нарекува стратегија на зајакнување⁹⁹. Таа се конструира на три нивоа:

„**Првото ниво насочува** кон изградба на политичка успешност и вештина на јавно застапување, неопходно потребни за влез во арената на одлучување.

Второто ниво бара концентрирање на организација на широк круг на граѓански здруженија кои можат да влезат во политичката арена.

Третото ниво сака да го зајакне граѓанството да се занимава со суштински прашања. Основна стратегија за тоа е политичката едукација.“¹⁰⁰

Доколку се успее во аплицирање на стратегијата на зајакнување, ќе се постигне вклучување на поширок круг на граѓани, кои од волонтери може да станат лица професионално ангажирани во невладиниот сектор, кои ќе се стекнат со одредени експертски капацитети и ќе бидат компетенти за развивање и примена на јавното застапување. Со ова граѓаните ќе се стекнат со способност да реагираат кога се обесправени, кога им се загрозени или прекршени човековите права, кога им се ограничени или одземени слободите загарантирани во правните акти, и ќе креираат простор за дејствување, базиран на взаемно почитување, сопствено мислење и соработка на сите нивоа.

⁹⁹ За стратегијата на зајакнување повеќе во: *Јавно застапување: жените за општествени промени во земјите-наследнички на бивша Југославија*, СТАР Проект, Делфи Интернационал-Стратегији, обучување и застапување за помирување, Загреб, 1998, стр.120.

¹⁰⁰ Исто, стр.120.

ГЛАВА 3

ВЛИЈАНИЕ НА ГРАЃАНИТЕ ВРЗ ЈАВНИТЕ ПОЛИТИКИ ПРЕКУ ЗАСТАПУВАЊЕТО

1. Поим и предмет на јавните политики

Во демократските политички системи граѓаните имаат централно место во општествените процеси, промени и движења. Тие партиципираат во креирањето и аплицирањето на политиката, политичките програми и проекти. Грижата и создавањето на еднакви можности за сите граѓани, почитувањето на правата и слободите на сите, се мерило колку владее демократијата во едно општество, бидејќи граѓаните се суштинскиот и најважниот елемент на демократијата. Во демократските општества, моќта на граѓаните се состои во можноста токму тие да влијаат на креирањето на политиките и донесувањето на одлуките, така што преку избрани претставници учествуваат во власта која ги спроведува законите преку државните институции.

Кога станува збор за политиката во современото општество, таа опфаќа неколку поврзани елементи: управување со државните работи, постоење на политички институции во својство на државни органи, и почитување на човековите права со кои им се дава овластување на граѓаните да учествуваат во вршењето на јавните работи. Предметот на политиката на денешното општество, содржан е во соработката на граѓаните во создавањето и одржувањето на општествените правила, но и во судирот на интересите помеѓу граѓаните, токму во создавањето на тие заеднички правила и норми на живеење.

„Најмалку четири фактори се вклучени во дефинирањето на политичките потенцијали на една држава: човечките ресурси, технологијата, репутацијата и природата на нејзините политички системи и политичка култура. Некои или сите фактори може драматично да влијаат на ефикасноста на примената на

материјалните потенцијали.“¹⁰¹ Човечките ресурси и политичката култура имаат значајно влијание во одвивањето на демократските процеси, и рационалното и конструктивно користење на политичките потенцијали на државата. Конструктивното користење на политичките потенцијали, всушност значи создавање услови и креирање политики за надминување на сиромаштијата, насилството, вооружените конфликти, воспоставување рамнотежа на моќ помеѓу мажите и жените, но и помеѓу сите социјални слоеви, обезбедување на човековите слободи и права, грижа за траен економски раст, заштита на природата, обезбедување одржлив развој, образование достапно за сите и обезбедена здравствена заштита за сите.

Учеството на граѓаните во политичкото одлучување и политичките процеси, е многу значајно за постигнување на социјална правда, но и за интеграција на вредноста – еднаквост во креирањето на државните политики. Политиките кои се креираат во едно општество, без оглед дали се однесуваат на случувањата и состојбите на локално ниво, или на национално ниво, влијаат на општествените услови на граѓаните, меѓутоа влијаат и на стратегиите кои државата ги креира во однос на надворешната политика, но и на сликата која ја креира за себе, и за тоа како ја перцепираат соседните држави, но и целокупната меѓународна заедница. Политиките и политичките процеси се отсликуваат и во националните интереси на државата, но и во влијанието на граѓаните на нивните содржини, како и на создавањето услови да бидат навреме спроведени.

Преминувајќи на другото прашање, т.е. кога некој граѓанин станува владетел на својата татковина не со помош на злосторство или друго неподносливо насилство, туку со согласност на другите свои сограѓани, што може да се нарече граѓанска власт (за успех тука не е потребна само добродетел или само среќа, туку, пред сè, среќно лукавство), велеам дека до такво владетелство се доаѓа со помош на народот или со помош на големците. Зашто во секој град се наоѓаат овие две спротивни расположенија, и тоа доаѓа оттаму што народот не сака со него да заповедаат ниту да го притискаат големците, а големците сакаат да му заповедаат на народот и да го притискаат, и од овие две различни желби во градовите се создава една од трите последици: или тиранија, или демократија или распуштеност.¹⁰²

¹⁰¹ Пол Р. Виоти и Марк В. Каупи, *Меѓународните односи и светската политика: безбедност, економија, идентитет*, Академски печат, Скопје, 2009, стр.135.

¹⁰² Николо Макијавели, *Владетел*, Силсонс, Скопје, 2004, стр.46. Николо Макијавели (1469-1527) е италијански политичар и теоретичар на правото и државата. Во неговото најпознато

И покрај тоа што станува збор за дело пишувано во XVI-от век, јасно се укажува на важноста народот, граѓаните да учествуваат во „граѓанската власт“. Со оглед на тоа дека политиката значи избор на различни и на повеќе можности за дејствување, граѓаните треба да ја искористат политиката за да влијаат и да дејствуваат на општествените случувања и настани, да си поставуваат задачи и цели кои ќе ги остваруваат преку слободниот простор за дејствување што им го дава политиката, и да учествуваат во креирањето на политиките и спроведувањето на политичките процеси.

Кога луѓето зборуваат за политика и политики, тие ги користат зборовите со измешани значења, понекогаш и на збунувачки начин. Политика главно се дефинира како акции и интеракции кои се одвиваат преку дискусии и преговори меѓу засегнати страни во кои моќта, статусот и влијанието на луѓето кои се вклучени играат најважна улога.

Политика - *politics* (од грчкиот збор *πολιτικός* „на, за или поврзано со граѓаните“), е процес преку кој (групи на) засегнати страни се обидуваат да донесат колективни одлуки. Терминот се применува општо за уметноста или науката на водење владини или државни работи. Тој исто така се однесува на однесувањето на граѓански влади. Како и да е, политиката може да се набљудува и во други групни интеракции, вклучувајќи корпоративни, академски и религиозни институции. Таа се состои од „општествени односи со вклучување на авторитет или моќ“ и се однесува на регулирање на јавни работи во политичка единка и на методите и тактиките кои се користат за формулирање и примена на политика.

Политика (policy) типично се опишува како принцип или (пакет на) правила за насочување на одлуките и постигнување на рационален и предвидлив исход. Политиките генерално ги носат владините органи и парламентите или пак одбор или управувачко тело на организација или компанија.¹⁰³

Во *Застапување и влијание врз политиката за општествена промена*, од каде што е преземен цитираниот текст, авторите освен кон дефинирање на поимите *politics* и *policy*, пристапиле и кон креирање на работна дефиниција на поимот „влијание врз политиката“:

Влијание врз политиката е плански и системски процес на влијание врз политиките, праксите и однесувањето на различни

дело Владетелот (Il Principe) кое е посветено на Лоренцо де Медичи, тој ги изнесува своите видувања, убедувања и насоки за тоа како треба да се однесува еден владетел за државата да биде обединета, силна и влијателна.

¹⁰³ Томас Левински, Амна Мухаремовиќ, *Застапување и влијание врз политиката за општествена промена*, Техничка поддршка за граѓанските организации-регионална канцеларија на ТАКСО, Сараево, 2011, стр.19.

целни засегнати страни кои се највлијателни по однос на прашањето за кое станува збор, вклучувајќи ги корисниците и зголемувајќи ја нивната сопственост и улога во прашањето. Активностите може да бидат издвоени или пак може да се применуваат комбинирани стратегии, во кои заедничките сили и договорените акции ја зголемуваат ефективноста на секоја интервенција за влијанието врз политиката.¹⁰⁴

Во контекст на концептите *politics* и *policy*, задолжително се става и поимот *јавна политика*. Една од дефинициите за јавна политика е дека: „Јавна политика е секој закон, одредба, правило, план или заедничка активност - пишани или непишани - со коишто се одредуваат активностите коишто го засегаат било кој аспект на економскиот, социјалниот или еколошкиот аспект од јавниот (како спротивност на приватниот) живот; намерата е да се реши јавен проблем, или да се промовира јавното добро.“¹⁰⁵ Јавната политика има за цел да **забранува**, и тоа да го забранува непожелното однесување и резултатите од тоа однесување, потоа да **заштити** се мисли на заштита на прифатливото, посакувано однесување, вклучително и резултатите од тоа однесување, да **спроведува**, односно да ги спроведува пожелно прифатливите постапки, и да **обезбедува** разни користи и услуги за граѓаните. Според Овен Јанг и Лиза Квин¹⁰⁶ постојат различни дефиниции за јавна политика, но сите тие имаат заеднички основни елементи. За авторите клучна е дефиницијата што ја дава Андерсон¹⁰⁷, според кој суштински елементи на јавната политика се:

- *авторитативна акција на владата* - Јавната политика е акција која ја спроведува владино тело, што има законодавна, политичка и финансиска надлежност да го стори тоа.
- *реакција на вистински потреби или проблеми* - Јавната политика се стреми да реагира на конкретни потреби или проблеми, на едно општество или група во општеството, на пример, граѓаните, невладините организации или владините тела.
- *ориентирани кон постигнување на целта* - Јавната политика се стреми да постигне конкретен сет на елаборирани цели, кои претставуваат обид за решавање на посебна потреба во дадена заедница.

¹⁰⁴ Исто, стр.19.

¹⁰⁵ *Зајакнување на демократијата, влијание врз јавната политика и техники за залагање за организирање на кампања*, Институт за трајни заедници, Скопје, 1997, стр.4.

¹⁰⁶ Eóin Young, Lisa Quinn, *Writing Effective Public Policy Papers, A Guide for Policy Advisers in Central and Eastern Europe*, Open Society Foundations, Budapest, 2002, p.5.

¹⁰⁷ James E. Anderson, *Public policymaking* 2nd ed., Houghton Mifflin, Princeton, NJ, 1994.

- *насочена акција* - Јавната политика најчесто е повеќе од една единствена одлука, акција или реакција, односно таа е елабориран приод или стратегија.
- *одлука да се направи нешто или одлука да не се прави ништо* - Дадена политика може да биде во насока на правење обид да се реши одреден проблем, или пак може да се темели на убедувањето дека проблемот ќе се реши во рамки на постоечката политика, заради што не се презема никаква акција.
- *спроведена од еден единствен актер или од повеќе актери* - Јавната политика може да биде спроведена од еден единствен владин претставник или тело, или од повеќе актери.
- *оправданост на акцијата* - Дадена политика, обично, подразбира изнесување на резонирањето што стои зад таа политика.
- *донесена одлука* - Јавната политика е веќе донесена одлука, а не намера или ветување.¹⁰⁸

Сфаќањето дека граѓанинот влијае на создавањето на основните принципи на демократијата, а граѓанството е вид на јавна служба и активност за дејствување во зедницата, и тоа на сите нивоа, значи прифаќање на активната улога на граѓанинот и неговото дејствување во креирањето на јавните политики, што пак треба да е цел и задача на секое општество.

1.1 Анализа на јавните политики

Според Дан, „анализата на политиките е процес на мултидисциплинарно истражување што е изграден за да создаде, критички процени и да пренесе информација која е корисна за разбирањето и за подобрувањето на политиките.“¹⁰⁹ Таа е значајна алатка, од причина што со неа се утврдуваат недостатоците на постоечките политики, на политиките кои се применуваат, и врз основа на тоа се бараат решенија кои се апликативни и корисни за општеството и неговиот развој, особено за граѓаните и за нивниот личен и општествен развој, задоволувањето на економските и социјалните потреби, а сето тоа врз основа на правото и почитувањето на човековите права.

Анализата на политиките е заснована врз комбинација од обичното, здраворазумско знаење, заедно со специјализирани форми на истражување употребувани од општествените науки и

¹⁰⁸ Eóin Young, Lisa Quinn, *isto*, str.5-6.

¹⁰⁹ Вилијам Н. Дан, *Анализа на јавните политики: вовед*, Академски печат, Скопје, 2009, стр.1.

професии, вклучувајќи ги јавната администрација и планирање. Бидејќи анализата на политиките претполага потреба од разбирање на луѓето при решавањето на практичните проблеми, таа е проблемски ориентирана. Оваа ориентација кон проблемите, повеќе од која било друга карактеристика, ја издвојува анализата на политиките од дисциплините чија цел е знаењето заради самото знаење.¹¹⁰

Не постои политика која што е еднострана, еднодимензионална, и со која што се опфаќа само една општествена област. И тогаш кога јавната политика на едно општество е насочена кон одреден општествен сегмент, како што е на пример културата, актите и прописите со коишто се регулираат одредени постапки поврзани со културата, тие во себе содржат елементи и од други области, неизбежно имаат економски елементи, и секако вклучуваат правни елементи, бидејќи правно се регулираат. Заклучокот е дека не постои општествен проблем кој не е мултидимензионален, што значи дека и пристапот во неговата анализа треба да е мултидисциплинарен, па оттаму, и пристапот во неговото решавање неопходно е да е мултидисциплинарен. Она што и дава поинакви особености на анализата на јавните политики, од анализите кои истражувачите, без оглед на тоа дали им припаѓаат на академските кругови, односно анализите ги прават во име и во полза на науката, или ги прават како активисти во граѓанските движења и за потребите на граѓаните и неформалниот сектор, е тоа што анализата на јавните политики има дескриптивна природа, но истовремено и нормативна. Нормативниот елемент е малку поизразен и секако позначаен од дескриптивниот, затоа што укажува на потребата од располагање со знаења од повеќе општествени области, и врз основа на тоа утврдува и образложува каде е проблемот, како да се реши, кои средства и методи да се применат во неговото решавање и што треба да се постигне. Поконкретно кажано, нормативниот елемент е потребен во анализата на јавните политики за да ги „оправда“ мерките, дејствијата, активностите, средствата, па и методите коишто се користат, односно да укаже на нивната оправданост, и почитувањето на основните човечки вредности како што се интегритетот, слободата, сигурноста, еднаквите можности, рамноправноста и демократијата.

¹¹⁰ Исто, стр.2.

1.2 Видови анализа на јавните политики

Науката дефинира неколку видови анализа на јавните политики:

- ретроспективна
- проспективна
- дескриптивна
- нормативна
- сегментирана
- интегрирана и
- пронаоѓање и решавање на проблеми¹¹¹

Ретроспективната анализа на јавните политики има тенденција да објасни што предизвикува или предизвикала постоечката политика, додека *проспективната анализа на јавните политики* стреми кон креирање претстави, концепти, за тоа што ќе се случи доколку бидат преземени одредени дејствија и активности, односно бидат направени промени на содржините и практиките на јавните политики и програми.

Дескриптивната анализа на јавните политики ги објаснува и опишува јавните политики, и последиците кои тие ги предизвикуваат. *Нормативната анализа на јавните политики* е поставена vis-à-vis дескриптивната анализа на јавните политики, и има за цел да направи проценка на постоечките јавни политики и да сугерира решенија и препораки.

Сегментираната анализа на јавните политики има за цел со примена на критичката мисла да направи анализа и да пренесе знаење, односно да направи пренесувањс на теоретското, научното знаење во пракса, но само во одредени сегментирани дисциплини.

Интегрираната анализа на јавните политики успева да поврзе различни сегментирани дисциплини, односно да обезбеди интердисциплинарен пристап во анализите на политиките.

Кога станува збор за *пронаоѓањето и решавањето на општествените проблеми*, констатацијата е дека токму тоа е клучниот момент во примената на анализата на јавните политики. Невозможно е да се пристапи кон решавање на

¹¹¹ Овој вид поделба на анализа на јавните политики, преземена е од делото на Вилјам Н. Дан, *Анализа на јавните политики: вовед*, Академски печат, Скопје, 2009, стр.10-15.

одреден општествен проблем ако истиот не се идентификува, препознае, не се разбере, не се утврдат причините кои довеле до негова појава, не се утврдат неговите параметри, и не се знаат, или барем познаваат начините за тој да се реши.

1.3 Науката - функционална алатка во анализата и креирањето на јавните политики

Во современи услови, научните знаења и вештини од сите општествени области, со особен акцент на економијата и нејзините капацитети за статистички мерења и проверки, правото и можноста за законско нормирање на бараните измени, политиката како наука која што во своите проучувања ги опфаќа политичките системи, но и јавните интереси, и интересите на државната администрација, вклучително и социјалната работа, даваат теоретска и практична можност систематизираните и синтетизирани знаења од овие области, да се применат во сите области на општествениот живот опфатени со јавните политики. Очекувањата и барањата се големи, и кореспондираат со развојот на денешното општество, затоа што не постојат ограничувања во однос на комуникацијата.

Деветнаесеттиот и дваесеттиот век се периоди во кои анализата на јавните политики го има својот клучен момент, особено примената на емпириските знаења и вештини за истражувања во областа на правните, политичките, економските, социјалните и културните проблеми. Емпириските анализи и проценки заедно со научните методи, наоѓаат своја примена во решавањето на општествените проблеми, а тоа на предлозите и сугестиите на аналитичарите и истражувачите на јавните политики, им дава поголем кредибилитет и тежина. Секоја предложена мерка и постапка за решавање на одреден општествен проблем, се „оправдува“, се образложува, со користење на податоците и аргументите до кои се доаѓа со примена на признатите научни методи и логичкиот емпиризам. Но она што е битно да се истакне, е дека во одделни временски периоди, начинот на примена, како на методите, така и на човечките ресурси, бил различен. Имено, општествените науки и воопшто општествените професии, својот момент на признавање, но и на развој и институционализирање, го доживуваат во дваесеттиот век, со тоа што дури по

завршувањето на Втората светска војна, реално им се дава можност на луѓето кои се занимаваат со општествени дејности, да се впуштат во решавање на општествените проблеми.

Успесите – меѓу двете Светски војни – во областа на анкетното истражување ја поставија основата за користење на анкетата од страна на: Канцеларијата за воени информации (Office of War Information), Одборот за воено производство (the War Production Board) и Канцеларијата за администрирање на цените (Office of Price Administration). Воените и цивилните агенции се потпираа врз општествените научници за истражување на проблемите од националната безбедност, општествениот систем, одбраната, военото производство, цените и фер распределбата.¹¹²

Освен знаењата и вештините на научниците од областа на општествените науки, и знаењата содржани во природните науки имаат успешна примена во анализата на јавните политики, но и во давањето насоки за нивниот развој. „Техничката страна на анализата на политиките изникна од инженерингот, од истражувањето на операциите, од анализата на системите, од применетата математика и во помала мера, изникна од применетата економија.“¹¹³

Денес постои убедување дека воспоставувањето взаемна соработка помеѓу општествените, техничките и природните науки, но и создавањето на систематизирано знаење кое ќе се применува во анализата и креирањето на јавните политики, е повеќе од неопходно. Наједноставен и пластичен пример наоѓаме во политиките кои се однесуваат на состојбите и потенцијалите на земјоделството, но и аграрните реформи кои е потребно да се преземат во рамки на одредена држава. Во анализата на аграрниот сектор, недвосмислено своја примена ќе најдат знаењата и вештините содржани и во општествените и во природните, но и во техничките науки. Анализата базирана на знаењата од општествените науки, ќе се содржи во утврдување дали постојат законски пречки или било какви ограничувања содржани во прописите, коишто конкретно лице го ограничуваат во занимавањето со земјоделство, или постојат политики кои го дискриминираат, или пак дискриминираат одредена категорија на граѓани. Со примена на општествените методолошки постапки, ќе се направат анализи на тие прописи, програми и политики, а со помош на

¹¹² Вилјам Н. Дан, *Анализа на јавните политики: вовед*, Академски печат, Скопје, 2009, стр.40.

¹¹³ Исто, стр.41.

статистичките истражувања ќе се дојде до конкретен податок, за колкав број на граѓани се работи, каква е нивната структура, какво е нивното социјално ниво, односно со статистички податок ќе се укаже и покаже на колкав процент на граѓани, испитуваната мерка, пропис или политика, влијае. Знаењата и можностите содржани во техничките науки, освен во статистичката обработка на податоците, ќе бидат корисни и во давањето насоки за надминување на проблемите од техничка природа кои го оптеретуваат веќе постоечкиот општествен проблем. Така, давањето мислења и споделувањето ставови околу надминувањето на транспортните препреки, или употребата на одредна механизација во земјоделскиот процес, или нивното воведување во аграрните реформи, се секако технички знаења кои во некои области е неопходно да бидат применети.

Оттука, следува заклучокот дека синергијата на општествените, техничките и природните науки, во многу случаи на анализа и креирање на јавните политики се наметнува сама од себе.

2. Граѓаните и нивната улога во препознавањето на штетните јавни политики

Кога станува збор за потребата од постоење, но и примена на критичката мисла, се наметнуваат два поими за тоа што е критичка мисла. Едниот е оној поврзан и произлезен од концептот граѓанство, граѓанско движење, и укажува на потребата секое општествено активно битие да располага со капацитет да ги процени општествените состојби, и врз основа на општите, генералните, општествени и општочовечки вредности, но и врз основа на сопствените, личните вредности, да ги утврди недостатоците во општеството, во јавните политики и програми, и да има намера и потенцијал, или истиот да го стекне, за да укаже на недостатоците на постоечките политики и да сугерира решенија. Второто значење на поимот критичка мисла, се однесува на лицата кои професионално се занимаваат со анализа на јавните политики, и кои врз основа на анализите коишто ги прават, располагаат со

мноштво податоци, информации, факти и аргументи, и имаат сериозен професионален капацитет, врз основа на т.н. критичка мисла, тие податоци и аргументи да ги разграничат, да ги одвојат битните од помалку битните, квантитативните од квалитативните, и да одлучат кои од нив ќе предложат да бидат применети во дефинирањето на јавните политики, но и во промените на веќе постоечките јавни политики.

Вообичаено, работата на политичарите кои партиципираат во државните органи како легитимно избрани претставници, нивните постапки, одлуки и дела, со помош на убедувањето и пропагандата се претставуваат на начин прифатлив за граѓаните. Постојат центри, агенции и експерти кои смислуваат активности и техники со кои влијаат на јавното мислење, на сфаќањата на граѓаните, нивните идеи, но и на потребите во рамки на општеството. Пропагандата е „организирана дејност насочена кон ширење на политички, економски, научни, религиозни и други идеи, гледишта и ставови, односно наметнување на податоци, идеи или претстави, поради влијаење врз мислењето, чувствата и активностите на поединци или група луѓе.“¹¹⁴ Целта на пропагандата е да се иницира одредена акција, постапување од страна на луѓето кон кои е насочена, со што всушност се контролираат нивните постапки. Денес практично не постои област, група или индивидуа која што не е подложна на пропагандни активности, но не постои ни државен орган или организација, политичка партија, здружение на граѓани, стручна институција или поединец, кој убедувањето не го применува во својата работа, во пренесувањето на знаењата и размислувањата на институцијата, или групата на која ѝ припаѓа. Пропагандата е присутна во сите облици, и во голема мерка во животите на луѓето, кои не така ретко и не се свесни дека се изложени на нејзиното дејствување. Суштинска разлика помеѓу изразите пропаганда и убедување, не постои, барем не во однос на контекстот во кој се употребуваат.

Поимот ‘пропаганда’ произлегува од латинскиот глагол *propagare* и значи ширење, додека именката ‘убедување’ произлегува од имперфективниот глагол *убедува* и значи: „I 1. предизвика (некој) да верува. 2. Извлече согласност или соработка или натера (некого) да (на)прави нешто преку резонирање или разубедување. II 1. почне да верува (во нешто). 2. Стане

¹¹⁴ Душан Бојчев, *Дипломатски речник*, ТИВ-ТОП, Скопје, 1998, стр.297.

сигурен или се убеди (дека или во).“¹¹⁵ Всушност, изразот убедува, убедување, е идеална замена за изразот пропаганда, и го покажува неговото фигуративно значење, односно сплетот на психичките и социјалните законитости согласно кои се шират знаењата, мислењата, ставовите и идеите.

Имајќи предвид дека пропагандата нема апстрактно одредлива форма и содржина, односно зависи од тоа кој ја користи, за кои цели и кон кого е насочена; единствен критериум врз основа на кој може да се подели, се општествените области и сегменти во кои се користи, а тоа се политиката, економијата, културата, религијата, спортот, но и правото. Пропагандата може да биде внатрешна и надворешна, така што внатрешната се практикува во сите социјални области, додека надворешната е забележлива во воспоставувањето односи со другите држави, склучувањето на билатерални и мултилатерални договори, стапувањето или истапувањето од одредени сојузи, а особено доаѓа до израз во прашањата поврзани со мирот и безбедноста.

Токму, критичкиот начин на размислување на граѓаните, како и нивната реакција во препознавањето и реагирањето на штетните пропагандни активности, без оглед на тоа дали станува збор за надворешна или внатрешна пропаганда, го покажуваат и начинот и способноста на граѓаните за реакција во однос на штетните јавни политики.

Политичарите се исклучително вешти во поправањето на претставата за реалноста, насочувањето на нештата така како што ним им одговара, контра нивните противници, и со помош на „умните и вешти“ стручњаци пласирање на слики за реалноста кои објективно не постојат. Истовремено, пропагандата е погоден метод за прикривање и рационализирање на сопствените недостатоци, а посочување и истакнување на недостатоците на другите.

Критичкото мислење е токму оној иницијален елемент со кој треба да располага човекот како граѓанин, и кој треба да му помогне да не западне, заради пропагандата и убедувањата од страна на политичарите и политичките партии, во ортодоксна шема, без свое сопствено мислење, идеја, став и концепт за тоа што е, односно какво треба да биде демократското општество,

¹¹⁵ Преземено од: *Речник на македонскиот јазик* од Зозе Мургоски, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, 2005, стр.846.

и на кој начин и со кои средства може да се спроведуваат демократските процеси.

Слободата на мислење и говор поврзана со општествените случувања и настани, и учеството во јавниот живот, во сите социјални делови значајни за заедничките интереси на граѓаните и општеството, се составен елемент на критичкото мислење и клучна алка во демократијата и демократските процеси.

3. Идентификувањето на општествените проблеми услов за влијание врз јавните политики

Господа, прво запрашајте се што денес подразбира еден Англичанец, Французин или жител на Соединетите Американски држави под поимот слобода. За секого тој збор значи право човекот да им се покорува само на законите, да не смее да биде ниту уапсен, ниту држан во затвор, ниту осуден на смрт, ниту на кој и да е начин злоставуван со деспотската волја на едно или повеќе лица. За секого тоа значи право да го искаже своето мислење, да го избере своето занимање и да го извршува; да располага со својата сопственост, и дури да ја злоупотреби, и да оди и да се врати без да добие дозвола или некому да му полага сметка за своите причини и постапки. За секого тој збор значи право да се здружува со други луѓе, било да расправа за своите интереси, било да проповеда култ што тој или неговите сограѓани го претпочитаат, или пак едноставно да го исполни своето време како што му одговара на неговите склоности и мечтаења. Најнакрај, за секого тоа значи право да влијае врз водењето на управата или врз именувањето на сите или на некои функционери, или пак да влага претставки, петиции, молби што власта на некој начин ќе биде присилена да ги разгледа. Сега споредете ја слободата на старите народи со оваа слобода.¹¹⁶

Дејствувањето на граѓаните на општествено ниво, препознавањето и утврдувањето на проблемите на локално, регионално, национално, па и меѓународно ниво, и развивањето способности и знаења за подготвување концепти, постапки и активности за надминување на проблемите, е една од

¹¹⁶ Цитатот е дел од говорот на Анри-Бенжамин Констан де Ребек (1767-1830), француско-швајцарски писател, политичар и новинар, познат во историјата како мислител на либералното граѓанство и општество. Цитирано според: Димитар Мирчев, *Политичките говори на современото*, Мисла, Скопје, 1998, стр.43.

најголемите придобивки на признавањето на човековите права и слободи. Игнорирањето на состојбите во општеството, занемарувањето на фактот дека во општеството постојат проблеми коишто ги тангираат граѓаните, не значи дека состојбите ќе се променат, и проблемите ќе се решат сами од себе. Ако проблемот значи вредности, потреби, цели, немање можности на граѓаните во рамки на општеството, тогаш проблем(от)ите треба да се решат преку политиките кои ќе се сменат, ќе се модифицираат или во целост трансформираат.

Првиот чекор во решавањето на општествените проблеми се состои токму во нивното препознавање, и укажувањето дека тие постојат. Препознавањето на проблемот е дел од т.н. циклус на јавната политика,¹¹⁷ меѓутоа препознавањето на проблемот не значи и негово решавање. „Процесот на анализа на политиките не почнува со јасно определени проблеми туку со дифузно чувство на загриженост и почетни знаци на стрес.“¹¹⁸ Освен што е значајно да се препознае проблемот, потребно е да се структурира, па потоа да се пристапи кон негово решавање. Меѓутоа, за да може проблемот да се реши, неопходно е податоците добиени од анализата на јавните политики да се искористат, за да се утврди дали е потребно за проблемот да се реши, целосна, коренита промена на јавната политика, дали е потребна делумна промена на политиката, затоа што токму тој дел од изменетата политика ќе помогне во решавањето на проблемот, или реално проблем не постои, постои само погрешна или неправилна примена на јавната политика. Креирањето на „нови“ јавни политики, измените и дополненијата на јавните политики кои веќе се применуваат, и постигнувањето позитивни општествени промени полезни за сите граѓани, но и за обезбедувањето одржлив развој во едно општество, е суштинската и најзначајната причина заради која се пристапува кон анализа на јавните политики, и примена на добиените податоци и аргументи за нивна промена.

Незаборавајќи дека политичкиот процес е сложен процес, и дека на секое дејствие некое му претходи, а по него следува некое друго, она што е

¹¹⁷ Eóin Young, Lisa Quinn, *Writing Effective Public Policy Papers, A Guide for Policy Advisers in Central and Eastern Europe*, Open Society Foundations, 2002, p.12.

¹¹⁸ Вилјам Н. Дан, *Анализа на јавните политики: вовед*, Академски печат, Скопје, 2009, стр.74. Авторот го презел од Martin Rein и Sheldon H. White, “Policy Research: Belief and Doubt”, *Policy Analysis* 3, no.2 (1977):262.

суштинско во сите форми и видови на јавни политики, тоа е водењето сметка за каузалните врски и релации на анализите, податоците, дејствијата и учесниците во политичкиот процес, кои се суштествени и клучни во креирањето на јавните политики. Процесот на креирање јавни политики има повторувачки тенденции и фази низ кои секогаш поминува. За секој процес на креирање на јавни политики карактеристични се осум фази:¹¹⁹

Процесот започнува најпрвин со *формирање на листа на проблеми* на која се внесуваат, забележуваат, евидентираат проблемите за кои е потребно да се разговара.

Потоа следува втората фаза, која се состои во *формулација на јавната политика*, и која наметнува формулирање на алтернативни политики кои добиваат одредена правна формулација и израз.

Третата фаза е *прифаќање на политиката*, и тоа е фаза која поминува низ некое законодавно или судско тело за да има своја законитост и легитимност.

Фазата на имплементација на јавната политика е четвртата фаза, тоа е всушност фазата во која политиката треба да биде спроведена, и фазата во која користењето на материјалните и човечките ресурси е особено изразено.

Петтата фаза наложува *проценка на јавната политика*, односно дали се остваруваат планираните задачи на политиката и дали се постигнуваат предвидените цели.

Доколку се утврди дека планираните цели и задачи не се исполнуваат, односно прифатената политика нема свои позитивни реперкусии на општествените случувања и граѓаните, се проследува шесттата фаза, тоа е *адаптација на јавната политика*. Имено, неопходно е политиката да претрпи одредени измени и дополненија, ако евалуациите, мерењата и проверките покажуваат и укажуваат дека првично предвидената политика не е применлива.

Седмата фаза гласи *последователност на политиките*, и е можеби фазата во која најмногу треба да дојдат до израз умешностите, способностите и знаењата на аналитичарите на јавните политики, но и на спроведувачите на јавните политики. Смеслата на оваа фаза се состои во тоа што доколку се

¹¹⁹ Поделбата на фази на процесот на креирање на јавните политики, преземена е од Вилјам Н. Дан, *исто*, стр.46.

констатира врз основа на направените мерења и проверки дека еден вид на јавна политика не е повеќе потребен, дека таа политика ги исполнила своите цели и задачи, тогаш средствата, човечките и финансиските ресурси од таа политика, се пренасочуваат за решавање на некој друг општествен проблем, без политиката да се укине.

Последната фаза е именувана како *крај на политиката*, и таа се применува тогаш кога ќе се констатира дека одржувањето на одредена политика не е повеќе потребно, од причини кои оние коишто ги вршат оценките и мерењата сметаат дека се оправдани.

Моментот на повторување на циклусите во креирањето на јавните политики е секогаш присутен и единствено што бара е адаптација, која е диктирана од тоа која општествена материја, проблем, е предмет на јавната политика, но секако и од обемот и квалитетот на материјалните, човечките, искусствените и културните ресурси со кои располагаат креаторите на јавните политики.

Подготвувањето план, создавањето програма за спроведување, формулацијата на политиките, давањето предлози, прифаќањето и имплементацијата на политиките, се неизбежни фази кои завршуваат со мерење на постигнатите резултати, без исклучок во скоро сите процеси на креирање на јавните политики.

4. Учеството на граѓаните во анализата, критиката и креирањето на јавните политики

„Гледиштето со кое политиката се сфаќа како една суштинска „јавна“ активност создава и позитивни и негативни претстави. Уште од времето на Аристотел, на политиката се гледаше како на благородна и просветлувачка дејност токму поради нејзиниот „јавен“ карактер. Овој став беше подржан од Хана Аренд која што во *Човековата положба (1958)* тврди дека политиката е најважната форма на човековата активност затоа што вклучува интеракција

меѓу слободни и еднакви граѓани.“¹²⁰ Доколку државната власт го има исклучиво приматот во правото, политиката, економијата, културата и спортот, тогаш граѓаните како поединци, но и како припадници на одредени ентитети од економска, културна, спортска или која било природа, би биле оставени во рацете на одредена релативно мала категорија на поединци да одлучува за нивните потреби, вредности, цели и можности. Без оглед на тоа што во демократските општества, во власта партиципираат поединци легитимно избрани од граѓаните, нивните капацитети во која било смисла се ограничени и концентрирани само на општествени проблеми од одредена природа, или пак им се пристапува сегментирано. Моќта за согледување е во граѓаните кои официјално не партиципираат во власта, затоа што секој од нив поединечно, но во одредени сфери заедно, ги чувствуваат и доживуваат пропустите содржани во јавните политики, неопфатеноста на одредени состојби, или нивната некавалитетна регулираност. Граѓанинот како партиципиент во граѓанското општество, учествува во автономните групи и асоцијации коишто ги основа со други поединци, со кои има слични или исти цели и потреби, со што му се дава простор и можност, личните потреби, цели и интереси, од сферата на приватното да ги префрли во сферата на јавното. Неговите проблеми кои во својата суштина и не се толку лични и исклучиво индивидуални, може во рамки на општеството, како дел од граѓанското општество, како потенцијален аналитичар и креатор на јавните политики, да ги изрази, да ги истакне, и да ги манифестира како заеднички проблем(и), постоечки и тешко решливи со партиципативно и индивидуално учество.

Ендрју Хејвуд во делото *Политика* наведува дека „во политиката моќта се смета како меѓусебен однос: односно, како способност да се влијае врз однесувањето на другите на начин што тие не го имаат избрано. Исто така, овој поим се однесува и на тоа да се има „моќ над“ луѓето. Во потесна смисла, моќта може да се поврзе со можноста да се казнува или да се наградува, доближувајќи ја неа до сила или до манипулација, за разлика од поимот „влијание“ каде што, исто така, е вклучено рационалното убедување.“¹²¹ Тој

¹²⁰ Наведено според: Ендрју Хејвуд, *Политика*, Академски печат, Скопје, 2009, стр.9.

¹²¹ Ендрју Хејвуд, *исто*, стр.7.

прави разлика меѓу „тврда“ и „мека“ моќ.“¹²² Истовремено, Хејвуд нагласува дека кога моќта практично е применета, се јавува во три вида и тоа како: „олицетворена во донесувањето на одлуки, олицетворена во поставувањето на агенда, и моќта како контрола на мислењето.“¹²³ Од нивото моќ на власта, со спојот на сите три може да се направи префрлување на моќта на ниво на граѓанинот и граѓанското општество. Имено, олицетворената моќ на власта манифестирана преку донесувањето одлуки, може да се (пре)даде на граѓаните, така што граѓаните ќе ги пренесуваат конструктивните и продуктивните идеи и аргументи на донесувачите на одлуки, заедно со нив ќе си поставуваат заеднички обврски и одговорности, и на тој начин посредно ќе влијаат на одлуките коишто ги донесува власта. Преку моќта изразена во поставувањето агенда, граѓаните имаат можност да направат распоред на активности за учество во креирањето на јавните политики, така што ќе ги искористат своите права загарантирани со правните инструменти, и ќе водат кампањи, ќе отвораат јавни дискусии и ќе лобираат за одредени прашања коишто ги засегаат нивните потреби и интереси, но и нивните права и слободи. Контролата на мислењето на граѓаните, е сериозна алатка на власта во обезбедувањето моќ. Меѓутоа, во демократски услови, во услови на развиено граѓанско општество, со истата алатка можат да се „послужат“ и граѓаните, така што преку силни, цврсто изградени аргументи, обично произлезени од сериозни истражувања и поткрепени со конкретни податоци, ќе влијаат на мислењето на владините структури и учесниците во политиките креирани од власта. Спојот од трите димензии на моќта, може да претставува силен и сериозен пристап на граѓаните во анализата и креирањето на јавните политики. Со алатките на моќта, власта во секоја држава, во секое општествено уредување, се користи без никакви особени ограничувања. Ограничувањата на моќта може да ги наметне и да ги постигне исклучиво граѓанинот, како дел од организирана група или асоцијација, и со задолжително познавање на политичките состојби и процеси, структурата на власта, како и „оружјето“ со кое таа се служи во постигнувањето и реализирањето на својата политичка платформа.

¹²² Исто, стр.7.

¹²³ Исто, стр.11.

Целта на државата е да ја покори и потчини индивидуата, да ја направи послушен поданик, меѓутоа целта на индивидуата, треба да е спротивставување на поданичкиот однос, како реакција на сите обесправувања, нееднаквости, и одземања на можностите. Влијанието на државата и државниот апарат, стигнува дотаму што дефинира и контролира области од животот на индивидуата кои се во доменот на приватноста, а индивидуата манифестира пасивна согласност, и покрај тоа што мерките на државниот апарат ѝ дејствуваат деструктивно. Реакциите, отпорот и неприфаќањето на фашизмот, национализмот, антисемитизмот, расизмот, шовинизмот и колонијализмот, од страна на граѓаните и граѓанското општество, сосема е оправдан и очекуван. Напротив, нереагирањето на одредени идеолошки традиции и форми на национализам, и нивното прифаќање, значат имплицитно прифаќање на состојбите и политиките коишто ги наметнува државната власт, која и да е таа. Она што се очекува од еден граѓанин, свесен за своите права, обврски и одговорности, противник на концептот „граѓанин со прифатлива идеолошка ориентација“, е токму свесноста за штетните политики и идеологии кои може да ги наметне одредена власт, нивната деструктивна, ограничувачка и контролирачка природа. Граѓанинот како поединец, меѓутоа и заедно и во координирана акција со други граѓани, има општествена одговорност да ги афирмира и реафирмира човековите слободи и права, демократијата, социјалната правда, економскиот развој, образованието и еднаквите можности на сите; и во име на нив и за нив, да анализира, критикува и креира прифатливи и конструктивни политики.

Во однос на прашањата за мирот и безбедноста, повторно граѓанинот има значајна улога. Учесството во војна, воена интервенција или агресија, не е ситуација поволна за граѓаните; напротив, обидите за нивно оправдување повикувајќи се на човековите права, значат всушност флагрантно кршење на човековите права, особено ако се знае дека основно човеково право е правото на живот, по што следува правото на заштита на психичкиот и физичкиот интегритет, кои практично е невозможно да се заштитат во услови на војна. Критичката свест на граѓаните, нивното учество во анализата и креирањето на јавните политики од сферата на мирот и безбедноста, се уште едно поле на дејствување на граѓаните, во кое можат да постават експлицитни барања за

ненасилно постапување, но и предлагање на конкретни мерки и одлуки кои ќе го овозможат или олеснат ваквото постапување.

Политиките кои значат поддршка, но и имплементација на империјализмот како политика на проширување на моќта на државата надвор од нејзините граници, експанзионизмот како политика на воена агресија со цел обезбедување на територијална корист, геноцидот како политика на уништување на одреден народ заради неговата националност, раса или религија; задолжително треба да се во доменот на интерес на граѓанинот, а реакцијата и спротивставувањето на ваквите политики, на јавните политики кои вклучуваат насилство и деструктивност, потчинување и уништување, треба да се основен примат во дејствувањето на граѓанинот/граѓаните.

Политиката е појава, процес и сфера на дејствување, вештина на владеење, можност за стекнување моќ и користење на таа моќ за располагање со природните и човечките ресурси, а во кој облик ќе се манифестира и ангажира, зависи од постоењето на политичка култура.

Културата, во нејзината најширока смисла, е начинот на живот на еден народ. Социолозите и антрополозите настојуваат да прават разлика меѓу термините „култура“ и „природа“, при што со првиот се опфаќа она што преминува од една генерација на следната и тоа повеќе преку биолошкото наследство. Меѓутоа, политиколозите го употребуваат терминот во потесна смисла за да укажат на психолошката ориентација на луѓето, каде политичката култура претставува „модел (шаблон) на ориентации“ во однос на политичките објекти како што се партиите, власта, уредувањето, изразени во верувања, симболи и вредности. Политичката култура се разликува од јавното мислење поради тоа што таа е повеќе обликувана од долгорочни вредности отколку од едноставни реакции на народот на одредени политики и проблеми.¹²⁴

Поделбата на културата на партиципаторна, поданичка и парохилна, укажува на тоа како граѓаните, на кој начин, учествуваат во политиката. Доколку граѓаните учествуваат во политиката, и сметаат дека нивното учество е потребно и важно, се вели дека политичката култура е партиципаторна. Политичката култура е поданичка ако граѓаните во однос на политиката манифестираат пасивна согласност, и немаат ниту волја, ниту стремеж да учествуваат во политиката и политичките случувања. Кога граѓанството како концепт не постои во свеста и чувствата на индивидуата, кога личната

¹²⁴ Исто, стр.220.

идентификација е поврзана со местото на живеење, а не со припадноста кон одреден народ или нација, тогаш станува збор за парохијална политичка култура.

Зошто е важна политичката култура? Каков вид на политичка култура во едно општество се „негува“, во голем степен зависи од тоа колку демократијата се почитува, но и колку е развиена граѓанската култура, односно граѓанското општество. За да може општествените процеси непречено да се одвиваат, за да може да се идентификуваат општествените проблеми, да се создаваат услови за креирање на политики за нивно решавање, суштинска е примената на партиципаторната политичка култура. Партиципаторната политичка култура пак е, во некоја условно кажано, причинско-последична врска со она што се нарекува општествен капитал, како збир на знаења, вештини, култура и морал со кои располага општеството, а произлегува од човекот како граѓанин, и неговата способност да се поврзува, да соработува и да дејствува, со што се покажува неговата граѓанска култура и свесноста за општествено-политички ангажман.

Поимот политичка култура во себе ги содржи и сфаќањето и разбирањето на поимите политички идентитет и мултикултурализам, така што политичкиот идентитет ги покажува регионалните и културните разлики помеѓу индивидуите во рамки на едно општество. Културните разлики помеѓу ентитетите пожелно е да се сметаат за природни и прифатливи, без притоа да се има став дека припадноста на одреден ентитет налага граѓанинот да биде идентификуван и цврсто врзан за ентитетот на којшто му припаѓа, за неговите својства и карактеристики. Идентитетот потребно е да се поврзува со индивидуалноста на човекот, и со неговата подложност на социјалните фактори во поглед на оформувањето и стекнувањето на одредени особини, како дел од неговиот идентитет. Мултикултурализмот укажува на постоечките разлики помеѓу ентитетите и групите кои живеат во едно општество. Иако поимот укажува на различните културни ентитети кои живеат во едно општество, тој истовремено е поврзан и со расата и со социјалната класа, но и со религијата. Точката на поврзување на политичката култура со мултикултурализмот е во прифаќањето на различните култури, и во рамки на општеството создавање на заедничко граѓанско општество, во кое проблемот на другиот, ќе се смета за личен проблем, а загарантираните човекови слободи

и права ќе ги уживаат во ист степен сите граѓани. Како дополнителен елемент на политичката култура се јавува глобализацијата на културата, како „процес со кој информациите, стоките и сликите произведени во еден дел во светот влегуваат во глобалниот тек кој се стреми што побрзо да ги отстрани културните разлики меѓу нациите и регионите.“¹²⁵ Секако електронските и печатените медиуми, вклучително и социјалните мрежи, имаат исклучително големо влијание на глобализацијата на културата, која непосредно влијае на политичката култура во едно општество.¹²⁶

5. Граѓанските движења и застапувањето во креирањето и менувањето на јавните политики

Граѓанинот како припадник на автономни групи и асоцијации, но и други видови организирани форми преку кои ги препознава општествените проблеми, и дејствува на нивното отстранување преку креирањето на јавните политики, ја покажува неговата активност во граѓанското движење. Граѓанските движења покажуваат дека јавната сфера не е повеќе простор за дејствување само на партиципиените во власта, туку дека е поле во кое може да дејствуваат и граѓаните кои не се дел од владеачките структури. Активностите и видливоста на групите на интерес, особено се зголемува во шеесеттите години на минатиот век, и продолжува до денес, во практично сите области на општественото живеење. Човековите права, екологијата, правата на жените, правата на децата, дел се од полето на дејствување на групите на интерес, асоцијациите и невладините организации, кои се јавуваат како директни учесници во граѓанското движење. Протестите, дискусиите, дебатите, се нивно основно оружје, а можноста за влијание врз демократијата и демократските процеси е исклучително голема, доколку се одбере вистинскиот начин и се применат вистинските средства.

¹²⁵ Исто, стр.257.

¹²⁶ Види пошироко: Зоран Нацев и Горан Зенделовски, *Глобализација: мирот и безбедноста*, Филозофски факултет, Скопје, 2014.

Теоретичарите на политиките, прават не само термилошка, туку и суштинска разлика помеѓу поимите асоцијација, група на интерес и невладина организација. „Асоцијацијата е доброволно формирана група во која се одразува препознавањето на заедничките интереси или преокупации, интерес е она од што групата има корист, интересите (за разлика од потребите и приоритетите) обично се објективни или „реални“, како контраст на „почувствувани“, а интересната група (или групата за вршење притисок) е организирана асоцијација која има цел да влијае врз политиките или врз акциите на владата.“¹²⁷

Одредена разлика се прави и во однос на поимот невладини организации. „Со документот од 1994. година на ООН, невладините организации се опишани како непрофитни ентитети чии членови се граѓани или асоцијации на граѓани на една или повеќе земји и чии активности се одредени од колективната волја на тие членови во одзивот на потребите на членовите на една или повеќе заедници со кои невладината организација соработува. Оваа формулација ги опфаќа речиси сите видови групи, освен приватните бизниси, револуционерните, терористичките, како и политичките партии.“¹²⁸

Преку невладините организации, асоцијации и групи на интерес, граѓаните имаат можност да ги остваруваат своите колективни интереси и да ги разрешуваат општествените проблеми со кои не може да се „справи“ власта. Невладините организации во современи услови имаат исклучително значајна улога од политички карактер. Тие како организирани форми во кои можат да учествуваат граѓаните, претставуваат општествен субјект којшто не само што на државната власт и претставува одреден коректив, туку и низа потреби и интереси има капацитет сам да си ги оствари, или со минимална помош и учество од власта, без разлика дали станува збор за потреби на локалните заедници или за потреби на национално ниво. Особено е неопходно граѓаните преку невладините организации да учествуваат во програми и проекти од јавната сфера, со кои успешно и умешно пресретнуваат голем дел од потребите на граѓаните; притоа сметајќи ја јавната сфера за јавен домен во кој граѓаните собрани во публика политички размислуваат и резонираат, потоа

¹²⁷ Ендрју Хејвуд, *Политика*, Академски печат, Скопје, 2009, стр.310-311.

¹²⁸ Дејан Донеv, *Невладиниот сектор како етички коректив на општеството или За механизмите на етичкото дејствување на невладините организации*, МЦМС, Скопје 2008, стр.37.

сметајќи ја јавната сфера за јавен форум во кои се дефинираат теми, проблеми, потреби, цели и интереси кои се од општ интерес, но и гледајќи на јавната сфера како на дискурзивен простор во кој се формираат рамките за евалуација на заедничкиот живот.

Граѓаните како учесници во невладините организации, всушност претставуваат физички лица, приватни луѓе кои здружени, собрани во публика, покажуваат дека им е потребна јавност во работата, но и учество во јавноста, односно јавната сфера. Нивното учество во јавната сфера треба да е регулирано со актите на власта, со државните прописи, меѓутоа невладините организации, во своето дејствување потребно е да се свртени „против“ власта. За да се смета дека во една држава постои квалитетна конфигурација на јавната сфера, и дека невладините организации се дел од таа сфера, неопходно е да се утврди дека јавната сфера располага со следниве карактеристики: да е *егалитарна*, односно општо достапна, да е *рационална*, да дава можност и простор за дебата, да има структурирано *рационални рамки на решенија*, но истовремено да е *суверена* и да дава можност за *системска и критичка контрола на власта*.

Невладините организации застапуваат вредности, од кои некои целосно, а некои делумно се разликуваат од оние коишто ги застапува власта во одредена држава. Невладините организации не прават шема од своите активности, ниту нив ги стандардизираат, единствено што е потребно да (на)прават, тоа е да почитуваат одреден етички кодекс и да изградат систем на вредности кои ќе важи за целиот невладин сектор, без оглед на тоа кое е полето на дејствување на невладината организација. Тоа е потребно за невладините организации да потврдат дека работат согласно позитивните законски прописи, дека стремат кон постигнување на правна држава, но и за да не бидат „обвинети“ дека го подриваат правниот и политичкиот систем на државата, особено кога решаваат проблеми со кои власта не може да се справи. Нивниот капацитет лежи во човечките ресурси, и во способноста да ги „натераат“, „испровоцираат“, или „инспирираат“ граѓаните за учество во одредена акција.

Бидејќи демократското владеење значи барање одговорност од сите, особено од сите оние коишто ја креираат и имплементираат јавната политика; моментот и можноста, и невладините организации, невладиниот сектор да

учествува во креирањето и имплементирањето на јавните политики, значи дека тие треба да ја носат одговорност за стореното, со што уште повеќе се потврдува нивното значење и улога во развојот на демократските процеси. Оттука, може да се заклучи дека постои или барем треба да постои, взаемна контрола и барање одговорност на владата и невладиниот сектор, во однос на имплементирањето на јавните политики, мониторингот и евалуацијата на стореното. Мониторингот и евалуацијата на невладините организации, освен на сопствените активности, треба да се проширени и на активностите, програмите и проектите коишто ги спроведуваат државните органи и организации. Меѓутоа, она што во принцип е неприфатливо, тоа е контрола на работата и активностите на невладините организации од страна на државните органи и организации; но реално тоа не е можно, особено кога националната или локалната власт се јавуваат во улога на финансиери на проектите и активностите на невладините организации. Моментот на избегнување на мониторингот на невладините организации од страна на власта, е можен тогаш кога државата не се јавува во улога на финансиски подржувач.

Во голем број земји државата низ историјата играла голема улога во финансиите и во доставувањето на социјални услуги како што се образованието, здравствената грижа, населувањето и социјалната грижа. Често оваа улога ја имала формата на еден вид на државна бирократија која, всушност, ги обезбедувала услугите, додека во исто време ги употребувала државните приходи да ги потпомогне истите на тој начин што ќе бидат бесплатни (или понудени по високо субвенционални цени) во моментот на користење. Оттука во поголем број држави, владата – централна, државна или локална – ги води училиштата и универзитетите, најчесто нудејќи бесплатно училишно и универзитетско образование или, пак, со ниска партиципација. Владата на земјите со државни здравствени системи ги поседуваат и управуваат со главните медицински установи и ја обезбедуваат здравствената грижа од тие установи бесплатно или со ниска претплата. Поголем број влади, исто така, финансираат и снабдуваат други социјални услуги, како што се долгорочна грижа за постарите, грижа за оние со физичка и психичка инвалидност, како и преноќалишта за најнесреќните.¹²⁹

¹²⁹ Дулиан ле Гранд, *Мотивација, посредништво и јавна политика: на коњи и топови, пиони и кралицы*, Арс Ламина, Скопје, 2010, стр.3.

Здравственото осигурување и здравствените услуги, образованието, социјалната грижа, екологијата, економскиот развој, се прашања коишто ги засегаат сите граѓани, без оглед на времето, местото или социјалниот статус. Секој човек е заинтересиран дали доколку е во работен однос ќе има обезбедено здравствено и социјално осигурување, потоа здравственото осигурување кој вид на здравствени услуги му ги признава, дали загаденоста на природата ќе се одрази на неговото здравје, дали образованието им е достапно на сите, колку е квалитетно образованието, дали формално образованиот кадар може да биде вреднуван, ценет и баран на пазарот на трудот; тоа се прашања кои освен што ги засегаат граѓаните, тие им наметнуваат обврска на граѓаните да бараат одговори на нив, но и одговорност од власта за мерките коишто ги презема во врска со нив.

Латинската максима *ignorantia iuris cuique nocet* – непознавањето на правото секому му штети, може во целост да најде своја примена овде; така што ќе се каже дека непознавањето на општествените состојби и случувања, немањето свесност за општествените проблеми, никого не го оправдува и во основа е штетно. Граѓанинот како дел од целокупното општество и општествено движење, е засегнат од сите општествени, социјални и економски мерки, без исклучок. Дури и лицата професионално ангажирани во владините органи и организации, засегнати се од мерките коишто ги донесува државата во врска со овие прашања. Степенот и квалитетот на здравственото и социјалното осигурување се одразува на сите граѓани исто. Евентуално, луѓето кои менаџираат високопрофитабилен приватен бизнис можно е да бидат изземени од овие проблеми, затоа што квалитетот и обемот на нивното социјално и здравствено осигурување тие самите си го одредуваат. Постојењето на критичко мислење, критичка свест, волја да се биде дел од активностите на невладиниот сектор, да се дејствува на јавните политики, условно кажано, е морална обврска на секој човек во улога на граѓанин. Предмет на нивното размислување и дејствување не треба да бидат само политиките на владата, предмет на нивното дејствување треба да бидат и политиките на корпорациите. Граѓанинот како свесно битие, не би смеел да си дозволи рамнодушност во однос на загадувањето на животната средина, коешто го предизвикува работата на некоја компанија. Не би смеел да си дозволи да не реагира и на експлоатацијата на која што се подложни

работниците ангажирани во одредени производствени капацитети, фабрики и компании, каде што не се почитува законски одреденото работно време, не е обезбедена заштита при работа, а природата на работата тоа го бара, платата е под минималниот законски одреден просек, но не се обезбедени и социјалното и здравственото осигурување. Реагирањето на постапките на деловните субјекти, значи реагирање на постапките на власта, затоа што власта нема законски мерки или не располага за правни механизми за да се справи со ваквите постапувања на деловните субјекти. Граѓаните преку невладиниот сектор, реагираат на политиките коишто ги води владата за оправдување или игнорирање на постапките на деловните субјекти, и бараат креирање на нови политики, промена на постоечките, донесување на законски решенија и спроведување на веќе донесените; со кои ќе се остваруваат правата на граѓаните, и нема да се протезираат или заштитуваат деловните субјекти во кршењето на правата на граѓаните како вработени лица, а истовремено ќе се забрани и спречи и нивната експлоатација.

Личната идеологија, личните погледи и верувања, и приврзаноста за целите, не треба да имаат влијанието на свесноста за општествените проблеми и потребата да се учествува во нивното решавање. Да се биде општествено активен треба да е цел на секој граѓанин, како и потребата да се биде третиран како субјект, а не како објект, е суштинската идеја на општественото дејствување.

Освен овие прашања, вниманието на човекот како граѓанин, неговиот ментален, но и емотивен склоп, треба значително да го окупираат прашањата поврзани со мирот и безбедноста. Колку големо и значајно е неговото учество во размислувањата и постапувањата поврзани со овие прашања, видливо е од фактот што во услови на војна, токму неговиот живот е загрозен, а во услови на подготовка за војна, или грижа за националната безбедност, неправедно е оптеретен неговиот личен буџет, кој значително придонесува за формирање на националниот буџет, и одвојување на средства за набавување на оружје, наместо за обезбедување квалитетни образовни, научно-истражувачки, здравствени и социјални услови.

„Безбедноста, (...) е релативен концепт. Обично е далеку полесно таа да се примени на работи, отколку на луѓе. (...) Безбедноста или сигурноста за поединците не може да се дефинира така лесно. Вклучените фактори –

животот, здравјето, статусот, имотноста, слободата – се далеку посложени, често контрадикторни и заразени од разликите меѓу објективната и субјективната процена. Голем број од нив не може да бидат заменети (живот, екстремитет, статус), а причинско-последичните односи што се однесуваат на заканите се нејасни.¹³⁰ Меѓутоа, колку и да е тешко да се направи објективна проценка за тоа што значи загрозувањето на безбедноста, секоја индивидуа со просечен капацитет, може да ја препознае општествената закана, особено ако притоа се мисли на четирите типа на закана коишто ги разликува Бузан, а тоа се: физичката закана, загрозувањето на правата, економските опасности и несигурност, и заканите кои се однесуваат на позицијата или статусот. Токму умешноста на индивидуата да ги препознае овие закани, треба да ѝ влијае да презема активности и да апелира на сочувување на мирот и безбедноста. Бидејќи како што нагласува Бузан:

Граѓанинот се соочува со голем број опасности кои произлегуваат или директно или индиректно од државата, а кои не е невообичаено да заземаат важно место во животот на лицето. Таквите опасности може да бидат групирани во четири општи категории: оние што се издигаат до домашното законодавство и спроведување; оние што се издигаат од директните политички дејствија на државата против поединци или групи; оние што се издигаат од борбата за контролирање на државната машинерија; и оние што се издигаат од државните надворешни безбедносни политики.¹³¹

Пожелно е граѓанинот да има капацитет и способност да ги препознае и ваквите состојби, за да може на нив да укаже и реагира, а сè со цел сочувување не само на својата лична безбедност, туку и на безбедноста на останатите членови на општеството.

Еманципацијата на граѓанинот како општествен субјект, се состои токму во неговата свесност за општествените случувања и настани, но и во развивањето на неговата желба и намера да учествува во креирањето и менувањето на јавните политики, чија природа и содржина во голем степен ја одредуваат неговата положба во општеството, и неговото непречено учествување во општествените и политичките процеси и промени.

¹³⁰ Бери Бузан, *Луѓе, држави и страв: проблемот со националната безбедност во меѓународните односи*, Академски печат, Скопје, 2010, стр.29-30.

¹³¹ Исто, стр.37.

Од голема помош во еманципацијата на граѓанинот и развивањето на неговите желби и намери за учество во јавната сфера, е *социо-културниот сегмент*, затоа што токму тој „се занимава со ставовите на општеството и културните вредности. (...) ставовите и вредностите се камен-темелник на општеството, тие често ги поттикнуваат демографските, економските, политичките/правните и технолошките услови и промени.“¹³²

Етичноста е уште еден чекор кон еманципацијата на граѓанинот за учество во општествените случувања и промени. „Етиката е душевно-водени морални принципи, вредности и убедувања, кои луѓето ги употребуваат за да ја анализираат или интерпретираат ситуацијата, а потоа да одлучат кој е „правилен“, или адекватен начин на однесување. Во исто време, етиката укажува на неадекватното однесување, и како лицето треба да се однесува за да избегне да нанесе штета на друго лице.“¹³³

Примената на етиката од страна на граѓанинот во консолидација со законот, може да делува во поттикнувањето и правилното одвивање на политичките процеси, а на нив преку влијанието врз јавните политики; имајќи притоа предвид дека ништо не е фиксно, однапред одредено и непроменливо, и дека токму во име на етиката сите постапки и активности треба да бидат подложни на анализа и промени. Освен етиката, значајна улога за општественото активирање и ангажирање на граѓаните има *мотивацијата* која „може да биде дефинирана како психолошки сили кои го одредуваат правецот на однесување на личноста во организацијата, нивото на напор на личноста, и нивото на истрајност на личноста во лицето на пречките.“¹³⁴

Етиката и мотивацијата без оглед на тоа што се поврзани со личните убедувања и психолошката структура на личноста, во голем степен влијаат на иницирањето на општествените промени и непосредното влијание врз нив.

Ако се појде од разликите и преклопувањата на некои од термините кои во себе ги содржи, покрива или вклучува процесот на застапување, тогаш задолжително треба да се направи разграничување на тие термини.

¹³² Мајкл А. Хит, Р. Двејн Ајрланд и Роберт Е. Хоскинс, *Стратегиски менаџмент: конкурентност и глобализација*, Нампрес, Скопје, 2010, стр.47.

¹³³ Гарет Р. Џонс и Џенифер М. Џорџ, *Современ менаџмент*, Глобал Комуникации, Скопје, 2008, стр.127.

¹³⁴ Исто, стр.519.

Уште на еден елемент кој честопати се поврзува со јавното застапување треба да се обрне внимание, тоа е *подигнувањето на свеста на граѓаните* преку влијанието врз политиките. Конструкцијата „подигнување на свеста“ се користи буквално во сите кампањи, акции, јавни трибини, писмени материјали (брошури, летоци, извештаи), лобирања, демонстрации и други видови на активности коишто се преземаат и кои имаат за цел влијание на постоечките политики, или на оние кои допрва треба да се преземат. Влијанието на подигнување на свеста може да се користи самостојно или во комбинација со други активности, но секогаш е насочено кон тоа да влијае на свеста на граѓаните и тоа како засегната страна од постоечкиот проблем, или на креаторите на политиките и донесувачите на одлуки. Подигнувањето на свеста во себе вклучува најпрво освестување, упатување, откривање на постоечкиот проблем, кој не така често се случува да не биде забележан, разбран или увиден од страна на граѓаните и креаторите на политиките. Да се интервенира на подигнување на свеста, значи и можност да се мобилизираат граѓаните, засегнатите групи, општата јавност, и истите да се „искористат“ во застапувачкиот процес како поддржувачи, групи за притисок, лоби групи, групи за реализација на истражувања, анализи на податоците собрани од тие истражувања, контакт лица/групи, јавни говорници, демонстранти и слично.

Врз основа на сето ова, може да се посочи на користа од јавното застапување, кое освен што ги демистифицира јавните процеси, оспособува одредени индивидуи, или пак цели организации за јавен настап, го потврдува значењето на поединецот, на индивидуата како дел од целината, ја буди свеста за заедништво преку коалицирањето и вмрежувањето, и неспорно докажува дека со вклучување на поединците и групите во јавните акции, се станува свесен за политичката природа на секоја акција и постапка; со што се потенцира и акцентира одговорноста на секој граѓанин во реализацијата на своите јавни обврски. Од посочената работна дефиниција за влијанието врз политиката, произлегуваат уште две предности или корисни влијанија, во смисла на тоа што се предизвикуваат промени во однесувањето на лицата чии проблем се третира, но истовремено се овозможува истакнување на одредени категории на поединци кои се влијателни и не така ретко се јавуваат во улога на донесувачи на одлуки. Имено, за да се постигнат одредени промени во

јавните политики, промената на однесувањето на поединците и групите е сериозен и значаен предуслов, исто како што е значајно да се препознаат, откријат и исконтактираат влијателните страни, кои не секогаш се во улога на донесувачи на одлуки, но ни тоа не е исклучено.

ВТОР ДЕЛ
МЕЃУНАРОДНОТО ЈАВНО ПРАВО,
ДИПЛОМАТИЈАТА И ЗАСТАПУВАЊЕТО

ГЛАВА 1

МЕЃУНАРОДНАТА ДИМЕНЗИЈА НА ПРАВОТО И МИРОТ

1. Поим и функција на правото

И покрај тоа што кога се говори за правото има определен минимум на појдовна содржина за која постои општа согласност (што е и основна претпоставка воопшто да се зборува за правото), сепак, и во секојдневниот и во стручниот јазик се среќаваат многубројни значења на поимот право. Под „право“ се подразбираат следниве појави: а) еден вид правила на општествено однесување на човекот; б) овластување што произлегува од тие правила („субјективно право“); в) принцип според кој секому треба да му се даде она што му припаѓа, т.е. принципот на правдата; г) процесот на создавањето и примената на тие правила; д) самата професија што се занимава со создавањето и примената на тие правила; е) научната дисциплина што ги проучува тие правила итн.¹³⁵

Правото во современи услови, на ниво на држава, регион и на меѓународно ниво, овозможува, дозволува и гарантира можност за дејствување и остварување на некој однос, и притоа создава обврска(а)и за учесниците во тој однос можност меѓусебно да се почитуваат. Значи, другата „дефиниција“ на правото е обезбедување на правата на некој субјект, кој може да биде правно или физичко лице, организација, институција, или група на граѓани. Може да се заклучи дека правото всушност е дел од некој формално нормативен систем, дека „правото е општествена појава со која се регулираат општествените односи, се разбира, не сите општествени односи, туку само оние што на даден степен на општествениот развој се сметаат за најзначајни за опстанокот на дадено општество.“¹³⁶

Меѓутоа, правото наметнува и ограничувања кои го насочуваат целокупниот општествено правен, но и формално правен систем. Тоа во рамки

¹³⁵ Билјана Ванковска и Цветан Цветковски, *Правото и одбраната: основи на одбранбеното право*, РОБЗ, Скопје, 1996, стр.1.

¹³⁶ Исто, стр.2.

на одредена држава е систем од норми, со кои државата ја обезбедува својата моќ и воспоставува систем на казни, доколу правните норми со кои се регулираат сите видови на општествени односи и релации не бидат испочитувани.

Врската помеѓу правото и политиката е недвосмислена, со систем од правни норми се дефинираат и се одредуваат општествените односи во заедницата, економските односи кои се суштина на општествените процеси, и се контролира „системската конфликтност“.¹³⁷ „Основниот постулат врз кој почива односот меѓу правото и политиката е нивната причинско-последична поврзаност. Политичката волја логички и временски и претходи на правната норма, која е нејзин правен израз. Во оваа смисла, начелно, политичката активност на организираното општество се јавува како главен креатор на правото, а правото се јавува како најефикасно средство за реализација на политичката волја на носителот на правното нормирање на соодветните општествени односи, иако стои и тврдењето дека секоја сфера на политиката не мора, па дури не е ни пожелно да се нормира.“¹³⁸ Правото меѓудругото се користи и како инструмент на политиката за управување со држав(ата)ите, и другите видови на институционализирани политички единици. Ако политиката се занимава со третирање на прашања како што се: државата и јавните работи, граѓанската власт, конфликтите помеѓу луѓето, конфликтите помеѓу државите, но и конфликтите помеѓу луѓето и институциите, вклучително и разрешувањето на конфликтите, и сето тоа го менаџира преку креирањето и спроведувањето на власт/а, тогаш повеќе од јасно е дека постои потреба сето тоа да биде регулирано со конкретни формално правни норми.

Прашањето дали постои правда, дали правдата може да се постигне, се прашања кои стотици години наназад човекот си ги поставувал. На овие прашања, како и на прашањата што е праведно, а што не, и дали може поимот правда да се поврзе со поимите непристрасност и објективност, сè уште се бара еден и единствен одговор.

Поимот правда се наметнал на човештвото уште во раните денови на цивилизацијата. Оној момент кога требало да се дели храна,

¹³⁷ Изразот „системска конфликтност“ преземен е од монографијата на Igor Janev, *Međunarodno pravo i međunarodni odnosi*, Institut za političke studije, Beograd, 2012, стр.18.

¹³⁸ Билјана Ванковска и Цветан Цветковски, *Правото и одбраната: основи на одбранбеното право*, исто, стр.13.

плен или жени доаѓало до судир токму заради тоа што ресурсите кои требале да се поделат секогаш биле помали од човечките желби. Заради тоа некои на овој или оној начин приграбиле повеќе и притоа другите ги лишиле од задоволството во таа поделба да го земат она што го сакале или што можеле да го добијат по критериумите на општо сфатената чесност. Оној момент кога на сцена стапиле силата и лукавството родена е неправдата. Некои во поделбите добиле повеќе „правда“ од другите, па изворот на многу судири бил токму во тоа што „правдата“ е делена на неправеден начин. Вака поедноставени интерпретациите на правдата имаат за цел да укажат на тоа дека правдата се остварува така што се прикажува како психолошки проблем и како субјективно доживување на неостварените желби, цели и идеали.¹³⁹

Според Аристотел антипод на правдата е неправдата, а неправдата како што вели тој е кршење на законите. Ако конструкцијата „кршење на законите“ се стави во современ контекст, тогаш овој поим може да се толкува пошироко, па така освен непочитување на постоечките правни правила, морални норми и општоприфатени начини на однесување, манифестирани од страна на граѓаните, и непочитувани од нив; под поимот „кршење на законите“ може да се подведе и непочитувањето, неприменувањето на постоечката правна регулатива, одлуките, програмите и политиките кои се дефинирани и востановени од власта и од надлежните органи и организации, но и непочитувани од нив. Многу правни теоретичари и филозофи, на поимите правда-неправда им даваат психолошка конотација, тврдат дека станува збор за лично чувство дека нешто на индивидуата или групата и е одземено, непризнато или недозволно, и тоа кај неа создава фрустрација. Доколку се излезе од филозофски рамки на толкување на поимите, но и од она што значи теоретска анализа, и се пристапи кон анализа на искуството на поединците и групите на општествено ниво, како резултат на неправилна, нецелосна, необјективна или дискриминаторска примена на постоечките закони, програми и секако политики, тогаш за правдата и неправдата не може да се зборува како за лични чувства и непријатни искуства, туку како за нешто што реално се случува и повредува нечији права, интегритет или го оспорува или попречува личниот и општествен раст и развој на поединецот како единка, но и како дел од некоја група или припадник на одредена заедница.

¹³⁹ Dragoslav Slović, *Logika pravde i prava*, Fineks, Beograd, 2009, str.115.

Како потврда на ова доволно е да се спомене примерот кој го наведува Драгослав Словиќ во книгата *Логика на правдата и правото*¹⁴⁰, а се однесува на судењето на Сократ кој неправедно е осуден на смрт. До ден денешен Сократ се смета за еден од најмудрите и најетичните луѓе на сите времиња, а неговите тужители и судии се симбол на нечесноста и неразумот. Ова покажува дека и покрај субјективните и психолошките елементи кои ги содржат правдата и неправдата, постојат постапки кои можат да се сметаат за правда или неправда, и тоа не само во рамки на одредено општество, група или заедница, туку и во историски рамки.

Освен поимите правда - неправда, од концептот право произлегува и поимот праведност. Според Драгослав Словиќ правдата и праведноста „... во однос на самите себе имаат далеку повеќе етичка отколку правна димензија. Тоа значи дека во секој акт кој би можел да биде однос на две страни или група учесници, се наоѓаат луѓе кои имаат свои ставови, интереси, цели, желби и емоции, па секој од нив има свои критериуми за правдата, праведноста и чесноста.“¹⁴¹ Повторно како потврда на ова се наведува размислувањето на Аристотел за правдата и праведноста како начела на комутативната и дистрибутивната правда. Комутативната правда значи дека е праведно сите луѓе да имаат еднакви права затоа што се еднакви битија, а дистрибутивната правда значи дека секој има право на она што сам го создал.

За да може правдата и праведноста да се постигнат, или барем општеството да стреми да се постигнат, потребно е правниот систем да се темели на добро осмислени и конципирани закони. Оној/оние кој/кои ги креираат и донесуваат законите, за да можат да создадат закони еднакви за сите, треба да имаат за цел не само да креираат закони со кои ќе се одржуваат во „живот“ и ќе бидат активни институциите на власта, и преку кои власта полесно ќе се остварува, туку треба да создаваат закони кои ќе бидат од полза за граѓаните, односно ќе го овозможуваат остварувањето на нивните права, обврски, но и одговорности.

¹⁴⁰ Dragoslav Slović, *isto*, str.121

¹⁴¹ Исто, стр.121.

Законот, правдата и праведноста треба да се од полза за граѓаните, а не на властодршците.¹⁴²

Правото како општествен феномен не се појавува спонтано и природно, иако во правната теорија, па и правната филозофија, честопати предмет на разгледување и анализа е природното право, односно природните права на човекот. Истовремено, не може да се тврди дека правото е некаква апстракција која што не може да се предвиди, не може да се разбере и сфати, и која не трпи никакви формулации и дефиниции. Во рамки на општественото живеење, како резултат на природните особености на индивидуата, но и како резултат на односите кои индивидуата ги воспоставува заради нејзината општествена природа, се создаваат фактички состојби и околности, некои спонтано, а некои намерно, за кои се наметнува потреба да бидат регулирани со одредени норми. Понекогаш нормите кореспондираат со природните појави и процеси, природните особености на индивидуата, понекогаш со оние кои се создаваат во рамки на општественото живеење; но потреба од некаква регулација на истите, постоела во минатото, но и денес. Да се коментираат и анализираат нормите со кои правно е регулирано одредено поведение, или одредена ситуација која што може да се случи, потребно е, ако не и нужно во денешни услови, особено што: „Правото се смета за една од темелните претпоставки за слободата. Без правно гарантирани и општествено овозможени слободи нема ни демократија. Некои автори и демократијата ја дефинираат низ призма на правото.“¹⁴³

Веќе видовме дека вообичаената смисла на целта, односно на антиципацијата посебно, предвидливата случка на законот навистина не и служи на ни една цел посебно, туку на безброј различни цели на различните поединци. Тој пружа единствено средство за голем број на различни цели, кои како целина никому не му се познати. Во обичната смисла на поимот цел, правото, спрема тоа, не е средство за било која цел, туку само услов за успешен стремеж кон повеќето цели. Од сите инструменти, тој е, после јазикот, веројатно прв кој е од помош на најголемата

¹⁴² Dragoslav Slović, *isto*, str.334. Драгослав Словиќ во Логика на правдата и правото, наведува една анегдота: *Сталин му телефонира на Бериј: „Лаврентиј, ми го снеса лулето. Тоа е диверзија. Преземи одговорачки мерки.“ „Разбирам.“ Една недела подоцна: „Другар Сталин дозволете да Ви поднесам извештај по повод исчезнувањето на Вашето луле. Спроведовме сеопфатна истрага. Откривме заговор. Уапсивме 400 луѓе. Од нив 389 веќе признаа дека го украде лулето и дека подготвувале диверзија, сите се осудени и стрелани.“ „Не требало да брзаш Лаврентиј. Го пронајдов лулето.“*

¹⁴³ Билјана Ванковска, *Политички систем*, Бомат графикс, Скопје, 2007, стр.75.

разновидност на човечките цели. Тој не е сигурно создаден ниту за една позната цел, туку се развил затоа што луѓето кои дејствувале под него, ги направил ефикасни во стремежот кон нивната цел.¹⁴⁴

Како што е лажна дихотомијата помеѓу природното и вештачкото, односно намерата да се направи разлика помеѓу она што постои како резултатот на човечката акција, и она што постои независно од човечката активност и дејствување, така е лажен и впечатокот дека може да се направи разлика помеѓу правото како реалност и правото како илузија. Правото кога е утврдено, а утврдено е од владеечката класа, во повеќето случаи и ситуации ги губи особеностите на она што значат поимите правда и праведност, кои пак неспорно се поврзани со конструкцијата право, па добива форма на нешто што постои како илузија, токму затоа што врз основа на неговата примена не е можно да се постигнат правдата и праведноста. Поаѓајќи од тоа, дека поимот правда може да се поврзе само со состојби и со ситуации коишто се предизвикани, произведени од човечката активност, односно од активностите на поединецот, но и од активностите на организацијата; тогаш јасно е дека правдата е тесно поврзана со правото кое како поширока, покомплексна композиција игра клучна улога во однос на тоа дали постапката на поединецот или на организацијата е во рамки на правото, односно во рамки на она што значи закон, правило, норма, па оттаму е и праведна. Притоа, не треба да се заборава дека однесувањето, постапувањето на еднката или на организацијата, ќе се дефинира како праведно или неправедно, во зависност од тоа во кој степен влијае на другите, но и како влијае на другите. Доколку станува збор за постоење на правен поредок, доколку содржините на правото се одредени, тогаш може да се зборува за праведно-неправедно постапување, само ако постапките на поединецот или организацијата се во рамки на правото и не ги повредуваат правата на другите. Но, во она што се нарекува спонтан поредок, разграничувањето на праведно-неправедно не е можно да се направи, од причина што не постои намерен или предвиден резултат од нечија постапка кој е регулиран со правото.

На ова се надоврзува, или можеби се спротивставува, конструкцијата општествена или дистрибутивна правда. Имено, кога се анализира поимот

¹⁴⁴ Fridrih A. Hajek, *Pravo, zakonodavstvo i sloboda: novi pogled na liberalne principe pravde i političke ekonomije*, Službeni list SRJ, Beograd i CID, Podgorica, 2002, str.106-107.

правда и кога се прават обиди истиот да се дефинира и да му се одредат параметрите, секогаш се поврзува со идејата, со концептот кој значи индивидуална слобода, односно поставување основи, но и ограничувања преку правото, за да не се повреди и загрози индивидуалната слобода. Примената пак на конструкцијата дистрибутивна правда е израз којшто се користи за да се утврдат постапките, но и ефектите на општествените, владините институции врз индивидуите, односно правилата и нормите кои тие ги наметнуваат на индивидуите, како организиран напор, за да се одреди што е, а што не е индивидуално однесување кое може да се подведе под поимот правда.

Дискусиите за тоа што е дистрибутивна или општествена правда се водат постојано, и се предмет на расправа не само во рамки на правната теорија и филозофија, туку и во рамки на политичките дебати. Всушност, во повеќето случаи кога се прават одредени иницијативи и се организираат активности за потребите, барањата, но и правата на одредени општествени групи, како аргумент за расправа, но и за дејствување, се користи институтот дистрибутивна или општествена правда. „Луѓето може да спорат околу тоа дали некоја посебна мерка бара ‘општествена правда’. Но, дека тоа е стандард кој би требало да ја води политичката акција и дека изразот има одредено значење, тешко дека некогаш било оспорувано. Како последица на тоа, денес веројатно не постои политичко движење или политичар кои не се спремни да се повикаат на ‘општествената правда’ во подршката на посебните мерки кои ги застапуваат.“¹⁴⁵ Неспорно е дека стремежот за постигнување општествена правда во голема мерка влијае на развојот, но и на трансформирањето на општествениот поредок, а заклучокот дека благодарение токму на постоењето и примената на овој институт се достигнати правото и правдата, останува не сосема јасен, категоричен и позитивен. Стремежите и настојувањата за создавање праведно општество, креирање на право, но и на политички мерки и активности коишто ќе бидат во согласност со правото, постои, но не може со сигурност да се тврди дека општеството станало поправедно, или дека сега одредени индивидуи или групи на граѓани се позадоволни, односно помалку незадоволни.

¹⁴⁵ Fridrih A.Hajek, *isto*, str.197.

Изразот општествена правда има своја хронологија на појавување и примена, и тоа почнувајќи од социјализмот, па до класичниот либерализам, не заборавајќи ги притоа и христијанските, односно верските убедувања произлезени од христијанската религија, кои поимот општествена правда го користат за да укажат на постоењето на световните потреби на луѓето. Конструкцијата општествена правда користена е дури и од страна на авторитарните и диктаторските влади на одредени држави; и додека кај едни се користела за да се укаже на потребата и целта за рамноправна поделба на материјалните средства, односно на богатствата на државата, кај други таа добивала морална конотација.

Без оглед на тоа колку е раширена употребата на поимот општествена или дистрибутивна правда, и без оглед на тоа во кој контекст таа се користи, нејзиното значење и примена, не секогаш и не секаде, значат и оправдана примена, или пак користење во полза на граѓаните; од причина што токму власта, владата е таа која што ја има моќта, но и инструментите да одлучува за овој вид на правда. Она на што треба да се укаже, она што треба да се „направи“ со конструкцијата општествена правда, е токму напорот истата да се употребува за постигнување еднаквост на граѓаните во однос на правата, кои треба да се обезбедат и заштитат токму со правото, и тоа во рамки на современото демократско општество.

2. Современиот развој на правото

Законодавството како намерно и свесно создавање на законите има големи и далекусежни последици, во смисла на тоа што човекот во својство на граѓанин почнал да го користи и сè уште го користи како инструмент за постигнување на одредени општествени состојби. Намерата да се искористи моќта на законодавството за предизвикување позитивни општествени состојби, за жал и во современи општествени услови не стои секогаш зад постапките на законодавецот. Меѓутоа и граѓаните кои во современите либерални и демократски држави го имаат законодавството на располагање, и

тоа како силен и моќен инструмент, не секогаш го користат за да предизвикаат одредено добро. Напротив, законодавството честопати се користи за да предизвика одредени штетни последици, но во многу случаи дури и кога не постои намера за предизвикување штетни последици, тие настануваат, само затоа што човекот во улога на граѓанин не научил да ја применува и контролира моќта на законодавството, и покрај тоа што му дава низа правни можности и механизми со кои може да ја регулира својата судбина како општествено битие и двигател на општествените случувања и настани.

Споредбата закон - законодавство, се сведува на тоа дека законот како збир од наметнати правила на однесување е стар колку што е старо општеството, додека законодавството е од понов датум.

Кога се говори за поимот право, задолжително е да се истакне дека правото као општествена појава настанува тогаш кога е постигнат одреден степен на развој на материјалното производство, кое влијае на економскиот развој на општеството, културниот развој и историската традиција на конкретен народ, а без разлика на временскиот период на настанување на правото и неговиот облик, за правото на секоја држава карактеристични се неколку својства.

Спрема Радомир Д. Лукиќ (1914-1999), постојат дванаесет заеднички карактеристични својства, односно мерила на (ис)правноста кои тој ги наведува во својот труд „Поимот на правото“. Тоа се: надворешноста, хетерономноста, општественоста, регулативноста, посебен предмет на регулирање, мерливоста и прецизноста, постоењето на спор и суд, посебна постапка на формализација, општествена (надворешна санкција), остварување на ред, мир и сигурност, остварување на други општествени и правни вредности, како и овозможување „сопостоење“ на луѓето во општеството. Исто така, спрема Лукиќ, најважна е државната санкција, иако станува збор само за највоочливите својства кои често конвенционално се користат како мерило за одредување на (ис)правноста на општествените правила.¹⁴⁶

Имајќи предвид дека првите дефиниции на поимот право се создадени уште на почетокот на создавањето на правото, за правото не постои една единствена дефиниција; меѓутоа неговиот историски развој може да се утврди во целост, почнувајќи од времето на Античка Грција и грчкото поимање на

¹⁴⁶ Gordana Gasmi, *Pravo i osnovi prava Evropske unije*, Univerzitet Singidinum, Beograd, 2010, str.59. Авторката текстот го презела од делото на Радомир Д. Лукиќ, Поимот на правото, стр.27-28.

демократијата и природните права на човекот, сè до Римското право и христијанската етика. Првите документи кои имаат природа на кодификуван закон се јавуваат во времето на Јустинијан (527-565), кој побарал да се формира комисија од 16 правници и наложил да се собере и кодификува целокупното правно наследство од класичниот период, но и сите прописи кои ги издале императорите на Римската Империја пред него. Резултатите од тој напор се огледале во *Законот од XII таблици*, кој ги содржел прописите донесени од времето на Август до Јустинијан. Во средниот век, во 1215 година се донесува *Големата повелба за слободите*, а времето на Хуманизмот и Ренесансата го означува почетокот на периодот кога во центарот на вниманието на општествените случувања станува човекот како поединец, и неговите индивидуални потреби. Подоцна следуваат *Habeas Corpus Act* од 1679 година, *Повелбата за правата* од 1689 година, *Декларацијата за независност* од 1776 година и *Декларацијата за правата на човекот и граѓанинот* од 1789 година. На меѓународно ниво, по *Хашките конвенции*, следуваат *Пактот на лигата на народите*, и секако меѓународните документи кои имаат свое значење и големо влијание во регулирањето на односите помеѓу државите во современи услови, почнувајќи од: *Повелбата на Организацијата на обединетите нации*; *Универзалната декларација за човековите права*; *Меѓународниот пакт за граѓанските и политичките права*; *Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културните права*; *Конвенцијата за елиминирање на сите форми на расна дискриминација*; *Конвенцијата за елиминирање на сите форми на дискриминација на жените*; *Конвенцијата за правата на детето*; *Конвенцијата против мачењето и другите сурови, нехумани или понижувачки казни или постапки*; *Декларацијата за правото на народите на мир*; *Конвенцијата за заштита на човековите права и основни слободи - Европска конвенција за човекови права*; *Африканската повелба за правата на човекот и народите*; *Американската конвенција за човековите права*; *Завршниот документ на конференцијата во Хелсинки од 1975*; *Завршниот документ на виенскиот состанок од 1986 и 1989*; *Париската повелба за нова Европа*; *Виенската декларација и Програмата за акција*; *Европската социјална повелба* и *Европската повелба за локалната самоуправа*.

Развојот на правото на национално ниво и формирањето на законодавството, во секоја држава е различно, и е во причинско-последична врска со обликот на државното уредување, обликот на владеење и обликот на политичкиот режим на државата. Во современи услови практично не постои држава која што нема изграден правен систем, и која без оглед на нејзиното уредување нема свое национално законодавство. Дискусиите и на национално, и на регионално, но и на меѓународно ниво, насочени се кон тоа дали државата е демократска, односно дали нејзиниот политички режим е демократски, но и каков е политичкиот систем на државата, бидејќи истиот произлегува и е базиран на националните правни документи. Дали државата ќе „негува“ граѓанско-либералистички пристап, и дали ќе има демократски политички режим, дефинирано и одредено е во уставотворните акти на конкретната држава, а доколку дел од законодавството на државата не е Уставот како основачки акт, тогаш постои правен документ кој има уставотворен карактер, односно правна сила на Устав.

Токму затоа, општеството и граѓанинот како конституент на општеството не е можно да се апстрахираат од правото, од влијанието на правото, но и од тоа како граѓанинот и целокупното граѓанство можат да влијаат на природата и развојот на правото на национално и локално ниво. Иницијативите на граѓаните за решавање на општествените проблеми преку примена на правото, односно на законите кои претставуваат основа за легално дејствување, но и можност и основа за нивна измена во полза на благосостојбата на граѓаните, остварувањето на човековите права и создавањето услови за личен раст и развој, во целост создаваат простор за остварување на прогностичката функција на правото, со што „не само што го открива стварното постоење на новите законитости, туку и ги открива стремежите во нивниот развој. Врз основа на соодветното искажување на нивните објективни законитости, ги открива и ги поставува научните хипотези на натамошниот развој на државата и правото.“¹⁴⁷

Улогата на правото во развојот на општеството е голема, но ист степен на значење правото има и во развојот на државата и структурирањето на државата. Правото е инструментот којшто ја структурира државата, но правото

¹⁴⁷ Димитар Бајалциев, *Вовед во правото: држава*, Кочани, Европа 92, 1999, стр.51.

е и инструментот со кој се уредува државата, државните органи и организации и нивните надлежности, се утврдува политичката власт, правата и должностите на граѓаните. Преку правото и со правото се дефинираат местото и улогата на секој орган и организација, нивните меѓусебни релации и нивната надлежност во однос на граѓаните. Правото е инструментот со чие посредство државата ја наметнува волјата врз општеството, и токму тоа е показател дали политичкиот режим е демократски или диктаторски. Кога како метод за наметнување на волјата врз општеството државата го применува насилството, тогаш постои јасен показател дека режимот е диктаторски и тоталитарен. Кога како метод се користат комуникацијата, соработката и ненасилството, почитувањето на човечкото достоинство, тогаш се говори за држава со демократски политички режим, што пак претставува база за развој на економски и социјални бенефити достапни за сите граѓани.

2.1 Надминување на правните традиции

Со применувањето на правото, всушност се проверува исправноста и правилноста на донесените правни норми, односно дали тие од една страна, се добро срочени и со нив можат да се остварат целите и задачите на државата и, од друга страна, дали луѓето без поголеми тешкотии и напори, можат да ги остварат. Ова е една од причините поради која, честопати, доаѓа до менување, дополнување или укинување на постојни правни норми. Правниот поредок се остварува ако субјектите на правото се однесуваат токму како што е предвидено во правните норми. Оттука, под применување на правото го подразбираме однесувањето на луѓето, субјектите на правото според правните норми, односно според правилата содржани во нив.¹⁴⁸

Правото како посреден инструмент во структурирањето на државата, но и на општествената структура, се развива стотици години наназад, а врз основа на тоа каков политички систем гради, покажува и каков правен систем гради, односно има изградено и истиот го применува. Доколку се направи попродабочена и посестрана анализа на правните системи на државите во светот, ќе се дојде до едноставен заклучок, а тоа е дека постојат мноштво на правни системи одделно, а во секој од нив се интегрирани историските

¹⁴⁸ Димитар Бајалциев, *Вовед во правото: право*, Македонска ризница, Куманово, 1999, стр.225.

традиции на државата, науката, поредокот, правната свест и правните практики. Постојат онолку правни системи колку што постојат национални држави. Поаѓајќи од тоа дека секоја држава има свој правен систем, кој најгрубо кажано според особеностите припаѓа на една група, еден вид на правен систем, обично произлезен од регионот во кој се наоѓа државата, или влијанието кое го извршила некоја друга, посилна и помоќна држава; следува заклучокот дека во воспоставувањето на меѓународните односи помеѓу државите, кои можат да бидат од политичка, економска, културна и друга природа, се рефлектираат принципите и традициите на некој од основните правни системи. Со цел да се излезе од одредени ограничувачки и непродуктивни елементи коишто ги содржи секој правен систем, она кон што во современи услови треба да стреми секој законодавец, со посебна нагласка, и секој граѓанин, тоа е да презема мерки и иницијативи за креирање закони, прописи и акти, кои ќе бидат дел од националното законодавство, а тоа дел од правниот систем на конкретната држава. Ова ќе придонесе за надминување на правните традиции кои не дозволуваат создавање услови за остварување на човековите слободи и права на граѓаните, почитување на човечкото достоинство, и почитување на доброто, кое иако е третирано како апстрактна вредност, можно е да се оствари во услови на мир, во услови на почитување на природно-биолошкиот хабитус на сите живи суштества, со што ќе се создадат услови за општествена, економска и социјална сигурност на секој граѓанин.

Надминувањето на оние елементи од правните традиции коишто делуваат ограничувачки, и го запираат или успоруваат општествениот раст и развој на секој граѓанин, во денешни услови не е ниту спорно, ниту невозможно. Напротив, повеќето од државите согласно правниот систем којшто го почитуваат и практикуваат, ја прифаќаат правната гранка меѓународно право, односно меѓународно јавно право и меѓународно приватно право, а во надминувањето на ограничувачките елементи на правните системи, може да помогне токму меѓународното право. Имено, правните документи коишто се донесуваат на меѓународно ниво од страна на Организацијата на обединетите нации, ги потпишуваат и ратификуваат повеќето држави во светот. Некои правни документи се потпишани и ратификувани од едни држави, некои од други, а има држави кои имаат континуитет во потпишувањето и ратификувањето на правните документи донесени од

Организацијата на обединетите нации; што значи дека постои одредена алатка, инструмент, со којшто може да се приближат различните правни системи на државите, односно да се надминат негативните елементи на правните системи, кои не само што ги одалечуваат државите една од друга во нивната меѓусебна соработка, туку го отежнуваат животот и на граѓанинот во неговата матична држава.

2.2 Субјективните толкувања на правните ситуации

Човекот во текот на својот живот се стекнува со одредени искуства кои влијаат на формирањето на неговите ставови, а ставовите коишто го обликуваат политичкото размислување на човекот и неговото општествено дејствување, се социјални ставови, на кои најголемо и пресудно влијание има опкружувањето. Трите елементи на социјалниот став, когнитивниот елемент кој се однесува на разбирањето на карактеристиките на појавата или предметот, влијае на формирањето на вториот елемент од социјалниот став, тоа е афективниот елемент, со кој се изразуваат чувствата спрема појавата или предметот, а овие два елемента го продуцираат третиот елемент на социјалниот став, тоа е акциониот елемент, кој го покажува начинот на дејствување на субјектот. Токму социјалниот став со неговите три елементи, го определува однесувањето на луѓето во однос на правно-политичките, економските и сите други видови на општествени случувања, вклучително и разбирањето и донесувањето одлуки во рамки на поширокото општествено-политичко дејствување.

Луѓето како индивидуи, во повеќето ситуации се дел од одредени колективитети, групи, со кои воспоставуваат односи и релации на професионално или на приватно ниво. Без оглед на природата на односите коишто човекот како индивидуа ги воспоставува, неспорно е дека освен што во тие односи внесува знаења, вештини, искуства и практики, кои ги применува како дел од некоја стручно, професионално организирана група, која функционира во рамки на одредена институција или организација, или е дел од некоја форма на здружување која функционира на приватна основа, тој во своето дејствување ги инкорпорира, помалку или повеќе своите социјални

ставови. Да се инсистира на тоа индивидуата да се однесува исклучиво професионално, да размислува само во рамки на правилата и нормите кои ѝ ги поставува институцијата, организацијата, партијата или групата во чии рамки дејствува, практично е невозможно.

Да се донесуваат одлуки суштествени и клучни за функционирањето на државата, на општеството, да се воспоставуваат релации на локално, национално или меѓудржавно ниво, кои нема со ништо и никогаш да бидат оптеретени со личните, со социјалните ставови на индивидуата, нејзините предрасуди и стереотипи, е идеална можна ситуација, но реално непостоечка.

Без оглед на зрелоста на индивидуата, што од психолошки аспект би значело емоционално стабилна и умерено агресивна личност, со способност за развивање и покажување пријателска наклоност, без изразито и зачестено користење на механизми на одбрана, не е возможно нејзините постапки и активности во голем степен да не бидат дефинирани и оптеретени со социјалните ставови, на кои значително влијаат приватното, но и професионалното и општественото опкружување.

Осетот за реалност, упорноста во остварувањето на целите без преценување на можностите, развиената совест, што би значело почитување на она што е забрането на општествено ниво, но не заради страв, туку заради почитување на потребите на другите, потоа, сочувствителноста како способност за сфаќање и разбирање на мислите, емоциите и постапките на другиот, развиеното чувство за прифаќање на обврски и одговорности, развиените комуникативни и кооперативни особености, вклучително и развиената внатрешната совест на индивидуата, се особености кои ги дефинираат социјалните ставови на личноста, кои пак во голем степен влијаат дури и на донесувањето одлуки од надворешно-политичка природа.

Во конкретна ситуација, најпрвин доаѓаат до израз когнитивниот¹⁴⁹ и афективниот¹⁵⁰ елемент, но оној што подоцна ја определува не само природата

¹⁴⁹ Поимот **когниција** во *Психолошкиот речник* на Драган Крстиќ (Савремена администрација, Београд, 1996, стр.291) се објаснува како процес со кој субјектот станува свесен за внатрешната и надворешната реалност и стекнува знаење за нејзе. Притоа, се објаснува дека когницијата се одвива низ процесите на забележување, паметење, учење, имагинација, откритие, мислење, судење, употреба на јазикот (говорот) или било кој друг психолошки процес.

¹⁵⁰ Поимот **афективно** се определува како однесување кое е под влијание, односно произлегува од емоции. **Афективноста** е сложена и обично силна субјективна реакција,

на дејствието, туку и неговиот манифестен облик, тоа е акциониот елемент на социјалниот став. Токму тој дел од социјалниот став, потребно е да биде активиран кога станува збор за застапувањето како процес. Кога со своите когнитивни капацитети индивидуата ќе констатира одредена неправилност, недоследност во појавата, политиката, законот, преку афективниот елемент, личното доживување, пожелно е да ја активира својата акциона карактеристика и да преземе дејствија и активности за корегирање на штетните политики, појави и законски акти. Реално, невозможно е овие три особености на социјалниот став да се одвојат една од друга, и обично индивидуата не е свесна кога едната или другата доаѓаат до израз, но во услови на современо живеење, демократско уредување на државата, акциониот дел од социјалниот став на индивидуата, пожелно е да биде присутен и активно користен, и тоа на свесно ниво на индивидуата, за да може да се иницираат и издејствуваат општествени промени.

Како резултат на ставовите се формираат уверувања¹⁵¹, кои и покрај тоа што се разликуваат од научната вистина, влијаат на постапките на индивидуите. Иако и научните хипотези и предрасудите се уверувања, и едните и другите се подложни на побивање. Тоа значи дека уверувањата се подложни на побивања и промени, но факт е дека влијаат на постапките на луѓето во однос на општествените случувања. Можноста на застапувачите, доколку ги имаат предвид овие работи, е со помош на активностите содржани во кампањата, да влијаат на промена на свеста и постапките и на оние граѓани кои имаат уверувања со кои ги поддржуваат неконструктивните политики, неправедните закони и неконструктивните проекти.

Откако ќе се дефинира постоечката општествена ситуација и промената што е потребно да се издејствува, треба да се предвидат и претпостават сите обиди, не само за позитивно, туку и за негативно влијание коешто ќе произлегува од социјалните ставови и уверувања на граѓаните.

предизвикана од одреден(о)и случувањ(е)а. Види: <http://www.thefreedictionary.com/affectivity> и <http://www.blackwellreference.com/>.

¹⁵¹ Во *Психолошкиот речник* на Драган Крстиќ, исто, стр.696, поимот **увереност** се дефинира како степен на прифатеност на некои тврдења, базиран повеќе на верувања, отколку на рационални причини. Според *Речникот на македонски јазик* на Зозе Мургоски (Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2005, стр.847) именката **уверување** има значење: 1. тврдење дека нешто е вистинито. 2. свечено ветување или гаранција.

Во меѓународните односи освен што стапуваат државите меѓусебе и државите со меѓународните организации, стапуваат и субјектите кои орбитираат во конкретната држава, односно граѓанските организации кои дејствуваат во рамки на одредена национална држава. Формално правно не постојат ограничувања граѓанските организации да стапуваат во меѓународни односи, кои имаат значење за низа клучни и темелни општествени прашања, особено прашањата коишто се однесуваат на мирот и безбедноста, човековите права и еколошките проблеми.

Меѓународните односи претставуваат составен дел од општеството, а прашањата за мирот и војната, воспоставувањето односи на соработка со цел надминување на ризиците по мирот и безбедноста, се предмет на анализа на меѓународните односи помеѓу државите. Односите помеѓу државите, но и односите помеѓу регионалните организации, помеѓу Организацијата на обединетите нации и Европската унија и Организацијата на обединетите нации и државите кои не се нејзини членки, се дел од она што ги конструира меѓународните односи, вклучително и односите кои се воспоставуваат помеѓу невладините организации и специјализираните организации на Обединетите нации, како и невладините организации и органите и телата на Европската унија. Со оглед на тоа дека силата влијае на структурата и природата на меѓународните односи, со застапувањето се дава можност и основа на поединците, групите и заедниците организирани преку граѓанските организации, како дел од граѓанското движење да ја наметнат својата волја и да влијаат на политиките, законите и програмите на државите, и тоа на оние кои се донесуваат на национално ниво, политиките кои се донесуваат на локално ниво, но и на оние кои се дел од воспоставените меѓународни односи.

Политиката како средство за освојување на власта, стекнување на сила и моќ, го искористува потенцијалот на политичките партии, но со застапувањето како процес, можна е промена на распоредот на силата и моќта, кои од политичките партии кои се на власт, ќе преминат во граѓанските организации кои располагаат со алатки и човечки ресурси за влијание на политиките.

3. Меѓународното право и светската политика

Основите на меѓународното право се забележуваат уште во мислите на античките философи: „Платон и Аристотел го разликувале природното право од позитивното. Првото како совршено, односно изедначено со апсолутното, а второто несовршено, човечко, производ на државата која е несовршена.“¹⁵² Во Римското Царство се сметало дека правото има божја природа. Во Средниот век, Свети Августин и Тома Аквински поставиле правила на војување, но и правила кои се однесувале на робовите. Тие сметале дека ропството е дозволено, но и дека војувањето е оправдано, особено спрема неприпадниците на христијанската религија. Сепак, основните елементи на меѓународното право како посебна правна гранка ги поставува Франциско де Виторија¹⁵³, во xv-от век. Тој меѓународното право го поврзува со војните, притоа правејќи разлика помеѓу праведни и неправедни војни. Неправедните војни според него значат кршење на нормите на меѓународното право, додека за праведни војни ги смета оние војни со кои се санкционираат земјите кои го кршат меѓународното право.

Со концептите на меѓународното право се занимавале низа политички теоретичари, но современите основи ги има поставено Јелинек. „Неговата теорија на автолимитација го третира односот на внатрешниот и меѓународниот поредок односно сувереност. Државата која во потполност е суверена, единствен е творец на поредокот. Државата е креатор на правото, со која се обврзува, односно самоограничува (самолимитира). Ова самоограничување трае сè до актот на државата со кој тоа може да се укине.“¹⁵⁴

Разликата помеѓу меѓународното право, правото со кое се регулираат односите меѓу државите и тоа со договори, како надворешно право, наспроти внатрешното право на државите, не создава состојба на спротивставеност, или однос на надреденост и подреденост. Напротив, содржините на меѓународното

¹⁵² Преземено од монографијата на Igor Janev, *Međunarodno pravo i međunarodni odnosi*, Institut za političke studije, Beograd, 2012, str.21, каде што се цитирани делата на Платон "*The Republic*", Oxford univ.press, 194 и Аристотел "*Politics*", Dent, London 1912.

¹⁵³ Франциско де Виторија е шпански теолог и политички теоретичар (околу 1483-1546). Тој е првиот голем теоретичар на модерното меѓународно право.

Види: http://www.encyclopedia.com/topic/Francisco_de_Vitoria.aspx.

¹⁵⁴ Igor Janev, *Međunarodno pravo i međunarodni odnosi*, Institut za političke studije, Beograd, 2012, str. 26.

право се пренесуваат врз нормите на внатрешното право, само врз основа на договорите кои државата ги потпишала и потврдила, што значи дека помеѓу внатрешното право на одредена држава и надворешното, меѓународното право, постојат реални услови да се воспостави однос на кооперативност и комплементарност за оние општествени области и ситуации за кои тоа е потребно. Имено, не постои ниту правна гранка, ниту правен акт којшто успева во целост, максимално коректно и внимателно секоја општествена област и ситуација правно да ги опфати и регулира.

„Меѓународното јавно право е систем на правила за правата и обврските на државите во нивните меѓусебни односи. Меѓународното јавно право почива врз концептот на *суверената еднаквост на државите* и, во крајна линија, зависи од согласноста на државите овој збир на правила признаени од цивилизираните народи да ги применуваат во меѓусебните односи.“¹⁵⁵

Неспорно е дека развојот на меѓународните односи како израз и одраз на перманентната кооперација, но и конфронтација помеѓу државите, влијае на содржината и формата на меѓународните односи, но и состојби во меѓународната заедница. Ако „меѓународните односи се определат како односи коишто се во врска со посебната димензија на општествената стварност, а тоа се комуникациите и контактите помеѓу територијално поделените општества околу одделни прашања и потреби кои ги надминуваат државните граници; или се во врска со воспоставените граници; или пак се поврзани со витални проблеми кои го засегаат целиот свет, секое поединечно општество или најголемиот број поединечни општества“¹⁵⁶, тогаш сосема логично и јасно е зошто треба да постојат правила и норми коишто ќе ги регулираат и насочуваат овие односи. Или како што вели Денко Малески во *Вовед во правото: право* од Димитар Бајалциев, „меѓународното право е водич за однесувањето на државите и техника за мирно решавање на споровите

¹⁵⁵ Димитар Бајалциев, *Вовед во правото: право*, Македонска ризница, Куманово, 1999, стр.363. Автор на текстот е д-р Денко Малески.

¹⁵⁶ Дефиницијата на поимот „меѓународни односи“ делумно е парафразирана, а е преземена од делото на Ѓорѓи Тоновски, *Современа меѓународна заедница*, ФОН Универзитет, Скопје, 2008, стр.68.

помеѓу државите, повикувајќи се на усогласени норми на однесување, наместо да се применува сила.“¹⁵⁷

Развојот, ширината, но и продлабочувањето на меѓународните односи, наметнува регулирање на сложен обем на најразлични општествени односи, кои водат кон создавање на нови и специјализирани подгранки на меѓународното јавно право, како што се: меѓународното стопанско право, дипломатското и конзуларното право, договорното право, меѓународното хуманитарно право, сообраќајното меѓународно право, административното, кривичното меѓународно право и медицинското меѓународно право.

Нормите и техниките согласно кои државите, но и останатите учесници во меѓународните односи, треба да се придржуваат и да ги почитуваат во случај на спор, содржани се во т.н. извори на меѓународното право кои се таксативно наброени во членот 38 од *Статутот на меѓународниот суд на правдата*:

1. Судот, чија должност е своите одлуки по спорите што се изнесени пред него да ги донесува согласно со меѓународното право, ги применува:

а) меѓународните договори, општи или посебни, што поставуваат правила изрично признати од страна на државите во спорот;

б) меѓународниот обичај, како доказ на општата практика што е прифатена како право;

в) општите правни начела што ги признаваат цивилизираните народи;

г) во рамките на одредбите на член 59, судските одлуки и учењата на најповиканите стручњаци на меѓународното јавно право на различните народи, како помошно средство за утврдување на правните прописи.

2. Оваа одредба не го ограничува правото на Судот еден спор да го решава *ex aequo et bono*¹⁵⁸, ако страните за тоа се согласат.¹⁵⁹

Токму ширината на меѓународните односи и нивната правна опфатеност и регулираност, му даваат посебен карактер и оправдана примена на меѓународното право, кое меѓудругото има сеопфатен пристап, но и перманентна грижа за регулирање на областите како што се: човековите права,

¹⁵⁷ Димитар Бајалциев, *исто*, стр.363.

¹⁵⁸ *Ex aequo et bono* е латински израз со значење она што е праведно, справедливо и фер, или според правичноста и добрата совест. Види на: <http://definitions.uslegal.com/e/ex-aequo-et-bono/>.

¹⁵⁹ Статутот на меѓународниот суд на правдата е составен дел на Повелбата на Обединетите нации, потпишана на 26 јули 1945 година, а стапи во сила на 24 октомври 1945 година. *Обединети нации-Темелни документи*, Одбор за одбележување на педесетгодишнината од основањето на Организацијата на обединетите нации, Скопје, 1995, стр.54.

решавањето на споровите, употребата на сила во меѓународните односи и одговорноста на државите.

Меѓународното право има примена во многу општествени области, меѓутоа она што е реален факт, тоа е дека постои и потреба од негова примена на интернационално ниво, со што на меѓународното право му се дава можност да влијае на структурата на светската политика.

Поимот светска политика или глобална политика е „термин фаворизиран од оние кои ја истакнуваат мултидимензионалноста или плуралистичка природа на меѓународните односи денес, кои ги вклучуваат не само државите туку и голем број на меѓународни и невладини транснационални организации и други групи; не само физичката безбедност на државата туку и еколошката, човековите права и демографските прашања.“¹⁶⁰ Терминот светска политика има далеку пошироко значење од било кој друг термин под кој се подведуваат случувањата и релациите на меѓународната сцена, бидејќи ги опфаќа сите партиципенти во меѓународните односи, но и сите можни видови на релации кои во услови на глобализација и развиени сообраќајни и информатички врски се воспоставуваат помеѓу учесниците. Истовремено, овој поим ги опфаќа и различните нивоа на развој на учесниците, особено во однос на економијата, одржливиот развој и човековите права, кои во рамки на меѓународната заедница се особено видливи и значајни.

Како што потенцираат Пол Р. Виоти и Марк В. Каупи во *Меѓународните односи и светската политика: безбедност, економија, идентитет*, поимот светска политика нема секогаш мирољубиво значење и конотација, но и елементите и парадигмите коишто ги опфаќа не важат секогаш за сите држави, народи и ентитети. „Всушност, полето на меѓународните односи и светската политика е шах на три нивоа, со барем три симултани игри - безбедност, економија, идентитет. Во и помеѓу секоја игра има различни нивоа на зависност. Конститутивните елементи и комплексноста, мултидимензионалната природа на современата светска политика се во постојан развој.“¹⁶¹ Со оглед на тоа дека мирот и безбедноста

¹⁶⁰ Пол Р. Виоти и Марк В. Каупи, *Меѓународните односи и светската политика: безбедност, економија, идентитет*, Академски печат, Скопје, 2009, стр.667.

¹⁶¹ Исто, стр.17.

се едни од клучните и позначајните точки околу кои е концентрирано вниманието на државите, а нивните капацитети се различни, особено способноста да си обезбедат самостојна и независна заштита; нивната потреба и поддршка од меѓународните организации, и воопшто од нормите содржани во меѓународното јавно право, е клучна во грижата за мирот и безбедноста на државите.

4. Потребата и можноста за надминување на војните

Меѓународните односи се менуваат постојано, како во однос на структурата, така и во однос на нивниот интензитет и целите кои државите стремат да ги постигнат. Постојаната промена на меѓународните односи и менувањето на целите и намерите што постојано се случуваат, а кои понекогаш се пропратени и придружени со вооружени акции и интервенции, постапки кои по својата природа се агресивни; им наметнува на владите, но и на граѓаните, постојано да го преиспитуваат прашањето и потребата од воспоставување односи и релации кои нема да содржат вооружени дејствија. Потребата да се комуницира на мирен начин, и да се надминуваат недоразбирањата и споровите со мирни средства, со политички решенија кои произлегуваат од правото и се градат врз основа на правото, е едноставно решение кое тешко се остварува. Намерите за надминување на војните, воените интервенции и вооружените конфликти, постојат, но идеите, концептите и стратегиите за нивно надминување не се аплицираат. Наместо мирен натпревар помеѓу државите во однос на економските, културните, спортските и научните области, постои „мирен“ натпревар во однос на вооружувањето, освојувањето и заканувањето. Доколку државите, регионите, но и воените сојузи помеѓу државите, своите политики и постапки ги прилагодат на новите современи услови, функционираат во согласност со новите реалности и потреби на граѓаните, постои реална можност да се дојде до ниво во кое оружјето за уништување и убивање ќе се трансформира во оружје за осознавање, спознавање и создавање услови во кои секој граѓанин ќе може да се образува,

ќе има пристап до постоечките ресурси, ќе живее во здрава животна средина и ќе има непречен пристап до сите видови на здравствена заштита. Тоа не е илузија, тоа е суштина, затоа што голем процент од средствата во буџетите државите ги трошат на вооружување, за развивање на воената индустрија, што секако е на сметка на вложувањата и економските поддржувања од страна на владите на други видови индустрии, од кои граѓаните ќе имаат бенефит. Бројките велат дека земјите коишто вложуваат во вооружувањето, располагаат со „околу 95 проценти од воените познавања“¹⁶², коишто ги материјализираат така што во воените образовни центри примаат војници од други држави на обука, испраќаат нивни воени експерти во земјите коишто немаат воена сила, а сакаат да развијат, односно да вложат средства во војската, и да изградат армиски сили. Наместо да се користат тактички маневри за да се обезбеди хуман политички пристап во разрешувањето на споровите и конфликтите помеѓу државите, тенденцијата за вооружување и закана со воени акции продолжува и во XXI-от век.

Помеѓу државите се склучуваат договори на меѓународно и билатерално ниво за ограничување на вооружувањето, намалување на финансирањето и вложувањето во оружје, но тие не се почитуваат во целост. Првите меѓународни договори во кои предмет на договарање се војната и војувањето, донесени се помеѓу 1859 година кога се случила битката кај Солферино и 1907 година кога е одржана втората Хашка конференција. Овие договори се издигнати на ниво на закони. „За да се разграничи од чистиот криминал, војната е дефинирана како нешто кое се води од, и само од, суверените држави. Војниците се дефинирани како кадар кој има право да биде ангажиран во вооруженото насилство на сметка на државата; како дел од ова, биле забранети древните практики за пљачкосување странски имоти и гусари.“¹⁶³

Наместо модерната и современа технологија да се интегрира за да се водат војни, може да се интегрира во сосема други цели и интереси, наместо војната да претставува продолжена рака на политиката, политиката треба да претставува продолжена рака на мирот и мировната состојба. Кога се води војна, надворешната политика на државата практично и не постои, улогата на политиката практично е сведена на нула. Во услови на војна, ниту органот,

¹⁶² Мартин Ван Кревелд, *Трансформација на војната*, Табернакул, Скопје, 2009, стр.1.

¹⁶³ Исто, стр.41.

министерството коешто е одговорно за финансиите на државата не ги исполнува во целост своите надлежности, ниту органот, министерството коешто е одговорно за надворешната политика е во состојба да ги води своите работи така како што првенствено се поставни и договорени; од причина што во услови на војна голем дел од неговите одговорности преминуваат во надлежност на органот чиј ресор е одбраната. Тројството влада, армија, луѓе, востановен од Клаузевиц¹⁶⁴, во услови на војна во современо време сведен е на уништување на населението, создавање на бегалци и внатрешно раселени лице, силувани жени, болни и гладни луѓе кои живат во субстандардни услови. Меѓутоа, дека тројството може да биде нарушено и во друг контекст, односно наместо владата и армијата да ја водат војната, таа може да биде водена од населението, а тоа го покажува следниот пример. „Во места како што е Југославија, партизаните на Тито, без поддршката ниту од владата, ниту од армијата, се приближиле до водење целосен конвенционален конфликт; и во ретроспектива ова би можело да биде најважната од сите промени кои ги донесе војната.“¹⁶⁵

Овој факт може да се „злоупотреби“ за нештата во современи услови да се постават поинаку. Ако е возможно да се учествува во војна без одлуки, асистенција и помош од влада и од армија, зошто тогаш би било невозможно да се спречи војната, вооружениот конфликт, со помош на потенцијалите и капацитетите на луѓето, односно на граѓаните. Мобилизирањето на граѓаните од сите социјални слоеви, ентитети, и тоа преку современите техничко-технолошки средства, социјалните мрежи, најмногу преку знаењето и вештините стекнати преку формалното, но и неформално образование, пристапноста и користењето на транспортните средства, со што се олеснува пристапот на секој до секого и секаде, достапноста или барем олеснетата достапност до финансиските средства и ресурси; се чинат далеку полесен начин за спречување спорот да прерасне во конфликт, спречување на вооружените конфликти и војните. Војната водена пред седумдесетина години, со многу жртви, вклучително жени и деца, во XXI-от век може да биде трансформирана во ненасилна комуникација, кооперација и напредок на

¹⁶⁴ Карл фон Клаузевиц бил пруски офицер кој го напишал делото, *За војната*, а говори за воената историја и теорија.

¹⁶⁵ Мартин Ван Кревелд, *исто*, стр.49.

граѓаните, независно од политичките, правните и воените традиции и географските одредници. Трансформирањето на воените и владините структури преку трансформирање на политиките и правните системи, секако ќе доведе до ефикасно надминување на опасностите од впуштање во вооружени конфликти. Ако поимот војна, но и начинот на водење војна доживувал, минувал низ низа трансформации, од различни причини, тогаш не треба да изненадува идејата војната да доживее целосна неприменливост, и да почнат да се применуваат филантропските размисли за неупотреба на насилство.

4.1 Цената на војните

Доколку се направи економска пресметка за цената на војните, или за претпоставените, евентуални војни, секако и за одбраната, во финансиски средства, тогаш констатацијата е дека тие чинат скапо, но нивната цена е мерлива и вредносно одредлива. Меѓутоа, кога цената се мери во жртви, во уништени културни и историски богатства, тогаш износот е немерлив.

Тортурата, суровото, нечовечно однесување и казнување, сиромаштијата, гладта, систематското силување на жените, сексуалното робство, сексуалната злоупотреба и присилната бременост, и етничките чистења, се штетите од војната и вооружените конфликти. Во услови на војна и вооружени конфликти, жените и децата претставуваат осумдесет проценти¹⁶⁶ од бегалците и внатрешно раселените лица. Жените и децата во најголем број се жртви и на противпешадиските мини, особено жените и децата од руралните средини. Токму затоа, инсистирањето да се намалат трошоците за вооружување, трговијата со оружје и инвестирањето во производството на оружје, е исклучително важен фактор во три работи: *одржувањето на мирот и безбедноста, заштита на жените и децата кои се најголеми жртви на вооружените конфликти, и можност за вложување во развој на индустрии за мировни цели.*

¹⁶⁶ Поопширно во: *Платформа за акција и Пекиншка декларација*, Превентивно распоредени сили на Обединетите нации (УНПРЕДЕП), Скопје, стр.79.

Уништените објекти од културно историско значење, се уште еден елемент којшто ја прави војната исклучително скапа и неоправдана, иако одредени современи теоретичари тврдат дека војната е евтина, притоа мислејќи само на износот на финансиски средства коишто се трошат во денешните војни. Војните на денешницата чинат евтино затоа што се водат со лесно оружје, цивилни транспортни средства, автоматско оружје, противпешадиски мини, кои освен припадници на официјалните вооружени сили, ги користат и припадниците на милицијата/полицијата, кои не така ретко се и лобистичка поддршка во одредени воени дејствија, а во услови на војна овие средства стануваат лесно достапни и за цивилните лица.

На цената на војните влијае уште еден елемент, тоа се младите луѓе кои се најлесна цел, најлесно се мобилизираат за учество во било која воена формација, што за воените претприемачи е исклучително поволен и корисен момент, од причина што за малку пари обезбедуваат броен воен потенцијал. Интересен е моментот кога во одредена воена зона пристигнуваат мировните сили на Обединетите нации. Се случува воените команданти да ги испратат децата пред војниците на Обединетите нации, така што овие затоа што не пукаат во деца, стануваат лесна мета на воените команданти учесници во воените дејствија во конкретната држава. Тоа дополнително ги комплицира работите, од причина што војниците на Обединетите нации стануваат заложници, по што следуваат преговори за нивното ослободување, а тоа во голема мера ја зајакнува позицијата на воените команданти кои стремат кон преземање на власта, заради што сметаат дека трошокот направен за војување во голема мера се исплател затоа што дошле до власт.

4.2 Државата монополист на војната и одбраната?

Во Отчетот за сработеното на Владата на Република Македонија предводена од ВМРО-ДПМНЕ и коалиционите партнери 2011-2014, во делот за одбраната се вели:

Мирот и стабилноста се основа за одржлив развој, а глобализацијата и интеграциите се императив на современиот свет. Во тој поглед, евроатлантските интеграции се најдобрата алтернатива за иднината на Република Македонија и Балканот, а членството во НАТО и ЕУ се наш стратешки приоритет.

Република Македонија своето членство во НАТО го смета како трајна обврска.

Насоки по кои ќе се движи динамичниот план за трансформација на Армијата и на одбраната:

1. На меѓународно ниво во однос на членството во НАТО, дејствуваме во спроведувањето на сите реформи и големиот придонес на Република Македонија кон глобалниот мир, преку воените мисии, и визибилноста на државата во сите меѓународни институции;
2. Продолжуваме со создавање модерна и високопрофесионална војска, подобрување на стандардот за припадниците на Армијата, како и доближување на војската до граѓаните.¹⁶⁷

Ако Република Македонија, територијално мала држава, но и со мал број на жители, со државен влог од 34,6% од БДП и невработеност од 28,6%,¹⁶⁸ самоуверено вложува во создавање модерна армија и високопрофесионална војска, обучува пилоти, за што ангажира кадар од Израел и авијациската школа од Оксфорд, и како што се вели во Отчетот, го развива капацитетот на Воената академија, воведува нови униформи за припадниците на АРМ, и го модернизира армискиот полигон Криволак; тогаш воопшто не треба да изненадува колку материјални средства и човечки ресурси вложуваат во војската и одбраната државите кои имаат подолга „традиција“ на вооружување и опремување на војската од Република Македонија.

Токму државата е таа која што одлучува колку, кога, и за какви видови на оружје и воени обуки ќе одвојува буџетски средства, како и каква политика на одбрана ќе креира, односно дали во решавањето на споровите ќе користи мирољубиви средства и методи, или ќе ги решава со користење на воена сила. Меѓутоа, недвосмислен е заклучокот дека бенефитот од користењето на воена сила и примената на оружје, го имаат исклучиво воените претприемачи, односно оние коишто имаат главна улога во производството и продажбата на оружје. Имено, во современи услови доколку војната не е начин да се дојде до власт, сите други причини се поврзани со стекнувањето финансиска корист. Со војната и преку војната можат да се прават бизнис зделки, но не така што се формираат посебни воени структури, туку на веќе постоечките армии, се разбира преку органите на државната власт, им се продава оружје, а најголемиот профит и корист е во полза на производителите и продавачите на

¹⁶⁷ *Отчетот за сработеното на Владата на Република Македонија* предводена од ВМРО-ДПМНЕ и коалиционите партнери 2011-2014, стр.156.

¹⁶⁸ Податоците се преземени од истиот извор, стр.10.

оружје. Кога станува збор за обуките на воениот персонал, повторно комуникацијата е на државно ниво, со склучување на билатерални договори за обезбедување услуги од овој вид. Државата која располага со добро обучен кадар, ги нуди своите услуги на државата која смета дека треба да обучи кадар за одреден вид на воена и вооружена одбрана, што во повеќето случаи се покажува како крајно нерационална и нелогична, па дури и непотребна одлука, но тоа произлегува токму од монополот на одлучување којшто го има државната власт. Издигнувањето на државата во монополист на војната и одбраната, и во современи услови како и во минатото, не само што ги дефинира и одредува билатералните односи помеѓу две држави, туку во најголем степен го одредува и нивното меѓусебно однесување на регионално и меѓународно ниво.

5. Меѓународното право во функција на мирот

Дискусиите за тоа дали правото ги штити интересите на граѓаните или ги штити интересите на државата, отворени се стотици години наназад. „Правото е оружје на моќта, но повремено и нејзин господар“.¹⁶⁹ Но, и дилемите околу тоа кој ја има моќта во државата и како таа се манифестира и дистрибуира, дали моќта во рамки на општеството значи политичка и економска сила и контрола на луѓето и настаните од страна на власта, или пак политичката моќ произлегува од богатството на индивидуите кои дејствуваат поединечно или во група, се наметнуваат постојано и во сите општествени услови и уредувања. Комбинацијата моќ, пари и политика, е тројството кое постои, и кое и во современи услови на живеење не може да се надмине и пренебрегне, а дека ги штити интересите на државата предводена од поединци или структури коишто управуваат со државата, е исто така неспорен факт.

¹⁶⁹ Obrad Račić, *Ujedinjene nacije: između moći i prava*, JP Službeni glasnik i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010, str.123. Цитатот којшто е наведен содржан е во делото на Alvarez, *International Organizations as Law-Makers*.

Правото е оној општествен инструмент кој се поставува над сè и над сите во општеството, и кој обезбедува предвидливост и препознатливост на општествените случувања и постапки, како на граѓаните, така и на институциите.

Потребата и интенцијата на современата индивидуа, на човекот во својство на граѓанин, е владеење на народот, односно постоење на демократски политички режим, во кој бидејќи реално е невозможно цел народ да владее, власта ќе произлегува директно од народот или од одредени избрани претставници. „Теоретичарите на демократијата кои работат во апстракција, без да се повикаат на конкретни општествени состојби, завршуваат со оправдување дека демократијата е општ идеал, но подоцна се приморани да признаат дека идеалот во многу општества не е применлив.“¹⁷⁰ Токму тој идеал, или стремежот кон него, за да се достигне, постои потреба да се постават правни рамки и да се создадат правни норми, кои ќе го сочинуваат и постаментот, но и конструкција на демократскиот политички режим.

... владеењето на правото значи систем во кој сите акти во државата треба да бидат засновани врз уставот, како и потчинување на сите органи на власта и поединците на уставот и законите. Овој принцип подразбира ограничување на политиката според утврдени правила кои се преточени во правни акти. Владеењето на правото е можеби најважната алатка за секоја демократија, бидејќи се јавува како брана за воведување на диктатури, автократски режими и сл., кои сметаат дека законите и другите правни акти се однесуваат на другите, но не и на управувачката елита.¹⁷¹

Правото е оружје кое се користи за да се обезбеди демократијата, која реално не е можно да биде владеење на народот, туку владеење во име на народот и за интересите на народот, но истовремено, правото претставува оружје и за креирање на правната држава, што би значело дека сите го почитуваат правото и постапуваат согласно законот, а почитувањето на демократските слободи и права е основен прерогатив. Накусо, правната држава и почитувањето на правото се услов за постоење на демократија, а демократијата за постоење на личната и општествена слобода. Слободата е општествена и правна вредност,

¹⁷⁰ Ернест Гелнер, *Услови за слобода: цивилното општество и неговите противници*, Магор, Скопје, 2003, стр.141.

¹⁷¹ Трајан Гоцевски, *Унификација на системите во услови на глобализација*, Филозофски факултет, Скопје, 2008, стр.19.

но слободата е вредност која што човекот ја има со раѓање, и претставува негова заедничка карактеристика со сите луѓе; па токму во концептот слобода се изразува и можноста, но и правото човекот да дејствува, и правото како систем од норми да го користи за надминување на општествените ограничувања и пречки кои ги наметнува тројството моќ, пари и политика. Модифицирањето на тројството моќ, пари и политика преку правото, е можеби навидум најапстрактниот и најнереалниот општествен стремеж на човекот како граѓанин, но истовремено и најпотребниот и најпредизвикувачкиот мотив и потреба на граѓанинот за реакција, дејствување и користење на правото за своите општествени потреби и барања. Власта преку правото треба да ги обезбеди трите суштински вредности на човекот како биолошко и општествено битие, а тоа се слободата, мирот и правдата. Иако навидум трите вредности изгледаат апстрактно и недостижно, критериумот за нивното материјализирање и реално постигнување е поставен, односно може да се постави во правото и преку правото.

Во нецивилизираните општества, но и во современи услови, таму каде што политичкиот режим не е демократски, и каде што правото и служи на диктатурата, тоталитаризмот или автократијата, овие три вредности се недостижни. Додека таму каде што правото не значи само постоење на норми, туку значи и регулирање на поделбата на власта, постоење освен на правни и на морални норми, јавно мислење, хомогеност, почитување на различностите и различните општествени групи, како и почитување на принципот на законитост; достигнувањето на слободата, мирот и правдата преку правото, е сосема возможно и реално.

Што се однесува до правата на државите, тие располагаат со два вида права, и тоа основни, оргинерни права кои државата ги има со самото постоење, и се неотуѓиви; додека другиот вид права, се правата кои државите ги стекнуваат со склучување договори со други правни субјекти.

5.1 Правото на Организацијата на обединетите нации

Фактот дека и со основните права, но и со правата кои државите ги стекнуваат со склучување на договори, сите држави не располагаат на еднаков

начин, односно дека во меѓународниот правен промет, правата на некои држави имаат помала вредност од правата на другите држави, јасно е забележано во некои одредби од *Повелбата на Обединетите нации*. Согласно *Повелбата на Организацијата на обединетите нации*¹⁷², член 2, став 1, Организацијата се темели врз начелото на суверена еднаквост на сите нејзини членови, но ова право се релативизира со членот 23 од главата v со кој се определува составот на Советот за безбедност, и се вели дека Советот го сочинуваат постојани и непостојани членки, што јасно укажува на тоа дека едни држави - постојаните членки имаат поголеми, пошироки и трајни права, а со тоа и неограничено влијание во меѓународните односи и донесувањето одлуки на меѓународно ниво; додека правата на непостојаните членки се со помала тежина, поограничено и повремено влијание во однос на правата на постојаните членки. Иако во однос на воспоставувањето пријателски односи, остварувањето меѓународна соработка и решавањето на споровите, сите држави имаат обврска да постапуваат врз основа на начелата на суверена еднаквост, рамноправност и самоопределување; релативизирањето на правата на земјите членки на Организацијата, повторно доаѓа до израз во член 39, согласно кој Советот за безбедност ги има правото и обврската да утврдува дали постојат закани по мирот, нарушувања на мирот или акти на агресија, и токму тој дава препораки или решава за тоа какви мерки ќе се преземат во согласност со членовите 41 и 42, за одржување на меѓународниот мир и безбедност или негово повторно воспоставување. Овој орган кој го сочинуваат пет постојани членки кои имаат апсолутни права, и десет непостојани членки чии права се релативизираат, што значи дека право да одлучуваат за прашањата за меѓународниот мир и безбедност имаат само тогаш кога имаат мандат, потврдува дека правото не им дава подеднаква моќ на сите држави. Значи и во време на глобализација и незапирлив развој на технологијата, суштински промени во однос на меѓународно правниот и политички статус на државите, практично не се забележуваат. И понатаму постои потреба од развој на меѓународното јавно право, со цел ограничување на моќта на одредени држави, почитување на договорените права и обврски помеѓу државите, и

¹⁷² *Обединети нации-Темелни документи*, Министерство за надворешни работи на Република Македонија, Одбор за одбележување на педесетгодишнината од основањето на Организацијата на обединетите нации, Скопје, 1995, стр.11.

изрекување правни мерки на државите коишто ги прекршуваат меѓународно правните норми.

Неспорни се забележувањата дека одредени промени постојат, а истите првенствено се забележуваат во надминувањето на биполарниот систем, НАТО наспроти Варшавскиот договор. Одредена промена се уочува и во однос на видот на вооружените судири, така што сега има помалку меѓудржавни, а повеќе внатрешни вооружени судири, додека третиот вид на промени се однесуваат на развојот на науката и технологијата кои влијаат на распоредот на моќта на државите. Развојот на науката и технологијата многу држави го користат во воени цели, со што дополнително добиваат сила и моќ кои го надминуваат правото, така што во современи услови не може да се тврди дека моќта е во правото; напротив, моќта е во оние кои располагаат со развиена технологија, која наместо да ја користат за мирољубиви цели, ја користат за стекнување надмоќ над другите држави.

Секоја држава има правен субјективитет, носител е на меѓународни права, обврски и одговорности:

- a) способност за правно претставување (право на име, знаме и други елементи на претставување). Право на претставување во рамки на постапките пред политичките и судските или арбитражните тела. Право на зачленување или учество во работата на другите меѓународни организации (што е од понов датум). Активно и пасивно право на пратеништво (односно дипломатско претставување);
- b) право на креирање нови правни лица во меѓународното право, односно тела со меѓународни права и обврски;
- c) право да склучува меѓународни договори;
- d) право на донесување еднострано меѓународно правни акти и во некои организации меѓународно обврзувачки акти;
- e) право на водење на судски и други правни постапки во рамки на меѓународното право (својство да тужат и да бидат тужени, спрема правилата на оваа правна гранка);
- f) привилегии и имунитети на меѓународните организации (во однос на другите правни субјекти);
- g) привилегии и имунитети на нејзините службеници;
- h) привилегии и имунитет на дипломатските мисии при овие установи;
- i) стекнување и располагање со неподвижен и подвижен имот и други елементи од лична и територијална надлежност, кои се вон јурисдикцијата на останатите субјекти;

ј) одговорност за извршувањето односно неизвршувањето на должностите од меѓународното право.¹⁷³

Со членот 1 од *Конвенцијата за привилегиите и имунитетот на Организацијата на обединетите нации*¹⁷⁴, се определува дека и Организацијата на обединетите нации претставува правно лице кое има права, обврски и одговорности, па се вели дека Организацијата на обединетите нации има право да склучува договори, да стекнува и отуѓува подвижен и неподвижен имот, и да излегува пред суд.

Одредени права, обврски и одговорности им се определуваат и на меѓународните специјализирани организации се вели во членот 1, оддел 1 од *Конвенцијата за привилегии и имунитет на специјализираните агенции на Обединетите нации*,¹⁷⁵ како што се: Меѓународната организација за труд, Организацијата на обединетите нации за храна и земјоделство, Организацијата на обединетите нации за образование, наука и култура, Меѓународната организација за цивилно воздухопловство, Меѓународниот монетарен фонд, Меѓународната банка за обнова и развој, Светската здравствена организација, Светската поштенска унија, Меѓународната телекомуникациска унија, и како што се вели во членовите 57 и 63 од *Повелбата на Организацијата на обединетите нации*, секоја друга организација поврзана со Обединетите нации. Согласно оваа Конвенција, специјализираните организации на Обединетите нации имаат способност да склучуваат договори, да стекнуваат и отуѓуваат подвижен и неподвижен имот и да излегуваат пред суд. Значи, тие се правни лица со опсег на правни способности и учество во правниот промет колку Организацијата на обединетите нации.

Врз основа на ова може да се заклучи дека правото, во случајов меѓународното јавно право, им дава права, обврски и одговорности, односно им дава правен субјективитет, освен на државите како политичко-правни

¹⁷³ Igor Janev, *Međunarodno pravo i međunarodni odnosi*, Institut za političke studije, Beograd, 2012, str.36-37.

¹⁷⁴ <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201/volume-1-1-4-English.pdf>.

Конвенцијата за привилегиите и имунитетот на ОН донесена е со Резолуција на Генералното собрание на Обединетите нации на 13 февруари 1946 година.

¹⁷⁵ <http://cil.nus.edu.sg/tp/il/pdf/1947%20Convention%20on%20the%20privileges%20and%20immunities%20of%20the%20s>.

Конвенцијата за привилегиите и имунитетот на специјализираните организации на Обединетите нации, донесена е од страна на Генералното собрание на ОН, со Резолуција 179 (II) на 21.11.1947 година.

единки, и на Организацијата на Обединетите нации и на нејзините специјализирани агенции. Меѓународното јавно право како систем од норми со кои се регулираат односите помеѓу државите, како и односите помеѓу државите и другите субјекти на меѓународното право, дава широк спектар на права на Организацијата на Обединетите нации. Одржувањето на меѓународниот мир и безбедност, промовирањето повисоки стандарди на живеење, вработувањето, подобрувањето на условите за економски и социјален напредок и развој, давањето препораки и предлагањето решенија за прашања од областа на меѓународните економски, социјални, здравствени, едукативни, културни, еколошки и родови прашања, вклучително и универзалното почитување на човековите права и основните слободи, притоа неправедјќи разлики по основ на раса, пол, јазик или религија; образува една широка, глобална рамка за меѓусебна комуникација, соработка и поврзување, не само помеѓу државите како политичко-правни конституенти на меѓународната заедница, туку и помеѓу државите и Организацијата на обединетите нации, односно помеѓу државите како единки од една страна и специјализираните организации на Обединетите нации од друга страна.

5.2 Правото и Европската унија

Европската унија се темели на владеење на правото. Тоа значи дека секое нејзино дејствување се темели на договорите кои доброволно и демократски ги одобриле сите држави членки на ЕУ. На пример, ако некоја политичка област не е наведена во договорот, Комисијата не може да предложи законодавен акт во таа област. Договорот е обврзувачка спогодба помеѓу државите членки на ЕУ. Во него се утврдени целите на ЕУ, правилата на институциите на ЕУ, постапката на одлучување, како и односите помеѓу ЕУ и нејзините држави членки. Договорите се менуваат заради ефикасно и транспарентно дејствување на ЕУ, пристапување на нови држави членки и воведување на нови области на соработка како што е единствената валута. Институциите на ЕУ ја носат законската регулатива во согласност со договорите, а државите членки потоа ја спроведуваат.¹⁷⁶

Основните вредности на Европската унија како наднационална заедница на држави, се содржани во нејзината улога како гарант на мирот и

¹⁷⁶ Преземено од: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm.

безбедноста, грижата за единството и еднаквоста, основните слободи и права на човекот, почитувањето на националниот идентитет и принципот на солидарност, обезбедувањето одржлив развој на планетата, искоренувањето на сиромаштијата, промовирањето на слободна и лојална трговија, но и почитување и промовирање на меѓународното право, особено почитување и остварување на целите на меѓународната заедница содржани во *Повелбата на Организацијата на обединетите нации*. „Со посебен сет на правни норми е воспоставен поредок во кој никој не е над правото, и во кој постојат институции, процедури и односи кои се детерминирани со правни норми. Правниот систем на ЕУ е резултат на долга еволуција, меѓутоа и трајна константа заради свеста дека нема остварување на политички цели без правни механизми.“¹⁷⁷

Она што Европската унија ја прави поразлична од другите регионални организации е токму правната основа на која што е поставена, особено по донесувањето на Договорот од Лисабон. Согласно овој акт се воведува гласањето со квалификувано мнозинство за голем дел од одлуките на Советот на министри, а од 2014 година одлуките на Советот на министри треба да се донесуваат со „двојно мнозинство“, односно да бидат поддржани од 55% од земјите-членки кои претставуваат најмалку 65% од европската популација, со што на одлуките кои се донесуваат им се дава двојна легитимност. Уште една мерка и дава посебен карактер на Европската унија во однос на донесувањето на одлуките, тоа е воведувањето на институтот „блокирачко малцинство“, врз основа на кој најмалку четири земји членки можат да реагираат при донесувањето на одредени одлуки; со што земјите со помал број на население добиваат можност да бидат исто толку влијателни во донесувањето на одлуките од страна на Советот на министри, а едногласното одлучување и со Договорот од Лисабон останува да се практикува за оданочувањето и одбраната. Воедно, Договорот од Лисабон прави разграничување на надлежностите на ЕУ, земјите-членки и заедничките надлежности, и притоа утврдува законодавните национални тела да имаат директно учество во донесувањето на одлуки во рамки на Европската унија, па така таа има

¹⁷⁷ Билјана Ванковска, *Институции на Европската унија*, Филозофски факултет, Скопје, 2008, стр.221.

обврска сите предлог-закони да ги достави до законодавните тела на земјите-членки.

5.3 Правата на членките на ООН vis-à-vis правата на членките на ЕУ

Споредено со Советот за безбедност на Организацијата на обединетите нации, во кој има пет постојани и десет повремени членки, во Советот на Европската унија уште познат како Совет на министри, учествуваат министри на влади на земјите членки и ја претставуваат секој својата земја-членка на Унијата. Тоа значи дека во работата на органот кој е одлучувачко тело во Европската унија, и кое освен што ги координира економските политики на ЕУ, и игра централна улога во надворешната и безбедносната политика, учествуваат сите земји-членки на Унијата, со што всушност се потврдува почитта на начелото на еднаквост на земјите-членки од страна на Унијата.

Нема да биде погрешен заклучокот дека во рамки на Организацијата на обединетите нации, дури ни интересот за дејствување во однос на секоја држава, секој регион, не е еднаков. Во кој степен ќе дејствува Организацијата со своите специјализирани организации, зависи од нејзиниот конкретен интерес во моментот, додека Европската унија стреми кон воспоставување односи помеѓу европските држави согласно меѓународното право, но со посебен акцент на правото на Европската унија. „Нејзе посебно ја одликува тоа што, за разлика од скоро сите останати меѓународни организации, го вклучува задолжителното прибегнување кон Судот на ЕУ заради решавање на споровите кои настануваат помеѓу нејзините држави, органи, но во одредени ситуации обезбедува *locus standi* и на *поединците* (физички и правни лица).“¹⁷⁸

Она што ги прави различни во своето правно дејствување Советот за безбедност и Советот на министри, е тоа што одлуките коишто ги носи Советот за безбедност произлегуваат од централизираниот систем врз основа на кој функционира Организацијата на обединетите нации, и тие значат

¹⁷⁸ Obrad Račić, *Ujedinjene nacije: između moći i prava*, JP Službeni glasnik i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010, str.37.

централизирана репресија водена токму од Советот за безбедност; додека одлуките во Европската унија се донесуваат согласно начелата на супсидијарност и пропорционалност, што значи дека Европската унија не презема дел од задолженијата на земјите-членки кои се преземаат на локално, национално или регионално ниво, освен ако се покаже дека нејзините мерки се поефективни за државата/државите, како и дека Европската унија ја ограничува својата активност тогаш кога е потребно и за тоа за што е потребно. Во интерес на наведување на разликите помеѓу правото на ООН и правото на ЕУ, односно во однос на прашањето за донесување на одлуките, треба да се спомене т.н. постапка за соодлучување, што значи дека Европскиот парламент има право заедно со Советот на министри да донесува закони. Станува збор за двојна легитимност на граѓаните на земјите-членки на ЕУ, така што тие се истовремено застапувани од нивните пратеници во Европскиот парламент, а нивните држави во својство на земји-членки на ЕУ се застапувани од министрите во Советот на ЕУ.

Со Договорот од Лисабон, Европската унија на граѓаните на земјите-членки им дава уште едно право, можност за демократско изразување преку т.н. граѓанска иницијатива, согласно која еден милион луѓе од неколку земји-членки имаат право да поднесат петиција до Европската комисија за промовирање на нови политички идеи и програми; со што всушност наднационална институција од петстотини милиони жители каква што е Европската унија, им дава можност на граѓаните директно да учествуваат во процесот на донесување на законите на Европската унија.

6. Мирни начини на решавање на меѓународните спорови

Недоразбирања, несогласувања, расправи и помеѓу правните и физичките субјекти во својство на носители на конкретно одреден обем на права и обврски, постојано се јавуваат, како во внатрешно правниот промет, така и во рамки на меѓународно правниот поредок. Реакциите, недоразбирањата помеѓу носителите на правен субјективитет се однесуваат на

различни општествени области, и се случуваат помеѓу правни лица, помеѓу физички лица, како и помеѓу физички и правни лица, на сите нивоа и во сите временски и историски периоди. Државите како субјекти и партиципенти во меѓународно правниот промет, во одреден временски период ја покажуваат својата кооперативна природа, подготвени се за соработка и правење компромиси за прашањата коишто се предмет на нивниот интерес, и поради кои помеѓу нив се воспоставени одредени релации, но во некоја друга ситуација, во друг временски период, начелата на комуникација и кооперација не само што не постојат, туку се избегнува нивната примена, дури и кога постојат закани по мирот и безбедноста. Поврзувањето, врзувањето и идентификувањето со предметот на расправа, некогаш изгледа рационално, но некогаш остава впечаток на сосема ирелевантно недоразбирање за било која од страните, но впечатокот е карактеристичен само за оној кој е во улога на посматрач, можеби аналитичар и толкувач на општествените појави, случувања и спорови. Меѓутоа за страните инволвирани во спорот, честопати недоразбирањето е сосема оправдано, поврзано со одредени историски моменти, историски личности, културното наследство, во некои спорови е поврзано со природните ресурси кои се база за економскиот развој на државата, а во некои трети ситуации е поврзано со принципиелни ставови и размисли кои немаат никакви допирни точки, или барем оправдани причини за нивно цврсто почитување и придржување. Поврзаноста со религиозните убедувања и етничката припадност се парадигми до кои цврсто се придржуваат низа држави, и без подлабоки размислувања, толкувања и теоретизирања, државите или одредени географски, етнички или религиозно исцртани области од државите се вовлекуваат во спорови за кои изгледа дека не постојат решенија.

Тоа што значи факт и аргумент за едната страна, во повеќето спорови се покажува дека не значи факт и аргумент за другата страна. Поделбата на споровите на правни и политички, и врз основа на тоа одредувањето на пристапот во нивното решавање, понекогаш тешко може да се направи. Имено, во повеќето случаи споровите кои имаат правна природа и можат да се решат пред Меѓународниот суд на правдата добиваат политички третман, и обратно, споровите третираны како политички, се покажува дека можеле или требале да бидат решени со правен пристап и правни средства. Токму затоа

што секој однос и релација воспоставен помеѓу учесниците во правниот промет, е регулиран со нормите на внатрешното и меѓународното право, а таму каде што не постои пишан правен документ, постојат обичајни правила и норми; не постои опасност, закана или суштински проблем и ограничување, постоечкиот спор да се реши со примена на правни инструменти и механизми.

Поделбата на споровите на правни и политички како традиционално прифатена, не значи дека решавањето на споровите и недозволувањето, спречувањето спорот да прерасне во насилен конфликт, им забранува на општествените фактори кои ги креираат политиките и правните прописи и мерки, и кои влијаат на креирањето на јавните политики, да не преземаат ненасилни, правно дозволени постапки за решавање на споровите. Ако спорот кој има правна природа, значи разидување и несогласување околу одредени правни факти, аргументи и прашања, или постапување на еден или повеќе субјекти спротивно на правните прописи, а спорот од политичка природа значи постоење на различни цели и интереси на два или повеќе субјекти, не значи дека нормите на внатрешното право, нормите содржани во регионалните правни документи и меѓународното право, не можат да најдат своја примена во решавањето на споровите.

И покрај тоа што правото значи примена на јасно дефинирани, ригорозни содржини и принципи, и се смета дека може да најде своја примена исклучиво во решавањето на правните спорови, додека политичките спорови се решаваат преку постапки и процедури кои се „надвор“ од правото; токму фактот што повеќето политички спорови помеѓу државите се решаваат со примена на процедури регулирани со меѓународното јавно право, постапки именувани како директни преговори, добри услуги, посредување-медијација, анкетни- истражни комисии и мирење-консцилијација, укажува на тоа дека и покрај тоа што спорот не се решава во стриктно одредена судска процедура, мерките коишто се применуваат се правно уредени.

Оставањето спорот да се реши сам од себе, без употреба на одредени средства и методи, без иницирање од страните инволвирани во спорот, или од трета страна засегната од спорот, или само со добри намери да спречи спорт да прерасне во насилен конфликт, наметнуваат избор на конкретен начин и средство за решавање на конфликтот. Доколку станува збор за решавање на

спор кој има меѓународни размери тогаш се наметнуваат два мирољубиви начини: *со преговарање* и *по судски пат*.

6.1 Решавање на спорите по судски пат

Решавањето на меѓународните спорови по судски пат, е еден начините на решавање на спорите кој се користи како последна можност од страна на државите во решавањето на нивните меѓусебни недоразбирања. Неспорно е дека постоењето на ова инстанца, носител на надлежноста и овластувањата да ги решава меѓународните спорови - Меѓународниот суд на правдата, во голем степен ги олеснува нештата и им дава можност на државите кои се членки на Организацијата на обединетите нации да се јават во улога на учесници, односно инволвирани страни во спорот, но истовремено заинтересирани за негово решавање. Членот 94 од Главата XIV од *Повелбата на Обединетите нации*¹⁷⁹ ја потенцира обврската која што Судот им ја наметнува на страните инволвирани во спорот:

„1. Секој член на Обединетите нации се обврзува дека ќе се придржува кон одлуката на Меѓународниот суд на правдата во врска со секој случај во кој е страна.

2. Ако која и да е страна во случајот не ги исполни обврските што и се определени со одлуката на Судот, другата страна може да се обрати до Советот за безбедност, кој, ако тоа го смета за потребно, може да даде препораки или ќе се одлучи за мерки што треба да се преземат за да се изврши одлуката.“

Она што е значајно да се спомене, а го истакнува Живорад Ковачевиќ во неговото дело *Меѓународно преговарање*¹⁸⁰ Судот во одредени ситуации дејствува како превентивна дипломатија на Обединетите нации, така што на страните им помага да ги смират тензиите, но и да ги разјаснат позициите во кои се наоѓаат. Согласно членот 95 од Повелбата, страните во спорот, членки на Организацијата, можат без никакви правни пречки за решавање на

¹⁷⁹ *Обединети нации-Темелни документи*, Одбор за одбележување на педесетгодишнината од основањето на Организацијата на обединетите нации, Скопје, 1995, стр.36.

¹⁸⁰ Živorad Kovačević, *Međunarodno pregovaranje*, „Filip Višnjić“ Diplomatska akademija MSP SCG, Beograd, 2004, str.33.

разликите кои постојат меѓу нив да побараат помош од други судови, и тоа согласно веќе постоечките договори или договори кои ќе бидат склучени во иднина. Пример на ова е основањето и работата на Меѓународниот кривичен трибунал во Хаг кој ги решава предметите од вооружениот конфликт за бивша Југославија и новиот Меѓународен кривичен трибунал. Меѓутоа, овие два суда за жал работат на разрешување на последиците од вооружени(те) конфликти, а интенцијата на миротворците е примена на содржините на правото во превентивни цели.

6.2 Решавање на спорите со преговарање

Решавањето на спорите со помош на дијалог, со донесување одлука базирана на правилна проценка на ситуацијата, и наоѓање задоволително и правично решение за страните учеснички во спорот, е идеална разрешница на недоразбирањата. Преговарањето се случува во секој процес на донесување заеднички одлуки, решенија кои се однесуваат на две или повеќе страни помеѓу кои постојат одредни релации, и како метод, техника на разрешување на несогласувањата по низа прашања и проблеми, познат е уште во минатото.

„Преговарањето е заеднички процес на донесување одлуки, во кои страните кои во почетокот имале спротивставени позиции и најчесто спротивни интереси, настојуваат да дојдат до меѓусебно корисна и задоволувачка спогодба.“¹⁸¹ Задоволувачка и корисна е онаа спогодба која е *разумна* ги задоволува *интересите* на страните, *правична* е и *никому не нанесува штета*.

„Преговорите се одвиваат помеѓу квалификувани претставници на две или повеќе независни и суверени држави, на една или повеќе теми од заеднички интерес, за да се решат.“¹⁸² Преговарањето како процес се случува или може да се случи, во сите познати односи и релации помеѓу луѓето, организациите, државите, или во настани помеѓу организациите и државите, државите и луѓето, државите и организациите. „Преговарањето вклучува страни, при што секој има нешто што другиот го сака, а договор за размена се

¹⁸¹ Исто, стр.26.

¹⁸² *Grande Enciclopedia Rizzoli I-XVI*, Rizzoli Editore, Milano, 2006, pag.4160.

постигнува преку процесот на договарање.¹⁸³ Практично не постои релација и аспект од животот кој во одредени ситуации и моменти не бара преговарање.

Преговарањето зависи од способноста да се комуницира. На индивидуално рамниште - од лична корист, но и на рамниште на претставници на организирани групи. Следствено, преговарањето може да се разгледува како составен елемент на човечкото однесување. Традиционалните науки, но и некои современи како на пример: историја, правните науки, економијата, социологијата, па и психологијата и кибернетиката и општата семантика, ги разработуваат многубројните аспекти на преговарањето.¹⁸⁴

Меѓународните спорови ја наметнуваат примената на меѓународното преговарање, но и на други средства за решавање на спорите на мирољубив начин, без употреба на сила. Констелацијата на односи во 21-от век е променета, на меѓународната сцена орбитираат многу субјекти, државите кои се преку двестотина, меѓународните организации, но и трговските друштва кои работат како joint venture, односно партнерства формирани помеѓу две или повеќе правни и физички лица заради заедничко вложување, или како мултинационални компании кои претставуваат силна економска целина составена од повеќе делови со седишта низ целиот свет. Сите тие, во својство на држави, невладини и меѓувладини организации, транснационални компании или заеднички партнерства, се вклучени во низа процеси на комуникација, кои во одредени ситуации се одвиваат во пријателски и кооперативни услови, но во други се исполнети со непријателство, разидување и несогласување, што пак заради интересите кои стојат зад секој од нив, наметнува вклучување во најразновидни видови на комуникација и преговарање.

Кога предмет на разгледување е некој спор со меѓународен карактер, тогаш се применува меѓународното преговарање, така што се прават обиди да се реши спорот со примена на меѓународните норми на однесување, или како што вели точката 3 од членот 2 од *Повелбата на обединетите нации*, а тоа е дека сите членови ќе ги решаваат своите меѓународни спорови со мирољубиви средства на таков начин, што нема да го загрозат меѓународниот мир и безбедност, како ни правдата.

¹⁸³ Tim Hindle, *Negotiating Skills*, Dorling Kindersley, London, 1998, p.5.

¹⁸⁴ Церард Нирнберг, *Вештина на преговарањето*, Култура, Скопје, 1993, стр.12.

6.2.1 Методите на преговарање корисен образец за решавање на споровите

Во рамки на меѓународното јавно право развиени се повеќе методи за разрешување на споровите по пат на преговарање, од веќе познатите:

- меко и тврдо преговарање;
- вкопување во позицијата наспроти дискусијата за квалитетот на предлогот;
- преговарање врз основа на принципите;
- интерес на преговарачот;
- ставање во туѓа кожа;
- сочувување на образот;
- емоции;
- симболички гестови;
- комуникација;
- тајни или специјални канали;
- закани и
- публицитет.

Дефинираноста на секој од овие методи не значи дека тие имаат задолжително строга природа и бараат стриктна примена, и тоа само од лицата кои се во улога на дипломати. Неспорно е дека дипломатското преговарање има свои параметри, но токму разновидноста на меѓународните односи, но и на сплетот на односи и релации коишто се воспоставуваат во рамки на една држава, како и мноштвото на субјекти кои партиципираат и ги креираат односите и релациите помеѓу нив; дозволува преговарањето како процес со свои цели и задачи да се примени од страна на различни субјекти и да одигра сериозна и значајна улога во разрешувањето на споровите. Поделбата на тврд и мек начин на преговарање укажува на тоа дали страните кои учествуваат во преговарањето цврсто стојат до својот став или пак се флексибилни и прават одредени отстапки.

Дека во преговарачкиот процес се користи т.н. вкопување во позиции, се вели тогаш кога страните или едната од нив, однапред заземаат позиција и не отстапуваат од таа позиција, и наместо да расправаат за квалитетот на предлогот на преговарачот и да дискутираат за истиот, односно за неговите

позитивни и негативни страни, и како тој се рефлектира на позицијата или интересите на едната, или двете страни, тие цврсто стојат на однапред заземените позиции.

Методот на преговарање познат како преговарање врз основа на принципи, базиран е на луѓето, интересите, опциите и критериумите.¹⁸⁵ Овој вид на преговарачки процес настојува да ги одвои луѓето од проблемот, да се насочи кон интересите на страните, а не на нивните позиции, да креира колку што е можно повеќе и различни можности за решавање на проблемот, и настојува да постави одредени критериуми во чии рамки ќе се одвива преговарачкиот процес, а ќе се однесуваат, ќе важат за сите оние кои се инволвирани во спорот, без оглед на тоа дали станува збор за две или повеќе страни.

Во секој преговарачки процес постојат интереси за страните, но и лицето, тимот вклучен во преговарачкиот процес има свој интерес. Интересот на преговарачот е исто така метод кој се применува во преговарањето, и е исклучително битен, во смисла на тоа што укажува дали преговарачот има интерес да го реши проблемот кој го предизвикал спорот, или го интересираат односите со страните, вклучително и меѓусебните односи на страните. Овој метод на преговарање има своја тежина, затоа што цели кон подобрување на односите помеѓу страните, што само по себе не е погрешно, затоа што помага во создавањето основа да се оди понатаму во преговарачкиот процес, а тоа е решавање на проблемот.

Развивањето на емпатичност, „ставањето во кожата“ на другиот, е уште еден метод кој преговарачите го користат, а истиот помага за разбирање на начинот на размислување на спротивната страна. Доколку се развие свесност за она што го чувствува другата страна, како другата страна гледа на спорното прашање, пристапот во решавањето на проблемот би можел да доживее трансформација, па така од моментот на „создавање слика за непријателот“, да се „создаде слика за пријателот“ со кој постои заеднички проблем, кој наметнува, бара заедничка работа и решавање.

Во преговарачките процеси освен што страните инволвирани во спорот имаат намера да го решат спорот, многу им е битно да го „сочуваат образот“.

¹⁸⁵ Оваа поделба преземена е од делото на Živorad Kovačević, *Međunarodno pregovaranje*, „Filip Višnjić“ Diplomatska akademija MSP SCG, Beograd, 2004, str.115, кој пак ја презел од делото на Roger Fisher and William Ury, *Gegting to Yes, Negotiating Agreement Without Giving In*, Penguin Books, New York, 1991.

Таканареченото „чување на образот“ се постигнува само со помош и умешност на преговарачот/преговарачите кои ќе успеат двете страни подеднакво да ги вклучат во процесот на донесување решение, односно секое размислување, став и убедување на страните да биде земено предвид при донесувањето на одлуката, така што одлуката да биде рефлексивна на интересите и потребите на двете страни.

И покрај настојувањата на преговарачите, но и во контекст на толкувањата и теоретизирањата на научниците за разрешување на конфликти, емоциите да не бидат пропратен елемент во разрешувањето на споровите, реално тоа во повеќето случаи не е можно. Имено, во многу спорни ситуации, токму емоциите го продлабочуваат спорот, а тоа значи и дека се пролонгира моментот на неговото разрешување, па затоа преговарачите и не го запоставуваат, ниту потценуваат елементот-емоции при разрешувањето на споровите. Препорачливо е во таквите ситуации преговарачите да имаат проактивен став, односно да ја контролираат ситуацијата преку преземање добронамерни и корисни иницијативи.

6.3 Други мирни средства за разрешување на споровите

Поларноста помеѓу државите од почетокот на дваесеттиот век до денес, поминува низ различни фази; од рамнотежа на моќта, до исчезнување на рамнотежата на моќта што се случува во периодите на Првата и Втората светска војна, периодот на мултиполарност, биполарност, и фазата која е карактеристична за овој период, почнувајќи од 1990 година, позната како униполарност. Ваквите поделби на моќта помеѓу државите, иако навидум сосема безопасни, во себе содржат материјал за предизвикување меѓународни кризи, или за интензивирање на веќе постоечките меѓународни кризни жаришта. Токму затоа што кризите значат зголемување на интензитетот на непријателството помеѓу инволвираните страни, и или е веќе употребена вооружена сила, или постои сериозна можност и опасност таа да биде употребена; настојувањата на меѓународната заедница се насочени кон примена на мирни средства за разрешување на овие ситуации, а кое средство ќе биде применето, зависи од тоа што ја предизвикало кризата, заканите кои

постојат и страните си ги упатуваат една на друга, или се насочени кон преговарачите, но и од времето со кое преговарачите располагаат за разрешување на кризата.

Комитетот на министри на Советот на Европа на 12 јуни 1997 година ја усвои *Препораката (97) 11 за изменетиот модел план за класификација на документи во врска со државната практика во областа на меѓународното јавно право*¹⁸⁶, каде што во делот 14 се говори за мирно решавање на споровите. Согласно овој документ, средства за мирно решавање на споровите се:

А. Преговори и консултации

Б. Добри услуги

В. Истражување (утврдување на факти)

Г. Посредување

Д. Помирување

Ѓ. Арбитража

1. *Арбитражни судови и комисии*

2. *Постојан арбитражен суд*

Е. Судско решавање

1. *Меѓународен суд на правдата*

2. *Други судови или трибунали*

Ж. Решавање во рамки на меѓународните организации

1. **Обединетите нации**

2. **Други организации**

Истражувањето или уште познато како утврдување на факти, има за цел да ги открие причините кои го предизвикале спорот, со цел да ги отстрани и да доведе до негова разрешница. За да се избегне создавање на дополнителен проблем, односно страните инволвирани во спорот да ги утврдуваат фактите и тоа секоја на различен начин, и врз основа на тоа да извлекуваат заклучоци корисни поединечно за секоја од нив, и на тој начин да го продлабочат спорот; се ангажираат истражувачки мисии или анкетни комисии, чија единствена цел е да ги утврдат фактите. Подоцна, врз основа на постоечките податоци, се

¹⁸⁶http://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/Source/Texts_&_Documents/Recommendation_97_11_en.pdf. Препораката е достапна на наведената веб страна.

пристапува кон решавање на спорот и тоа со примена на преговарањето, можно е и во рамки на одредна меѓународна организација. Битно е да се потенцира дека фактите до коишто ќе се дојде при истражувањето правно не ги обврзуваат страните во спорот, но недвосмислено можат да влијаат на решавањето на спорот.

Помирувањето е уште еден метод на решавање на меѓународните спорови со помош на независна комисија, која освен што има задача да ја утврди суштината и природата на спорот, дава препораки за негово разрешување. Препораките на комисијата не се обврзувачки за страните, но заради кредибилитетот и интегритетот на лицата кои се дел од комисијата за помирување, може да имаат ефект. Задача на комисијата за помирување е да ги поттикне страните сами да пронајдат решение за спорот кое ќе биде прифатливо за двете страни. Дел од процесот на помирување е и порамнувањето, кое се случува тогаш кога страните однапред ќе се обврзат да го прифатат решението кое се однесува на разрешување на спорот.

„Генералниот акт на Друштвото на народите за мирно решавање на споровите (кое во 1949 година го потврдија Обединетите нации), предвидува востановување на постојани комисии за помирување за сите спорови врз основа на договорите помеѓу државите. Многу билатерални договори ја утврдуваат постапката за помирување, односно формирање посебни комисии.“¹⁸⁷

Арбитражата се разликува од комисијата за помирување во еден суштински елемент, а тоа е дека нејзините одлуки се обврзувачки за страните помеѓу кои постои спор. Одлуката на арбитражата нема присилна природа, од причина што страните самите одлучуваат дали спорот кои постои помеѓу нив ќе се решава по пат на арбитража.

Судското решавање на меѓународните спорови е уште еден исклучително важен начин на мирољубиво решавање на споровите. Она што на судското решавање на споровите му дава посебно значење, е тоа што се манифестира една форма или дел од т.н. превентивна дипломатија, како вид на акција која цели кон спречување споровите да прераснат во насилни, вооружени судири.

¹⁸⁷ Živorad Kovačević, *Međunarodno pregovaranje*, „Filip Višnjić“ Diplomatska akademija MSP SCG, Beograd, 2004, str.31.

6.4 Дипломатијата - инструмент за решавање на спорите

Во современата литература поимот дипломатија најчесто се одредува, односно се поврзува, со грчкиот збор диплома, што значи формално посредување во меѓусебното комуницирање помеѓу државите; одредби и правила кои важат во тој поглед; официјални органи кои ги вршат тие работи; и умешност во јавното и тајното водење на преговори помеѓу одделни влади. Преносното значење на овој поим претставува мудро, претпазливо и учтиво однесување. Со текот на времето поимот дипломатија добил пошироко значење.¹⁸⁸

Дипломатијата во современи рамки истовремено значи продолжување на традиционалните дипломатски практики, но и нивна надградба, во смисла на тоа што веќе постоечките начела, норми и облици добиваат структура карактеристична за новите меѓународни односи, новоформираните институции и организации, но и новите меѓународни, транснационални движења и насоки на политичкиот и економскиот развој.

Регулирана со нормите на дипломатското право кои се интегрален дел од меѓународното јавно право, дипломатијата практично не е можно да се одвива и развива без да бидат почитувани и следени содржините, развојот и промените кои се случуваат во меѓународното јавно право.

Ако се парафразира една од прифатените дефиниции на дипломатијата, а тоа е дека е збир на начини и средства со кои државата по пат на овластени органи ги води своите врски со надворешниот свет, тогаш следува заклучокот дека не е во целост кажано тоа што го опфаќа поимот дипломатија.

Поимите дипломатија и дипломат се опфатени со повеќе релевантни ознаки, како на пример:

- дипломатијата е дел од меѓународната политика; модерната дипломатија се занимава со управување на односите меѓу државите, како и односите меѓу државите и другите меѓународни актери;
- дипломатијата е средство со кое државите преку своите формални и други претставници ги изразуваат, ги координираат и ги обезбедуваат посебните или пошироките интереси користејќи се со кореспонденција, приватни разговори, размена на гледишта, лобирање, посети, закани и други сродни активности;
- дипломат е лице кое се бави со дипломатија; во преносна смисла дипломат означува умешен, вешт, човек.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Данчо Марковски, *Дипломатија: организација и практика*, Кинематика, Скопје, 2002, стр.17.

¹⁸⁹ Ѓорѓи Тоновски, *Современа меѓународна заедница*, ФОН Универзитет, Скопје, 2008, стр.245.

Во современи услови одредени врски и комуникации не се воспоставуваат само помеѓу државите; што значи дека државите не се единствените корисници на „услугите“ на дипломатијата, напротив, методите и средствата на дипломатијата ги користат и меѓународните организации, ослободувачките движења, невладините организации, и сите оние независни субјекти на кои правен субјективитет им признава меѓународното јавно право. Уште една особина ѝ дава на дипломатијата особено големо општествено значење, тоа е нејзината мирољубива природа. Дипломатијата го користи преговарањето како свое средство, и цели кон постигнување на решение корисно и прифатливо за страните учеснички во дипломатскиот однос.

Имајќи предвид дека врски, комуникација, соработка, па и спорови, се јавуваат помеѓу две или повеќе страни, следува логичниот заклучок дека дипломатскиот однос може да биде двостран, односно помеѓу две држави, два субјекти, или може да биде повеќестран, односно да се одвива помеѓу еден субјект од една страна, и повеќе субјекти од друга страна, помеѓу два или повеќе субјекти и на едната и на другата страна, но и помеѓу еден субјект на едната страна и целата меѓународна заедница на другата страна. Предметот на регулирање на дипломатскиот однос од случај до случај е различен, но областите кои претежно ги опфаќа дипломатскиот однос се концентрирани во сферата на политичките односи, економските прашања, информациите, односно средствата за јавно информирање и културата, без да се пренебрегнат и прашањата поврзани со војската и конзуларните работи. Без оглед на кое поле на дејствување се воспоставуваат дипломатските односи, тие може да се одвиваат на две нивоа: билатерално и мултилатерално, но разлика во однос на примената на правните извори, нема. Имено, и за билатералните и за мултилатералните дипломатски односи, обичајот и обичајното право, меѓународните договори, внатрешното право на државите, и судската пракса и доктрина се основните правни извори кои се применуваат.

Од изворите на дипломатијата, позначајни се меѓународните договори, особено повеќестраните договори, затоа што тие имаат кодификационен карактер. Всушност, дипломатското право е оној сегмент од меѓународното јавно право кое прво почнало да се кодификува, и тоа токму преку меѓународните договори. Од првиот обид да се кодификуваат правилата на дипломатските односи на Виенскиот конгрес во 1815 година, до вистинското

кодификување во шеесеттите и седумдесеттите години на минатиот век, минало многу време, а дотогаш се користеле обичаите и обичајното право. Комисијата на Обединетите нации за меѓународно право, по повеќегодишни напори успева да издејствува верификување на три документи со кои се кодификува дипломатското право и тоа:

- Виенската конвенција за дипломатските односи од 1961 година;
- Конвенцијата за специјалните мисии од 1969 година и
- Конвенцијата за претставувањето на државите во нивните односи со меѓународните организации од 1975 година.

Мирот и безбедноста се најважно прашање на секоја држава, што значи дека регулирањето на односот помеѓу две или повеќе држави во врска со сите прашања и сфери коишто ги засегаат, е многу битно, за да не се влијае директно или индиректно на загрозување на мирот и безбедноста. Мирот и безбедноста се прашање коешто бара постојано внимание и решавање на сите спорни ситуации и состојби кои ги тангираат државите, но наметнува и заедничка работа и соработка на прашања за кои имаат исти или слични интереси. Прашањата од заеднички интерес за државите се регулирани и се решаваат со т.н. мултилатерална дипломатија, која државите ја практикуваат за да ги усогласат меѓународно политичките, економските, културните, но и безбедносните ставови и цели, и да донесат решение кое е базирано и произлегува од нормите и начелата на меѓународното јавно право. Како учесници во мултилатералната дипломатија освен државите се јавуваат и меѓународните организации, невладините организации, но и меѓународната заедница во целина, а се одвива преку органите и организациите на Обединетите нации, меѓународните конференции организирани од страна на Обединетите нации, собирите на шефови на држави или владите на членките на Обединетите нации. Живорад Ковачевиќ во делото *Меѓународно преговарање*, вели дека преговорите во мултилатералната дипломатија се одвиваат на посебно организирани ad hoc конференции, конференции кои се организираат во континуитет на иста тема, и конференции кои се организираат во рамки на меѓународните организации.

Меѓународната конференција е пракса воведена од Черчил, Рузвелт и Сталин во текот на Втората светска војна, а сигнифицира собир, случување на

кое делегациите на државите учествуваат со претставници од врвот на државата. Помеѓу меѓународните конференции се прави разлика во однос на учесниците, предметот на расправа на конференцијата и карактерот на конференцијата. Критериумот во однос на учесниците укажува на природата на овластувања на учесниците, па оттаму и се прави разлика на дипломатски конференции, на кои учесниците имаат овластувања да донесуваат одлуки, додека ако учесниците се експерти од одредена област и треба да го помогнат и олеснат одржувањето на дипломатската конференција, се нарекуваат експертски конференции.

Според предметот на расправа на конференцијата, се прави разлика на политички и неполитички конференции, а предметот на расправа на неполитичките конференции може да биде од економска, социјална, еколошка, родова или здравствена природа.

Во однос на карактерот, конференциите може да се поделат на кодификациони конференции и други. Како што и кажува самиот назив, кодификациони конференции се оние на коишто се прифаќаат одредени норми и правила на меѓународното јавно право, со кои се регулираат односите помеѓу правните субјекти во улога на учесници во меѓународните односи; додека на оние конференции кои немаат кодификациска природа, се донесуваат решенија за подобрување на животните услови и развојот на државите, развојот на некоја конкретна држава, регион, или пак се однесуваат на целата меѓународна заедница.

Улогата на меѓународните организации во дипломатијата со години сè повеќе и повеќе се зголемува; комуникацијата, врските и соработката помеѓу државите ги надминува националните рамки, така што тие добиваат не само регионални, туку и глобални рамки, а облиците во кои се одвива комуникацијата се различни и бараат соработка на меѓународно ниво. За потребите од овој вид на соработка во втората половина на деветнаесетиот век почнале да се основаат меѓународни организации. Крајна рефлексija на процесот на создавање на меѓународни организации е засега најтрајната, најшироката и најсеопфатната меѓународна организација – Организацијата на обединетите нации, чија основна цел и задача е спречување на војните, и создавање не само услови, туку и правила на однесување на државите во рамки на меѓународната заедница, за сочувување на мирот и безбедноста. Во

навидум грамадната структура на Организацијата на обединетите нации, основани се и работат повеќе меѓународни организации и тела, со конкретно определен фокус на работа и прецизно поставена структура, а човековите права, нивното почитување, еднаквоста помеѓу луѓето и забраната на дискриминација, се базата на која се изградени и работат овие организации.

Техничко-технолошкиот развој, вклучително развојот на информатиката, развиената инфраструктура и сообраќајните врски, грижата за човековите права, но и грижата за природата, економскиот развој и обезбедувањето одржлив развој, се во фокусот на вниманието и работата на меѓународните организации кои работат во рамки на Организацијата на обединетите нации, но кои работат и самостојно и независно, надвор од Организацијата.

6.4.1 Видови на дипломатија

Односите помеѓу државите може да се класифицираат во три групи:

- ✓ пријателски односи и соработка;
- ✓ непријателски односи и судири и
- ✓ неутрални односи.

Честопати, пријателските односи и взаемната соработка на државите води кон склучување на сојузи помеѓу нив, зад кои реално не стои ништо друго освен интерес. Постоенето на заеднички интерес заради кој се формираат сојузи со воена природа, значи конструирање на еден исклучително комплициран однос кој наметнува многу услови и задачи. Воените сојузништва обично се формираат за да обезбедат заштита од некоја друга воена сила или воено сојузништво, но не така ретко зад военото сојузништво стои и намерата со заеднички воени, финансиски и човечки ресурси да се совлада одредена држава или регион, заради конкретен, обично финансиски интерес. Всушност, формирањето на воени сојузништва и во време на мир се оправдува со фактот дека треба да служи како фактор на одвраќање на можниот непријател, односно можната закана.

Текот и начинот на склучување на билатералните и мултилатералните договори за низа прашања од општествениот, политичкиот и економскиот

живот помеѓу државите, обично има транспарентна природа. Тоа значи и дека и договорите за воени сојузности помеѓу државите се јавни, но не е секогаш така. Со оглед на тоа дека станува збор за политички процес, техниката и начинот на реализација на тој процес зависи од состојбите, но и од целите и намерите коишто ги имаат страните кои го склучуваат договорот за воено сојузничество. Имено, историјата познава договори за формирање на воено сојузничество кои се склучиле во тајност.

Во октомври 1879 година, Германија и Австрија склучиле Таен договор за воен сојуз, кој е формулиран како дефанзивен, но по својата суштина бил со офанзивен карактер. Со овој договор отпочнува процесот на поларизирање на европските сили во два сопернички табори, кои на почетокот на овој век крваво ќе се судрат. Тој беше свртен против Русија и предвидуваше взаемна помош во случај на војна со Русија, за било која страна договорничка.

Бидејќи договорот бил потпишан, Бизмарк составил концепт на Кајзеровото писмо за рускиот цар во кое ги изнел „причините“ на својот престој во Виена. Писмото било образец на дипломатска мистификација, имајќи за цел да ја прикрие вистинската причина за германско-австриската средба на врвот. На рускиот цар му е предочено дека таа средба била резултат на една безазлена потреба и дека во таа прилика како божем е склучена спогодба за солидарност помеѓу Германија и Австрија во подржување на процесот на мир. Како круна на лицемерието, Русија била повикана да се придружи на оваа измислена спогодба.¹⁹⁰

Познати се голем број на вакви тајни воени сојузи, меѓутоа ваквите сојузи се рефлексија токму на водењето на т.н. тајна дипломатија од страна на државите. На иницијатива и инсистирање на американскиот претседател Вудроу Вилсон, тајната дипломатија е заменета со т.н. отворена дипломатија, и е израз на дипломатијата која се води преку одржувањето меѓународни конференции кои обично се изложени на вниманието на јавноста. Отворената дипломатија стои наспроти тајната дипломатија, меѓутоа освен овие два вида на дипломатија, значајно е да се спомене и јавната дипломатија, која има поинаков карактер од овие две. Имено, јавната дипломатија е израз на дипломатијата која што ја води одредена држава кон друга, меѓутоа истата ја надминува меѓудржавната комуникација, во смисла на тоа што државната власт на одредена држава се обидува на мирен, ненасилен, дипломатски начин

¹⁹⁰ Зоран Вучиниќ, *Војни савези од Свете Алијансе до НАТО*, Новинско-издавачка установа Војска, Београд, 1996, стр.56-57.

да обезбеди влијание во друга држава, меѓутоа тоа влијание не е насочено само кон власта на другата држава, туку и кон нејзините граѓани. Многу теоретичари поимот јавна дипломатија го поврзуваат со поимот пропаганда и велат дека таа е:

...организирана дејност насочена кон ширење на политички, економски, научни, религиозни и други идеи, гледишта и ставови, односно наметнување на податоци, идеи или претстави, поради влијаење врз мислењето, чувствата и активностите на поединци или група луѓе. Целите на пропагандата се: стекнување или засилување на пријателска поддршка; обликување или промена на ставови и перцепции за идеи или настани; слабење или поткопување на позиции на непријателски расположени странски влади, демаскирање на нивни политички акции и отежнување на реализација на нивни програми; контрирање на туѓа, непријателска пропаганда.¹⁹¹

Освен овие три вида дипломатија, теоријата и праксата ја познаваат и т.н. шатл дипломатија, како вид на преговарање кое се одвива преку посредник, без да се воспостави било каков контакт помеѓу страните чиј спор треба да се реши. Во оваа дипломатска форма посредникот има големо значење, кое се огледа во целокупниот процес на организација, водење и насочување на преговарачкиот процес. Пример за постигнување договор со примена на шатл дипломатија е Дејтонскиот мировен договор со кој е постигната мировна спогодба и со кој заврши војната во Босна и Херцеговина.

Алиби дипломатијата значи „политички иницијативи, преговори и други дипломатски активности кои се замена за вистинската акција, усмерени на добивање поддршка на домашното и/или меѓународното јавно мислење.“¹⁹² Овој вид дипломатија нема добри намери, од причина што владите на одредени држави го користат за да покажат дека се заинтересирани за решавање на спорот или конфликтот кој постои помеѓу одредени субјекти, меѓутоа во суштина не постои интерес тој и навистина да се реши; реално значи само симулација на дипломатски процес кој има намера да реши одреден спор.

¹⁹¹ Душан Бојчев, *Дипломатски речник*, ТИВ-ТОВ, Скопје, 1998, стр.297.

¹⁹² Živorad Kovačević, *Međunarodno pregovaranje*, „Filip Višnjić“ Diplomatska akademija MSP SCG, Beograd, 2004, str.283.

6.4.2 Превентивната дипломатија можност за спречување на вооружените конфликти

Превентивната дипломатија иако навидум е нова конструкција во дипломатските процеси, всушност постоела во сите познати човечки заедници и општества; од договорените бракови помеѓу аристократските семејства во рамки на една држава, договорените бракови помеѓу кралските наследници од различни држави кои во позадина криеле можности за склучување на политички, економски и воени сојузи, до преговарања и договарања за размена на територии, па и купување на земјишни ресурси. Дефиницијата на превентивната дипломатија содржи три конструкциски точки: да превенира постоечките недоразбирања да се претворат во отворен, вооружен конфликт; ако конфликтот веќе постои, тогаш да спречи да се прошири; и да спречи да се појават спорови и несогласувања помеѓу државите, но и помеѓу владата на одредена држава и малцинските заедници и групи кои егзистираат во рамки на таа држава.

Превентивната дипломатија има повеќе значења. „Според наједноставната поделба, тој се состои од претконфликтна (проактивна) и постконфликтна (реактивна) превенција. Без оглед на сличностите, секој вид си има свои карактеристики, кои до денес сепак не се исцрпно обработени во многубројните научни анализи на оваа тема.“¹⁹³

Стремежот на миротворците е примена на проактивната превентивна дипломатија, иако таа е поприлично комплицирана и одговорна, меѓутоа е најдоброто и можеби најефикасното средство во спречувањето на вооружените конфликти. „Некои автори во принцип ја изедначуваат превентивната дипломатија со превентивната акција. Ваквото изедначување е дополнително искомплицирано со нијансите во контрастите меѓу *меката* превенција наспроти *тврдата* превенција, *ниската* наспроти *високата* превенција, *прет-* наспроти *постконфликтната* превентивна акција, *лесната* наспроти *длабоката* превенција, како и справувањето со конфликтот или принудната превенција наспроти методите на влијание преку сила, вклучувајќи ги и воените и економските санкции.“¹⁹⁴ Меѓутоа, најприфатена е

¹⁹³ Хенрик Ј. Сокалски, *Грам превенција, Македонија и искуството на Обединетите нации во превентивната дипломатија*, МИ-АН, Скопје, 2005, стр.29-30.

¹⁹⁴ Исто, стр.38.

дефиницијата на Бутрос Бутрос Гали содржана во *Агендата за мир*, а тоа е дека превентивната дипломатија е „акција да се спречи да дојде до спорови помеѓу страните, да се спречи постоечките спорови да ескалираат во насилни судири и да се спречи ширењето на судирите кога ќе дојде до нив.“¹⁹⁵

Суштински елементи на превентивната дипломатија се спречување на насилството и ескалација на конфликтот, но и преговарањето како начин за разгледување и разрешување на прашањата помеѓу правните субјекти е значаен елемент на превентивната дипломатија.

Се прави разлика помеѓу директна, индиректна и принудна превентивна дипломатија, при што директната дипломатија на глобално ниво е регулирана со *Повелбата на Организацијата на обединетите нации*, но и со некои други меѓународно правни инструменти. Во членот 33 главата VI од Повелбата кој се однесува на мирното решавање на спорите се вели:

„1. Странките во секој спор, чие продолжување може да го загрози одржувањето на меѓународниот мир и безбедност, мора да побараат, пред сè, решение преку преговори, анкета, посредување, измирување, арбитража, судско решавање, обраќање до регионални организации или договори, или со други мирни средства по сопствен избор.

2. Советот за безбедност, кога тоа го смета за потребно, ќе ги повика страните да го решат спорот со такви средства.“¹⁹⁶

Кога станува збор за индиректната превенција, она што го карактеризира овој вид на превентивна дипломатија е тоа што се применува во ситуациите кога постои спор кој сè уште не прераснал во конфликт, но се применува и во постконфликтни ситуации. „Во овие заложби е содржана целата сфера на владеењето на правото, човековите права и другите меѓународни механизми за унапредување на демократијата и граѓанското општество, и тие се директно поврзани со фундаменталните, општествени причини за конфликтите, како што се исклучувањето, големата густина на населението, невработеноста, нееднаквата распределба на ресурсите и деградацијата на животната средина.“¹⁹⁷

¹⁹⁵ Boutros Boutros Ghali, *An Agenda for Peace*, rev.ed., United Nations, New York, 1995, p.45.

¹⁹⁶ *Обединети нации-Темелни документи*, Одбор за одбележување на педесетгодишнината од основањето на Организацијата на обединетите нации, Скопје, 1995, стр.20.

¹⁹⁷ Хенрик Ј. Сокалски, *Грам превенција, Македонија и искуството на Обединетите нации во превентивната дипломатија*, МИ-АН, Скопје, 2005, стр.29-30.

Примената на директната и индиректната превенција значи примена на мерки на превентивната дипломатија за сочувување на мирот и безбедноста, но со сосема поинаков карактер од привремените мерки кои значат целосен или делумен прекин на економските односи и железничките, поморските, воздушните, поштенските, телеграфските, радиографските и другите средства за комуникација, вклучително и заострувањата на дипломатските односи, како што се вели во членот 41 од Повелбата. Принудните мерки согласно членот 42 од Повелбата, значат примена на вооружени сили и се состојат во преземање на секакви дејствија со воздухопловни, поморски или копнени операции коишто се нужни за одржување или повторно воспоставување на меѓународниот мир и безбедност. Воедно, ваквите дејствија може да содржат демонстрација на сила, блокади и други операции на вооружените сили на членовите на Обединетите нации.

Она на што теоретичарите посветуваат посебно внимание кога станува збор за превентивната дипломатија, тоа се: ставовите, влоговите и тактиките. Имено, во превентивната дипломатија, односно лицата кои учествуваат како преговарачи или посредници во превентивната дипломатија, настојуваат да влијаат на ставовите на страните помеѓу кои постои спор, во смисла на тоа што се обидуваат да влијаат конфликтните ставови на страните во спорот да се трансформираат во прилагодливи ставови. Во однос на влоговите, исто така преговарачите посветуваат внимание, така што се обидуваат да утврдат на секоја страна колкав и е влогот во рамки на спорот, односно колкав е нивниот интерес да бидат флексибилни во преговорите и да ги прилагодуваат своите ставови. Тактиките се уште еден елемент на превентивната дипломатија, и укажуваат на тоа дека преговарачите и посредниците во превентивната дипломатија треба да внимаваат на утврдување на вистинскиот момент за реакција, на условите за преговарање, и она што е особено битно, преговарачите да имаат капацитет да опстојат во преговарачкиот процес и да не отстапат заради тешкотиите и проблемите кои се појавуваат во текот процесот на превентивна дипломатија.

7. Меѓународните организации во мултилатералната дипломатија

Поаѓајќи од тоа дека мултилатералната дипломатија се реализира преку учество на претставници на држави и меѓународни организации кои учествуваат на конференции, консултативни средби и преговараат за одредени прашања коишто ги засегаат; нема да биде погрешен заклучокот ако се каже дека со осовременувањето на техничко-технолошките и сообраќајните врски, не само што мултилатералната демократија стана позачестена и се прошири, туку и можностите за нејзиното практикување се олеснети.

Особено видлива е нејзината зачестена примена по Втората светска војна, а со основањето на Организацијата на обединетите нации, специјализираните агенции на Обединетите нации, регионалните организации, но и меѓувладините тела, се овозможи решавање на голем број прашања со употреба на мултилатералната дипломатија. „Во споредба со билатералната дипломатија, оваа мултилатералната има низа специфичности: таа може да се остварува по пат на јавни разгледувања во форма на неофицијални средби за размена на мислења; работата на односните меѓународни форуми, по правило, се одвива според установена процедура, а прифаќањето на заеднички одлуки се врши во вид на резолуции, декларации, завршни акти, конвенции, протоколи, итн.“¹⁹⁸

Повеќе субјекти можат да земат учество во процесот на мултилатералната дипломатија, а тоа само по себе укажува на можноста за разрешување на спорните прашања и состојби од страна на повеќе засегнати страни, но и од страна на институции кои имаат стручност и капацитет да работат на решавањето на општествените проблеми. За илустрација може да се спомене бројот на органите и организациите кои работат во рамки на Обединетите нации, и кои директно или индиректно имаат право и можност да учествуваат во одредени случувања кои се дел од мултилатералната дипломатија.

Како пример може да се спомене Сервисот на Обединетите нации за врски со невладините организации, кој работи со невладините организации на

¹⁹⁸ Душан Бојчев, *Дипломатски речник*, ТИВ-ТОВ, Скопје, 1998, стр.222.

земјите во развој, со север-југ мрежите на невладините организации и со јужните невладини организации кои сакаат да учествуваат во настаните во системот на Обединетите нации, неговите процедури и ресурси, но и кои сакаат да учествуваат и придонесат во активностите и публикациите на Сервисот. Овој орган на Обединетите нации ги набљудува и учествува во истражувањата, состаноците и публикациите на широк круг институции, со особена насоченост кон северните и јужните невладини организации за развој, и нивната изменета улога во односите со владите и мултилатералните организации. Сервисот на Обединетите нации за врски со невладините организации учествува во сите области на делување на Организацијата на обединетите нации.

Во рамки на Секретаријатот на Обединетите нации учествуваат седум оддели и две канцеларии, додека статус на Агенции на Обединетите нации, програми, фондови и специјализирани агенции имаат освен Центарот за човекови права, Организацијата за храна и земјоделство и Генералниот договор за тарифи и трговија, уште триесет и осум институции, меѓу кои и Меѓународниот суд на правдата, Меѓународната канцеларија за трудот, Институтот за истражување на разоружувањето при ОН, Институтот за истражување на социјалниот развој, Светската здравствена организација, Обединети нации жени-Ентитет на Обединетите нации за родова еднаквост и зајакнување на жените, Високиот комесарјат за бегалци, Програмата за развој, Програмата за околина, Организацијата за образование, наука и култура, но и Универзитетот на Обединетите нации и Светскиот институт за развојни економски истражувања.¹⁹⁹

Светската здравствена организација делува во примената на соодветна технологија во областа на здравството, здравата животна средина и снабдувањето со чиста вода за пиење и санитација, регулирањето на фертилитетот, репродуктивното здравје, програмата за хив/сида, исхраната на новороденчињата и малите деца, здравјето на мајката и детето, исхраната, примарната здравствена заштита, рехабилитацијата на хендикепираните лица, здравјето на работникот и уште многу други.

¹⁹⁹ Види во: *ОХФМ Прирачник за развој и помош: Адресар на невладини организации за развој и помош и Организација на обединети нации: Адресар на агенции од системот на обединети нации*, МЦМС, Скопје.

Сите овие прашања можат да бидат тема за свикување и одржување на ad hoc конференција, но можат да бидат и дел од некоја конференција во континуитет, или конференција која се одржува на иницијатива и во организација на Светската здравствена организација, или пак некоја меѓувладина или невлладина организација, на која ќе се расправа за некоја од гореспомнатите теми, со учество и на Светската здравствена организација која овие области ги има како централно поле на делување.

Во ваков тип на активности кои се дел од мултилатералната дипломатија може да делуваат и Регионалните економски и социјални комисии на Обединетите нации, како што се: Економската комисија за Африка, Економската комисија за Европа, Економската комисија за Латинска Америка и Карибите, Економската и социјална комисија за Азија и Пацифик и Економската и социјална комисија за западна Азија.

Освен Организацијата на обединетите нации, свое значајно влијание во започнувањето и одвивањето на мултилатералната дипломатија има и Европската унија.

Во процесот на мултилатералната дипломатија учествуваат меѓународните организации како „формална, постојана организирана структура која настанала со постигнат и формален акт (договор, статут или друг документ) помеѓу определен број на држави-членки (две или повеќе суверени држави) или недржавни, невладини автономни субјекти што дејствуваат на меѓународната сцена, се со цел да спроведуваат активности за остварување на нивните заеднички интереси.²⁰⁰ Меѓутоа, она што треба да се потенцира е дека според тоа кој ги основа меѓународните организации, тие се делат на три вида: меѓународни организации основни од држави, меѓународни организации основани од влади, и меѓународни невладини организации кои согласно *Резолуцијата* 288 на Економско-социјалниот совет на Организацијата на обединетите нации, се оние организации кои не се формирани врз основа на меѓувладина спогодба.

²⁰⁰ Ѓорѓи Тоновски, *Современа меѓународна заедница*, ФОН Универзитет, Скопје, 2008, стр.163.

Дефиницијата на МНВО²⁰¹ не се разликува многу од таа на МВО²⁰². Сличностите се:

- членството доаѓа од најмалку три држави;
- станува збор за непрофитна организација;
- гледано од органски аспект, постои пленарен (претставнички) орган кој се среќава најмалку еднаш годишно;
- постои постојан секретаријат кој донесува тековни одлуки, на дневна основа.

Најважната разлика меѓу МНВО и МВО е во тоа што активистите на првите не се претставници на државите од кои доаѓаат, ниту смеат да дејствуваат во согласност со државната политика.²⁰³

Впрочем, без оглед на тоа за каков вид на меѓународна организација се работи, секоја од нив поединечно, но не е исклучено и заедно, може да учествуваат во одредени процеси на мултилатералната дипломатија.

²⁰¹ МНВО-Меѓународни невладини организации.

²⁰² МВО-Меѓународни владини организации.

²⁰³ Билјана Ванковска, *Меѓународна безбедност: критички пристап*, Филозофски факултет, Скопје, 2011, стр.166.

ГЛАВА 2

ЗАСТАПУВАЊЕТО И МЕЃУНАРОДНОТО ЈАВНО ПРАВО ВО ФУНКЦИЈА НА МИРОТ

1. Јавниот интерес и неговите составни делови

Постои глобален процес кој се одвива ширум светот, осмислен и изграден од страна на граѓанските невладини организации, процес кој има дефинирани принципи и стандарди, и има за цел да го промовира значењето на граѓанскиот сектор во развојот на општеството, и соочувањето, надминувањето и решавањето на проблемите коишто го оптеретуваат општеството. Помеѓу теоретичарите постојат разлики во однос на утврдувањето на значењето и влијанието на граѓанските организации, во надминувањето и решавањето на општествените проблеми. Па така, некои сметаат дека граѓанските организации и воопшто граѓанското движење се потребни и корисни за развојот на општеството, други сметаат дека нивната улога во однос на решавањето на општествените проблеми е незначителна, додека трети сметаат дека ефектите кои тие ги постигнуваат низ процесот на нивната работа зависат од начинот на кој работи организацијата, но и од финансиските средства со кои таа располага, односно од тоа кој донира средства за нејзината работа.

Реално гледано, граѓанското движење постои токму за да може да ги детектира проблемите кои се предизвикани од донесувањето на несоодветни јавни политики, донесувањето на неприменливи јавни политики, или пак нетретирањето на постоечките општествени проблеми преку јавните политики, односно преземањето мерки за нивно решавање. Целта на граѓанското движење и на невладините организации е преку процесот на застапување да се посочат постоечките општествени проблеми кои негативно се рефлектираат на граѓаните, и да се направат сериозни и осмислени напори за оживотворување на позитивни општествени промени, со цел менување на

негативните јавни политики, или донесување на јавни политики корисни за граѓаните.

Невладините организации кои го креираат и поддржуваат концептот на граѓанско движење, размислуваат и го третираат општествениот проблем како наш проблем, наша грижа, наша потреба, наша можност да издејствуваме промени корисни за сите граѓани. Проблемот на оној другиот, на оние другите, предизвикан од одредени јавни политики, или пак нетретиран со конкретна програма, одлука или јавна политика, станува проблем на секој поединец дури и тогаш кога не е лично засегнат од детектираниот проблем; затоа што учесниците во граѓанското движење зборуваат и размислуваат за нешто што се нарекува јавен интерес, односно наш интерес, општествен интерес, а со тоа и интерес на секој поединец во својство на граѓанин.

Она што додатно го „оптеретува“ граѓанското движење, односно работата на сите оние кои се дел од него, почнувајќи од невладините организации и асоцијации, стопанските субјекти, па до поединците кои размислуваат за јавниот интерес, тоа е нивното отворено испраќање повик до владата, единиците на локалната самоуправа, но и до финансиерите, да ги исполнуваат во целост човековите права, да ја признаат и прифатат значајната улога на граѓанското движење и нејзините независни учесници, да воспостават и да негуваат демократско уредување, демократска политика и демократски дијалог, да бидат транспарентни во нивната работа и да бидат отворени за соработка со партиципиентите на граѓанското движење.

Улогата на промотор, но и заштитник на јавниот интерес може да биде олицетворена во кој било општествен субјект, без разлика дали е физичко или правно лице, без разлика дали дејствува и работи како дел од некоја организирана форма, како што е на пример некоја невладина организација, хуманитарна асоцијација, корпорација, или дејствува и работи на ниво на поединец, научник, експерт, кој има способност и кредибилитет да детектира општествен проблем и да дејствува на општествено ниво и тоа со една единствена цел, да го заштити јавниот интерес.

Поединецот сè почесто се споменува во контекст на меѓународните односи и меѓународната безбедност. Притоа, тој е повеќе објект на безбедноста (особено во концептот на хумана/човековата безбедност), отколку активен актер. Со други зборови, безбедноста на поединците е предмет на секуритизација и

начин на легитимација на низа акции преземени на меѓународен план. Либералната теорија остава простор за поединци кои се истакнуваат како морални агенти/морални претприемачи, односно лидери и носители на промени и идеи.²⁰⁴

Обрад Ивановиќ од српскиот Демократски форум вели дека учеството на 'граѓаните' значи преместување на жителите на локалните заедници од 'пасивни политички' набљудувачи во активни учесници во развојот на заедницата. Понатаму, учеството на граѓаните во процесот на донесување на одлуки значи дека граѓаните на организиран начин ги препознаваат проблемите на локалните заедници и се способни да предлагаат решенија.²⁰⁵

Учеството на граѓаните во власта преку примена на т.н. репрезентативна демократија, е само еден од начините на претставување на граѓаните и нивните интереси. Учеството на граѓаните во кампањи, јавни дебати, состаноци на теми поврзани со прашања од јавен интерес, организирањето и учеството во анкети, петиции, он-лајн форуми, пишувањето и испраќањето писма, се еден од „можните инструменти кои граѓаните или службените лица можат да ги користат за да ја зајакнат димензијата на учество на јавноста во креирањето политики и поврзаните процеси.“²⁰⁶

Граѓаните преку граѓанското движење можат да учествуваат во оштествените случувања и настани, донесувањето на јавните политики и одлуки на власта, во различен степен, почнувајќи од тоа воопшто да не земат учество, па до постигнување на т.н. граѓанска моќ. Меѓутоа, некаде помеѓу неучеството на граѓаните и изразеното учество, постои т.н. привидно учество.

За ОЕЦД, јавното учество се состои од:

- информирање или еднонасочен однос во кој владините претставници произведуваат и само доставуваат информации за користење од страна на граѓаните; овој тип на интеракција обезбедува пасивен пристап до информации на барање на граѓаните и активни мерки од страна на владата за да ги дисеминира информациите до граѓаните;
- консултации или двонасочен однос во кој улогата на граѓаните се состои од обезбедување повратни информации до владата;
- активно учество или однос базиран на партнерство со владата, во кој граѓаните играат активна улога и се ангажираат во процесот на креирање на политика. Ова последно ниво ја

²⁰⁴ Билјана Ванковска, *Меѓународна безбедност: критички пристап*, исто, стр.179.

²⁰⁵ *ГО и учество на граѓаните*, Техничка поддршка за граѓанските организации-регионална канцеларија на ТАКСО, Сараево, 2011, стр.22.

²⁰⁶ Исто, стр.22.

признава важната улога на граѓаните во предлагање алтернативи на политиката и во обликувањето на дијалогот за политиката. Како и да е, одговорноста за финалната одлука за формулирање на политиката останува на субјектот на јавната администрација.²⁰⁷

Според Советот на Европа, граѓанските организации учествуваат во општествените случувања и донесувањето одлуки преку информирање, консултирање, дијалог и партнерство, а нивното учество во процесот на донесување на одлуки може да биде од корист не само за нив самите, туку и за донесувачите на одлуки. Учеството на граѓаните во општествените процеси и случувања може да продуцира постигнување на позитивни резултати, стекнување на контрола над политичките процеси и политики, како и креирање на подобри политики и одлуки кои ќе бидат имплементирани. Владата има корист од учеството на граѓаните во процесите на донесување на одлуки, така што доаѓа до одредени информации и знаења со кои располагаат граѓаните, се стекнува со нивната доверба, гради сојузи со нив, нејзините одлуки имаат легитимитет, се избегнуваат трошоци кои би биле направени доколку постоечките проблеми и недоразбирања би се решавале по судски пат, и секако, се креираат подобри политики, а одлуките и програмите се спроведуваат поажурно и поефективно.

Битно е да се забележи дека граѓанските организации „треба да бидат свесни дека учеството на граѓаните може да има две нивоа на придобивки - процес и резултати - и два различни типа на корисници: самите граѓани и оние кои носат одлуки (оние кои се именувани или избрани во јавните органи).“²⁰⁸

Доколку се појде од тоа дека човековите права не се привилегија исклучиво наменета за одредена категорија на граѓани, туку се права кои ги има секој човек, вродени се, трајни се, и се однесуваат на личноста, телото и умот на секој поединец, како и на сите области во кои учествува човекот како единка, како граѓанин, притоа определувајќи го неговиот економски, културен и општествен статус; тогаш сосема јасно е зошто дефинирањето, обезбедувањето и заштитата на човековите права треба да биде постулат на секоја влада.

²⁰⁷ Исто, стр.28.

²⁰⁸ Исто, стр.29.

Принципот дека правото треба да ги заштити човековите права на поединците од злоупотреба од страна на владите, може во најмала мера да потекнува и да се најде уште во делото *Две расправи за управувањето* од Џон Лок, објавено во 1670 година. Лок верувал дека човековите права, а не владите, се на прво место во природниот редослед на нештата:

Ако, како што е речено, човекот природно е создаден слободен; ако тој е апсолутен господар на својата личност и имот, и е еднаков со најголемите и потчинет од никого, зошто да се откаже од својата слобода? Зошто да се откаже од своето царство и да се потчини на власта и контролата на некоја друга сила? Очигледниот одговор на овие прашања е дека, иако природно тој има такво право, сепак уживањето на тоа право е многу несигурно и постојано изложено на засегнување од страна на други. Бидејќи секој за себе е цар и сите луѓе се еднакви, а не постојат строги спроведувачи на еднаквоста и правдата, уживањето на имотот кој тој го поседува во оваа држава е многу небезбедно, многу несигурно. Ова го принудува да се согласи да се откаже од една состојба која, без оглед колку е слободна, е исполнета со стравувања и постојани опасности. Затоа, не е без причина што тој настојува и е подготвен да им се приклучи на други кои се веќе здружени, или имаат намера да се здружат заради заедничко зачувување на своите животи, слободи и имоти, кои јас ги нарекувам со општо име - *сопственост*.²⁰⁹

Односот кој постои, кој е воспоставен помеѓу власта и граѓанинот се манифестира токму со начинот на дефинирање и степенот на заштита на човековите права. Колку што власта е траен елемент на општеството и на општественото живеење, толку потребата да се заштитат животот, слободата на човекот, слободата на мислата, совеста и вероисповедта, слободата на мислење и изразување, правото на мирно собирање, слободата на движење, правото на приватност, правото на еднаквост помеѓу половите, правото на работа, правото на сопственост, правото на физичко и ментално здравје, правото на образование и низа други права и слободи, се суштински елемент и трајна потреба на секој човек. Правото на мир, правото на здрава околина, правото на хуманитарна помош и правото на економски и социјален развој, и покрај тоа што сè уште имаат статус на деклараторни права, односно немаат статус на признати права согласно меѓународното јавно право, не значи дека имаат помала вредност од правата кои се формално правно признати и

²⁰⁹ Цитирано според: М.В. Јанис, Р.С. Кеј и А.В. Бредли, *Европско право за човековите права*, МИ-АН, Скопје, 2002, стр.23.

дефинирани со меѓународно правните документи. Станува збор за права кои се тесно поврзани со веќе признатите човекови права, особено со правото на живот, правото на слобода и сигурност, правото на физичко и ментално здравје, слободата на мислење и изразување, слободата на здружување, но и забраната на пропагирање војна и поттикнување национална, расна и верска омраза.

Правото на живот односно, самиот живот, претставува есенцијално право на човекот, и тоа е основа за остварување на сите други права. Неприкосновеноста на животот меѓутоа, не треба да се смета само како забрана за посегание по туѓ живот, дури и од страна на државата, туку, и како објективна можност за живот достоин за човекот во услови што ги создава општеството и во чие создавање човекот непосредно учествува како индивидуа и како член на колективот.²¹⁰

Во членот 2 од *Краткиот водич низ Европската конвенција за човекови права*, се вели:

1. Правото на живот на секој човек е заштитено со закон. Никој не може да биде со умисла лишен од живот, освен при извршување на смртна казна изречена од суд во случај кога за тоа кривично дело со закон е предвидена таква казна.
2. Лишувањето од живот не се смета за спротивно на овој член ако е резултат на употребата на сила што е апсолутно потребна:
 - а) заради одбрана на кое и да било лице од незаконско насилство;
 - б) заради апсење врз основа на закон или заради спречување на бегство на лице притворено врз основа на закон;
 - в) заради спречување, согласно со Законот, на бунт или востание.²¹¹

Без оглед на тоа кога човекот во својство на граѓанин почнал да размислува за своите права, односно кога почнал да бара неговите права да бидат обезбедени и заштитени од страна на власта, зад тој момент стои период на повеќе вековни осамени обиди на дејствување и побарување. Првите „предци“ на правото на побарување се јавуваат во времето на појавата и формирањето на христијанството, а нивните „потомци“ ги продолжуваат тие дејствија и напори особено од периодот на Реформацијата сè до Француската револуција. Имено,

²¹⁰ Зоја Катру, *Елементи на меѓународната заштита на правата на човекот*, Скопје, 2007, стр.37. Преземено од G.E.C. Fawsett, *The application of the European convention on Human Rights*, II, Oxford, 1987, p.37.

²¹¹ Дона Гомиен, *Краток водич низ Европската конвенција за човекови права*, Совет на Европа, Скопје, 1996, стр.16.

почнувајќи од седумнаесеттиот век до почнувањето на Француската револуција, оние кои се обединуваат под т.н. Школа на природното право, настојуваат човековите права да ги втемелат на потребите и особеностите на човекот, односно на човековата природа, и да ги „извлечат“ од надлежност на Господ, притоа потенцирајќи дека власта е, треба да биде подредена на личноста, на човекот. Школата на природното право и нејзините учители Хуго Гроциус, Џон Лок, Барух Спиноза, Жан Жак Русо и Имануел Кант, си поставиле задача да ја заштитат личноста и нејзините природни особености, а линијата која ќе ја воспоставува врската помеѓу власта и личноста да биде базирана на доброволни односи произлезени од општествен и политички договор. Суштината на политичкиот договор е власта да биде доброволно востановена, за да ги извршува задачите и целите кои се потребни заради заштита на личноста. Ваквите побарувања на Школата на природното право своето вообличување го добиваат во *Повелбата за правата* (Bill of rights) донесена во 1689 година во Англија, во *Американската Декларација за независност* од 1776 година, врз основа на која Англичаните населени во Америка во име на правото на живот, слобода и среќа ја прогласиле својата независност, и секако во *Француската Декларација за правата на човекот и граѓанинот* донесена во 1789 година. Осумнаесетвековното дејствување и побарување на правата е постигнато токму во 1789 година со донесувањето на *Декларацијата за правата на човекот и граѓанинот*, документ во кој освен неколкуте елементарни прерогативи кои биле сметани за основни за сочувување на личната автономија, се постигнало и регулирање на оние човечки прерогативи кои се сметале за егзистенцијални, затоа што се однесувале на суштината на личноста, условите на живот и вистинската и реална функција на човекот како поединец во рамки на општеството.

Еден од основачите на школата на природното право - Хуго Гроциус, во книгата *За правото на војната и мирот* формулирал неколку принципи од трајна теоретска вредност: правото важи за сите живи суштества, а не само за луѓето; во меѓународните односи не смее да владее сила; во војната не е дозволено кршење на правото; меѓународните договори имаат неприкосновен карактер; актерите на завојувачките војни се одговорни за нивните последици; останатите држави треба да имаат неутрален однос спрема завојуваните

страни.²¹² Покрај Хуго Гроциус, Жан Жак Русо е уште еден од позначајните мислители и поддржувачи на мировниот концепт и создавањето на мирољубиво општество, во кое недоразбирањата ќе се решаваат со ненасилни средства, а власта ќе се легитимира преку правото.

Во современи услови правото на мир се смета за индивидуално право, а барањата за негова заштита и правно регулирање се појавуваат по завршувањето на Втората светска војна.

Поединечната и колективната грижа во обезбедувањето на човековите права, ненасилството и мирот во рамки на една локална или национална заедница, регион или целата меѓународна заедница, значат сериозна грижа и посветеност на јавниот интерес; нешто од кое целото општество има бенефит, а секој поединец и група имаат значителна улога во нивното препознавање, промоција и истакнување барања за нивна заштита, од страна на локалната или националната власт и нејзините институции, како и од регионалните и меѓународните организации и тела. Грижата за јавниот интерес од страна на поединците и групите значи и грижа за тоа дали одредени одлуки, политики, програми и проекти донесени од страна на локалната или националната власт, нејзините институции, органи и тела, од страна на регионалните и меѓународните органи и организации, ги загрозува или повредува човековите права, содржи елементи на насилство или го загрозува мирот.

2. Правните акти основа и рамка за примена на застапувањето

Застапувањето треба да биде осмислено, поставено и водено согласно правото и правните документи. Притоа, се прави разлика помеѓу *реактивно застапување* и *проактивно застапување*, а таа се утврдува врз основа на тоа дали проблемот веќе постои и преку застапувањето сакаме да го решиме, или се забележува, утврдува, постоење на одредени општествени состојби кои можат да станат проблем, па се презема застапувањето со цел да се спречи

²¹² Светомир Шкарик, *Правото, силата и мирот-Македонија и Косово*, Култура, Скопје, 2002, стр.495.

постоечката состојба да се претвори во проблем. Првата ситуација значи преземање на т.н. реактивно застапување, а втората ситуација значи преземање на проактивно застапување.

Целите на застапувањето содржани се во повеќе точки, а се реализираат најпрвин со информирање на граѓаните за постоечките општествени состојби кои можат да предизвикаат проблем/и, односно се посочува на истите. Потоа се влијае на промена на ставовите на оние кои не го разбираат постоечкиот проблем и се укажува на нивното неразбирање и заблудите кои постојат кај нив во врска со препознаената штетна општествена ситуација. Задолжително се укажува, но и се влијае врз законодавецот за штетните последици кои ги предизвикува или може да ги предизвика одреден закон или законска мерка, и секако се дава целосна поддршка на лицата кои се јавуваат во улога на застапувачи и водат кампања/и за промена на законите кои се штетни, или пак се бара да бидат практично применети и спроведени законите и законските мерки кои би го решиле постоечкиот општествен проблем.

Препознавањето на креаторите на политиките и (из)дејствување детектираниот проблем од страна на застапувачите да се стави на дневниот ред на креаторите на политиките, е уште една од целите на застапувањето, а влијанието врз медиумите и привлекувањето на нивното внимание, се повеќе од неопходни во самиот процес. Вршењето притисок на јавните службеници за спроведување на законите и политиките коишто би можеле конструктивно да ја (раз)решат постоечката ситуација е неопходно во целиот процес, а коалициите и мрежната поврзаност помеѓу влијателните индивидуалци, групи и организации, сето ова само ќе го олесни, ќе го направи помоќно, поконструктивно и поуспешно, доколку биде водено согласно правните документи кои имаат меѓународен карактер, а со нивното ратификување дејствуваат и во рамки на конкретна држава и во рамки на нејзиното национално законодавство.

2.1 Меѓународно правните акти и нивната примена во застапувањето за мир

Содржината на правата, нивното признавање и воопшто создавањето на правниот систем на една држава го прави власта на таа држава. Правниот систем креиран од власта на една држава секогаш е поставен на три основни принципи, и тоа: *признавање*, *надгледување* и *зависност*. Со принципот на признавање, власта одредува кои права се дозволени во една држава, со принципот на надгледување власта внимава дали и во кој степен се почитуваат признатите права, а со принципот на зависност власта користи механизми за заштита и спроведување на правата.

Се наметнува прашањето кој го креира меѓународниот правен систем и содржината на правата кои важат во меѓународната заедница?

Начелата и правилата на меѓународното право ги создаваат суверените држави кои ги применуваат и ако така одлучат, согласно нивната слободна волја, за нив спорат пред постојаните или *ad hoc* судовите или трибуналите.

Обединетите нации не го создаваат меѓународното право, туку пружаат стручна и техничка помош (Комисијата за меѓународно право, пред сè) за на државите да им помогнат да го создаваат, на начин познат од дамнина. Органите на ОН треба да се однесуваат согласно начелата и правилата на меѓународното право, а ако дојде до оспорување на нивната содржина, можат да користат (ако тоа го сакаат) палијативно средство - советодавни мислења на Меѓународниот суд на правдата.

На ова место доаѓаме до парадокс: меѓународното право го создаваат (формално) суверените држави, но во областа сочувување и воспоставување на меѓународниот мир и безбедност, се применува орган (Советот за безбедност) кој не почива на начелото на суверена еднаквост, каде што фактички, моќта е одлучувачки фактор.²¹³

Разликата помеѓу пишаното право во кое спаѓаат меѓународните конвенции и напишаното право - меѓународното обичајно право и општите правни начела, сами по себе имаат правна тежина и ги обврзуваат државите на одредено однесување; при што се бара и очекува почитување и исполнување на нормите содржани во меѓународно правните документи донесени од страна на Организацијата на обединетите нации. Меѓутоа, честопати се случува

²¹³ Obrad Račić, *Ujedinjene nacije, Između moći i prava*, JP Službeni glasnik i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2010, str.191.

суверените држави да не ги почитуваат и да ги игнорираат меѓународно правните норми, иако учествувале во нивното создавање и донесување, или пак како суверени држави едноставно ги ратификувале меѓународно правните акти кои се донесени од страна на Организацијата на обединетите нации.

Ваквото однесување на државите создава проблеми, и го попречува комуницирањето и соработката помеѓу државите во случаи на загрозување на мирот и мировната состојба, па така „има писатели кои сметаат дека меѓународниот систем денес се состои од два паралелни света: систем *de jure* и систем *de facto*. Имено, се тврди дека од 1945 година до денес многу држави во не така малку прилики прибегнале кон примена на различни облици на употреба на сила, флагрантно кршејќи ја *Повелбата на Обединетите нации*. За жал, не е ретко ни кршењето на важечките меѓународни договори кои заканата или употребата на сила изречно ја забрануваат.“²¹⁴

Истражувачите на меѓународните состојби кои во својата работа ставаат особен акцент на пишаните норми и правила на меѓународното јавно право, сметаат дека во комуникацијата помеѓу државите настануваат потешкотии меѓудругото и затоа што нормите за однесувањето на државите во меѓународните односи се содржани во меѓународни акти кои по својата природа се различни, имено некои имаат меѓународно правен карактер, додека други имаат меѓународно политичка природа.

Меѓутоа, без оглед на природата на документот, односно дали со нормите коишто ги содржи регулира ситуации од политичка природа или не, неспорно е дека повеќето општествени односи и релации се правно нормирани, а правните теоретичари сметаат дека токму нецелосното регулирање на основните права и обврски на државите, како и нивните меѓусебни односи кои имаат меѓудругото и политичка природа, го попречува прогресивниот развој на меѓународното право; особено сеопфатното правно регулирање на забраната на закана или употреба на сила, самоодбрана, неинтервенција и самоопределување на народите. Отсуството на волја и намера, сеопфатно, со посебни правни акти - конвенции да се регулираат нецелосно регулираните состојби и ситуации во рамки на меѓународната заедница, како што се мирот и мировната состојба, заканите по мирот,

²¹⁴ Исто, стр.192.

превенцијата, но и казнувањето на трговијата со луѓе, разоружувањето и контролата на вооружување, се сериозна причина за активирање на граѓаните, научните работници и граѓанските организации за започнување на процесот на застапување. Во однос на посочените ситуации и состојби, процесот на застапување може да биде применет во неговите два вида, и тоа, и како реактивно застапување и како проактивно застапување. Реактивното застапување ќе се примени за да се разрешат сите оние состојби коишто го загрозуваат мирот, ја олеснуваат или не ја спречуваат трговијата со луѓе, го поттикнуваат вооружувањето, ја зголемуваат сиромаштијата и со тоа го зголемуваат јазот помеѓу сиромашните и богатите, што секако е сериозна закана по мирот, и ги зголемуваат опасностите по животната средина, како уште еден сериозен елемент којшто го загрозува мирот и мировната состојба. Проактивното застапување ќе се примени со цел да се иницира донесување на меѓународно правни документи - конвенции, со коишто правно ќе се регулираат сите препознаени, евидентирани, но и предвидливи состојби и ситуации коишто го загрозуваат, односно можат да го загорзат мирот.

Поаѓајќи од тоа дека застапувањето е осмислен процес, базиран на веќе постоечките позитивни правни прописи и не содржи субверзивни елементи, кога има за цел спречување или решавање на состојби штетни по мирот може да биде поставен и изграден на повеќе и различни меѓународни документи. Првенствена е примената и повикувањето на нормите содржани во меѓународните пактови и конвенции кои имаат правно обврзувачка сила за државите коишто ги ратификувале, но оправдано и нужно е и применувањето на декларациите, особено на *Универзалната декларација за човековите права*. Декларациите иако не се принудни правни инструменти и нивното усвојување не значи и нивна ратификација од страна на државите, сепак заради нивната морална и идеолошка сила, дозволено е и прифатливо е, да се применуваат во активностите кои се преземаат за потребите на мирот и мировната состојба, и покрај тоа што тие се единствено обврзувачки за организацијата која што ги донела, но не и за државите поединечно.

2.1.1 Правните инструменти на Обединетите нации

Под поимот правен инструмент се подразбира секој правен акт, правен документ кој содржи правни норми со кои се регулира одредено поведење на правните субјекти. Меѓународните правни инструменти донесени од страна на Организацијата на обединетите нации, содржат норми со коишто се регулира поведението на државите во меѓународните односи, а врз основа на нивната природа, односно правна тежина која што ја имаат во регулирањето на односите помеѓу државите, се разликуваат два вида на правни инструменти: декларации и конвенции. Без оглед на тоа дали станува збор за повелба како иницијален документ во којшто се објаснуваат целите, функциите и одговорностите на конкретна организација, во случајов Организацијата на обединетите нации, декларација или конвенција (пакт, договор); кога се подготвува стратегија за застапување со цел спречување одредени спорни или конфликтни ситуации да го нарушат мирот, или пак се укажува на одредени ситуации, документи или проекти кои го загрозуваат мирот, застапувачите во сите чекори на процесот на застапување, треба да ги имаат предвид и добро да ги знаат содржините на сите постоечки правни инструменти со кои се регулираат мирот и мировната состојба. При одбирањето на тема, проблем којшто ќе се третира со застапувањето, застапувачите треба да обезбедат одговори на неколку прашања:

- Дали проблемот е од меѓународен карактер и може да се опфати со меѓународно правните инструменти?
- Дали е предизвикан од одредена политика на поединечна држава, две или повеќе држави, нивен заеднички договор или нивно заедничко дејствување во рамки на меѓународната заедница?
- Дали политиката, договорот или дејствувањето на конкретна држава, две или повеќе држави, директно го загрозува мирот и мировната состојба?
- Дали застапувачите можат да обезбедат докази за степенот и начинот на загрозување на мирот од страна на државите и нивните политики, договори и постапки?

- Дали застапувачите можат да обезбедат докази за повредите и загрозувањата на мирот и мировната состојба на легален и легитимен начин?
- Дали за идентификуваниот проблем може да се информира и едуцира поширок круг на граѓани?
- Дали со примена на процесот на застапување ќе се изнајдат решенија за негово решавање?
- Дали преку застапувањето може да се придонесе за поголемо разбирање за значењето за мирот и мировната состојба и тоа не само за човекот како поединец, туку и за целото човештво?
- Дали преку застапувањето може да се влијае на одговорноста на државите и нивните постапки, политики и проекти кои го загрозуваат мирот?

Исклучително битно е да се нагласи дека кога се подготвува процесот на застапување за мир, потребно е да бидат вклучени сите релевантни меѓународни инструменти, но не само оние кои во својата содржина го опфаќаат мирот, туку и оние кои ги третираат човековите права, првенствено правото на живот, правото на сопственост, потоа правата на жените, децата, бегалците и раселените лица. Истовремено, застапувачите во анализите и истражувањата коишто ги прават, потребно е да ги опфатат и оние состојби кои освен тоа што ги повредуваат човековите права, претставуваат сериозна закана за мирот, како што се нееднаквоста и сиромаштијата, тероризмот, воените диктаторства и трговијата со луѓе.

Повелбата на Обединетите нации потпишана на 26 јуни 1945 година започнува со зборовите:

Ние, народите на Обединетите нации одлучни да ги спасиме идните поколенија од ужасот на војната, која двапати во текот на нашиот живот му нанесе на човештвото неописливи страдања и, да ја вратиме вербата во основните човекови права, во достоинството и вредноста на човечката личност, во еднаквите права на мажите и на жените, и на нациите - големи и мали и, да воспоставиме услови во кои ќе можат да се одржуваат правдата и почитувањето на обврските што произлегуваат од меѓународните договори и останатите извори на меѓународното право и,

да работиме на општествениот напредок и подобрување на животните улови во поголема слобода.²¹⁵

Освен мотивирачката природа на горенаведениот текст, целосна поткрепа на активностите на застапувачите во заштита на човековите права и мирот, дава содржината на следнава реченица во преамбулата на Повелбата и вели: „да ги обединиме своите сили заради одржување на меѓународниот мир и безбедност и (...) да го ползуваме меѓународниот механизам со цел да се унапреди економскиот и општествениот развој на сите народи.“²¹⁶

Во овој контекст значајно е да се наведат и точките 1, 2 и 3 од член 1, Глава I од Повелбата каде што се вели:

Целите на Обединетите нации се:

1. Да го одржуваат меѓународниот мир и безбедност, и за таа цел: да преземаат ефикасни колективни мерки за спречување и отстранување на заканите по мирот и, заради спречување на акти на агресија или други нарушувања на мирот, да постигнат, со мирни средства и во согласност со начелата на правдата и меѓународното право регулирање и решавање на меѓународните спорови или ситуации што би можеле да доведат до нарушување на мирот.

2. Да развиваат пријателски односи меѓу нациите, засновани врз почитување на начелата на рамноправност и самоопределување на народите, како и да преземаат други соодветни мерки со цел да се зацврсти мирот во светот.

3. Да остваруваат меѓународна соработка при решавањето на меѓународните проблеми од економски, социјален, културен или хуманитарен карактер, како и преку поттикнување и развивање на почитувањето на човековите права и основните слободи на сите, без оглед на раса, пол, јазик или вера.²¹⁷

Потребата и оправданоста од реакција од страна на застапувачите, секогаш кога е загрозен мирот од страна на една или повеќе суверени држави, и нивно „потсетување“ на меѓународно правните содржини даваат точките 3, 4 и 6 од членот 2 од Повелбата.

(...)

3. Сите членови ќе ги решаваат своите меѓународни спорови со мирољубиви средства на таков начин, што нема да го загрозат меѓународниот мир и безбедност, како ни правдата.

²¹⁵ *Обединети нации-Темелни документи*, Одбор за одбележување на педесетгодишнината до основањето на Организацијата на обединетите нации, Скопје, 1995, стр.9.

²¹⁶ Исто, стр.9.

²¹⁷ Исто, стр.11.

4. Сите членови во своите меѓународни односи ќе се воздржуваат од закана со сила или од употреба на сила против територијалниот интегритет или политичка независност на која и да е држава, или од кои било други постапки што би биле спротивни на целите на Обединетите нации.

(...)

6. Организацијата ќе обезбеди, државите кои не се членки на Обединетите нации да постапуваат во согласност со овие начела, доколку е тоа потребно заради одржување на меѓународниот мир и безбедност.²¹⁸

Освен *Повелбата на Обединетите нации*, уште еден меѓународно правен инструмент застапувачите за мир можат да го употребат во образложението на оправданоста и потребата од преземење на процес на застапување за сочувување на мирот и мировната состојба, тоа е *Универзалната декларација за човековите права*, усвоена и објавена во Резолуцијата 217 А(III) на 10 декември 1948 година од страна на Генералното собрание на Обединетите нации.

Во Преамбулата на овој документ се вели:

Бидејќи признавањето на вроденото достоинство, и на еднаквите и неотуѓиви права на сите членови на човештвото се темелите на слободата, правдата и мирот во светот;

Бидејќи непочитувањето и омаловажувањето на човековите права резултираа со варварски постапки што претставуваат навреда на човековата совест и бидејќи создавањето на свет во кој луѓето ќе ја уживаат слободата на говор и убедување и ќе бидат ослободени од стравот од војна и сиромаштија, се прогласува како најголем идеал на сите луѓе;

Бидејќи е суштествено човековите права да бидат заштитени со закон, а човекот да не биде принуден последен излез да бара во побуната против тиранијата и угнетувањето;

Бидејќи е суштествено да се унапредува развојот на пријателските односи меѓу народите;

Бидејќи народите на Обединетите нации со Повелбата ја потврдија нивната верба во основните човекови права, во достоинството и вредноста на човековата личност и во еднаквите права на мажите и жените и се одлучија да го потпомагаат општествениот напредок и подобрите животни стандарди во услови на поголема слобода...²¹⁹

Суштинска поддршка и поткрепа на процесот на застапување дава и текстот од Декларацијата во кој се вели дека *Универзалната декларација за*

²¹⁸ Исто, стр.11-12.

²¹⁹ Исто, стр.63.

човековите права претставува општ стандард кон кој треба да стремат и да го постигнат сите луѓе и нации, а за да се постигне тоа, секој поединец и секој орган на општеството треба преку подучување и образование да го промовираат почитувањето на овие права и слободи, и „преку прогресивни национални и меѓународни мерки ќе обезбедуваат нивно општо и ефикасно признавање и почитување и меѓу народите на земјите-членки и меѓу народите на териториите под нивна јурисдикција.“²²⁰

Меѓу сите наброени права и слободи во Декларацијата, особено внимание заслужуваат членовите 19 и 20²²¹. Во членот 19 се вели дека секој има право на слобода на мислење и изразување, а тоа право ја вклучува и слободата да се застапува одредено мислење без никакво вмешување, како и правото да се примаат и шират информации и идеи со било кои средства и без оглед на границите. Членот 20 недвосмислено го признава правото на мирно собирање и здружување, со што всушност се нагласува можноста и правото на дејствување преку застапување, кое во себе вклучува граѓанска иницијатива и акција, и секако, градење на сојузи, мрежи и коалиции, како и организирање на протести, маршови, јавни собири, трибини и панел дискусии во врска со идентификуваниот спор, конфликт, интерес или проблем. Во овој контекст заслужува да се споменат точките 1 и 2 од членот 29 од Декларацијата, каде што се вели дека секој има должности кон заедницата во која единствено евозможен слободниот и целосен развој на неговата личност, и дека при користењето на своите права и слободи секој човек ќе подлежи само на такви ограничувања какви што се определени со закон, со единствена цел да се осигура должното признавање и почитување на другите, и со цел да се задоволат предметните барања во врска со моралот, јавниот ред и општата благосостојба во едно демократско општество. Она што треба да ги поттикне и наведе граѓаните да земаат учество во разрешувањето на проблематичните општествени состојби и ситуации преку процесот на застапување, е токму нивната должност кон заедницата, но и затоа што само во услови на мир еможен нивниот слободен и целосен развој.

Слична содржина има и во *Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културните права* усвоен и отворен за потпишување со

²²⁰ Исто, стр.64.

²²¹ Исто, стр.67.

резолюцијата на Генералното собрание на ОН на 16 декември 1966 година, а стапил во сила на 3 јануари 1976 година. Во преамбулата на овој документ меѓудругото се вели: „Водејќи сметка за фактот дека поединецот има должност спрема другите поединци и спрема заедницата на која ѝ припаѓа и дека е должен да се залага за унапредување на правата признати со овој пакт.“²²²

Заслужува да биде акцентирана и содржината на членот 5 од Пактот:

1. Ниедна одредба од овој пакт не може да се толкува како да содржи какво и да е право за некоја држава, групација или поединец да врши некоја дејност или да врши некој акт со цел за рушење на правата или слободите признати со овој пакт или да заведуваат поголеми ограничувања од оние предвидени со овој пакт.
2. Не се признава никакво ограничување или отповикување на основните човекови права што се признати или важат во таа земја според законите, конвенциите, прописите или обичаите, под изговор дека овој пакт нив не ги признава или ги признава во помала мера.²²³

Точката 1 од членот 5 укажува на тоа дека Пактот не ѝ дозволува на ниедна држава, група или поединец да се впушта во дејност која би значела уништување на признатите права и слободи, што пак само по себе наметнува обврска за државите коишто го ратификувале овој документ, и граѓаните на тие држави, да реагираат и преземаат активности за почитување на признатите слободи и права, а застапувањето е идеална алатка за тоа.

Кога станува збор за *Меѓународниот пакт за граѓански и политички права* усвоен и отворен за потпишување и ратификување или пристапување со резолуција на Генералното собрание на Обединетите нации 2200 А(XXI) на 16 декември 1966 година, а стапил во сила на 23 март 1976 година, треба да се забележи дека има идентична преамбула како и *Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културните права*; така што и овој документ со својот воведен текст дава поттик за работа на унапредување и почитување на правата признати со Пактот.

Во членот 2 точка 3 од овој документ се вели:

²²² Цветан Цветковски (приредувач), *Човекови права, втора книга: Основни меѓународни документи*, КАРИТАС, Скопје, 1999, стр.53.

²²³ Исто, стр.55.

3. Државите договорнички на овој Пакт се обврзуваат да:

(а) обезбедат на секое лице чии права и слободи признати во овој Пакт му бидат повредени, да располага со правото на делотворна жалба дури и тогаш кога повредата сторена од лица при извршување на нивните службени должности;

(б) обезбедат надлежна судска, управна или законодавна власт, или секоја друга власт која според законодавството на државата е надлежна да решава за правата на лицата кои вложиле жалба и да развива можности за судски правни лекови;

(ц) обезбедат надлежните власти да постапуваат по секоја жалба усвоена како оправдана.²²⁴

Станува збор за одредба која во голем степен ги охрабрува и поттикнува застапувачите да иницираат, преземаат и поддржуваат активности на застапување, секогаш кога ќе констатираат и евидентираат ускратување на жалба кога на одредено лице или група на лица им се повредени правата и слободите од страна на службените лица, кога не постојат правни лекови во било која правна постапка, но и реагирање на застапувачите и организирање на процес на застапување, тогаш кога ќе констатираат непостапување по жалбите на граѓаните од страна на власта на конкретна држава. Членот 5 од *Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културните права* се јавува во идентична содржина и во *Меѓународниот пакт за граѓански и политички права*, а како дополнение и надградба на оправданоста на постапувањето на застапувачите, освен овој член, значајно е да се споменат и членовите 19, 20, 21 и 22. Членот 19 го обезбедува правото на слобода на став и изразување без ограничување, членот 20 забранува пропаганда за војна, омраза или насилство, што значи дека секое дејствие и активност против војна, омраза и насилство се сметаат за оправдани, членот 21 го обезбедува правото на мирно собирање, а членот 22 правото на слобода на здружување. Членот 25 од овој Пакт се однесува на правото на политичко учество, правото на глас и правото на кандидирање за јавна функција и гласи:

Секој граѓанин без каква и да е дискриминација на која се однесува членот 2 и без неразумни ограничувања има право и можности:

(а) да учествува во водењето на јавните работи, било непосредно, било преку слободно избраните претставници;

(б) да гласа и да биде биран на повремени правилно одржани избори, со еднакво и општо бирачко право, спроведени со тајно

²²⁴ Звонимир Јанкулоски (избор и превод), *Човекови права: збирка меѓународни документи за правата на човекот*, Фонд отворено општество на Македонија, Скопје, 1993, стр.35.

гласање со кое се обезбедува слободно изразување на волјата на бирачите;
(ц) да му биде достапна јавната служба во неговата земја под општите услови на еднаквост.²²⁵

Врз основа на овој член може да се извлече заклучок дека секој граѓанин дури и кога само го искористил своето активно избирачко право, односно гласал на легално и легитимно распишани избори, има право на избраните претставници, преку мерки и активности предвидени со позитивните законски прописи, и на начин и постапка законски регулирани, да им ги посочи идентификуваните општествени проблеми, да ја истражи природата и распространетоста на препознаениот општествен проблем, како и да покаже став, позиција и очекувани резултати во однос на решавањето на проблемот кај лицата кои директно или индиректно учествуваат во креирањето на јавните политики, програми и проекти.

Внимание заслужува и членот 44 на *Меѓународниот пакт за граѓанските и политичките права* кој нагласува дека примената на овој документ не ги прејудицира другите правни лекови, односно дека одредбите на Пактот ќе се применуваат без штета за постапките пропишани во областа на човековите права, под услови или врз основа на уставните инструменти и конвенции на Обединетите нации и специјализираните установи, и нема да ги спречуваат државите договорнички да прибегнат кон други начини на решавање на споровите во согласност со општите или посебните меѓународни спогодби кои се меѓу нив на сила. Ова значи, со оглед на тоа дека секој документ на Организацијата преферира решавање на споровите по мирен пат без употреба на сила, под „други начини“ на решавање на споровите се подразбира решавање на споровите на ненасилен начин.

Со оглед на тоа дека со *Меѓународниот пакт за граѓански и политички права* се воспоставува Комитет за човекови права чија задача е примање и разгледување на соопштенија кои потекнуваат од поединци кои тврдат дека се жртви на кршење на правата изложени во *Меѓународниот пакт за граѓански и политички права*; на 16 декември 1966 година е усвоен и отворен за потпишување, ратификација и пристапување со резолуцијата 2200 А(XXI) на

²²⁵ Исто, стр.45.

Генералното собрание на Обединетите нации - *Факултативниот протокол кон пактот за граѓански и политички права*, кој стапил во сила на 23 март 1976 година. Така, членот 1 од овој Протокол вели: „Секоја држава договорничка на Пактот која ќе стане странка на овој Протокол признава дека Комитетот е надлежен да прима и разгледува соопштенија кои потекнуваат од поединци кои спаѓаат под нејзина власт а кои тврдат дека се жртви на кршење, од страна на таа држава договорничка, на кое било право наведено во Пактот. Комитетот нема да прима никакви соопштенија кои се однесуваат на држава договорничка на Пактот која не е страна на овој Протокол.“²²⁶ Со членот 2 од овој Протокол се дообјаснува членот 1 и се вели дека секој поединец кој тврди дека е жртва на кршењето на кое било од правата наведени во Пактот, и кој ги исцрпел сите расположиви внатрешни правни средства може да поднесе до Комитетот писмено соопштение за разгледување.

Внимание треба да се посвети и на *Меѓународната конвенција за укинување на сите форми на расна дискриминација* донесена на 21 декември 1965 година со резолуција на Генералното собрание на Обединетите нации 2106 А(XX). Согласно член 1 од овој документ под изразот „расна дискриминација“ се подразбира секое разликување, исклучување, ограничување или давање предимство кое е засновано на раса, боја на кожа, предци, национално или етничко потекло кои имаат за цел или последица да го нарушат или да го компромитираат признавањето, уживањето или вршењето на правата на човекот и основните слободи под еднакви услови во политичката, економската, социјалната и културната сфера, или во секоја друга сфера на јавниот живот. Поаѓајќи од тоа дека повредата на човековите права, притоа имајќи ја предвид и расната дискриминација, но и немањето правни механизми во конкретна држава за заштита на човековите права, претставува сериозна закана за мирот на таа држава; за застапниците за човековите права и мирот треба да претставува силен мотив да реагираат и да бараат преку процесот на застапување почитување на оваа одредба, истовремено повикувајќи се и на правата регулирани со другите меѓународни документи, како што се правото на еднаквост, слободата од дискриминација,

²²⁶ Исто, стр.58.

правото на живот, слобода и безбедност, слободата од ропство, слободата од мачење и понижувачко однесување, правото да се биде признаен како правен субјект, правото на еднаквост пред законот, правото националните судови ефикасно да го заштитат од кршење на основните права кои му се признати со уставот или законите без дискриминација, како и правото на малцинствата да уживаат во својата култура, религија и јазик.

Сериозна поддршка на „политиката“ на застапувачите дава членот 2 од оваа Конвенција:

1. Државите-членки ја осудуваат расната дискриминација и се обврзуваат со сите соодветни средства и без одлагање да ја спроведуваат политиката што се стреми кон тоа да укине секоја форма на расна дискриминација и да го помагаат разбирањето меѓу сите раси, и за таа цел:

(а) секоја држава-членка се обврзува да не стори никакво дело на расна дискриминација или да не врши дискриминација против лица, групи лица или установи, како и да постапува така што сите јавни власти и јавни, национални и локални установи да се придржуваат кон оваа обврска;

(б) секоја држава-членка се обврзува да не поттикнува, брани или поддржува расна дискриминација што ја спроведува какво и да било лице или организација;

(в) секоја држава-членка треба да преземе ефикасни мерки заради повторно разгледување на националната и локалната владина политика и за измена, укинување или поништување на секој закон и секој пропис што има за цел да заведе расна дискриминација или да ја стабилизира таму каде што постои таа;

(д) секоја држава-членка треба со сите соодветни средства вклучувајќи ги, доколку го бараат тоа околностите, и законските мерки, да ја забрани расната дискриминација што ја спроведуваат лицата, групите или организациите, како и да се бори против она што се стреми да ја зајакне расната поделба.

2. Државите-членки ќе преземат, ако го бараат тоа околностите, во социјалната, економската, културната и во другите области, посебни и конкретни мерки за соодветно обезбедување на развојот или заштитата на некои расни групи или поединци што им припаѓаат на овие групи заради гарантирање, под условите на еднаквост, целосно остварување на правата на човекот и основните слободи. Овие мерки не можат во никој случај да имаат за резултат одржување на нееднакви или различни права за разни расни групи, кога ќе се постигнат целите поради кои биле преземени овие мерки.²²⁷

²²⁷ Цветан Цветковски (приредувач), *Човекови права, втора книга: Основни меѓународни документи*, КАРИТАС, Скопје, 1999, стр.67-68.

Непочитувањето на оваа одредба од страна на држав(ата)ите коишто го ратификувале овој документ, им дава целосна легитимност, но им наметнува и обврска на поединците, групите и организациите коишто активно партиципираат во граѓанското движење и се јавуваат во улога на заштитници на човековите права и мирот, да реагираат и да ја потсетат владата на својата држава, но и на друга држава, за обврските коишто ги наметнува токму оваа одредба, но и да лобираат за потребното почитување на овој документ. Во прилог на ова оди и членот 4 од оваа Конвенција, кој вели дека државите-членки „се обврзуваат да ги усвојат, без одлагање, позитивните мерки што имаат за цел да укинат секое поттикнување на таква дискриминација или на секое дело на дискриминација“²²⁸, а на застапувачите им дава основа за реакција, доколку поединечна држава или повеќе држави немаат донесено позитивни мерки за спречување на расната дискриминација, која недвосмислено претставува еден од посериозните причинители којшто влијае на дестабилизација на мирот во едно општество. Од истиот член точката в „наметнува“ обврска за реакција, нагласувајќи дека не треба да им се дозволи на јавните власти ниту на јавните национални или локални установи да поттикнуваат расна дискриминација или истата да ја помагаат.

Застапувачите за човековите права и мирот можат да реагираат и постапуваат и со цел реализација на членовите 6 и 7 од оваа Конвенција, тогаш кога ќе констатираат дека власта на нивната држава или власта на некоја друга држава за чии состојби имаат направено целосни истражувања, не постапува согласно овие одредби. Имено, необезбедувањето на државите членки на Обединетите нации заштита и право на жалба на поединци, групи или заедници кои се жртва на расна дискриминација пред националните судови и останатите државни надлежни органи, но и барање од владата на една држава членка на Обединетите нации да презема итни и ефикасни мерки во областа на наставата, воспитувањето, културата и информациите заради борба против предрасудите кои водат кон расна дискриминација, како и преземање мерки за унапредување на разбирањето, толеранцијата и пријателството меѓу народите, расните и етничките групи, се исто така сериозна основа за реакција и постапување преку процесот на застапување.

²²⁸ Исто, стр.68.

Конвенцијата за елиминирање на сите форми на дискриминација на жените е уште еден меѓународно правен документ кој заслужува целосно внимание, и тоа не само од застапувачите за човекови права, туку и од сите поединци и организации кои имаат увид во дискриминаторните политики на владите на одредени држави по основ на пол, необезбедувањето еднакви можности на жените и мажите во нивниот економски, социјален, политички, образовен и културен развој, но и политиките и програмите кои имаат прогресивна и демократска природа, но се само пишан текст, без реални можности и намери на властите да ги реализираат. За поттикнувачите и подржувачите на еднаквоста и рамноправноста на жените и мажите во општеството, кои сметаат дека станува збор за сериозна потреба и нужност за целосен развој на општеството, но и за сочувување на мирот, во прилог оди пасусот од преамбулата на оваа Конвенција во кој се вели дека:

(...) јакнењето на меѓународниот мир и безбедност, попуштањето на меѓународната затегнатост, меѓусебната соработка на сите држави без оглед на нивниот општествен и економски систем, општото и целосно разоружување, посебно нуклеарното разоружување под строга и ефикасна меѓународна контрола, афирмацијата на принципите на справедливост, рамноправност и заемна корист во односите меѓу земјите, остварувањето на правото на народите под странска и колонијална доминација и странска окупација на самоопределување и независност, како и почитувањето на националниот суверенитет и територијалниот интегритет, ќе придонесат за општествениот напредок и за развојот, а со тоа и за остварувањето на целосна рамноправност на мажите и жените.

Уверени дека целосниот и сестран развој на земјите, благосостојбата на светот и делото на мирот бараат најголемо учество на жените, рамноправно со мажите, во сите сфери на животот.²²⁹

Земајќи ги предвид задачите и обврските на застапувачите, а во рамки на спроведување на концептот - застапување, сериозен сегмент од правната рамка согласно која треба да постапуваат застапувачите е членот 2 од *Конвенцијата за елимирање на сите форми на дискриминација на жените*. Имено, државите - членки на Организацијата на обединетите нации имаат не само обврска да ја осудуваат дискриминацијата на жените, туку потребно е да користат соодветни средства што им стојат на располагање, меѓу кои секако е

²²⁹ Исто, стр.80.

креирањето и спроведувањето на политики за отстранување на дискриминацијата на жените. За таа цел, согласно членот 2 државите треба принципот на рамноправност да го внесат во своите национални уставни закони, да усвојат законски мерки со кои освен што ќе ја забрануваат дискриминацијата, ќе воведат санкции за сите оние коишто нема да го почитуваат ова правило, ќе воведат правна заштита пред надлежните судови и другите јавни установи, ќе обезбедат услови јавните органи и институции да не постапуваат и практикуваат дискриминација на жените, но и ќе обезбедат преземање на потребни мерки за отстранување на дискриминацијата на жените од страна на било кое лице, организација или претпријатие. Воедно, потребно е да преземаат мерки за измена или укинување на законите, прописите, обичаите и практиките кои ги дискриминираат жените, како и да ги стават надвор од сила сите казнени одредби кои се дискриминаторски во однос на жените. Согласно членот 3 од Конвенцијата државите членки на Организација имаат обврска да преземаат мерки од законодавна природа, мерки во областа на општествената, политичката, економската и културната сфера, со цел обезбедување развој и напредок на жените, и остварување и почитување на правата и основните слободи рамноправно со мажите. Исто така, врз основа на членовите 4, 5 и 6, државите се обврзани да преземаат посебни привремени мерки, посебни мерки и погодни мерки, со цел обезбедување рамноправност и еднакви можности на жените и мажите во општеството, но и соодветни мерки, вклучувајќи и законодавни мерки, за спречување на сите форми на трговија со жените. Обезбедувањето мерки за отстранување на дискриминацијата на жените во политичкиот и јавниот живот, можности за претставување на владите на меѓународно ниво од страна на жените, еднакви услови во поглед на образованието, вработувањето и кариерата, здравствената заштита, право на банкарски заеми и хипотеки, учество во спортски и културни активности, грижата за жените во руралните средини, еднаквите права пред законот, се сериозни мерки и одговорности кои треба да ги преземаат владите на земјите коишто ја ратификувале оваа Конвенција; но и сериозен повик и одговорност за влијателните поединци, групи и организации, кога ќе утврдат дека овие мерки не се спроведуваат, да реагираат и да бараат нивно спроведување преку осмислен процес изграден на силни принципи, како што е застапувањето.

Големо значење има и *Конвенцијата бр.100 за еднакво наградување на машката и женската работна сила за работа од еднаква вредност* уводена на 29 јуни 1951 година на Општата конференција на Меѓународната организација на трудот, која стапила во сила на 23 мај 1953 година. Оваа Конвенција обврзува создавање на методи и одредување на стапки на наградување на машката и женската работа по принципот на еднаквост, а за да биде применет овој принцип треба истиот да биде регулиран со домашното законодавство, по пат на некој друг систем на одредување на награда, со колективен договор или со комбинација на овие начини, како што вели член 2, точка 2 од овој документ. Непочитувањето на овој документ, односно неговото неспроведување, значи непочитување на принципот на недискриминација помеѓу жените и мажите, но и сериозна можност за создавање на социјални немири заради тоа, што пак секако треба да претставува причина за иницирање на процесот на јавно застапување. Во овој контекст од суштествено, и не така мало значење се и следниве меѓународни документи, за кои застапувачите за сочувување на мирот и заштита и почитување на човековите права, мораат задолжително да водат сметка, тоа се:

- *Конвенцијата против дискриминација во образованието;*
- *Конвенцијата бр.111 за дискриминација во областа на вработувањето и занимањето;*
- *Конвенцијата против мачењето и другите свирепи, нехумани или понижувачки казни или постапки;*
- *Кодексот за однесување на лицата одговорни за примена на законот;*
- *Начелата на медицинска етика кои се применуваат од здравствениот персонал, особено од лекарите, во заштита на затворениците и лицата во притвор од мачење и други свирепи, нехумани или понижувачки казни или постапки;*
- *Декларацијата за основните принципи на правдата во врска со жртвите на криминалните дејствија и жртвите на злоупотребите на власта;*
- *Збир на минимални правила за постапување со затвореници;*
- *Конвенцијата за статусот на бегалците;*
- *Декларацијата за правата на детето;*

- *Конвенцијата за правата на детето;*
- *Виенската декларација и Програма за акција и*
- *Декларацијата за правото на народите на мир.*

Декларацијата за правото на народите на мир, одобрена од Генералното собрание на Обединетите нации со резолуција 39/11 од 12 ноември 1984 година има за цел да ја потврди најголемата цел на Обединетите нации „одржувањето на меѓународниот мир и безбедност.“²³⁰ Преамбулата, која всушност е и единствениот текст што го содржи овој документ, и покрај тоа што нема задолжителна примена за државите членки на Организацијата на обединетите нации, и тоа заради нејзината правна природа; сепак, за поединците и организациите кои работат на сочувување на мирот, претставува мошне важен документ во нивната работа.

Свесни дека во нуклеарната ера изградувањето на траен мир на Земјата претставува основен услов за заштита на човековата цивилизација и за опстанокот на човековиот род,

Признавајќи дека одржувањето на мирен живот за народите е света должност на секоја држава,

1. Свесно прокламираат дека народите на нашата планета имаат свето право на мир;

2. Свечено прокламираат дека заштитата на правото на народите на мир и унапредувањето на неговото остварување е основна обврска за секоја држава;

3. Нагласуваат дека обезбедувањето на правото на народите на мир зависи од тоа дали политиките на државите се директно насочени кон укинување на заканта со војна, посебно, нуклеарната, одрекувањето на употреба на сила во меѓународните односи и решавање на меѓународните спорови на основите на Повелбата на Обединетите нации;

4. Ги молат сите држави и меѓународни организации да преземат што е во нивна моќ да помогнат во остварување на правото на народите на мир со усвојување на погодни мерки на национален и меѓународен план.²³¹

Непочитувањето или игнорирањето на содржината на овој документ од страна на државите, треба да претставува сериозна грижа на секој граѓанин заинтересиран за општествените случувања, мирот и безбедноста. Секој поединец во својство на граѓанин треба да биде не само загрижен, туку и

²³⁰ Звонимир Јанкулоски (избор и превод), *Човекови права: збирка меѓународни документи за правата на човекот*, Фонд отворено општество на Македонија, Скопје, 1993, стр.262.

²³¹ Исто, стр. 262-263.

заинтересиран и поттикнат да ги промени нештата, да влијае на сочуввање на мирот и мировната состојба, и тоа не само во државата чиј државјанин е, туку и пошироко; а неговиот личен, интелектуален капацитет и знаење ќе може практично да ги примени преку процесот на застапување, па таму каде што државата, државите ќе затаат, нема да имаат волја или капацитет без употреба на закана и сила да го сочуваат мирот, граѓаните и граѓанското движење ќе го постигнат тоа.

2.1.2 Правните механизми на Обединетите нации

Меѓународните инструменти нудат гаранции, утврдуваат обврски и формираат механизми. Гаранциите се однесуваат на конкретно дефинираните и прецизираните права на граѓаните како единки, утврдувањето на обврските се однесува на државите, односно на обврските кои државите ги имаат кон своите граѓани, додека механизмите се користат за надгледување на државите и степенот на исполнувањето на нивните обврски во однос на граѓаните, попрецизно кажано, дали државите им овозможуваат на граѓаните да ги практикуваат, но и заштитуваат нивните права.

И покрај тоа што т.н. трета генерација на права или познати уште како солидарни права, меѓу кои се вбројуваат правото на мир, правото на здрава околина и правото на развоток, сè уште не се трансформирани во задолжителни права, сепак доколку како основа за постапување и дејствување се земе *Виенската декларација и Програма за акција* во чија точка 5 се вели: „Сите човекови права се универзални, неделиви, меѓузависни и меѓусебно поврзани. Меѓународната заедница мора овие права да ги третира глобално на праведен и ист начин, рамноправно и со иста важност. Иако значењето на националните и регионалните посебности и различната историска, културна и религиозна заднина мора да се имаат предвид, должност на државите, без разлика на својот политички, економски и културен систем, е да ги промовираат и штитат сите човекови права и основни слободи.“²³² Оттука, може да се заклучи дека и оние права кои сè уште немаат статус на

²³² Цветан Цветковски (приредувач), *Човекови права, втора книга: Основни меѓународни документи*, КАРИТАС, Скопје, 1999, стр.134.

задолжителни права, треба да бидат третирано како што се вели во точка 5 од *Виенската декларација и Програма за акција* „рамноправно и со иста важност“. Тоа би значело дека и механизмите за надгледување на државите и нивното почитување на човековите права, треба да се однесуваат и на солидарните права, како што се правото на развој, правото на здрава животна средина и правото на мир, особено што директно или индиректно првите две права можат да го загрозат мирот и да влијаат на мировната состојба во една држава, регион или на глобално ниво.

Доколку се појде од тоа дека секој правен документ којшто може да биде применет со цел да се промовираат или заштитат човековите права, е дел од системот за човекови права, значи и дека секој правен механизам содржан во конкретниот документот може да биде применет за заштитата на човековите права, кога тие ќе бидат повредени. Механизмите содржани во меѓународните документи кои ги промовираат или заштитуваат човековите права, не секогаш содржат санкции за прекршителите на човековите права. Меѓутоа кога станува збор за примена на застапувањето во функција на мирот, доволни за примена се и механизмите за набљудување и известување, за тоа колку државите ги почитуваат одредбите содржани во меѓународните документи, дали и во кој степен ги повредуваат човековите права, и дали со тоа влијаат на директен или индиректен начин на мирот и мировната состојба.

Одредбите на меѓународните документи донесени од страна на Организацијата на обединетите нации претставуваат основа, патоказ, но и „оправдување“ за постапувањето и дејствувањето на јавните застапувачи, и тоа во однос на два, односно три сегмента. Преамбулата на секој поединечен меѓународен документ содржи значително силна морална порака за секоја држава, но и граѓанин, затоа што во себе ја содржи основата, но и причината за реагирање од страна на застапувачите. Одредбите содржани во секој меѓународен документ од своја страна може да се поделат во два вида, едни се оние со кои се регулираат човековите права, така што секое нивно прекршување и директна или индиректна рефлексивна реакција на мирот и безбедноста, претставува сериозна причина за реакција и постапување од страна на оние коишто ги заштитуваат човековите права и мирот. Додека другиот вид на одредби се оние на кои заштитниците на мирот и човековите права, можат да се повикаат за да го легитимизираат нивното постапување, и секако за да ја

потврдат легалноста и оправданоста од дејствување и постапување со цел заштита на мирот и човековите права.

Во однос на меѓународно правните механизми содржани во меѓународните инструменти донесени од страна на Организацијата на обединетите нации, може да наведат три вида на механизми, едните се оние кои произлегуваат од *Повелбата на Обединетите нации*, вториот вид се оние кои произлегуваат од *меѓународните конвенции* и третиот вид се оние кои произлегуваат од *специјализираните агенции на Обединетите нации*. Пред јавните застапувачи да се одлучат кој правен механизам би можеле да го употребат, битно е да одговорат на неколку прашања со кои всушност би ги оцениле постоечките правни механизми, и би одлучиле кој механизам да го употребат како дел од нивниот концепт на застапување за конкретен проблем.

Застапувачите, следниве прашања би можеле да ги употребат за оценка на меѓународно правните механизми:

- Која постапка ја предвидува правниот механизам содржан во меѓународниот акт?
- Кој може да ја примени предвидената постапка?
- Како јавните застапувачи за мир и човекови права може да ја применат предвидената постапка?
- Кои елементи, односно чекори ги содржи постапката?
- Како функционира целата постапка и кои резултати може да се предвидат од примената на истата?
- Дали правниот механизам нуди одредени правни лекови?
- Кои се негативните, а кои позитивните страни на меѓународно правниот механизам?

Во однос на утврдувањето на негативните и позитивните страни на меѓународно правниот механизам, се поставуваат неколку потпрашања:

- Дали правниот механизам дозволува директно учество на застапувачите за мир и човекови права?
- Во кој степен правниот механизам го дозволува индиректното учество на застапувачите, и воопшто на цивилниот сектор?

- Дали решенијата од предвидената постапка се законски обврзувачки, или станува збор за необврзувачки препораки?
- Дали самата постапка е експедитивна, или станува збор за постапка која што трае подолго време?

Согласно член 7 од *Повелбата на Организацијата на обединетите нации* нејзини главни органи се: Генералното собрание, Советот за безбедност, Економско-социјалниот совет, Старателскиот совет, Меѓународниот суд на правдата и Секретаријатот.

Генералното собрание е орган којшто го сочинуваат сите земји членки, а согласно член 10 „може да расправа за сите прашања или предмети во рамките на оваа Повелба или кои се однесуваат на овластувањата и функциите на кој и да е орган предвиден во оваа Повелба и, со исклучок на случаите предвидени во член 12, може да им дава препораки на членовите на Обединетите нации или на Советот за безбедност, или на сите ним по сите такви прашања и предмети.“²³³ Генералното собрание има задача да ги разгледува општите начела за соработка со цел одржување на меѓународниот мир и безбедност, разоружувањето и контролата на вооружување, но и да дава препораки до членовите на Организацијата, до Советот за безбедност, или и до едните и до другите. Генералното собрание согласно член 11 точка 2 од Повелбата може да расправа за сите прашања поврзани со меѓународниот мир и безбедност, кои која било земја членка на Организацијата ќе ги изнесе пред него, како и Советот за безбедност, но и држава која не е членка на Организацијата. Потоа, може да дава препораки за сите прашања поврзани со мирот и безбедност до секоја држава која е во улога на засегната страна, до повеќе држави, до Советот за безбедност, или и до Советот и до државата, односно државите. Генералното собрание согласно Повелбата има право на Советот за безбедност да му обрне внимание за сите можни состојби и ситуации кои можат да го загрозат меѓународниот мир и безбедност. Значајно е да се спомене членот 14 од Повелбата кој вели: „Во согласност со одредбите на членот 12, Генералното собрание може да препорача мерки за мирно решавање на секоја ситуација, без оглед на нејзиното потекло, за која смета

²³³ *Обединети нации-Темелни документи*, Одбор за одбележување на педесетгодишнината од основањето на Организацијата на обединетите нации, Скопје, 1995, стр.14.

дека би можело да ја загрози општата благосостојба или да ги наруши пријателските односи меѓу нациите, подразбирајќи ги тука и ситуациите што настануваат поради повреди на оние одредби од оваа Повелба каде се наведени целите и начелата на Обединетите нации.²³⁴

Начинот на поврзување помеѓу Генералното собрание и застапувачите преку процесот на застапување, може да се одвива само преку владата на државата членка на Организацијата на обединетите нации. Имено, тогаш кога ќе се започне процес на застапување за сочувување на мирот, без оглед на тоа дали е тоа заради непочитување на човековите права, нерегулирање на човековите права, или некоја трета причина го загрозува мирот, како на пример спор кој може да се претвори во конфликт, или веќе постои конфликт кој може да стане насилен; застапувачите својот процес треба да го „насочат“ кон владата на државата во која се прекршуваат, не се регулирани или не се заштитени човековите права, или пак таа држава е страна на одреден спор или конфликт. Процесот на застапување треба да биде осмислен и реализиран на овој начин, само затоа што државата членка на Организацијата преку своите овластени претставници може тоа прашање да го отвори, односно да иницира да биде на дневниот ред на заседанието на Генералното собрание. Постои уште еден посреден начин на комуникација помеѓу јавните застапувачи и Генералното собрание, а тоа е преку Советот за безбедност и преку другите органи на Обединетите нации. Ова го потврдува и член 15 кој вели дека:

1. Генералното собрание ги прима и ги разгледува годишните и специјалните извештаи од Советот за безбедност, тие извештаи содржат опис на мерките за кои Советот за безбедност решил да ги преземе или ги презел заради одржување на меѓународниот мир и безбедност.
2. Генералното собрание ги прима и ги разгледува извештаите и на другите органи на Обединетите нации.²³⁵

Најголема, суштинска улога во грижата за мирот и безбедноста на меѓународно ниво, има Советот за безбедност на Организацијата на обединетите нации, кој како што е наведено во членот 24 од Повелбата, ја има „главната одговорност за одржувањето на меѓународниот мир и

²³⁴ Исто, стр.15.

²³⁵ Исто, стр.15.

безбедност“²³⁶. Работата на Советот за безбедност е регулирана со членовите 28, 29, 30, 31 и 32 од Повелбата, а од посебно значење за реализација на процесот на застапување за мир, и воопшто за работата на застапувачите и нивните можности за „инволвирање“ на овој орган во напорите за сочувување на мирот со ненасилни средства, а на иницијатива и постапка организирана од цивилниот сектор, се следниве неколку точки од горенаведените одредби. Во членот 28 точка 2 се вели дека Советот за безбедност одржува повремени состаноци, на кои секоја од неговите членки може, ако тоа го сака, да биде застапена со еден член на владата или со некој друг, посебно назначен претставник. Во членот 31 се вели дека секоја членка на Обединетите нации која не е членка на Советот за безбедност може да учествува во разгледување на секое прашање кое ќе биде изнесено пред овој орган, особено ако се процени дека токму таа држава членка на Организацијата е особено засегната со прашањето кое го разгледува Советот, само што нема право на глас. Членот 32 се надоврзува на членот 31, па согласно оваа одредба секоја членка на Обединетите нации, но која што не е членка на Советот за безбедност, меѓутоа и секоја држава која не е членка на Организацијата, ако е страна на спор што го разгледува Советот, ќе биде повикана да учествува во расправата по тој спор, но нема право на глас.

Со оглед на тоа дека во Повелбата е содржана посебна глава за решавањето на спорите по мирен пат, а членот 33 ја дава оправданоста за било какво постапување кое ќе значи мирно решавање на спорите.

1. Странките во секој спор, чие продолжување може да го загрози одржувањето на меѓународниот мир и безбедност, мора да побараат, пред се, решение преку преговори, анкета, посредување, измирување, арбитража, судско решавање, обраќање до регионални организации или договори, или со други мирни средства по свој сопствен избор.
2. Советот за безбедност, кога тоа го смета за потребно, ќе ги повика страните да го решат спорот со такви средства.²³⁷

Станува збор за уште една одредба која што на застапувачите им дава право, обврска, но и можност да реагираат и да го покренат процесот на застапување. Оваа одредба им дава право на застапувачите да ги употребат сите

²³⁶ Исто, стр.18.

²³⁷ Исто, стр.20.

расположливи правни механизми, меѓудругото и затоа што Советот за безбедност согласно членот 34 е орган којшто има овластување да ги испитува споровите или ситуациите коишто би можеле да го загорзат меѓународниот мир и безбедност. Целосна поткрепа на ова, односно на правото и можноста од примена на процесот на застапување во функција на мирот, дава и членот 35, според кој секоја држава членка на Организацијата може да му обрне внимание на Советот за безбедност или на Генералното собрание за секој спор или ситуација коишто го загрозуваат меѓународниот мир и безбедност, но истото може да го стори и држава која не е членка на Организацијата. Доколку државата, односно владите на државите кои се во спор, самоиницијативно не реагираат и не побараат помош или не применат решение предвидено во член 34, во тој случај преку процесот на застапување може да се „натераат“ тоа да го сторат, особено што Советот за безбедност врз основа на членот 36 од Повелбата може да реагира во било која фаза од спорот и да препорача адекватни мерки, постапки или начини на решавање. Оваа одредба ја појаснува членот 37, кој упатува на тоа што може да се случи доколку државите страни на спорот не успеат да го решат спорот со решенијата предвидени во членот 33, и вели дека во тој случај страните спорот го изнесуваат пред Советот за безбедност, а тој врз основа на утврдената состојба одлучува дали ќе постапува врз основа на членот 36, меѓу кои е и давањето препораки, па доколку станува збор за правни спорови да се решаваат пред Меѓународниот суд на правдата, или пак препорачува некои други мерки и решенија кои ги смета погодни за решавање на спорот. Овој орган на барање на страните на спорот, секогаш може да дава препораки за мирно решавање на споровите.

Почитувањето на човековите права и нивното значење за одржувањето на мирот, нагласено е во членот 55 од Повелбата:

Со цел создавање на услови за стабилност и благосостојба, кои се неопходни за одржување на мирољубиви и пријателски односи меѓу нациите, засновани на почитување на принципот на еднакви права и самоопределување на народите, Обединетите нации ќе промовираат:

- а) повисок животен стандард, целосна вработеност и услови за економски и социјален напредок и развој;
- б) решавање на меѓународните економски, социјални, здравствени и сродни проблеми, како и меѓународна соработка на полето на културата и образованието;

с) универзално почитување и уважување на човековите права и основните слободи за сите, без оглед на расата, полот, јазикот или религијата.²³⁸

Членот 56 го акцентира значењето на членот 55, но и ја нагласува обврската на членовите на Организацијата да преземаат заеднички и поединечни дејствија со цел постигнување на целите содржни во членот 55.

Мошне важен орган на Организацијата на обединетите нации, кој може да изготвува или да иницира проучување на извештаи во врска со меѓународните економски, општествени, културни, воспитни, здравствени и сродни прашања, и кој може да дава препораки до Генералното собрание, до специјализираните агенции на Организацијата, но и до државите членки на Организацијата, е Економско-социјалниот совет. Препораките на Економско-социјалниот совет се насочени кон промовирање на почитувањето и спроведувањето на основните слободи и човековите права, но освен изготвување на препораки може да подготвува нацрти за конвенции, и да свикува меѓународни конференции за прашања од неговата надлежност. Со оглед на тоа дека тој може да склучува спогодби со специјализираните агенции на Организацијата, но и да ја координира работата на овие агенции со консултации и давање препораки до Генералното собрание и членовите на Обединетите нации; има право да бара добивање на редовни извештаи од специјализираните агенции, особено извештаи поврзани со мерките кои се преземаат врз основа на неговите препораки, но и препораките доставени до Генералното собрание. Во врска со тие извештаи, Советот може да дава забелешки и истите да ги доставува до Генералното собрание. Дел од неговите задолженија, но и права, е давањето известување до Советот за безбедност и укажувањето помош на Советот кога тој истата ќе ја побара. Членот 66 на Економско-социјалниот совет му дава и некои други функции и овластувања, меѓу кои и спроведувањето во живот на препораките на Генералното собрание, вршењето услуги по барање на членките на Организацијата и специјализираните агенции, но само со одобрение на Генералното собрание.

²³⁸ Одредбата е преземена од веб страната на Организацијата на обединетите нации: <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter9.shtml>.

Мошне важен дел од Повелбата е оној со кој Економско-социјалниот совет се овластува да формира тела-комисии, за прашања од економска и социјална природа, но и за развивање на правата на човекот. Тело со исклучително големо значење за правата на човекот кое произлегува токму од овој орган, е Комисијата за правата на човекот, која не е формирана директно со Повелбата на Обединетите нации, туку ја формира Економско-социјалниот совет. Комисијата за правата на човекот е тело одговорно за мониторинг на постоечките меѓународни стандарди, кое препорачува нови стандарди во врска со човековите права, анализира и истражува повреди на човековите права, и обезбедува советодавни и други технички услуги на оние земји на кои им е потребна помош. Меѓутоа, ова тело на 15 март 2006 година со Резолуцијата A/RES/60/251²³⁹ на Генералното собрание на Обединетите нации, заменето е со Совет за човекови права. Станува збор за меѓувладино тело кое е дел од системот на Обединетите нации, и е одговорно за зајакнување на промоцијата, но и заштитата на човековите права на меѓународно ниво, како и решавањето на ситуациите во кои постои повреда на човековите права, вклучително и давањето препораки за нив. Комисијата за човекови права ја користеше Процедурата 1503, и активностите ги реализираше преку работни групи, специјални известувачи и поткомисии како што се: Поткомисијата за спречување на дискриминацијата и заштита на малцинствата и Комисијата за положбата на жените. Овие во интерес заштита на човековите права, можеа да иницираат студии, да поттикнуваат расправи, да даваат препораки и да го промовираат реализирањето на човековите права, но да и реагираат на појавата на тешки и систематски повреди на човековите права. Додека, Советот за човекови права врз основа на Резолуцијата 5/1 донесена на 18 јуни 2007 година, позната како *Градење на институцијата на Советот за човекови права на Обединетите нации*, која освен што вклучува одредби за изборот на носителите на мандати, воспоставува и нови тематски мандати за современите форми на ропство (2007), пристапот до безбедна вода за пиење и канализација (2008), културните права (2009), правата на слободно собирање и здружување (2010) и Работна група за прашањето на дискриминација на жените во законот и во праксата (2010). Со Резолуцијата 5/1 всушност се

²³⁹ Резолуцијата е достапна на: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/chr/index.htm>.

формира нова тужбена постапка за решавање на прекршувањата на човековите права и основните слободи, кои се случуваат под какви било околности во целиот свет. Оваа тужбена постапка може да ја користат поединци, групи или невладини организации чии човекови права се прекршени, или пак имаат сигурни сознанија и докази за прекршување на основните слободи и човековите права на поединци или групи. Со цел спроведување на оваа тужбена постапка формирани се две работни групи, едната е одговорна за комуникација, а другата за ситуации, така што првата ја проверува писмената комуникација, а втората утврдува исти принципи на дејствување за сите случаи на потврдени прекршувања на основните слободи и човековите права.

Битно е да се нагласи дека комуникацијата во врска со прекршувањата на човековите права е прифатлива само под услов да не е политички мотивирана, и нејзината цел да е во согласност со *Повелбата на Организацијата на обединетите нации, Универзалната декларација за човековите права*, но и со сите други правни инструменти на Организацијата со кои се регулираат човековите права и основните слободи.

Кога станува збор за конкретната работа на Економско-социјалниот совет, треба да се додаде и тоа дека врз основа на член 70 од Повелбата, Советот може да презема мерки врз основа на кои претставници на специјализираните агенции ќе земаат учество во работата на Советот, ќе присуствуваат на неговите советувања и советувањата на комисиите што тој ги формира, но без право на глас. Меѓутоа и претставници на Советот може да учествуваат на советувањата што ги организираат специјализираните агенции. Од клучно значење за работата на цивилниот сектор, поконкретно за преземање на активности од страна на застапувачите, и користење на можностите на застапувањето за човековите права и сочувувањето на мирот, дава членот 71 од Повелбата согласно кој: „Економско-социјалниот совет може да склучи соодветни договори за советување со невладини организации кои се занимаваат со прашања што влегуваат во рамките на неговата надлежност. Такви договори можат да се склучат со меѓународни организации

и, кога е тоа прикладно, со национални организации по советување со односната членка на Обединетите нации.²⁴⁰

Еден поприлично значаен механизам на Организацијата на обединетите нации, востановен со *Повелбата на Организацијата*, е Меѓународниот суд на правдата. Согласно одредбите содржани во *Статутот на Меѓународниот суд на правдата*, документ со кој всушност е основан овој орган, и со кој прецизно се дефинирани начинот на неговата организација, работа и надлежности; можат да му се обраќаат државите кои се учесници во донесувањето на Статутот, но може доколку тоа го одреди Советот за безбедност да му се обраќаат и други држави.

Во член 36 од Статутот се вели дека надлежноста на Судот се однесува на сите спорови што страните ќе ги изнесат пред него, како и на сите случаи особено предвидени во Повелбата на Организацијата или пак во некој од нејзините правни инструменти.

Во точката 2 од овој член се наведува дека:

2. Договорните страни на овој Статут можат во секое време да изјават дека признаваат како обврска *ipso facto* и без посебна спогодба, спрема секоја друга држава што ја прифатила истата обврска, надлежноста на судот во сите правни спорови што имаат за предмет:

- а) толкување на некој договор;
- б) секое прашање од меѓународното право;
- в) постоење на кој и да е факт што, ако се утврди, претставува кршење на некоја меѓународна обврска;
- г) природата или големината на должното надоместување поради кршење на некоја меѓународна обврска.²⁴¹

Судот својата работа ја врши врз основа на меѓународните договори, меѓународниот обичај и општите правни правила прифатени и признаени од цивилизираните народи. Овластен е да укажува на привремените мерки што треба да се преземат заради обезбедување на правата на секоја страна во спорот, а додека се чека конечната пресуда за одреден спор, до страните на спорот и до Советот за безбедност може да доставува известувања за предложените мерки. Во однос на прашањето кој ги претставува страните во

²⁴⁰ *Обединети нации-Темелни документи*, Одбор за одбележување на педесетгодишнината од основањето на Организацијата на обединетите нации, Скопје, 1995, стр.30.

²⁴¹ Исто, стр.53.

спорот пред Судот, согласно членот 42 од Статутот, тоа го прават застапници на кои судот може да им помага со ангажирање на советници или адвокати. Постапката што се води пред Судот се состои од два дела: пимен и устен, писмениот дел од постапката се состои од доставување до Судот и до страните на спорот, претставки, противпретставки, а дозволено е да бидат доставени и одговори на противпретставки, како и доказни документи и исправи. Битно е да се спомене дека за вршење на услуга за достава на информации на други лица, освен застапниците, советниците и адвокатите, Судот се обраќа и до владата на државата на чија територија треба да се изврши соопштението. Ова важи и кога треба да се преземат мерки заради прибавување докази.

Меѓународниот суд на правдата може да дава и советодавни мислења за правни прашања, и тоа по барање на кој и да е орган или установа кои со Повелбата на Обединетите нации, или во согласност со неа се овластени да бараат такво мислење се вели во член 65 од Статутот.

Во контекст на сето досега кажано, може да се заклучи дека процедурите за заштита на човековите права пред институциите засновани врз *Повелбата на Обединетите нации* се состојат „од различни техники и процедури кои можат да се систематизираат на следниов начин: а) Јавни дискусии со учество на државата во која се практикуваат масовни и сериозни повреди на човековите права; б) Систем на поднесување на извештаи од страна на државата, како и од меѓународни организации кои се занимаваат со прашања поврзани со човековите права; в) Техники на помирување од типот „добри услуги“ или „специјални контакти“; г) Процедури за прием и разгледување на жалби за наводни повреди на човековите права.“²⁴²

Освен можноста за користење на механизмите предвидени со *Повелбата на Организацијата на обединетите нации*, поединците, групите, невладините организации, и владите можат да користат меѓународно правни механизми предвидени со меѓународните договори. Таков механизам е Комитетот за човекови права, составен од независни експерти со високи

²⁴² Цветан Цветковски (приредувач), *Човекови права, прва книга: Основни меѓународни документи*, КАРИТАС, Скопје, 1999, стр.60-61.

морални капацитети и стручно знаење од областа на човековите права, чија задача е следење на спроведувањето на *Меѓународниот пакт за граѓански и политички права*. Државите членки на Организацијата, до Комитетот за човекови права доставуваат извештаи за мерките кои ги презеле за остварување на човековите права загарантирани со *Меѓународниот пакт за граѓански и политички права*. Но, она што претставува недостаток кај ова тело, тоа е немањето овластување да ја проверува веродостојноста на извештаите, односно тој самиот да го утврдува остварувањето на човековите права загарантирани со Пактот.

Пактот предвидува два вида на жалби за повреда на човековите права гарантирани со него: меѓудржавна жалба и индивидуална жалба. Меѓудржавната жалба ѝ овозможува на една држава членка да обвини друга држава членка дека направила повреда на обврските преземени со ратификацијата на Пактот.

(...)

Можноста од поднесување на индивидуална жалба од страна на поединците што се непосредни жртви на повредата на човековите права не е востановена со самиот Пакт, туку со Факултативниот протокол кон Пактот за граѓански и политички права, кој влезе во сила во 1976 година.²⁴³

За застапувачите и нивниот ангажман за мирот и човековите права, тогаш кога ќе констатираат дека мирот е загрозен од одредени општествени случувања, или пак заради непочитувањето, прекршувањето и негарантирањето на заштитата на човековите права, врз основа на меѓународните инструменти, со примена на меѓународно правните инструменти можат да реагираат користејќи: тужбени постапки и мониторинг постапки. Тужбените постапки се јавуваат во два вида, а се разликуваат врз основа на целите и исходите кои се очекуваат од нив: „постапки на специфично тужбено барање и постапки кои имаат за цел информирање за масовни, неспецифични повреди.“²⁴⁴ Тужбените постапки се применуваат по пат на директно застапување, поднесувајќи докази за конкретниот случај; организирајќи средби со стручни лица и претставници на некое тело кое е дел од системот за човекови права; со изнесување на случајот пред јавноста; и со

²⁴³ Исто, стр.64-65.

²⁴⁴ Margaret A. Schuler, Dorothy Q. Thomas (editors), *Women's Human Rights Step by Step, A Practical Guide to Using International Human Rights Law and Mechanisms to Defend Women's Human Rights*, Women, Law & Development International and Human Rights Watch, Washington, DC, 1997, p.16.

преглед и критички осврт на состојбата на човековите права во пракса. Мониторинг постапките „немаат како резултат правно применливи правни средства, ниту, пак, почиваат врз тужби кои имаат правен карактер, или други комуникации од поединци или групи. Напротив, постапките за мониторинг и известување наликуваат на „извештаи“ или „контроли“ за однесувањето на властите и како резултат имаат авторитативни, необврзувачки препораки.“²⁴⁵

Мониторинг постапките се состојат од: средби со стручни лица и претставници на некое тело кое е дел од системот за човекови права; со изнесување на случајот пред јавноста; и со преглед и критички осврт на состојбата на човековите права во пракса. Значајно е да се напомене дека мониторинг постапката, застапувачите ја користат за да го „натераат“ телото кое е дел од системот за човекови права, да подготви извештај за постапувањето на конкретна влада, и врз основа на тој извештај да го привлечат вниманието на јавноста за постоечкиот проблем и да предизвикаат промени во однесувањето на оние кои со своите политики и програми го создале општествениот проблем, со кој се загрозува мирот и/или се повредуваат човековите права.

Треба да се нагласи дека застапувачите задолжително треба да обрнат внимание на тоа, дали и кои меѓународни механизми тие можат да ги применат, што првенствено зависи од тоа дали државата во која се случува повредата на човековите права и загрозувањето на мирот, ги има ратификувано меѓународно правните акти, вклучувајќи ја тука освен ратификацијата на конвенциите и ратификувањето на факултативните протоколи. „Ако земјата во која треба да се спроведе судска парница не ја прифатила постапката според факултативниот протокол, бранителите, ќе треба на друго место да бараат меѓународен механизам за примена. Сепак, за некои механизми за примена не е потребно земјата однапред да се согласи да се подложи на јурисдикција на судско тело или на тело за прибирање на факти.“²⁴⁶ За застапувачите е многу важно да знаат дека постапката како правен механизам, што подразбира тужба, мониторинг и известување, или комбинација и од едната и од другата, можат да ја користат, односно ќе можат да почнат да ја користат тогаш кога ќе ги задоволат условите за прием како

²⁴⁵ Исто, стр.17.

²⁴⁶ Исто, стр.19.

што се: „општи правила што одредуваат кој може да има пристап до одреден механизам за примена и што треба да биде сторено за да го користат. Овие правила во голема мера варираат, од наизглед бирократски постапки за пополнување формулари, до стриктни барања за утврдување на случај (како што се тужбени барања), до општи барања за исцрпување.“²⁴⁷

Под поимот исцрпување се подразбира дека од застапувачите се бара пред да пристапат кон примена на некој од меѓународните механизми утврдени во меѓународно правните акти, да ги искористат, применат, сите расположиви, разумни средства и можности кои ги имаат во националното законодавство, а потоа да пристапат кон примена на меѓународните механизми. Образложение коешто можат да го применат за да пристапат кон користење на меѓународните механизми, е тоа дека националното законодавство не предвидува ваков вид на постапки, односно постапки за заштита на човековите права и сочувување на мирот, или пак тие се неприкладни и неадекватни. Застапувачите, воедно треба да знаат дека кога користат еден механизам за заштита, не можат да користат друг, што би значело дека при подготвувањето на стратегијата за застапување треба да одлучат кој механизам ќе го применат. И уште еден момент е исклучително важен за застапувачите, а тоа е познавањето на фазите низ кои задолжително треба да се помине; првенствено треба целокупната ситуација на повреда на загрозување на мирот и повреда на човековите права да биде разгледана, истражена од страна на експерти за овие прашања, да се утврди со сигурност дали постои повреда на правата на поединци, групи или цели заедници во конкретната држава, дали се загрозени мирот и безбедноста, потоа да се искомунцира со владата на државата каде што се случува повредата на правата и/или загрозувањето на мирот и мировната состојба, и да се утврди дали владата на таа држава е одговорна според меѓународните правни акти. Секако, во колкав степен ќе можат да се ангажираат застапувачите во сето ова, ќе зависи од системот којшто ќе одлучат да го применат, затоа што некои системи дозволуваат директна комуникација со експертите од оваа проблематика и активно учество на застапувачите, додека други не дозволуваат директен контакт и комуникација со луѓето кои располагаат со

²⁴⁷ Исто, стр.19.

професионални знаења и вештини од областа на човековите права, и мирот и безбедноста.

Во однос на правните средства кои можат да ги употребат застапувачите, најдобро е тие да бидат насочени кон издејствување промени на политиките и програмите што ги донесува владата, која е посочена како некој што ги крши човековите права, и директно или индиректно може да предизвика нарушување на мирот и мировната состојба во државата или пошироко. Токму затоа застапувачите треба да имаат добри познавања за постоечките правни средства кои можат да ги применат, и тоа во моментот додека ја подготвуваат својата стратегија.

Застапувачите пред да се одлучат кој меѓународен механизам ќе го применат, треба да ги утврдат негативните и позитивните страни на тој механизам. Во однос на позитивните страни важни се неколку работи, меѓу кои дали крајниот резултат од примената на тој механизам ќе спречи одреден спор да прерасне во конфликт, веќе постоечкиот конфликт да се реши без примена на сила, дали ќе биде запрено кршењето на човековите права, правата кои не се нормирани ќе се нормираат со национални прописи, и правата кои се нормирани, но за кои не постојат правни средства за нивна заштита, ќе се обезбедат. Кога станува збор за позитивните страни на меѓународниот механизам, треба да се утврди и дали тој механизам може да обезбеди брзо одлучување и постапување, а со тоа и брзо влијание на проблематичните општествени состојби, но битно е да се утврди и дали владата на конкретната држава, или владите на државите на чии состојби се реагира, ќе бидат отворени да го прифатат резултатот којшто ќе се постигне преку процесот на реакција и застапување, за решавање на идентификуваниот проблем.

Што се однесува до негативните страни, треба да се имаат предвид ситуациите во кои застапувачите би можеле да се повлечат, да се покаже дека стратегијата за застапување не е цврсто изградена и добро осмислена, па едноставно застапувачите не можат да се справат со целокупната ситуација, и/или барем во одреден степен да придонесат за решавање на проблемот. Исто така, може да се покаже дека застапувачите одбрале погрешен меѓународен механизам, а немаат можност истиот да го променат без да предизвикаат одреден застој во целата ситуација, и најлошо што може да се случи е

владата/владите да немаат почит, свесност и намера да го прифатат исходот од целокупниот процес на реакција и постапување.

Во контекст на меѓународните механизми на ниво на работата и ангажманот на Организацијата на обединетите нации, нејзината комуникација со владите на државите членки, но и со владите на државите кои не се членки на Организацијата, граѓаните, експертите и невладините организации, можна е преку повеќе механизми, и тоа: постапки на поединечни тужби, мониторинг постапки и меѓудржавни тужби, согласно конвенциите на Организацијата; мониторинг постапките на специјалните известувачи и работните групи кои работат на барање и овластување од страна на Организацијата, постапки на мониторинг и известување на различни тела кои произлегуваат од органите на Организацијата, директни тужби до Организацијата; тужбени постапки на Меѓународната организација на трудот; поединечни комуникации како на пример со Комисијата за статусот на жената; и механизми за известување до УНЦХР (Канцеларија на високиот комесар за бегалци на Обединетите нации).

Овие механизми можат да се применуваат преку системот за човекови права на Обединетите нации, и тоа почнувајќи од Советот за безбедност, Генералното собрание, Економскиот и социјален совет, Високиот комесар за права на човекот, Комитетот против тортура, Комитетот за елиминација на расната дискриминација, Комитетот за елиминирање на сите форми на дискриминација на жените, Комитетот за економски, социјални и културни права, Комисијата за права на човекот, Комисијата за статусот на жените, Комитетот за права на човекот, Комитетот за права на децата, Комисијата за одржлив развој, Комисијата за превенција на криминал и криминална правда, Комисијата за човечки населби, но и Специјализираните агенции на ОН, Меѓународната организација на трудот, Организацијата за образование, наука и култура, Светската здравствена организација, Програмата за развој при ОН, Организацијата за храна и земјоделство, Детскиот фонд при ОН, Канцеларијата на високиот комесар за бегалци при ОН, Институцијата Бретон Вудс, Светската банка и Меѓународниот монетарен фонд.

Особено внимание и значење треба да и се посвети на Меѓународната организација трудот, која со нејзините прописи регулира прашања од областа на трудот, со особен акцент на заштитата на децата, младите и жените,

работниците мигранти, принудната работа, социјалната политика, синдикалното организирање, колективното преговарање, работните спорови, дискриминацијата, и секако, условите за работа. Сите овие прашања можат да бидат сериозни загрозувачи на мирот, доколку владите на државите не посветат соодветно внимание на овие прашања. Доколку владите на државите не водат сметка за прашањата кои се регулирани со конвенциите на Меѓународната организација на трудот, можат да се користат три механизми: поднесување извештаи од страна на државите членки, поднесување жалби против државата членка, и заштита на правото на формирање синдикати. Во однос на жалбата од работниците или од страна на работодавачите насочена против државата членка, одлучува Административен совет, додека за правото на формирање на синдикати, одлучуваат или Административниот совет или Специјален комитет кој се формира посебно за секоја жалба.

2.2 Регионалните правни акти и нивната примена во застапувањето за мир

Анализата на регионалните правни акти и механизми во однос на демократијата, човековите права, владеењето на правото, мирот и безбедноста, е многу посложена од анализата, но и примената на правните документи и механизми на меѓународно ниво. Причините за тоа се различни, но реални и евидентни. Пред сè светот функционира на различни нивоа, почнувајќи од организацијата на локално ниво, последователно на национално, потоа на регионално, па на меѓународно ниво. Поделбата е врз основа на географскиот и културниот елемент, со тоа што културниот елемент во себе вклучува поврзаност на други елементи, како што се јазикот, обичаите, религијата; кои не така ретко наместо да претставуваат основа за поврзување на луѓето, стануваат елемент за разидување, несогласување и спорење околу прашања кои сами по себе ниту некогаш како поединец, ниту некоја група или ентитет, ги прават позначајни и подобри од другите, но претставуваат точка од која почнуваат разидувањата и спорењата, кои честопати се сериозна закана за мирот и безбедноста, и тоа на сите можни нивоа.

Токму ова е и причината зошто поврзаноста на регионално ниво е повеќеслојна и посложена од онаа на локално или национално ниво, од една страна, но и посложена од онаа на меѓународно ниво. Регионалната уреденост посредно и индиректно се одразува на доброто функционирање помеѓу државите, нивните пријателски и мирољубиви односи, соработката во областа на економските и културните односи, и на меѓународно ниво; затоа што добро осмислената и структурирана поврзаност помеѓу државите како поединечни ентитети на регионално ниво, води кон добра организираност и поврзаност на државите на меѓународно ниво. Токму од тие причини, регионалните документи треба различностите коишто постојат помеѓу државите, кои се поврзани почетно само заради нивната заедничка географска одредница, да ги нормираат, политичко-правно да ги уредат; се разбира без притоа да прават дискриминација помеѓу која било поединечна држава, нејзините граѓани и нивните особености, односно дискриминација која ќе произлегува од карактеристиките на етничката, религиозната, јазичната, социјалната или економската група на која тие и припаѓаат.

2.2.1 Застапувањето за мир, правда и слобода во Европа

Поврзувањето на државите на регионално ниво е нешто поново од поврзувањето на државите на меѓународно ниво, а започна во 1949 година со формирањето на Советот на Европа, како прва геополитичка, меѓувладина организација која што ги поврза земјите од Западна Европа. Човековите права се почетната точка на поврзување помеѓу државите од Западна Европа, но и обезбедувањето на заеднички економски и политички развој на земјите што ја формира оваа организација.

Советот на Европа, почнувајќи од петти мај 1949 година до осумнаесетти септември 2014 година, има изготвено вкупно 217 (двестотини и седумнаесет)²⁴⁸ документи - договори, од кои би можело да се посочат: *Конвенцијата за заштита на човековите права и основни слободи*, усвоена на 4 ноември 1950 година во Рим, *Протоколите кон Конвенцијата за*

²⁴⁸ Види: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=ENG>.

заштита на човековите права и основни слободи, Европската спогодба за лицата учесници во постапката пред Европскиот суд за човекови права, Европската социјална повелба, Анексот кон Социјалната повелба, Дополнителниот протокол кон Европската социјална повелба, Анексот кон Протоколот, Протоколот со кој се врши измена и дополнување на Европската социјална повелба, Рамковната конвенција за заштита на националните малцинства, Европската повелба за регионалните или малцинските јазици, Европската повелба за локалната самоуправа, Европската конвенција за заштита од мачење и нечовечко или сурово постапување и казнување, Протокол број 1 кон Европската конвенција за заштита од мачење и нечовечко или понижувачко постапување или казнување, Протокол број 2 кон Европската конвенција за заштита од мачење и нечовечко или понижувачко постапување или казнување.

Во рамки на Советот на Европа работат неколку институции, со свои надлежности и делокруг на работа: Комитетот на министри, Парламентарното собрание, Генералниот секретар, Заменик на генералниот секретар, Европскиот суд за човекови права, Конгресот на локалните и регионалните власти, Комесарот за човекови права и Конференцијата на меѓународни невладини организации.

Можностите за комуникација, соработка и решавање на општествените состојби коишто ги загрозуваат човековите права, демократските процеси, го спречуваат или ограничуваат владеењето на правото, слободата и безбедноста; доколку се појде не само од договорите кои ги има изготвено Советот на Европа и кои имаат правна сила, туку и од телата и органите кои функционираат во рамки на оваа организација, се исклучително големи. Подготвеноста и постојаната работа на оваа организација да ги унапредува демократските процеси и да обезбедува услови за непречено спроведување на човековите права, е видливо, но не само од договорите, туку и од делокругот на работа на органите кои функционираат во рамки на Советот. Потпишувањето на *Конвенцијата за заштита на човековите права и основни слободи*, е не само услов за стекнување статус на членка на оваа организација, туку и обврска откако истата ќе се ратификува, земјата членка да го усогласи националното законодавство со содржините на Конвенцијата, со што се

создаваат и предуслови за произведување на правни дејства во однос на земјата членка.

Можноста да се користат „услугите“ на Европскиот суд за човекови права, тогаш кога слободите и правата на граѓанинот ќе бидат повредени од страна на власта на конкретна држава, значи користење на механизмот - индивидуална жалба, која можат непречено да ја користат и невладините организации, групи, но и странци кои престојуваат во земјата членка на Советот, кога ќе им бидат повредени основните слободи и права.

Она што му дава посебно значење на Советот на Европа, е тоа што освен што со Конвенцијата ги гарантира основните слободи и права на граѓаните, има договори со кои гарантира специфични потреби, права и слободи на граѓаните, како што е на пример *Европската социјална повелба*. Овој документ на регионално ниво ги гарантира оние права кои на меѓународно ниво ги гарантира Меѓународната организација на трудот. „Во поглед на механизмот за сопственото остварување Европската социјална повелба востановува систем на извештаи наменет за набљудување на тоа дали државите членки ги исполнуваат обврските преземени со нејзиното ратификување.“²⁴⁹

Соработката на Советот на Европа со невладините организации е показател за високите цели и намери на оваа организација, израз на суштинското почитување и остварување на демократските принципи, и секако, акцентирање и потенцирање на намерата, но и потребата да се чуе гласот на граѓанинот како индивидуа, но и како дел од една организирана форма на дејствување како што се невладините организации. Советот на Европа, на 24 април 1986 година ја донесе *Конвенцијата за признавање на статус на правно лице на меѓународните невладини организации*, со што всушност невладините организации ги направи сериозен партнер во постигнувањето на принципите на владеење на правото, почитување на човековите слободи и права, и унапредување на демократските процеси. Треба да се спомене и последниот документ донесен од Советот кој се однесува на невладините организации, тоа е *Препораката CM/Rec (2007)14* на

²⁴⁹ Цветан Цветковски (приредувач), *Човекови права, втора книга: Основни меѓународни документи*, КАРИТАС, Скопје, 1999, стр.86.

Комитетот на министри од земјите членки на Советот на Европа, за правниот статус на невладини организации во Европа.

Голем е бројот на документи врз основа на кои работи Советот, голем е и бројот на механизми кои произлегуваат од овие документи, а кои можат да се применат во остварувањето на целите и задачите на Советот, голем е бројот и на институциите, организациите и телата кои работат во рамки на Советот; но сето тоа значи постоење на правна основа и можност за примена и аплицирање на процесот на јавно застапување, секогаш кога ќе се констатираат одредени општествени проблеми кои се во спротивност со принципите содржани во документите на Советот.

Во рамки на Европскиот континент, освен Советот на Европа постои уште една организација која се формира за „завршување на зачестените и крвави меѓусебни војни кои кулминираа со Втората светска војна. Од 1950 година, Европската заедница за јаглен и челик почнува да ги обединува економски и политички европските земји, со цел да обезбеди траен мир²⁵⁰, па така врз основа на планот на Роберт Шуман на 18 април 1951 година со *Договорот од Париз*, од шест европски земји е основана Европската заедница за јаглен и челик. Неколку години подоцна, поточно во 1957 година, со *Римскиот договор* се основа Европската економска заедница, чија цел е обезбедување на заеднички пазар на земјите членки кој би овозможил слободно движење на луѓето, предметите и услугите. Подоцна се воведува и заедничка земјоделска политика која важи за земјите членки на Заедницата, чија цел е заеднички надзор на храната, но и уедначеност на цените на земјоделските производи.

Дваесет години после основањето на Заедницата почнува да се размислува за воведување на единствена валута, преземање законски мерки за заштита на животната средина, но се воведува и Европски фонд за регионален развој, со цел парите да се пренасочат од побогатите во посиромашните подрачја. Во 1979 година во рамки на Европската заедница, за првпат граѓаните избираат свои претставници за Европскиот парламент и тоа на непосредни избори. Осумдесеттите години Европската заедница ја карактеризира донесувањето на

²⁵⁰ Преземено од: http://europa.eu/about-eu/eu-history/index_hr.htm.

истражувачки и развојни програми, а веќе во 1992 година се донесува *Договорот од Мастрихт*, со кој називот Европска заедница го заменува со Европска унија, прецизно се утврдуваат правилата за единствена валута, внатрешните работи и правосудството, и две исклучително важни области, надворешната и безбедносната политика. Една година подоцна, веќе се забележува напредок во функционирањето на Унијата, кога веќе целосно се воспоставува единствениот пазар на движење на луѓето, предметите, услугите и капиталот. Бројот на правни документи коишто ги регулираат фискалната политика, трговското право и стручните квалификации, расте со истиот интензитет со којшто расте зголемувањето на бројот на земјите коишто и пристапуваат на Унијата. Потребата да бидат регулирани не само сите области заради кои се поврзани државите членки, туку да бидат утврдени и сите предвидливи ситуации, и тоа како помеѓу земјите членки, така и помеѓу самите граѓани, но и помеѓу државите членки и граѓаните кои живеат во рамки на Унијата, претставува не само задача на органите и телата на Унијата, туку и потреба, за да може оваа наднационална формација да функционира без да ги загрозува правата на нејзините граѓани, или мирот и безбедноста во регионот. Ваквиот нејзин стремеж го потврдуваат преземените мерки и акции во текот на 2003 година, за сочувување на мирот во Македонија и Босна и Херцеговина, кои и покрај тоа што не се членки на Европската унија, го „уживаат“ нејзиното внимание. После скоро шеесет години постоење оваа регионална организација и понатаму во основата на нејзиното дејствување и постоење ги има мирот и безбедноста, што се потврдува со донесувањето на интерната спогодба од 2010 година со која земјите членки на Унијата се обврзуваат да дејствуваат на полето на правдата, слободата и сигурноста. Не треба да се забораваат и Договорот за спојување - Бриселскиот договор од 1965 година, Единствениот европски акт од 1986 година склучен во Лисабон, Договорот од Амстердам од 1997 година, Договорот од Ница од 2001 година и Договорот од Лисабон потпишан 2007 година. Последниот од овие акти имал за цел да придонесе Унијата да биде подемократична и поефикасна, да се обединува во решавањето на заедничките проблеми, како што е проблемот со климата и животната средина. Од главните промени кои се предизвикани со овој Договор, значајно е да се спомене воведувањето на граѓанската иницијатива, но и воведувањето на нова дипломатска служба на Унијата.

Во однос на правниот систем на Европската унија, или познат како комунитарно право (*Acquis Communautaire*), значајно е да се истакне дека е базиран на следниве принципи:

„1. принцип на непосредна примена и директно дејство и

2. принцип на наднационалност, т.е. - примат над националните права на државите членки, што укажува на оправданоста на сфаќањето за специфичниот карактер на правниот систем на ЕУ (*sui generis*)“²⁵¹

Она што особено треба да се нагласи е непосредното и директно дејство на правните прописи на Европската унија, кое се состои во тоа што законските прописи на комунитарното право на Унијата, создаваат права и обврски кон земјите членки, нивните граѓани и кон органите на Унијата, при што прописите се применуваат без интервенција или посредство на националните влади на државите членки на Унијата. Орган кој во целост го воведува во пракса принципот на непосредно и директно дејство на прописите на Унијата, е Европскиот суд на правдата. Судот утврдува дека директно се применуваат прописите кои ги имаат следниве карактеристики:

„а) да содржат апсолутни услови;

б) да се комплетни во правна смисла; и

с) да не бараат каква било разработка, т.е. правна мерка од државите членки или комунитарните институции за да би постигнале правно дејство.“²⁵²

„Најопштата поделба на изворите на комунитарното право е на непишани и пишани извори. Во првата непишани извори влегуваат: судската практика и општите правни принципи. Интересно е што обичаите, кои имаат голема улога во меѓународното право, немаат никаква улога во правниот систем на ЕУ.“²⁵³

Директната и непосредна примена на правните прописи од комунитарното право, им дава право на граѓаните, истите да ги користат пред националните судови на своите држави членки на Унијата, кога реагираат

²⁵¹ Gordana Gasmi, *Pravo i osnovi prava Evropske unije*, Univerzitet Singidinum, Beograd, 2010, str.142.

²⁵² Исто, стр.145.

²⁵³ Билјана Ванковска, *Институции на Европската унија*, Филозофски факултет, Скопје, 2008, стр.227.

заради повреда на некое нивно право. Исто така, заштитата на индивидуалните права на граѓаните на земјите од Унијата со прописите на комунитарното право, ја покажува употребата на принципот на директна примена, при што се прави разлика на хоризонтално и вертикално дејство на прописите. Вертикално директно дејство постои кога поединец пред националниот суд на неговата држава се повикува на прописите на комунитарното право и тоа против друга држава-членка на Унијата, а хоризонталното директно дејство постои тогаш кога поединец постапува против друг поединец пред националниот суд на својата држава, но се повикува на прописите на комунитарното право. Освен принципот на директна и непосредна примена на правните прописи на комунитарното право, во примена е и принципот на примат на комунитарниот правен систем над националниот правен систем.

Комунитарниот правен систем на Европската унија е спој на примарното и секундарното законодавство, односно на договорите со кои се формира Европската унија, меѓународните договори, и тоа како оние помеѓу земјите членки, така и договорите помеѓу Унијата и меѓународните организации, Унијата и земјите кои не се членки на Унијата, како дел од примарното законодавство; и одлуките, директивите, препораките и мислењата, општите и поединечните одлуки, како дел од секундарното законодавство. На примарното и секундарното законодавство како пишани правила, се надоврзуваат напишаните правила, односно општите правни начела и обичаите. Општите правни начела се значајни за еднообразно толкување на прописите кои се користат во Европската унија, особено за еднообразно толкување на основачките договори и другите правни документи од страна на Судот на правдата на Европската унија. Особено се обрнува внимание за општите правни начела кои се однесуваат на заштита на човековите права и слободи, начелото на недискриминација, начелото на правна сигурност, начелото на пропорционалност, начелото на праведно сослушување, и начелото на одговорност на државите во однос на комунитарното право.

Последниот правен извор на европското комунитарно право е судската пракса на Европскиот суд на правдата, кој иако не е наведен како таков во договорот за основање на Унијата, со текот на времето и со изнесувањето на

ставови и начелни мислења за одредени судски случаи, формира судска пракса која влијае на националните судови на државите членки на Унијата, и нивната примена на правните акти.

Европската унија и покрај тоа што првенствено е основана како политичка организација, со годините, со донесувањето на договори со кои се прошируваат нејзините области на делување и надлежности, со зголемувањето на бројот на членки, и особено со донесувањето на *Договорот од Лисабон* и неговото стапување во сила во 2009 година, се стекнува со својство на правен субјект и станува рамноправна единка во меѓународното право. Со тоа предвидените цели во основачкиот договор на Европската заедница, кои се составен дел и од договорот на Европската унија, имаат можност за непречено остварување, особено во однос на водењето заедничка надворешна и безбедносна политика, јакнењето на безбедноста, слободата и правдата, поттикнувањето на рамномерен и траен економски и општествен развој, воспоставувањето на концептот граѓанство во рамки на Унијата, заштитата на правата и интересите на граѓаните на државите членки на Унијата, и секако обезбедувањето на ефикасна работа на институциите на Унијата и нивните механизми.

Во однос на правосудниот систем, Европската унија ја карактеризира двостепен правосуден систем, Европскиот суд на правдата, Ревизорски суд и примена на начелото на супсидијарност. Освен веќе споменатите примарни и секундарни извори на законодавството на ЕУ, кои овие органи ги користат, после донесувањето на *Европската конвенција* се појави намера за создавање *Устав на Европската унија*, за што на меѓувладина конференција одржана во Рим 2003 година се расправаше за *Предлог устав на Европската унија*. Изготвувањето, усвојувањето и ратификувањето на еден писмен акт од страна на државите членки на Унијата, со кои се дефинираат правата, обврските и одговорностите на државите членки, имаше за цел да ја замени обемната и гломазна правна инфраструктура на Европската унија. Меѓутоа, по потпишувањето на Договорот за Уставот на Европската унија на 29 октомври 2006 година, следуваše комплицирана процедура на негова ратификација, а бидејќи националните правни системи на некои од државите членки на Унијата наметнуваа спроведување на референдум, не само што целата

постапка стана посложена, туку одбивањето на Франција и Холандија да го ратификуваат договорот заради негативниот исход на референдумите кои ги организираа, следувааше застој и блокада на целата постапка на ратификација, а со тоа и на примена на овој документ. Раздвигување на целиот процес, но и промени во структурата и работата на институциите на Унијата се случуваат во 2007 година, со издејствуваните решенија содржани во *Договорот од Ница*, каде што се вели дека станува збор за: „Унија на европските држави кои го задржуваат својот национален идентитет, но и кои управуваат со некои од заедничките надлежности по федерален модел.“²⁵⁴

Само од себе се наметнува прашањето, дали постои каква било врска и релација помеѓу Европската унија како правно лице со свои права, обврски и одговорности, и граѓаните како поединци или здружени и организирани во невладини организации. Имајќи ја предвид правната структура на Унијата, нејзиното законодавство, но и националните законодавства на државите членки на Унијата, негувањето на концептот граѓанство, сосема јасна и недвосмислена е политиката на Европската унија во однос на невладините организации, и воопшто на граѓанското движење. Податокот дека Унијата финансиски поддржува програми и проекти на невладините организации кои работат на теми и области кои се дел од политиките на Европската унија, и тоа невладини организации кои се основани и работат во држави кои не се членки на Унијата, доволно говори за нејзината отворена и директна поддршка на граѓанскиот сектор. Во рамки на Европската унија се активира јавното застапување, а во рамки на застапувањето се практикува и лобирањето, и тоа практично на институционално ниво. Застапувачите имаат можност да реагираат кога ќе констатираат дека е потребно да се интервенира, и да се укаже како одредбите на некој правен акт кој е во подготовка, ќе се рефлектираат на одредени општествени состојби. Дел од процесот на застапување кое се случува во рамки на земјите членки на Унијата, е одржувањето на состаноци со политичарите на ЕУ, состаноци со официјалните претставници на државите во органите и телата на ЕУ, учество во јавните консултации кои Европската комисија и Европскиот парламент ги

²⁵⁴ Gordana Gasmi, *Pravo i osnovi prava Evropske unije*, isto, str.343.

организираат. За оваа не само декларативна, туку и реална можност, говори и податокот што голем број на невладини организации, стопански здруженија и синдикати кои дејствуваат на територијата на Европската унија, имаат претставништва во Брисел; но исто така голем е и бројот на канцеларии - компании, кои го подготвуваат и реализираат процесот на јавно застапување претставувајќи ги своите клиенти и нивните интереси пред органите и телата на Европската унија, а во врска со некој пропис или планирано дејствие. Овие стручни лица можат да се јават во улога на официјални застапувачи на интересите на невладините организации, синдикатите и разни видови на здруженија. Ваквиот отворен однос на Европската унија за потребите и идеите на граѓаните, без оглед на тоа во каква форма се организирани и здружени, го потврдува донесувањето на *Кодекс на однесување* од страна на Европската комисија и Европскиот парламент за начинот на однесување и постапување на оние кои застапуваат, лобираат и организираат кампањи за одредени концепти и идеи. Со потпишувањето на *Регистарот на транспарентност* секој оној кој ќе се одлучи за застапување и лобирање за одредена идеја, се обврзува на одредени правила на однесување и постапување, вклучувајќи го и истакнувањето на финасиските интереси кои произлегуваат од ваквата негова/нивна активност.

Значајно е да се потенцира дека државите кои преговараат за членство во Европската унија, можностите и потенцијалите на застапувањето и лобирање, треба да си ги сфатат сосема сериозно; особено што токму аплицирањето на процесот на застапување за добивање кандидатски статус, па и членство во Унијата може да им помогне во тоа. Комуникацијата и лобирањето кај органите на Унијата, дипломатските мисии, официјалните претставници на Унијата е сосема возможно, особено ако во целиот тој процес се испочитуваат правилата и нормите на правните прописи на Унијата, вклучувајќи го и потпишувањето на *Регистарот за транспарентност*.

2.2.2 Регионални акти за човековите права, мирот, правдата и слободата во Африка и Америка

Регулирањето на човековите права, мирот и безбедноста на меѓународно ниво е направено со голем број на документи, но и механизми за

нивна заштитата. Реално гледано, не е мал и бројот на документи со кои се регулираат човековите слободи и права, сигурноста и безбедноста и на ниво на Европа, но се наметнува прашањето како е тоа направено во останатите региони во светот. За потребите на ова истражување како примери за посочување се земени единствено Африка и Америка, и тоа заради *Африканската повелба за правата на човекот и народите* и *Американската конвенција за човекови права*.

Африканската повелба за правата на човекот и народите донесена е во Најроби, Кенија во 1981 година, а стапи во сила на 21 октомври 1986 година. Доколку се направи анализа на хронологијата на донесување на меѓународните документи, но и на документите на Советот на Европа и на Европската унија, ќе се увиди дека *Африканската повелба за правата на човекот и народите* е донесена многу подоцна од сите документи со кои се регулираат човековите права, и тоа како на меѓународно ниво, така и на регионално ниво, на европскиот континент. Недвосмислена е констатацијата дека причина за ова е првенствено долгогодишниот колонијализам на овие држави, неоколонијалистичките аспирации на западните држави, апартхејдот, но и воените бази кои беа лоцирани во државите на овој континент. Политичко - правна основа на *Африканската повелба за правата на човекот и народите* е *Повелбата на Организацијата на Африканското единство* каде што се вели дека „слободата, еднаквоста, правдата и достоинството се важни цели во остварувањето на легитимните стремежи на африканските народи.“²⁵⁵ Во член 2 од *Повелбата за правата на човекот и народите* се вели дека секој поединец е овластен да ги ужива правата и слободите признати и гарантирани со овој документ без оглед на разликите од кој било вид, како што се раса, етничка група, боја на кожа, пол, јазик, вера, политичко или кое и да било друго мислење, национално и социјално потекло, имотна состојба, раѓање или друг статус. И во овој документ како и во оние донесени од Организацијата на обединетите нации и Советот на Европа, освен правата на живот, слобода, безбедност, слободата на совеста и слободното изразување на вероисповедта, слободата на движење и престој, правото на сопственост, правото на образование, се гарантираат и правото на слободно здружување и правото

²⁵⁵ *Обединети нации-Темелни документи*, Одбор за одбележување на педесетгодишнината од основањето на Организацијата на обединетите нации, Скопје, 1995, стр.293.

секој поединец да се собира со други. Во контекст на прашањето за мирот, слободата и безбедноста, од значење е да се наведат членовите 19 и 20, со кои се нагласува дека сите народи се еднакви и треба да уживаат исто почитување и да имаат исти права, а доминацијата на еден народ над друг со ништо не може да се оправда. Воедно, се нагласува дека сите народи имаат право на постоење, самоопределување и дека се слободни во одредувањето на својот политички статус и да го следат сопствениот економски и општествен развој во согласност со политиката која самите ја определиле, притоа ослободувајќи се од оковите на колонизаторските политики и доминацијата над нив. Во продолжение, членот 23 нагласува дека сите народи имаат право на внатрешен и меѓународен мир и безбедност, а начелата на солидарност и пријателски односи кои се подразбираат од *Повелбата на Обединетите нации* и се потврдуваат во *Повелбата на Организацијата на африканското единство* ќе ги уредуваат односите помеѓу државите. Особено внимание и потенцирање заслужува главата II од оваа Повелба, со која се регулираат должностите на граѓаните како поединци, па членот 27 истакнува дека секој поединец има должности спрема своето семејство и општество, државата и другите легално признати заедници и меѓународната заедница. Потоа, дека правата и слободите на секој поединец ќе се применуваат со должно почитување на правата на другите, колективната безбедност, моралот и заедничкиот интерес.

Со цел остварување на обврските на државите во однос на правата и слободите на граѓаните, Повелбата предвидува мерки за осигурување, и за таа цел ја основа Африканската комисија за човекови и народни права. Комисијата има задача да собира документи, покренува студии и истражувања за проблемите на Африка на полето на човековите и народните права, да организира семинари, симпозиуми и конференции, да шири информации, да ги потпомага националните и локалните институции кои се занимаваат со човековите и народните права, и доколку дојде до спор помеѓу државите членки на Организацијата на африканското единство, на владите да им даде свое мислење или препорака. Исто така, Комисијата формулира и донесува начела и правила со цел да се решат правните проблеми врзани за човековите и народните права и основни слободи, така што владите на државите членки на Организацијата на африканското единство, врз основа на овие начела и правила ќе ги креираат своите закони. Комисијата има обврска да соработува

и со останатите африкански и меѓународни установи кои се занимаваат со унапредување и заштита на човековите и народни права, да обезбедува заштита на правата, и да ги толкува одредбите на Повелбата на барање на страните договорнички, органите на Организацијата на африканското единство, но и на барање на африканските организации кои ја признаваат Организацијата.

Комисијата има обврска да прима соопштенија во врска со прекршувањето на одредбите на Повелбата, кои некоја од државите договорнички на Повелбата ќе и ги упати на друга држава потписничка на Повелбата. И покрај тоа што државата која го констатира прекршувањето, писменото со конкретно барање го упатува кон државата која ги крши одредбите, таа има обврска истото соопштение да го достави и до генералниот секретар на Организацијата на африканското единство, но и на претседателот на Комисијата. Инаку, Комисијата за поднесените предмети расправа само тогаш кога ќе бидат искористени сите внатрешни правни лекови. Треба да се спомене и дека во случаи кога ќе се создаде одредено недоразбирање помеѓу држави договорнички на Повелбата, Комисијата освен што може да прима известувања од државите помеѓу кои постои недоразбирање, таа може да прима известувања и од други заинтересирани држави, но може да прима известувања и од други извори. Врз основа на тоа, таа пристапува кон пријателско решавање, базирано на почитувањата на човековите и народните права, и за тоа изготвува извештај. Комисијата освен извештај, може да достави и препораки.

Членот 60 од Повелбата има ветувачка нота, во смисла на тоа што тврди дека Комисијата во својата работа ќе се инспирира од меѓународното право за човековите и народните права, меѓу кои ги наведува *Повелбата на Организацијата на Обединетите нации*, *Повелбата на Организацијата на африканското единство*, *Универзалната декларација за правата на човекот*, но и останатите правни инструменти донесени од Обединетите нации и африканските земји на полето на човековите права, но и инструментите на специјализираните агенции на Обединетите нации кои се потписнички на оваа Повелба. Ваквиот став на државите потписнички на Африканската повелба за правата на човекот и народите, им дава отворена и директна можност на граѓаните на државите членки на Организацијата на африканското единство,

да ги користат сите расположиви, не само регионални, туку и меѓународни инструменти и механизми преку застапувањето, не само за обезбедување на човековите и народните права и основни слободи, туку и за реагирање и постапување за решавање на недоразбирањата и споровите, сочувување на мирот, безбедноста и сигурноста, на граѓаните како поединци, но и на државите и целиот африканскиот регион.

Американската конвенција за човекови права е донесена пред *Африканската повелба за правата на човекот и народите*, и тоа десетина години порано, на 22 ноември 1969 година, меѓутоа стапила на сила дури во 1979 година. Целта на овој документ е преку демократските институции, зацврстување на системот на личните слободи и социјалната правда, првенствено преку почитување на човековите права. Оваа Повелба истовремено значи и потенцирање на значењето на човековите права, бидејќи таа ги прифаќа начелата содржани во *Повелбата на Организацијата на американските држави*, *Американската декларација за правата и должностите на човекот*, *Универзалната декларација за правата на човекот* и останатите меѓународни документи.

Креаторите на овој документ, не заборавиле да нагласат дека Конвенцијата има примена и во внатрешното право на американските држави. Правото на живот, почитувањето на физичкиот, психичкиот и моралниот интегритет на секое лице, слободата од ропство, правото на лична слобода и сигурност, праведно судење, правото на личен живот, надомест на штета, слободата на совест и вероисповед, слободата на мисла и изразување, правото на собирање и правото на здружување, се само дел од правата предвидени со Конвенцијата. Точката 1 од член 13 кој се однесува на слободата на мисла и изразување, вели дека секој има право на слобода на мисла и изразување, а тоа подразбира слобода на говор, примање или соопштување информации и идеи од сите видови, без никакви ограничувања, било усно или писмено, во печатена или уметничка форма или изразени со кои било други средства по избор на лицето. Членот 16 точка 1 истакнува дека секој има право слободно да се здружува за остварување на идеолошки, верски, политички, економски, работни, социјални, културни, спортски или други цели.

Како што *Африканската повелба за правата на човекот и народите* содржи дел со кој ги регулира должностите на граѓаните, така и

Американската конвенција за човекови права содржи дел со слична содржина, но овде насловен како лични одговорности. Станува збор за односот помеѓу должностите и правата на секој поединец, па така во членот 32 стои: „1) Секое лице има одговорности спрема своето семејство, својата општествена заедница и човештвото. 2) Правата на секое лице се ограничени со правата на другите, безбедноста на сите и праведните барања кои ги налага општото добро во демократското општество.“²⁵⁶

Американската конвенција за човекови права предвидува два органи за заштита на човековите права во рамки на американскиот континент, тоа се: Меѓуамериканската комисија за човекови права и Меѓуамериканскиот суд за човекови права. Меѓуамериканската комисија има за задача освен да го унапреди почитувањето на човековите права и да развива свест за нив, да дава препораки до владите на државите договорнички за тие да преземаат мерки за инкорпорирање на човековите права во нивните национални закони и уставни одредби, да го поттикнува почитувањето на човековите права, да подготвува стручни студии и извештаи, да бара од владите на државите договорнички да и доставуваат извештаи за мерките кои ги презеле во врска со човековите права, да презема акции врз основа на петициите кои ќе и бидат доставени, да дава советодавни услуги за човековите права на барање на некоја од државите договорнички, и да поднесува годишен извештај на Генералното собрание на Организацијата на американските држави.

Конвенцијата освен Меѓуамериканската комисија за човекови права, како механизам за заштита на човековите права го предвидува и Меѓуамериканскиот суд за човекови права, на кој право да му се обраќаат имаат само државите членки и Комисијата, односно само тие се овластени да поднесуваат случаи за решавање, но тогаш кога ќе бидат исцрпени другите постапки кои се предвидени со Конвенцијата.

За застапувачите клучен е членот 44 кој вели дека секое лице или група лица, или која било невладина установа која е призната со законите во една или повеќе држави договорнички, можат да упатуваат петиции до Комисијата кои содржат пријави или жалби во врска со кршењето на оваа Конвенција од

²⁵⁶ Цитирано според: Звонимир Јанкуловски (избор и превод), *Човекови права, збирка меѓународни документи за правата на човекот*, Фонд отворено општество на Македонија, Скопје, 1993, стр.329.

страна на државите договорнички. Петиции можат да поднесуваат поединци, група/и или невладина/и организација/и, во согласност со оваа одредба, секогаш кога ќе биде констатирано дека некое од правата предвидени со Конвенцијата се крши, не е заштитено и/или може да се рефлектира негативно на мирот и мировната состојба. Меѓутоа, ова е дозволено само ако правните средства содржани во внатрешното право на државите договорнички, се користени и исцрпени, и тоа во согласност со општоприфатените начела на меѓународното право, потоа испочитуван е предвидениот рок за доставување на поднесокот, за тој проблем во одредена постапка не решава некое друго меѓународно тело, доколку државата на кој се однесува претставката или петицијата не обезбедуваат примена на законска постапка за заштита на човековите права, или пак лицето/лицата на кои им се прекршени правата им е оневозможено да користат правни средства во рамки на домашното законодавство, и во уште еден случај, тоа е доколку постои неоправдано одлагање за донесување на конечна пресуда поврзана со кршењето на човековите права.

2.3 Човековите права, мирот и безбедноста вградени во документите и механизмите на ОБСЕ

Различните сфаќања и концепти на човековите права, мирот и безбедноста, како и начините на нивна заштита и промовирање, во седумдесеттите години на минатиот век, беа рефлексија на различните позиции на глобално ниво помеѓу т.н. земји од западниот блок и земјите од источниот блок, односно комунистичките држави. Обидите за заземање на исти позиции, уедначување на ставовите во однос на овие прашања, се рефлектираа во Завршниот документ на конференцијата за безбедност и соработка во Европа, потпишан на 1 август 1975 година во Хелсинки. Станува збор за акт кој има повеќе политички, отколку правен карактер, но со самото тоа што содржи дел насловен како „Почитување на човековите права и основни слободи, вклучувајќи ја слободата на мислата, совеста, вероисповедта

и убедувањето²⁵⁷ во кој се опфатени граѓанските, економските, социјалните, политичките и културните слободи и права, вклучително и слободите и правата на националните малцинства, има одредено значење. Во споменатиот дел се наведува и дека „државите учеснички го признаваат универзалното значење на човековите права и основни слободи чие почитување е битен фактор на мирот, правдата и благосостојбата, неопходни за осигурување на пријателските односи и соработката меѓу нив и меѓу сите држави.“²⁵⁸

Резултат на обврската преземена со Завршниот документ на Конференцијата за безбедност и соработка во Европа, одржана во Хелсинки со кои земјите потписнички се обврзуваат да го одржат континуитетот на Конференцијата, во 1986 година донесен е *Завршен документ на Виенскиот состанок на претставниците на државите учеснички на Конференцијата за безбедност и соработка во Европа*. Донесувањето на овој акт „претставува натамошно зајакнување на процесот на воведување на проблематиката на човековите права во центарот на европската безбедност и соработка.“²⁵⁹ Така, еден од принципите опфатен со точка 25 од документот, вели дека државите учеснички на Конференцијата за да ги унапредат меѓусебното разбирање и доверба, меѓународниот мир и безбедност, и правдата, како и со цел за поефикасно извршување на нивните обврски кои произлегуваат од Конференцијата за безбедност и соработка во Европа, ќе развиваат соработка и ќе го унапредуваат меѓусебниот дијалог во сите области и на сите нивоа врз основа на целосна еднаквост. Воедно, со принципот содржан во точка 26, потврдуваат дека владите, институциите, организациите и поединците треба да одиграат соодветна позитивна улога придонесувајќи за остварување на целите и нивната соработка и целосна примена на *Завршниот документ*. *Завршниот документ од Виенскиот состанок на КЕБС* и останатите документи на Конференцијата, надградени се на состанокот одржан во Виена во 1989 година, кога се воведува т.н. човекова димензија на КЕБС, која се огледува во принципите и одредбите на Завршниот документ и другите акти на КЕБС, со кои државите договорнички се одлучуваат да разменуваат информации и одговараат на барања за давање информации, по претставки на

²⁵⁷ Исто, стр.347.

²⁵⁸ Исто, стр.347-348.

²⁵⁹ Цветан Цветковски (приредувач), *Човекови права, прва книга:извори, институции и процедури*, КАРИТАС, Скопје, 1999, стр.98.

други држави учеснички, во врска со прашања поврзани со човековите права и слободи, човековите контакти и други хуманитарни прашања. Врз основа на *Завршниот документ* и другите документи на КЕБС, тие одлучуваат да организираат билатерални состаноци со други држави учеснички на нивно барање, но за разгледување на прашања поврзани со човековата димензија на Конференцијата, притоа вклучувајќи конкретни случаи и ситуации со намера истите да бидат решени. Државите договорнички на КЕБС се одлучуваат со овој документ, доколку биде потребно и тогаш кога ќе биде потребно, а во врска со прашања кои се однесуваат на човековата димензија на КЕБС, да го свртат вниманието на друга држава учесничка, користејќи дипломатски мерки, меѓу кои и оние кои се претставени на билатералните состаноци кои се случуваат помеѓу државите. Во точката 4 од делот насловен како *Човекова димензија на КЕБС*, се вели дека секоја држава учесничка која го смета тоа за нужно, може на состаноците на *Конференцијата за човековата димензија на КЕБС*, како и на главните состаноци во рамките на континуитетот на КЕБС, да даде известување за размена на информации и одговори, на нејзиното барање за добивање информации и претставки, како и за резултатите на билатералните состаноци, вклучувајќи ги информациите кои се однесуваат на ситуации и конкретни случаи. Во дополнение на оваа точка, наведуваат дека ќе ја свикуваат *Конференцијата за човековата димензија* заради остварување на понатамошен напредок во поглед на почитувањето на основните слободи и човековите права, хуманитарните прашања и човековите контакти. Потребно е да се нагласи дека со воведувањето на човековата димензија на КЕБС, се воведува и механизам за заштита на човековите права и слободи, хуманитарните прашања и човековите контакти, но тој механизам нема правен карактер, неговата природа е дипломатско-политичка.

На оваа Конференција, државите учеснички се обврзуваат да одржат три состаноци пред свикување на наредниот состанок на Конференцијата, заради испочитување на одлуката да се одржи нејзиниот континуитет, и како резултат на тоа се одржуваат конференциите во Париз во 1989 година, во Копенхаген во 1990, во Москва во 1991 година и во Хелсинки 1992 година.

Париската повелба за Нова Европа е резултат на Самитот на Конференцијата за европска безбедност и соработка, одржан во Париз од 19 до 21 ноември 1990 година. Повелбата почнува со нагласка на човековата

димензија и изјава дека почитувањето на човековите права и основни слободи, е неотповикливо. Во овој документ се истакнува и намерата за соработка со цел јакнење на демократските институции и подобра примена на начелата на правната држава, пријателските односи помеѓу народите, мирот, правдата и демократијата, во функција на заштита на етничкиот, културниот, јазичниот и верскиот идентитет на националните малцинства, решеноста за спротивставување на сите форми на расна и етничка омраза, антисемитизмот, ксенофобијата, дискриминацијата и прогонот поради верски или идеолошки причини. Во *Париската повелба* се истакнува и оправданоста од примена на механизмот за човековата димензија, па затоа државите договорнички се обврзуваат да го развиваат и да го дополнат со нови постапки, меѓу кои и услуги на експерти или колегиум на истакнати личности со знаење и искуство од областа на човековите права. Особено е значајно тоа што не е заборавена улога на поединецот во заштитата на неговите слободи и права, па во рамки на механизмите на КЕБС се обрнува внимание на присуството на поединците, кога е во прашање заштитата на нивните права. КЕБС со *Париската повелба* го потврдува значењето на Советот на Европа во унапредувањето на човековите права, принципите на демократијата и правната држава, како и развивањето на културната соработка.

Во контекст на целокупната работа на КЕБС треба да се спомене и *Извештајот од состанокот за националните малцинства* одржан во Женева во 1991 година, кој се однесува на претставниците на државите учеснички и нивните исцрпни дискусии за проблемите на националните малцинства, нивните права, но и правните, историските, политичките и економските елементи кои ја карактеризираат нивната положба во поединечно општество. Размената на практичните искуства, природата и содржините на националните законодавства, демократските институции, меѓународно правните документи, и формите на соработка, исто така се дел од дискусијата на овој состанок, на кој се бараат можности и начини за подобрување на стандардите поврзани со положбата и правата на националните малцинства. Значењето на пријателските односи меѓу народите, мирот, стабилноста, правдата и демократијата, и правата на националните малцинства содржани во *Завршниот документ на Хелсинки*, *Заклучниот документ од Мадрид* и *Заклучниот документ од Виена*, *Документот од Состанокот на*

Конференцијата за човековата димензија на КЕБС од Копенхаген, Документот од Симпозиумот за културното наследство од Краков и Париската повелба за Нова Европа, се основа за трајноста на овие вредности.

Значајно е да се истакне вредноста на петтиот дел од *Париската повелба*:

(...)

Во врска со тоа тие се свесни за важната и витална улога на поединците, невладините организации, верските и другите групи во поттикнувањето на разбирањето меѓу различните култури, како и во подобрувањето на односите на сите нивоа на општеството како и преку меѓународните граници.

Тие сметаат дека забележувањето од прва рака и искуството на такви организации, групи и поединци можат да бидат од голема вредност во унапредувањето на остварувањето на обврските во рамките на КЕБС кои се однесуваат на припадниците на националните малцинства. Поради тоа тие ќе ги поттикнуваат и нема да ја отежнуваат работата на таквите организации, групи и поединци и го поздравуваат нивниот придонес на ова поле.²⁶⁰

Во шестиот дел се нагласува дека државите учеснички ќе преземаат ефикасни мерки за унапредување на толеранцијата, разбирањето, еднаквите можности, и добрите односи меѓу поединците од различно потекло, во рамки на нивната земја, но и дека ќе работат на постигнување повисоко ниво на јавната свест за постоечките предрасуди и омразата заради религија, вера, раса или етничка припадност.

Работата и постигнувањата на КЕБС не би биле од големо значење доколку човековата димензија не била воведена. Значењето на човековата димензија е потврдено со *Документот од состанокот на Конференцијата за човековата димензија на КЕБС во Копенхаген* одржан од 5 до 29 јуни 1990 година. Со овој документ се нагласува нужноста од постоење на плуралистичка демократија и владеење на правото, како основа за почитувањето на човековите слободи и права, решавањето на прашања од хуманитарен карактер и развој на контактите помеѓу луѓето, но и предуслов за напредок во зачувувањето на трајниот мир, безбедноста, правдата и соработката. Она што му дава особено значење на овој Документ е

²⁶⁰ Цитирано според: Звонимир Јанкуловски (избор и превод), *Човекови права, збирка меѓународни документи за правата на човекот*, Фонд отворено општество на Македонија, Скопје, 1993, стр.368.

согласноста на државите учеснички да ја поттикнуваат нивната соработка, меѓутоа и да ангажираат лица, организации и институции за обезбедување на континуиран напредок за остварување на целите на КЕБС, а правото на слобода на изразување, мирно собирање и организирање демонстрации, правото на сите лица поединечно или заедно со други, да бараат, примаат и да пренесуваат информации за човековите слободи и права, правото на здружување, правото да ги проучуваат и да расправаат за почитувањето на човековите слободи и права, да развиваат и разгледуваат идеи за унапредување на заштитата на човековите права и поефикасно обезбедување на почитувањето на меѓународните стандарди за човекови права, како и обезбедувањето на поединците остварување на правата на здружување, вклучувајќи го и правото на формирање, пристапување и ефикасно учество во невладините организации кои се залагаат за унапредување и заштита на човековите права и слободи, организирањето синдикати и групи за мониторирање на човековите права, ќе бидат дел од големиот дијапазон на права кои се гарантираат со документите на Конференцијата. Правото на здружување е дообјаснето со точката 10.4 од Документот, каде што се вели: „да им овозможуваат на членовите на таквите групи или организации непречен пристап и комуницирање со слични тела во или надвор од нивните земји и со меѓународни организации, за остварување размена, контакти и соработка со такви групи и организации и да бараат, примаат и користат, со цел за унапредување и заштита на човековите права и основни слободи, доброволни финансиски придонеси од национали и интернационални извори како што е со закон предвидено.²⁶¹

Можноста и правото за примена на јавното застапување, се обезбедуваат со точките 11.1, 11.2, 11.3 и 12 од *Документот од состанокот на конференцијата за човековата димензија на КЕБС*, со кои се потврдува правото на поединецот да бара и да добие соодветна правна помош, да бара и да добие помош од други заради заштита на човековите права и основни слободи, како и да пружа помош на други во одбрана на човековите права и

²⁶¹ *Човекови права, збирка меѓународни документи за правата на човекот*, исто, стр.381.

слободи, правото на поединците или групите кои ги застапуваат да комуницираат со меѓународните тела надлежни да примаат и разгледуваат информации за обвиненија во врска со злоупотребата на човековите права, но и прифаќањето на мерки за зголемување на довербата, присуството на посматрачи од државите учеснички, и претставници на невладини организации и други заинтересирани лица, во постапката која се води пред судовите, како што е предвидено со националните закони и меѓународното право. Во третиот дел, точка 26 државите учеснички на Конференцијата, нагласуваат дека демократијата во една држава зависи од демократските вредности и практики кои ги негува таа држава, но и од постоењето на демократски институции кои ќе ги поттикнуваат и подржуваат напорите насочени кон соработка, заедничко користење на информации, идеи и експертизи, и тоа преку директни контакти и соработка меѓу поединци, групи и организации. Ваквата соработка ќе се одвива во областа на уставното право, изборното законодавство, судскиот систем, формирањето на непристрасни и ефикасни општествени служби, спроведувањето на законите, децентрализацијата и локална власт, пристапот до информации, негувањето на плурализмот, формирањето на слободни и независни синдикати, развивањето на форми за слободно здружување и групи од општ интерес, независни средства за јавно информирање, пропагирање на демократските вредности; но како што се вели во точката 27, и основањето и јакнењето на независните национални институции во областа на човековите права и владеење на правото. Предлогот наведен во оваа точка, поттикнување на парламентарците од државите учеснички, преку постojните интерпарламентарни здруженија, заедничките комисији, организирањето на телевизиски дебати во кои ќе учествуваат парламентарци, ќе се организираат состаноци и дискусии на тркалезни маси во врска со демократските вредности и човековите слободи и права, поттикнување на постоечките институции во рамки на системот на Обединетите нации и Европскиот совет, е можност за нивно користење како алатка во процесите на застапување. Признавањето на значењето на Европскиот совет и неговата експертиза од областа на човековите слободи и права, наоѓањето начини за Европскиот совет да придонесе за човековата димензија на КЕБС, како и одржувањето на состаноци, семинари и друг вид на средби со експерти, за разгледување и разговор за мерки за соработка со цел

унапредување на демократските институции, изготвување на компаративни студии на националните законодавства, се мерки кои ќе се преземаат врз основа на знаењата и вештините на Европскиот совет и Комисијата *Демократија преку право*.

По Конференцијата за човечка димензија на КЕБС одржана во Копенхаген одржани уште две во Москва и Хелсинки, меѓутоа за споменување се придобивките од онаа одржана во Хелсинки во јули 1992 година; затоа што со Завршниот документ државите учесници преземаат обврска за почитување на човековите права и слободи, правата на националните малцинства, грижа за демократијата и демократските процеси, владеењето на правото, но и економската слобода, социјалната правда и заштитата на природната средина. Стремежот кон остварување на овие цели е поддржан со намерата да се зајакнат институциите на КЕБС, а за таа цел се воведува уште една институција тоа е Високиот комесар на КЕБС за националните малцинства, но и проширување на работата и работните задачи на Канцеларијата за демократски институции и човекови права (OIDHR). Значењето на оваа институција, како и потребата од нејзино зајакнување се потврдуваат со *Декларацијата донесена на Самитот на конференцијата за европска безбедност и соработка*, одржана во Букурешт на 6 декември 1994 година.

Од јануари 1995 година Конференцијата за европска безбедност и соработка - КЕБС, работи под името Организација за безбедност и соработка во Европа - ОБСЕ. Вака трансформираното тело има исклучително значајна улога во односите помеѓу европските држави, по предметот на работа, но и по структурата и начинот на дејствување. Од својот претходникот КЕБС се разликува по низа работи, но најмногу во однос на институционалната организација, која освен Постојаниот совет, го има Форумот за безбедносна соработка, Парламентарното собрание, Претседателот на ОБСЕ, Генералниот секретар, Центарот за спречување конфликти, Канцеларијата за демократски институции и човекови права, Високиот комесар за национални малцинства, Претставникот на ОБСЕ за слободата на медиумите, Судот за помирување и арбитража, и други мисии и групи.

2.4 Националните правни акти и нивната примена во застапувањето за мир

Кога станува збор за правните документи на една држава, треба да се нагласи дека најзначајно е како и во колкав степен човековите права и слободи, правдата, сигурноста и мирот се регулирани со највисокиот правен акт на државата, а во повеќето држави тоа е Уставот. Од исклучително важно значење за целокупниот процес на заштита и гарантирање на човековите права, е и степенот, односно бројот на меѓународните документи кои државата ги ратификувала, интензитет со кои државата ги ратификува меѓународните документи, но и членството на државата во регионалните организации и потпишувањето и ратификацијата на регионалните документи кои се однесуваат на човековите права. Ратификацијата или станувањето на меѓународниот акт обврзувачки за внатрешното право на една држава, е од исклучително значење, затоа што државата се обврзува дека ќе ги почитува нормите утврдени со меѓународните договори, и дека истите ќе ги инкорпорира во своето национално законодавство. Така, член 118 од *Уставот на Република Македонија* вели дека меѓународните договори што се ратификувани во согласност со Уставот се дел од внатрешниот правен поредок и не можат да е менуваат со закон. Основните слободи и права на човекот и граѓанинот се една од темелните вредности на уставниот поредок на Република Македонија, а поделбата на граѓански и политички слободи и права, економски, социјални и културни права, направена е на ист начин како што го има тоа сторено Организацијата на обединетите нации. Истите права и слободи коишто ги гарантираат *Меѓународниот пакт за граѓански и политички права* и *Меѓународниот пакт за економски, социјални и културни права* ги гарантира *Уставот на Република Македонија*. Членството на Република Македонија во ООН од 1993 година (со Резолуција на Генералното собрание A/RES/47/225), е показател за согласноста за градење на своите надворешни односи, но и изградба на внатрешниот правен систем, врз основа на принципите утврдени со *Повелбата на Обединетите нации* и нејзините останати документи. Намерата да се почитуваат човековите слободи и права, да се штитат мирот и безбедноста, да се води сметка за обезбедување на економско-социјалниот развој, но и обезбедувањето одржлив развој, се принципите кои се недвосмислено вградени во *Уставот на Република*

Македонија. Ратификацијата на Меѓународниот пакт за граѓански и политички права, Меѓународниот пакт за социјални, економски и културни права, Конвенцијата за правата на детето, Конвенцијата за елиминирање на сите видови на дискриминација врз жените, како и Конвенцијата против тортура, ја покажуваат намерата меѓународно правните документи да бидат дел од македонското национално законодавство.

Членството на Република Македонија во Советот на Европа датира од 1995 година, а намерата да се биде активен партиципиент, ја покажува нејзината соработка со Комесарот за човекови права, Комитетот за превенција од тортура, Венецијанската комисија, Конгресот за локални и регионални власти, но и пристапувањето на документите - конвенциите на Советот на Европа, се индиректен показател за намерите да се почитуваат човековите права, да се унапредува демократијата и да се воспостави владеење на правото.

Во Организацијата за безбедност и соработка на Европа - ОБСЕ, Република Македонија членува од 1995 година, а претседавањето на Македонија со Форумот за безбедност и соработка на оваа Организација, значи дека Македонија има интерес и грижа за воспоставување соработка, доверба, сигурност и безбедност, помеѓу државите во регионот, има интерес за наоѓање на решенија за постоечките спорови, но и давање придонес во спроведувањето на Резолуциите 1540 и 1325 на Советот за безбедност на Организацијата на обединетите нации. Со оглед на тоа дека Република Македонија стреми за членство во Европската унија, значајно е да се напомене и дека освен тоа што Македонија има придонес во работата на ОБСЕ, од големо значење за Македонија е и помошта која ОБСЕ и ја пружа, преку разни нејзини активности, мониторинг мисии и препораки, со цел да ѝ помогне во нејзините напори да стане членка на Унијата. Помошта на ОБСЕ се огледува и во нејзините мислења и препораки за реформите, но и во однос на усогласувањето на македонското законодавство со законодавството на Европската унија.

Вградувањето на правните документи на Европската унија во националното законодавство на Македонија, е процес кој сè уште не почнал да се спроведува, од едноставна причина што членството на Република Македонија во Унијата е во status quo ситуација. Неспорно е дека директивите,

препораките, одлуките и останатите документи кои се донесуваат од страна на органите на Унијата, и се дел од нејзиното секундарно законодавство, се анализираат како од страна на владините, така и од страна на невладините институции, и тоа со цел унапредување на македонското законодавство, но и на сите процеси кои се дел од целокупниот општествено политички и економски развој. Интензитетот на демократизација на општеството, владеењето на правото и почитувањето на човековите слободи и права, се можеби најголемиот услов за членство во Унијата.

Република Македонија своите напори да стане членка на Европската унија ќе може да ги поедностави само со доследно почитување на *Уставот на Република Македонија*, бидејќи со него се гарантираат сите човекови слободи и права, а почитувањето на општо прифатените норми на меѓународното право е нејзината темелна вредност која ја потврдува членот 8 од Уставот.

Заштитата на мирот и сигурноста преку заштитата и гарантирањето на човековите права, е уште една причина за нивно почитување. Став 3 од член 50 од Уставот вели: „Граѓанинот има право да биде запознат со човековите права и основни слободи активно да придонесува, поединечно или заедно со други за нивно унапредување и заштита.“²⁶² Со членот 51 се нагласува дека законите мораат да бидат во согласност со Уставот, а сите други прописи со Уставот и законите. Бидејќи Уставот на Република Македонија на граѓаните им ја гарантира слободата на здружување, правото на мирно собирање, правото на поднесување претставки до државните органи и другите јавни служби, слободата на уверувањето, совеста, мислата, јавното изразување на мислата, слободата на говорот и јавниот настап; граѓаните како поединци, но и здружени во групи и организации, согласно Уставот, законите и другите прописи имаат право, но и должност, на која упатува членот 50 од Уставот, да се грижат за човековите права, нивното почитување и заштита. Затоа што токму гарантирањето и спроведувањето на правата на човекот води кон постигнување на мир, сигурност и безбедност. Примената на застапувањето за почитување на човековите права, заштита на мирот и безбедноста е можна, и е во целосна согласност со уставно правните норми. Ако граѓаните имаат право да се здружуваат, да говорат, да организираат мирни собири, да им се обраќаат

²⁶² *Устав на Република Македонија*, Феникс, Скопје, 2001, стр.25.

на средствата за јавно информирање, но и да поднесуваат претставки до органите и организациите на власта, тоа значи дека немаат формално-правни пречки да го подготват и реализираат процесот на застапување, кога ќе утврдат дека постојат одредени општествени состојби со кои се прекршуваат човековите слободи и права и/или се загрозуваат мирот и безбедноста.

3. Можносите за примена на дипломатијата преку застапувањето

Можносите за активна вклученост на граѓаните во општествените случувања се најразлични, а широк е и спектарот на активности кои тие би можеле да ги вклучат во своето општествено дејствување. Голем е бројот на законски нормираните можности кои граѓаните можат да ги применат во нивното општествено дејствување, но голем е и бројот на вештини, знаења и техники кои реално постојат и се аплицираат, но се смета дека им се дозволени исклучиво на државните органи и институции, и/или на поединци во служба на некој државен орган или институција, кои научните и теоретските вештини и знаења ги аплицираат со одобрение на органот, односно институцијата која што ја претставуваат. Меѓутоа, во XXI-от век, во време на пораст на сите видови интеракции помеѓу луѓето, во време на можности за целосна информираност, благодарение на постојаниот развој на технологијата, во време на обиди за целосно правно нормирање на потребите на луѓето и обезбедување на нивна заштита, но и креирање начини за практично спроведување на нормираните потреби, граѓанинот како конституент на демократското општество е во центарот на вниманието. Положбата на граѓанин во општеството кој ги ужива нормираните права и слободи, значи и реална можност за користење на веќе загарантираните права и слободи, со цел препознаените потреби на граѓаните во новите современи услови дополнително да се нормираат, но значи и нивна практична примена со цел да се делува во поширока општествена рамка; па состојбите за кои се смета дека се единствено овластени државните органи и организации и/или

нивните претставници, да бидат решавани на директен или индиректен начин, со работа и влијание на граѓаните како поединци, но и здружени во групи и/или организации. Со оглед на тоа дека на граѓаните правото и слободата за здружување заради остварување на различни видови интереси, ставови и убедувања им е правно загарантирана, значи дека и нивното учеството во граѓански организации и дејствување заради остварување и заштита на веќе признаените права и слободи, сочувување на мирот, и/или разрешување на спорни ситуации и конфликти кои можат да го загрозат мирот, е можно и преку примена на дипломатијата.

Дипломатијата како начин на професионално и службено водење на односите помеѓу државите како суверени субјекти, се смета дека се појавила пред околу 2500 години пред новата ера, меѓутоа, начинот на водење на дипломатските односи со годините се менувал.

Во минатото, на дипломатијата се гледало како на клучен механизам кој е одговорен за водење меѓународни трансакции, а еден од нуспроизводите на глобализацијата е ерозија на ексклузивните функции и прерогативи на државата и на професиите коишто и служат. Државите и натаму се многу важни, но е забележително дека наднационалните организации, трговски корпорации, други наднационални тела и невладини организации го оживеаја средновековното право несуврени ентитети да испраќаат и примаат посредници, да водат договори и да склучуваат договори.²⁶³

Во денешни услови сосема е вообичаено правни лица коишто се занимаваат со правни работи и правен консалтинг да застапуваат и преговараат во името на некој друг, и тоа да го прават пред националните државните органи и организации, но и пред регионалните и меѓународните органи и организации. Не така ретко и самите влади ангажираат консултантски фирми за вршење на одредени нивни потреби, меѓу кои и оние во врска со односите со јавноста, комуникациските вештини, изработката и реализацијата на одредени владини проекти, па и ангажирање на надворешни експерти за водење на преговори по однос на одредени прашања дефинирани во владината политика, за кои немаат кадар професионално ангажиран во државните институции. „Многу се разговара за таканаречената курс-два или

²⁶³ Јан Мелисен (уредник), *Иновации во дипломатската практика*, Просветно дело, Скопје, 2010, стр.27-28.

неофицијална дипломатија, како, на пример, решавање на конфликти од страна на приватни граѓани и групи.“²⁶⁴ Ова е несомнен показател дека конвенционалната дипломатија, може да се заменува со нови форми на дипломатија, а за одредни општествени области, тоа е веќе сторено. Глобализацијата, мултикултурализмот, развиените меѓународни односи од економска природа, колективната и глобална грижа за човековите права, за животната средина и мирот, не само што наметнуваат, туку и изискуваат грижа од повеќе и различни субјекти. Меѓународните односи во одредени сегменти се поприлично едноставни и можни, но во други се исклучително сложени и комплицирани. Меѓутоа освен меѓународните односи, на „товар“ на владите на државите, се и обемните и комплицирани односи кои се воспоставуваат помеѓу различни субјекти на локално, национално и регионално ниво, но реалност е дека капацитетите на владите да се справат со нив се ограничени. Токму од тие причини употребата на алтернативни начини на воспоставување односи, нивно негување и унапредување, како и надминување на проблемите кога тие ќе се појават помеѓу државите и помеѓу поединците и државите, е сосема оправдан чекор. Невладините организации, како индивидуални, недржавни, локални, национални, но и меѓународни форми на здружување, не само што ги надминуваат границите на државата каде што се основани, туку со својата работа и спектар на области коишто ги покриваат, ја надминуваат работата на многу владини органи и организации. Нивната улога во меѓународните односи, но и во однос на глобалната политика е голема; оние кои се основани заради помагање и/или создавање на подобри услови за потребите и целите на деловните субјекти, намерно или случајно делуваат и на економскиот развој на конкретна држава, а доколку станува збор за економскиот развој на мултинационални компании, тогаш и за економскиот развој на државите каде што работи мултинационалната компанијата. Деловниот интерес на одредени правни субјекти заради кои е основана невладината организација, има влијание и на економскиот интерес на државата. Освен овие невладини организации, тука се и невладините организации кои имаат изразени политички, но и социјални мотиви, како што се на пример *Amnesty International* и *Greenpeace*. Станува збор за невладини

²⁶⁴ Исто, стр.28.

организации кои ги надминуваат националните граници и кои имаат голем број на поддржувачи ширум светот, а начинот на нивното дејствување изразен преку мониторинг мисии, лобирање, протести, групи за притисок, е препознатлив за секој просечен граѓанин, во било која земја. Станува збор за невладини организации кои се исклучително моќни заради нивните високи цели, добрата структурираност, капацитетите на ангажираниот персонал, но и нивната доследна посветеност на намерата да влијаат на решавањето на општествените проблеми. Нивната убеденост во моќта на јавното мислење и делување, се манифестира во нивното активно влијание на јавното мислење, иницирање на граѓаните да дејствуваат и да влијаат на политиките на поединечни држави кои се неправедни, дискриминаторски, недемократски и/или деструктивни во своето работење, но и да влијаат на целокупната светска политика. Овој вид на невладини организации се оние кои го формираат меѓународното, глобалното граѓанско општество, и кои имаат сè поголемо и поголемо влијание во формирањето на меѓународните односи и политики. „Глобалното граѓанско општество се состои од држави, како и од индивидуи и организации кои ги здружуваат интересите во една држава или вон неа, но дејствуваат вон границите на истата. Значи, одредни организации може да потекнуваат од една држава, но нивната глобална агенда всушност ги прави вондржавни. Нивното членство, исто така, е наклонето кон мултинационалност.“²⁶⁵ На меѓународната сцена делуваат и невладините организации кои имаат хуманитарен карактер, некои со цел да помагаат на сиромашните, а некои да помагаат на сиромашните и да вршат медицински услуги, како што е на пример меѓународната организација *Доктори без граници*. Граѓаните, невладините организации ги користат за да делуваат во решавањето на низа прашања и тоа во согласност со меѓународните и регионалните документи и механизми, користејќи ги меѓународните и регионалните организации. Целите и намерите во врска со човековите права, безбедноста, животната средина, правата на жените, правата на децата, сиромаштијата и низа други проблеми, можат многу полесно да се решат, или пак да се влијае на државите преку членството и активностите во невладините организации. Од особено значење се невладините организации кои имаат

²⁶⁵ Пол Р. Виоти и Марк В. Каупи, *Меѓународни односи и светска политика: безбедност, економија, идентитет*, Академски печат, Скопје, 2009, стр.14.

академски карактер. Имено, токму овој вид на невладини организации во соработка со оние кои ги детектираат општествените проблеми и реагираат на нив, можат да дејствуваат во нов вид на дипломатски мисии со кои ќе влијаат на мирот и безбедноста.

Пример за тоа е реакцијата на Алберт Ајнштајн и Берtrand Расел кои „им упатија во 1955 година апел на сите водечки светски политичари, залагајќи се за мир, разоружување и детант помеѓу истокот и западот, а против понатамошната примена на нуклеарно оружје. Резултат на нивната акција беше основањето на една нова невладина организација Pugwash, која е всушност Конференција на физичари и научници од областа на природните науки (Pugwash Conference on Science and World Affairs).“²⁶⁶

Надминувањето на тајната дипломатија, и нејзиното не земање предвид на потребите на граѓаните, што честопати се случувало во минатото, интригите помеѓу владите на државите, двојните игри, но и последиците врз мирот и безбедноста на светско ниво, укажуваат на негативните особености на овој вид на дипломатија. Решението е примена на отворената дипломатија која „значи демократска контрола над надворешната политика.“²⁶⁷ Отворената дипломатија наметнува и потреба од информираност на јавноста, земање предвид на мислењето на јавноста; но со оглед на тоа што надворешната политика ја водат органите за надворешни работи, дипломатските претставништва, кариерните дипломати и конзуларните служби, се наметнува прашањето како отворената дипломатија, на официјално ниво можат да ја водат невладините организации, кои без оглед на нивната природа, ќе ги консолидираат академските знања и вештини, ќе ги мобилизираат граѓаните и ќе ги искористат нивните поединечни и заеднички искуства, техники и информации, ќе ги надминат пречките и ќе се обидат да ја „водат високата политика“.

Разлика помеѓу воспоставувањето односи помеѓу државите и водењето политики по пат на официјалната, конвенционална дипломатија и неформалната дипломатија, постои, првенствено заради документите кои

²⁶⁶ Смиља Аврамов, *Цивилно друштво и невладине организации: Алтернативни модели светске заједнице*, Нова Европа, Београд, 2006, стр.147.

²⁶⁷ Данчо Марковски, *Дипломатија, организација и практика*, Кинематика, Скопје, 2002, стр.26.

конвенционалната дипломатија ја нормираат, и врз основа на кои таа се води. Првите обиди за кодификација почнуваат во 1919 година со *Повелбата на Лигата на Народите*, потоа Комитетот за кодификација на дипломатското право во 1927 година, и V-та и VI-та Конференција на Панамериканската унија, одржани во 1923 и 1928 година. Меѓутоа конечното нормирање се случува во 1946 и 1947 година со донесување на *Конвенцијата за привилегии и имунитет на Обединетите нации* и *Конвенцијата за привилегии и имунитети на специјализираните мисии*. Подоцна, во 1961 година како резултат на напорите на Организацијата на обединетите нации за регулирање на дипломатската дејност, се донесува *Виенската конвенција за дипломатски односи*. „Оваа конвенција, покрај прифатените нормативни изрази, ги кодифицира обичајно-правните и договорно-правните норми во областа на дипломатското право кои постоеле дотогаш.“²⁶⁸ Во 1964 година донесена е *Виенската конвенција за конзуларни односи*, во 1969 година *Конвенцијата за специјалните мисии*, и во 1975 година *Конвенцијата за претставување на државите во нивните односи со меѓународните организации од универзален тип*.

Целосната структура на официјалната дипломатија, освен меѓународните конвенции ја даваат и националните правни документи со кои државите ги одредуваат темелните вредности на државата, структурираноста на нејзините државни органи, но и политиката која ја водат со другите држави. Додека, потребата за признавање на работата и постоењето на невладините организации, се покажува со нивното воведување во *Повелбата на Организацијата на обединетите нации*, почетните „овластувања“ на невладините организации им се дадени со членот 71 од *Повелбата* каде што се вели дека Економско социјалниот совет може да презема целесходни мерки, со цел советување со невладините организации кои се занимаваат со прашања кои се во рамки на неговата надлежност. Денес, невладините организации од парадигмата псевдодипломатија, можат да се префрлат во развивањето на она што се вика алтернативна дипломатија, особено што во низа документи донесени од Организацијата на Обединетите нации, Европскиот совет и Европската унија, предвидена е комуникација и соработка со невладините организации, вклучително и механизмите кои невладините организации можат

²⁶⁸ Исто, стр.28.

да ги користат во таа комуникација. Дифузноста на дипломатијата без оглед на тоа дали е конвенционална или алтернативна, не е карактеристика која треба да загрижува, особено што во рамки на алтернативната дипломатија која подразбира вклученост на невладините организации, можат да се изнајдат механизми и алатки за нејзина консолидација.

Се сугерира и на спој помеѓу официјалната и т.н. алтернативна дипломатија, а спојот е во каталитичката дипломатија, што подразбира заедничка работа помеѓу претставниците на официјалната дипломатија, транснационалните организации, деловниот сектор, но и соработка со други држави. Реално гледано станува збор за „деловна соработка“ помеѓу владата на една држава со правни лица, претежно со мултинационални компании.

Ако се појде од тоа дека дипломатијата е основно и можеби најстаро средство во водењето на надворешната политика на државите, но и долго употребувано, ефикасно средство за решавање на споровите и конфликтите помеѓу државите; тогаш обидите да се направи спој помеѓу алтернативните начини на водење на дипломатијата во решавањето на споровите, може да продуцира единствено со нивно конструктивно решавање без употреба на воени и насилни средства и методи. Во воспоставувањето на односи помеѓу државите, но и во водењето на надворешната политика помеѓу државите, се користат голем број на различни средства, но во дипломатијата најзастапени се принудата, казната, наградата, убедувањето, ветувањето и заканата.

Убедувањето е средство со кое еден субјект со помош на соодветни аргументи настојува да го убеди другиот субјект да се однесува како што му одговара на првиот субјект. Цел на убедувањето е кај другата страна да се создаде такво цврсто и непоколебливо уверување дека од него посакуваното однесување, според некое однапред определено и прифатено мерило, е пожелно и искрено. Саканото однесување, во зависност од околностите, може да се базира на правото, моралот, религијата, заедничката цел, научните сознанија итн., но може да се објасни и со добро сфатениот сопствен интерес на страната која се убедува. При тоа, субјектот-убедувач не ветува ништо како противуслуга.²⁶⁹

²⁶⁹ Ѓорѓи Тоновски, *Современа меѓународна заедница*, ФОН Универзитет, Скопје, 2008, стр. 234.

Поаѓајќи од тоа дека стратегијата на застапување содржи неколку елементи кои во голема мера му даваат карактер на целокупниот процес на застапување, и ја прикажуваат неговата оправданост и потреба, убедувањето како алатка во изготвувањето на стратегијата се покажува дека е многу важно првенствено во овој дел од процесот. Убедувањето се користи во градењето на сојузничтва, кога се информираат експерти, невладини организации со близок или идентичен предмет на работа, да станат дел од коалицијата која ќе работи на решавање на идентификуваниот проблем, но убедувањето се користи и во процесот на едуцирање на коалиционите партнери, сојузниците и јавноста, кога се прават напори да се убедат дека општествен проблем навистина постои, и дека тој треба да се реши. Во процесот на застапување, убедувањето како средство наоѓа особена примена во лобирањето, и тоа тогаш кога се лобира кај донесувачите на јавните политики и се убедуваат во неадекватноста на нивните решенија, политки и програми, во штетноста на нивните решенија, и/или во нивната неприменливост и неконструктивност.

На меѓународно ниво, убедувањето се користи тогаш кога постои актуелен проблем, но и тогаш кога постои иден проблем, во смисла на тоа што во однос на одредени меѓународни односи, без оглед на нивната природа постои отворен, јавен, директен судир и недоразбирање, што само по себе претставува спор и директна закана по мирот; и иден, потенцијален проблем кој може да настане и да доведе до одреден спор или конфликт, доколку не се преземат мерки тој да се реши. Моментот на убедување е присутен, тогаш кога меѓународните фактори во улога на донесувачи на одлуки, официјалните претставници на државите, како и функционерите во рамки на државите кои ја креираат и водат надворешната политика, треба да се убедат дека ситуацијата која ја констатираат поединците како научници, експерти по одредени прашања, активисти во невладините организации, или деловни лица кои водат меѓународни бизниси, предизвикува спор и може да го загрози меѓународниот мир. Во вакви ситуации на сцена треба да стапи алтернативната дипломатија, од едноставна причина што официјалната дипломатија на државите кои се дел од спорната ситуација е веќе активирана, и покажува нецелосна подготвеност, волја и намера да ја реши спорната ситуација. Ако дипломатијата како дејност треба да делува во сферата на надворешно политичките односи и да презема мерки за решавање на споровите по пат на договор, без употреба на сила, но се

покаже неуспешна, неподготвена или незаинтересирана, тогаш алтернативната дипломатија треба да коалицира со застапувањето. Имено, дејноста дипломатија преку/со застапувањето, употребувајќи ги сите расположиви правни инструменти и механизми со кои може и има право да располага, првенствено ќе се обиде да ги убеди носителите на надворешно-политичкото одлучување дека постои проблем кои претставува закана по мирот и безбедноста, потоа ќе предложи решенија, но доколку биде потребно и ќе обезбеди стручни лица кои ќе можат предложените решенија да ги применат, или барем да ги развијат за да можат истите да се применат. Ваквите чекори не се во спротивност ниту со националните, ниту со регионалните и меѓународните документи, што е видливо од не така реткото склучување на договори и соработка помеѓу владите на државите и одредени деловни организации. Доколку владите можат да склучуваат деловни договори со мултинационални компании кои експлоатираат нафтени ресурси во нивните држави, соработуваат и партиципираат во странски деловни субјекти кои снабдуваат и дистрибуираат електрична енергија, вршат телекомуникациски услуги, развиваат филмска индустрија, и вршат работи од низа други економски области; тогаш воопшто не треба да се апстрахира потребата да се соработува со граѓанскиот сектор и преку процесот на застапување да се примени алтернативната дипломатија, за да се сочува мирот. Ако застапувањето значи препознавање на проблем, посочување дека тековната политика не содржи солудии и мерки за негово решавање, ако постои начин истиот да се реши, ако за неговото решавање се заинтересирани голем број на субјекти, и истите партиципираат во идејата за негово решавање, ако јавноста во континуитет се информира и едуцира, тогаш воопшто не претставува никаков проблем да се искористат и алатките на дипломатијата, особено во делот лобирање, за да се постигнат позитивни резултати. Претставниците на невладините организации исто како и официјалните претставници на државите, имаат можности за средби и состаноци, како со претставници на други невладини организации со кои би соработувале во своите активности, така и со претставници на владите на државите, но и со официјални претставници на органи и тела на меѓународните и регионалните организации, кај кои можат да лобираат за своите ставови и решенија. Но, застапувачите можат за разлика од официјалните дипломати да ги користат медиумите, и за

состојбите да известуваат, да едуцираат и да лобираат. Во нивната работа дозволено е и претставување на целиот процес на застапување, неговите фази на реализација, и поддржувачите, на веб страна на невладината организација која го реализира процесот на застапување, или да се отвори посебна веб страна само за процесот на застапување којшто е започнат за решавање на конкретен проблем. Неспорно е и дека министерствата за надворешни работи на државите имаат свои веб страни, и дека известуваат за активностите кои ги преземаат во однос на надворешната политика, меѓутоа станува збор за сувопарни информации, кои имаат единствено информативен карактер, но не и едукативен карактер каков што имаат информациите и известувањата кои ги подготвуваат и дистрибуираат невладините организации преку процесот на застапување.

Преговарањето се смета за главна функција на дипломатијата и во билатералните и во мултилатералните односи. Суштината на преговарањето – постигнување договор – вклучува важен човечки влог заснован на посебни вештини и таленти, но многу активности кои ги опкружуваат мултилатералните и билатералните преговори се рутински и погодни за автоматизирање. Процесот на мултилатерално преговарање може да биде крајно автоматизиран преку употребата на ИТ за логистичка поддршка, дистрибуција на материјали, овозможување на учество на НВО и на други.²⁷⁰

Кога конвенционалната дипломатија во мултилатералните односи станува автоматизирана, а во процесот на преговарање веќе се вклучуваат невладините организации, зошто тогаш преговарањето да не ја добие динамиката на застапување, кое за разлика од официјалната дипломатија која стреми кон постигнување на договор, но многу ретко нуди и/или има конкретно решение; дефинирањето на исход, постигнувањето на решение е еден од чекорите на застапувањето.

Надградба на целиот процес на застапување и негова примена во „дипломатски мисии“, е и обезбедувањето навремени, обемни и различни информации и нивно умешно дистрибуирање. Добивањето и управувањето на информациите е многу полесно, побрзо и поефикасно во граѓанското движење, од едноставна причина што таму се активни и партиципираат

²⁷⁰ Јан Мелисен (уредник), *Иновации во дипломатската практика*, Просветно дело, Скопје, 2010, стр.211-212.

граѓани со различен професионален профил, со различни знаења и можности за добивање информации, додека во органите и телата коишто ја водат надворешната политика, структурата на луѓе не е така комплексна и разновидна. Напротив, станува збор за луѓе со ист или сличен професионален профил, обучени за работа во вакви тела, што би значело, подготвени работниот ангажман да го вршат на еден претходно установен начин, без никакви отстапувања, варијации или импровизации, што секако е дозволено, а во одредени ситуации и пожелно и потребно во граѓанскиот сектор.

Со оглед на тоа дека застапувањето е политичко правен процес чија цел е влијание на политичките одлуки и тоа на национално и меѓународно ниво, значи дека неговата примена со цел влијание на надворешната политика која ја води владата на одредена држава, е сосема логично, особено заради тоа што е иницирано од граѓаните, се стреми да укаже на потребите, интересите на граѓаните и државата, го привлекува вниманието на јавноста, нуди решенија на креаторите на политиката и користи правни и политички решенија. Доколку се користи заедно со вредностите на дипломатијата, значи дека ги повикува на одговорност и владите на други држави, го проширува полето на делување, па освен на јавноста во државата од каде што е покренато застапувањето, се влијае и на јавното мислење на граѓаните на другите држави, чии влади се дел од спорната ситуација. Меѓутоа, застапувањето укажува и на постоечките правни и политички решенија, содржани во законските акти на тие држави, со особен акцент на меѓународните и регионалните документи кои ги имаат ратификувано државите инволвирани во спорот. Ќе се смета дека застапувањето заедно со дипломатијата кога ќе се примени во случај на решавање на одреден спор е успешно, доколку се утврди дека е постигнато решение во согласност со правото, владите кои се повикани на одговорност, или едноставно на реакција и постапување во врска со спорот, реагирале и донеле решение кое има политичко правна сила.

4. Заштитата на човековите права клучен адут на застапувањето

„Општествените движења се општа категорија во општествените науки. Тоа е социјален феномен со огромен дијапазон на дејствување.“²⁷¹ За постоењето на општествените движења постојат различни ставови, некои го оправдуваат нивното постоење, додека други сметаат дека се негативни и не се поклопуваат со концептот цивилно општество, од причина што станува збор за колективни учесници и нема соочување tête-à-tête помеѓу учесниците. Според други, тие се дел од граѓанското општество и се „подвид на невладините организации“²⁷² Од 60-тите години на минатиот век, кога се појавуваат студентските движења, движењата за признавање на човековите права, мировните движења, антинуклеарните движења, до денес, нивниот број постојано се зголемува, а нивното дејствување се рефлектира, и на националните политики и на глобалните политики. Без оглед дали анализата и пристапот во третирањето на општествените движења е позитивен или негативен, и без оглед на тоа што одредени теоретичари ги сметаат за подвид на невладините организации, реално не е така. Неспорно е дека во современи услови за да може да му биде посветено одредено внимание на било кое општествено движење од владеачките структури, и да биде третирано како достоинствен субјект за комуникација, преговарање и договарање, потребно е да има одредена институционализирана форма, која нема да биде основана од владата, или пак финансиски подржувана од власта, ќе има формална конструкција, ќе биде регистрирана, ќе има основачки правен акт и органи, и ќе обезбедува финансиски средства за работа и вршење на работните активности од други извори. Општествените движења разгледувани поединечно од аспект на проблемот заради кој дејствуваат, во основа на своето дејствување, доколку немаат признавање на одредени права, без исклучок имаат барање за почитување на веќе признаените права или пак нивна гаранција.

Кога станува збор за мировните движења кои имаат широк и различен круг на поддржувачи, и кои во повеќето случаи се масивни, хетерогени, и честопати

²⁷¹ Смиља Аврамов, *Цивилно друштво и невладине организации: Алтернативни модели светске заједници*, Нова Европа, Београд, 2006, стр.49.

²⁷² Исто, стр.50.

контроверзни и провоцирачки, како што е на пример хипи движењето кое во својата основа го има спротивставувањето на вооружувањето и војувањето, дискриминациите и нееднаквиот третман на луѓето.

Од историско значење се движењата за мир водени од Ганди и Мартин Лутер Кинг, кои имале масовност не само во времето кога дејствувале, туку претставуваат позитивен пример на постапување и дејствување и за многу миротворци после нив. Мирот како опозит на војната отсекогаш бил предмет на интересирање и проучување, но неговата врска со човековите права е сосема јасна и многу силна. Правото на живот, слобода и безбедност, правото на еднаквост, слободата од дискриминација, слободата од ропство, слободата од мачење и понижувачко однесување, правото на адекватен мирен стандард, правото на учество во културниот живот на заедницата, обврските на заедницата неопходни за слободен и целосен развој, можат да се остварат само тогаш и само таму каде што владее мирот. Бројот на невладини организации кои работат на човековите права е голем, разлики во однос на начините на делување, но и видот на човековите права кои ги третираат е различен, некои работат на правата од областа на здравството, некои на работните права на граѓаните, додека други работат на правото на здрава животна средина. Одредени невладини организации ги третираат правата на жените, други правата на децата, а трети правата на националните малцинства. Меѓутоа, без оглед на тоа кои права ги третираат, заедничко за сите нив е тоа што нивното непочитување, недвосмислено може да предизвика одредени спорни или конфликтни ситуации кои можат да го загрозат мирот. Колкаво е значењето на човековите права за глобалното општество, но и за секоја држава поединечно, покажува организирањето на меѓународни конференции за човекови права. И на конференцијата со која се основа Организацијата на обединетите нации, односно во нејзиниот основачки акт „доминирала идејата за заштита на индивидуалните и колективните човекови права која претставува најсигурен пат за обезбедување на мир во светот, па доследно на тоа унапредувањето и заштита на човековите права е вклучено во основните цели на Повелбата на ОН.“²⁷³

²⁷³ Исто, стр.188.

Колкаво е значењето за нормирањето на човековите права и обезбедувањето на механизми за нивно почитување, покажува и бројот на правни акти со кои се регулираат човековите права. За невладините организации кои работат на човековите права, претставува голем предизвик, колективните права на луѓето и нивната загрозеност или повреда, заради нарушување на мирот да ги заштитат, одбранат или да реагираат со тужбени барања пред регионалните или меѓународните органи. Имено, во меѓународните и регионалните правни документи заштитата се однесува на правата на поединците, таа е индивидуалистичка, меѓутоа кога има конфликт пропратен со воени активности, тогаш се повредуваат правата на цела заедница или народ. Истото се случува и во антисемитистичките активности, колонијалните, односно неоколонијалните постапки на одредени држави кон други, кога цели народи се под силни насилни притисоци и тортури од власта на други држави. Како негативен пример треба да се спомене геноцидот којшто е направен во Руанда, и за кој е основан Меѓународен кривичен трибунал во рамки на Обединетите нации, но не постои решение кое може да се нарече праведно, во случај каде што бројот на убиени луѓе брои скоро еден милион.

Од колкаво големо значење е постоењето на невладините организации, информирањето и едуцирањето на граѓаните за нивните права, постоењето на развиена јавна свест, критичка маса, влијание врз јавните политики, покажува *Хелсиншкиот договор* кој им „наметнува“ обврска на граѓаните, да влијаат врз сопствените влади да ги почитуваат човековите права, донесен на Конференцијата за европска безбедност и соработка одржана во Хелсинки во 1978 година. Меѓутоа, моќта на граѓаните не е само да влијаат владите да ги почитуваат правата на граѓаните на своите држави, тука е и правото, но и обврската на невладините организации, на граѓанското движење и на експертите, да влијаат на своите влади да ги почитуваат и правата на граѓаните на други држави. Така на пример, кога НАТО изврши бомбардирање на СРЈ, граѓаните на земјите членки на НАТО, можеа преку процесот на јавно застапување да реагираат и да укажат на кршењето на човековите права на еден колектив, на еден народ, да укажат на неоправданоста на нивното

постапување, и целосното непочитување на нормите на меѓународното право.

Потврда за значењето на дејствувањето на невладините организации во областа на човековите права, претставува и Втората светска конференција за човекови права, одржана во Виена во 1993 година, на која освен официјални претставници на државите, присуствуваа во улога на посматрачи и 3691 претставник на невладини организации. Битно е дека пред одржувањето на оваа Конференција претходеше одржување на Форум на невладини организации, на кој земаа учество вкупно 1529 претставници на невладини организации. Она што ја прави по многу работи исклучително значајна оваа средба на претставниците на невладините организации е тоа што на оваа Конференција „покажани се длабоки разлики во однос на хиерархијата на човековите права; од една страна, помеѓу економско социјалните и граѓанско политичките, и од друга страна помеѓу индивидуалните права и правата на колективитетите.“²⁷⁴

Од исклучително значење е и Четвратата светска конференција за жените²⁷⁵ одржана во Пекинг во 1995 година, и претставува една од најголемите и најпосетените конференции со околу 17.000 учесници, 6.000 делегати од 189 земји и преку 4.000 претставници од акредитирани невладини организации. Меѓу нив и околу 4.000 медиски претставници, меѓународни јавни службеници и 30.000 луѓе кои учествуваа на Форумот на невладини организации.

²⁷⁴ Исто, стр.196.

²⁷⁵ Податоците се преземени од *Платформата за акција и Пекингската декларација*, Превентивно распоредени сили на Обединетите нации (УНПРЕДЕП), Скопје, 1997, стр.5.

ТРЕТ ДЕЛ

ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА НА ЗАСТАПУВАЊЕТО

1. Причини за примена на застапувањето за мир

Бројот на невладини организации кои работат на човековите права е голем и променлив. Секојдневно се менува состојбата, се основаат невладини организации од повеќе причини, со различна ориентација и ниво на работа; но она што е карактеристично за сите нив, тоа е потребата и намерата да се предизвикаат позитивни општествени промени со влијание на политичките процеси во општеството, и тоа така што промените ќе се издејствуваат во согласност со постоечките позитивни законски прописи. Бидејќи мирот е комплексна категорија, со мултинационална димензија која бара мултинационален и интердисциплинарен пристап, значи дека користењето на јавното застапување како осмислен процес, кој бара интердисциплинарен пристап, но и мултисекторски и мултинационален ангажман, е сосема оправдано. Поделбата на оперативни и застапувачки невладини организации, не мора да биде ригидна, и во реалноста како таква да биде практикувана. Кога станува збор за реализација на процесот на јавното застапување за решавање на одреден општествен проблем, пожелно е дел од сојузничките страни, коалициони партнери да бидат и невладините организации кои имаат оперативен карактер, односно даваат услуги на граѓаните. Ако одредена невладина организација сака да работи на одреден случај преку јавното застапување, како што е на пример промена на одреден законски пропис кој го регулира мобингот на работно место, тогаш секако ќе сака сојузничка страна да и биде невладина организација која дава бесплатна правна помош на граѓаните за права од работен однос. Невладината организација која што дава бесплатна правна помош, меѓудругото ќе располага со статистички податоци, кои ќе укажуваат колкав е бројот на граѓани кои во текот на една година

побарале правна помош поврзана со мобингот, ќе даде насоки за тоа на што конкретно се жалат граѓаните, но и што точно во законскиот пропис не е практично применливо, односно не им обезбедува целосна законска заштита на граѓаните од мобинг на работно место.

И бидејќи нема граѓанин кој може да се апстрахира од општествените случувања, лошите јавни политики, дискриминаторските мерки, непочитувањето на човековите права, и личната засегнатост од нарушувањето на мирот, сосема логично е да се има став дека секој граѓанин претставува засегната страна во општествените случувања, но и одговорна страна во работата за позитивни општествени промени.

2. Застапувањето во акција

Без оглед на тоа дали се работи за оперативни, хуманитарни, партиципативни, локални, национални, регионални или меѓународни невладини организации, сите тие во својата работа можат да го применат застапувањето. Ако самостојно не се јавуваат во улога на застапувачи, тогаш можат да бидат коалициони партнери на невладините организации кои лобираат и застапуваат за решавање на општествените проблеми. Секоја општествена ситуација која ги крши човековите права, содржи елементи на насилство, создава економски и социјални проблеми, создава маса на сиромашни граѓани, не обезбедува пристап до образовните процеси, го нарушува здравјето на луѓето кое во голем степен зависи од животната средина, невостоставувањето стандарди за физичко и ментално здравје на граѓаните, неучество во власта и одлучувањето; сето тоа во голем степен влијае на мирот и безбедноста во една држава. Во кој степен владите на државите се заинтересирани за решавање на овие состојби и обезбедување услови за мирен и достоинствен живот на граѓаните, зависи од држава до држава, но и од регион до регион.

Со цел да се укаже на сложеноста и обемноста на причините кои го загрозуваат мирот, но и сериозноста и осмисленоста во примената на

застапувањето, за потребите на овој труд ќе се наведат неколку општествени ситуации и проблеми за кои се направени обиди да се решат со примена на застапувањето. Преку наведување на примери ќе се укаже на суштествените елементи на застапувањето, но и преку куса анализа на неколкуте случаи, ќе се покаже на тоа како компонентите на застапувањето се практично применети во одделни случаи.

2.1 Идентификување на општествен проблем

Организација: *Окупирај го Вол Стрит - протестно движење*

Подрачје на дејствување: *Национално, регионално,
меѓународно*

Време на акција: *2011 година*

Вид на активност: *Протести*

Цел: *Укажување на материјалната нееднаквост, нерамномерната распределба на материјалните ресурси, негативното влијание на мултинационалните компании врз политиките на владите и политичката корумпираност*

Окупирај го Вол Стрит е протестно движење кое започна во Њујорк на 17 септември 2011 година, за да укаже на негативното и опасно влијание на мултинационалните компании врз политиките на владите, корумпираноста на политичарите кои предлагаат и донесуваат решенија кои се од полза и им одат во прилог на богатите, додека се забораваат и запоставуваат потребите на останатите луѓе во светот; со што се создаваат огромни социјални и економски разлики помеѓу граѓаните. И покрај тоа што станува збор за движење започнато на американско тло, проблемот којшто го идентификуваа има пошироки размери. Начините на дејствување и работа, но и природата на политиките кои се донесени под влијание на мултинационалните компании и банките, имаат не само рефлексии, туку и сериозни последици врз социјалната и економската положба на граѓаните ширум светот. Со „Ние сме 99%“ како мото на движењето, се протестираше и реагираше не само во САД, туку и во Англија, Германија, Чиле, Тајван, Шпанија, Хрватска и во многу други земји. Проблемите на сиромаштија, социјални и економски разлики препознаени се во политиките коишто ги водат државите под влијание на големите мултинационални компании и банките. Трајниот економски развој во рамки на

концептот одржлив развој е важен за надминување и отстранување на сиромаштијата, но во услови кога целокупното светско богатство се наоѓа во рацете на само 1% од светската популација, тогаш реални можности за надминување на сиромаштијата и не постојат. Наместо пристапот до капитал, ресурси, земјиште, технологија и образование во XXI-от век да е олеснет, ивозможен за секој граѓанин, онака како што налага принципот на хуманост, но и меѓународните правни инструменти, сите постоечки ресурси се во рацете на мал број на луѓе, кои ги кројат животите и иднината на 99% од граѓаните во светот. Ако цитатот на Алдос Хаксли, англиски писател, „Фактите не престануваат да постојат само поради тоа што ги игнорираме“ го пренесеме на движењето започнато од антиконзумеристичката публикација Adbusters од Канада, кое продолжува со паролата „Протестот е мртов, да живее Протестот.“²⁷⁶

Окупирај го Вол Стрит, е движење кое е сè уште активно, со тактика преземена од револуционерното движење Арапска пролет, која значи исполнување на поставените цели без употреба на насилство.

2.2 Истражување и анализа на проблем

Организација: РЕКОМ

Подрачје на дејствување: Национално и регионално

Време на акција: Почеток на дејствување 2011 година

Вид на активност: Утврдување на фактите за воените злосторства и кршењата на човековите права изршени на територијата на некогашна СФРЈ во периодот 1991 до 2001 година

Цел: Помирување заради зајакнување на демократијата, почитувањето на човековите права и владеењето на правото

Коалицијата за РЕКОМ²⁷⁷ е неполитички регионален собир на невладини организации, здруженија на жртви, поединци/поединки, здруженија на ветерани, младински организации, членови на семејства на жртви, медиуми и личности кои се залагаат за соочување со минатото, заради основање на Регионална и независна комисија, која ќе има мандат да ги утврди и јавно да

²⁷⁶ <http://occupywallst.org/>.

²⁷⁷ Преземено од: <http://www.zarekom.org/Koalicijata-za-REKOM.mk.html>.

ги изнесе фактите за воените злосторства, кршењата на човековите права, и да придонесе за расветлување на судбината на исчезнатите лица во војните на поранешна СФРЈ во периодот 1991-2001 година.

Иницијативата РЕКОМ ги истражува злосторствата случени во воените конфликти на територијата на поранешната СФРЈ, така што ги утврдува фактите, прави попис на жртвите, вклучувајќи ги војниците и полицајците, но и припадниците на други вооружени формации, ги утврдува околностите за нивното страдање, собира податоци за местата кои служеле како логори и затвори, води евиденција на противправно затвораните, жртвите на тортура и нечовечкото однесување. Улогата на истражувачко тело и дава право да зема поединечни изјави од секој поединец кој може да даде релевантни податоци за воените злосторства, но може да зема изјави и од претставници на државни институции, верски заедници, политички групи, медиуми и други организирани форми, кои би се јавиле во својство на сведоци пред Комисијата. Се наметнува прашањето зошто би го правеле тоа? Од причина што осознавањето на фактите е нужно за да се прикажат случувањата во вистинското светло, да се посочат злосторниците, да им се упати извинување на жртвите, да им се подигнат споменици на жртвите, да се направат меморијални центри кои ќе почиваат на максимата „Да се прости, ама да не се заборава“, но и ќе се обележат местата каде што голем број луѓе страдале и настрадале, и ќе служат како паметник за тоа што несмее повеќе да се случи.

2.3 Дефинирање на позицијата и очекуваните резултати

Организација: *Арапска пролет*

Подрачје на дејствување: *Национално и регионално*

Време на акција: *Почеток во декември 2010 година*

Вид на активност: *Протести, демонстрации, граѓански отпор, граѓанска непослушност, интернет активизам, протестни кампови*

Цел: *Симнување на недемократските режими од власт*

Арапската пролет започнува во декември 2010 година со демонстрации и протести, заради самозапалувањето на 26-годишниот Мохамед Буазизи²⁷⁸ кој сакајќи да продава овошје и зеленчук во градот Сиди Бузид во Тунис, затоа

²⁷⁸ Преземено: од <http://www.npr.org/2011/12/17/143897126/the-arab-spring-a-year-of-revolution>.

што немал писмена дозвола тоа да го прави, а одбил да ја предаде стоката која што му била наменета за продажба, бил удрен од полициска службеничка. Со оглед на тоа дека бил одговорен за издржување на семејството кое го сочинувале неговата мајка вдовица и неговите шест браќа, не изненадува неговиот отпор да ги предаде овошјето и зеленчукот кои ги продавал за да обезбеди егзистенција за своето семејство. Лут заради јавното понижување, Мухамед Буазизи марширајќи отишол пред зградата на владата и се самоzapалил. Случката била евидентирана со мобилни телефони и камери и била споделувана на интернет, така што благодарение на техничко технолошките помагала, информацијата за случката брзо се раширила, и предизвикала организација на протести најпрвин во малото рурално гратче Сиди Бузид. Протестите за релативно брзо време се рашириле и тоа низ целиот Тунис, а од претседателот на државата е побарано да се повлече заедно со неговата влада. Претседателот на Тунис бега од државата, меѓутоа реакциите и протестите не престанаа, напротив тие земаа замав и се раширија низ Арапските држави.

Позицијата на граѓаните е дека живеат во недемократски, автократски режими каде што диктатурата е вообичаен систем на делување, а кршењето на човековите права секојдневно. Барањето за симнување од власт на недемократскиот режим во Тунис се рашири во протести за симнување на недемократските режими и во Египет, Либија и Јемен, а протести беа организирани и во Сирија, Алжир, Ирак, Јордан, Кувајт, Мароко и Оман.

2.4 Создавање коалиции

Организација: *Жени во црно*²⁷⁹ - Белград

Подрачје на дејствување: *Национално, регионално,
меѓународно*

Време на акција: *2005 и 2006 година*

Вид на активност: *Коалицирање и водење кампањи*

Цел: *Откривање на причините заради кои Србија војуваше*

Жени во црно се женска мировна група со феминистичко антимилитаристичка ориентација, која на сцената на општествните случувања

²⁷⁹ Податоците се преземени од интернет страната на Жени во црно од Белград: http://zeneucrnom.org/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=38&Itemid=63.

се појавува во 1991 година. Нивната цел на постоење е поврзана со изразување ненасилен отпор спрема војната, сексизмот, национализмот и милитаризмот насочен кон жените, но насочен и кон сите оние кои ги карактеризира елементот на различност. Од организирање на преку 1500 мировни акции на улица,²⁸⁰ протести, перформанси, до кампањи и коалиции, поврзани во мрежи и сојузништва со други невладини организации, Жените во црно успеале да остварат повеќе коалиции и да реализираат повеќе кампањи. Почнувајќи коалицијата од коалицијата Г8 која значи здружување на женски невладини организации од Белград, со цел преку јавното застапување да повикаат на одговорност за војната и воените злосторства, казнување за сторените воени злосторства и примена на транзиционата правда. **Коалицијата за лаичка држава** е коалиција составена од четири невладини организации од Белград и уште десеттина од цела Србија во улога на поддржувачи на оваа коалиција, а покрената од Жените во црно со цел сочувување на секуларната улога на државата и лаичката природа на црквата во општеството. Коалицијата е организирана за реакција против Законот за црквите и верските заедници.

Женската мировна коалиција, е коалиција составена од Женската мрежа од Косово и Мрежата на Жени во црно од Србија, и има за задача застапување за учество на жените во мировните процеси и преговорите, постигнување на праведен и стабилен мир, како и примена на Резолуцијата 1325 донесена во 2000-та година од Советот за безбедност на Обединетите нации.

Женското лоби за мир, безбедност и правда во Југоисточна Европа е уште една коалиција составена до активистки во граѓанското движење, но и од демократските политички партии од Балканот, која преку јавното застапување сакала да придонесе за унапредување на мирот, безбедноста и стабилноста во Југоисточна Европа. **Феминистичка коалиција** е коалиција составена од четири групи од Белград, а формирана за да договара активности, но и да изработува заеднички документи за сесиите на Конвенцијата за елиминација на сите облици на дискриминација над жената.

Евиденцијата на Жени во црно е организирање на шест кампањи и законски иницијативи во текот на 2005 и 2006 година, и тоа за ненасилна

²⁸⁰ http://zeneucrnom.org/index.php?option=com_content&task=blogcategory&id=2&Itemid=4.

борба против антисемитизмот во Србија, казнување на воените злосторства во соработка со Хашкиот трибунал, укинување на Законот за финансиска помош на обвинетите од страна на Хашкиот трибунал, кампања за имплементација на Резолуцијата 1325/2000 од Советот за безбедост на ОН, усвојување на Резолуција за Жени, мир и безбедност, и кампањата против Законот за црквите и верските заедници.

Забележливо е дека дел од коалициите кои ги формирале Жените во црно во текот на 2005 и 2006 година, организирале кампањи со цел остварување на целите заради кои биле формирани, како што е Коалицијата Г8, потоа Женската мировна коалиција и Коалицијата за лаичка држава. Целите на жените загрижени за мирот се поставени практично во две цели, намера и желба да предизвикаат општествени промени, но и да бидат дел од општествените движења преку мировниот активизам, а тоа се препознава во причините заради кои повикуваат на сојузничтво и коалицирање, но и во причините заради кои водат кампањи.

Силината и значењето на Жените во црно се препознава во нивната раширеност во светски рамки, постојат многу групи од жени кои се спротивставуваат на војната и военото насилство, но голем е и бројот на нивните активности и акции кои тие ги преземаат.

2.5 Едуцирање и информирање

Организација: *Амнести Интернешенел САД*²⁸¹

Подрачје на дејствување: *Национално, регионално, меѓународно*

Време на акција: *2004 година*

Вид на активност: *Информирање и едуцирање*

Цел: *Да се изврши влијание врз локалните власти во Романија*

Амнести Интернационал САД во 2004 година доаѓа до сериозни заклучоци кои се производ на нејзините истражувања во Романија. Имено, таа утврдува дека околу 100-тина Роми биле насилно протерани од нивните домови од гратчето Miercurea Ciuc. Заради тоа биле принудени да живеат во метални кабини и колиби веднаш до некој вид на канализација. Неподносливите,

²⁸¹ Информациите се преземени од: <http://www.amnestyusa.org/our-work/cases/romania-roma-families>.

деградирачки и нехумани услови за живот биле евидентирани од Амнести Интернационал САД, но и фактот што им било кажано дека тука ќе живеат привремено, а состојбата не била променета ниту после осум години. Образложението било дека локалните власти немаат план за нив, и дека не можат да им обезбедат пристојно домување.

Целта на Амнести Интернационал САД е да информира за постоечкиот проблем, но и да укаже на постоечките национални закони на Романија, конкретно на оној закон кој не дозволува луѓето да живеат поблиску од 300 метри од потенцијални токсични отпадоци и опасни зони, но истовремено и да укаже на неправилниот и незаконски начин начин кој е применет за да се иселат Ромите.

Интенцијата на Амнести Интернационал САД е да им се посочи на локалните власти на кршењето и на националните и на регионалните, но и на меѓународните правни акти, и да се издејствува преку информирање и едуцирање, нивна реакција и решавање на проблемот на овие граѓани, но да се информира и едуцира и пошироката општествена јавност за состојбата на овие луѓе, но и непочитувањето и кршењето на нивните човекови права.

2.6 Лобирање

Организација: *Гринпис САД*

Подрачје на дејствување: *Национално, регионално и меѓународно*

Време на акција: *Почеток 1971 година до денес*

Вид на активност: *Лобирање*

Цел: *Заштита на животната средина*

Станува збор за една исклучително моќна и доследна во својата работа невладина организација, која без оглед на тоа што е основана во Канада, освен на национално, делува и на регионално и на меѓународно ниво. Нејзиниот опсег на работа е неверојатно голем, и се однесува на се она што ја уништува или и се заканува од уништување на животната средина. Од реакции за заштита на океаните од загадување, непотребното и енормно уништување на шумите, реакции поврзани со климатските промени, изградбите и работата на нуклеарните центри, фрлањето на нуклеарниот отпад, токсификацијата, до мирот и разоржувањето; тоа се темите и проблемите на кои работи оваа

организација. Нејзините активности и реакции се постојани и обемни, меѓутоа за целите на овој труд ќе се спомене лобирањето како една од активностите на оваа организација, но не лобирањето кај властите, или воопшто донесувачите на одлуки, туку лобирањето кај поддржувачите или потенцијалните поддржувачи, и тоа за да се укаже на широката и неопходна примена на лобирањето. Имено, на веб страната на оваа организација се прикажуваат сите проекти кои организацијата ги работи, а во рамки на проектите, и кампањите кои таа ги води. Со отворањето за преглед на било кој проект, се дава можност за учество во групата која ја води кампањата на тој проект, учество во групата за дискусија, или во некоја локална група, на стручни вештини базирана група, или некој друг вид на група, кои се дел од т.н. интересна група.

На овој начин всушност организацијата лобира кај граѓаните кои би можеле да станат не само поддржувачи на нејзините проекти, туку и конструктивни партиципенти во нејзината работа.

ЗАКЛУЧОК

Изготвување на докторска дисертација во насока на спојување на застапувањето како вештина која наоѓа примена години наназад, и тоа на глобално ниво, мирот како мултидимензионална состојба која бара интердисциплинарен пристап во нејзиното проучување и третирање, и меѓународното право низ обработка на неговите базични правни документи и механизми, претставува/ше предизвик. Правото од научен аспект е проучувано и се проучува од страна на многу правни научници, експерти, но и правни практичари. Мирот и покрај тоа што претставува релативно нова наука, која не само што бара и дозволува интердисциплинарен пристап, има свои законитости кон кои е потребно истражувачите да се придржуваат. Земени заедно мирот и правото, не така ретко се проучувани, обработувани и истражувани. Некогаш истражувачи со стручни знаења од областа на мирот прават конекција на мирот со правото, некогаш експерти од правната област, создаваат врска и релација помеѓу правото и мирот, но идејата, во релацијата право-мир да се вметне застапувањето како процес, вештина која е применувана само од страна на активистите, експертите, асоцијациите и невладините организации активни во граѓанскиот сектор, наметна ново гледање и обработување на целокупната проблематика поврзана со мирот и правото.

Обидите да се најдат податоци, информации и истражувања за застапувањето како процес, стекнати и добиени од истражувачи-научници, беше исклучително тешко и невозможно. Истражувања од научници за одредени области, а потребни за примена на застапувањето како процес, постојат и на национално, и на регионално, но и на меѓународно ниво. Меѓутоа, истражувања во кои е обработувано застапувањето од научен аспект, во смисла на тоа да се утврди колку процеси на застапување се спроведени и аплицирани, колку од нив биле успешни, а колку помалку успешни, во кои области најмногу е организирано и реализирано застапувањето, во кои држави, потоа кои држави најмногу го применуваат застапувањето,

развиените, неразвиените или земјите во развој; се прашања на кои не можеа да се најдат одговори, да се добијат валдини податоци и/или информации.

Литература која што го обработува застапувањето има, меѓутоа станува збор за литература, која во сите случаи е изготвена од страна на активисти, експерти, асоцијации и невладини организации активни партиципиенти во граѓанскиот сектор, и произлегува од нивните практични искуства и аплицирани процеси на застапување.

Од евидентните процеси на реализирано застапување, со повторна нагласка, на сите нивоа, на меѓународно, регионално, национално, но и на локално ниво, може да се утврди дека застапувањето се применува во сите општествени области, каде што постојат општествени проблеми кои ги загрозуваат и/или повредуваат правата на луѓето. Практично, не постои област која што не е третирана или не може да се третира со застапувањето, односно чии проблеми не може да се решат, или барем да се направат обиди да се решат со примена на застапувањето.

Меѓутоа, да се „наметне“ барање, потреба, интерес за истражување на применливоста на застапувањето во функција на мирот, и тоа со сериозен, внимателен и аналитичен пристап, во „обработката“ на правото и неговите акти и механизми, значеше сериозен ризик да се дојде до заклучок дека застапувањето не е можно да се применува за потребите и во корист на мирот, особено не со користење на алатките коишто ги обезбедува правото.

Напротив, анализите и истражувањата направени за потребите на овој труд, покажаа дека застапувањето е вештина која може да има исклучително значење за мирот, а потенцијалот на правото, на меѓународните правни акти и механизми, е исклучително голем. Од навидум сувопарен материјал каков што е правото, стерилноста на актите, но и на нормите содржани во правните акти, правото станува исклучително жива материја, но само тогаш кога активно се применува од граѓаните и за граѓаните, односно за остварување на нивните права.

Спојот кој овој труд имаше намера да го направи помеѓу застапувањето, правото и мирот, изгледаше за некој кој има теоретско знаење, но и практично искуство во сите три области, сосема лесен и едноставен. Но, обидот тоа да претставува разбирливо, јасно, убедително и корисно за аудиторумот, наметна една особена тешкотија, затоа што врската помеѓу

застапувањето, правото и мирот можеше да изгледа површна, некавалитетна и неапликативна. Со оглед на тоа што и правото и застапувањето бараат практична примена, а од нивната примена во случајов „зависеше“ мирот; во овој труд беше потребно малку подетално и „понаметливо“ претставување на констатираните можности, но и укажување на богатиот фонд на правни акти, кои не само што го дозволуваат, туку и го „поддржуваат“ применувањето на застапувањето во корист на мирот, а како дополна на тоа се и постоечките правни механизми, кои произлегуваат од правните акти.

Намерата да се потврди генералната хипотеза на докторскиот труд, а тоа е дека застапувањето како политичко-правен процес може да се примени во сочувувањето на мирот, односно во превенирањето на конфликтите, и тоа на локално, национално, регионално и меѓународно ниво, во рамки и во согласност со меѓународното право, укажа на низа податоци и неспорни факти. Имено, анализата и истражувањата поврзани со меѓународните аспекти на мирот, мировната состојба, ситуациите и случувањата коишто го загрозуваат мирот и безбедноста, покажа дека на меѓународно ниво постојат бројни правни документи кои креираат сериозна база и даваат основни насоки за постапување, но и причини за реагирање од страна на т.н. застапувачи. Не постои правна ограниченост меѓународните правни документи да не се користат како основна алатка за сочувување на мирот, и тоа преку застапувањето. Напротив, меѓународните документи даваат сериозни основи за реакција на активистите, експертите, асоцијациите, невладините организации, граѓанските движења, медиумите, академскиот кадар, но и на сите оние кои се загрижени и заинтересирани за сочувување на мирот, да се јават во улога на застапувачи, или барем активни учесници, помагачи и партнери во застапувачкиот процес.

Секако, примената на меѓународните документи за сочувување на мирот преку застапувањето, би била невозможна, доколку тие не содржат, не „нудат“ одредби со кои упатуваат на правните механизми, и можноста за нивна примена. Неспорен факт е дека одредени меѓународни правни механизми можат да бидат применети исклучиво од официјалните претставници на владите на државите, меѓутоа застапувањето како процес, дава можност и простор за примена на тие механизми на посреден начин,

односно преку официјалните претставници на државите, така што претходно ќе се (из)лобира кај нив, и ќе се укаже на состојбите кои се закана за мирот, а овие ќе го презентираат проблемот во органите и телата кои само ним им се достапни, согласно меѓународните документи.

Со ова истражување потврдени се и посебните хипотези, а тоа е дека застапувањето може да се примени во сочувување на мирот, ако се мобилизираат и консолидираат општествените сили, односно граѓаните во улога на миротворци, научните работници, невладините организации, образовните институции, но и медиумите, органите на власта, како и регионалните органи и организации, вклучително и меѓународните органи, тела и специјализирани организации.

Дека консолидирањето и примената на, условно кажано, сите постоечки позитивни законски прописи, без разлика на кое ниво се донесени, може да претставува силна алатка во детектирањето, осмислувањето, аргументирањето, но и водењето и (из)дејствувањето на промени преку застапувањето, го потврдува овој труд; и тоа преку укажувањето и посочувањето не само на меѓународните, туку и на регионалните и националните документи и механизми кои можат да се применат. Збирот од правни документи и механизми е голем, но она што треба да се научи е дека истите без никакви ограничувања можат и треба да се користат преку застапувањето за сочувување на мирот.

Со ова истражување се потврдија и поединечните хипотези на трудот. Улогата на граѓаните, нивното значење и потреба во сочувувањето на мирот е голема, со особена нагласка дека всушност без нивното активно учество, базирано на знаење, труд, желба и намера да се спречи секој спор и конфликт кој содржи насилни елементи, не би можело тоа да се постигне. Нивната способност да препознаат проблем кој го загрозува мирот, е суштинска за навремено реагирање и покренување на застапувањето. Меѓутоа, битна е и нивната подготвеност да мобилизираат граѓани и да соработуваат со секој кој сериозно е заинтересиран за мирот и сака да помогне, користејќи го својот човечки потенцијал и интелектуално знаење.

Она во што целосно не се успеа во овој труд, тоа е исполнување на посебната цел, утврдување дали застапувањето како процес може да ја активира превентивната дипломатија. Неспорно е дека застапувањето како процес може да ја активира превентивната дипломатија, меѓутоа застапувањето само по себе може да претставува и јавна дипломатија, но може да претставува и своевиден вид на алтернативна дипломатија. Со оглед на тоа што дипломатијата, во нејзини рамки и превентивната и јавната дипломатија, се посебно поле за истражување, кое доколку се направеше ќе значеше оптеретување на трудот со многу податоци, нецелосно и аналитично обработени, се остана само на споменување и наведување на врската, но и можната примена на застапувањето во еден или друг вид на дипломатија.

Ако Организацијата на обединетите нации, Советот на Европа, Европската унија и ОБСЕ, во своите документи ја предвидуваат работата на невладините организации, а застапувањето обично е организирано и водено од невладините организации, со вклучување на сите останати релевантни фактори, како што се граѓаните како поединци, експертската јавност и медиумите; тогаш тоа е јасна потврда и причина застапувањето да најде своја активна и секојдневна примена. Збирот на документи зад кои стојат Обединетите нации, Советот на Европа, Европската унија и ОБСЕ, е исклучително обемен, но тоа не треба да ги плаши сите оние кои се инволвираат во процесот на застапување; од причина што на неговата реализација и претходи сериозна подготовка која вклучува анализа и истражување на тие документи, но значи и инволвирање на правни експерти кои умешно и успешно ќе ги користат одредбите од овие документи, и тоа не само во однос на аргументирањето на застапувањето, одбирањето на правниот механизам, туку и во однос на креирањето и нудењето на правни решенија, тогаш кога тие се потребни за да се реши проблемот кој е претходно идентификуван.

Првичната загриженост дека при изработката на трудот ќе се наметне проблем да се објаснат одредени поими, кои наоѓаат примена во невладиниот сектор и граѓанските движења, но не и во научната проблематика, се покажа како неоснована, затоа што се случија низа процеси кои ги содржеа, ако не

целосно, тогаш делумно елементите на застапувањето, и тоа како во Република Македонија, така и пошироко. Обидот да се стават во научна рамка, и да се систематизираат низа елементи, компоненти и карактеристики на застапувањето, е сосема оправдан, веќе дури и пожелен, од причина што застапувањето содржи сè што еден процес, постапка, го прави сериозна и продуктивна алатка за општествените работници.

Дека застапувањето се случува постојано, и дека не секогаш е почнато и водено од невладини организации како формално регистрирани правни лица, покажуваат неодамнешните случувања во Република Македонија. Имено, Законот за високо образование подготвен од Министерството за образование и наука на Република Македонија, кој содржи низа неприфатливи одредби како за студентите, така и за професорите, меѓу кои и одредби за проверување на знаењето на студентите преку полагање на државен испит; предизвика сериозна загриженост и реакции, не само кај студентите, туку и кај професорите. И покрај тоа што реакциите се манифестираат преку т.н. Студентски пленум, што по својата форма претставува студентско/граѓанско движење, а не невладина организација, начинот на нивното дејствување содржи многу елементи и компоненти на застапување. Протести, состаноци, јавни настапи, коалицирање со професорите и асистентите, обезбедување медиумска покриеност, квалитетни аргументации врз основа на правото; е сериозен показател дека можност за примена на застапувањето има, но и човечки и интелектуален потенцијал, знаење и одлучност.

Со воведување на алатки и механизми за квалитетно имплементирање на застапувањето, може да се надмине неговата примена на почетно ниво, и да се решат постоечките размисли и дилеми околу тоа како да се осмисли и примени, и дали застапувањето има научна оправданост.

Потребата да се работи и понатаму на оваа проблематика е забележително голема, меѓутоа не треба да се остане само на декларативно пропагирање на примена на застапувањето во функција на мирот, туку тоа треба да стане дел од тековните политики и практики на секоја држава.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Алан, Т.Р.С. (2009) *Уставно право-Либерална теорија на владеењето на правото*. Скопје: Просветно дело.
- Амато, Џулиано и Жак Зилер. (2009) *Европски Устав-Предмети и документи во правото на ЕУ и на Земјите-членки*. Скопје: Просветно дело.
- Anderson, E. James. (1994) *Public policymaking* 2nd ed. Princeton, NJ: Houghton Mifflin.
- Anheier, Helmut, Marlies Glasius and Mary Kaldor (editors). (2001) *Global Civil Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Арент, Хана. (1990) *Изворите на тоталитаризмот*. Скопје: Култура.
- Aston, Emma. (2008) *Why advocate on HIV?* Teddington: Tearfund.
- Авди, Назиф (уредник). (2013) *Анализа на механизмите за спречување и заштита од дискриминација во Република Македонија*. Скопје: Македонско здружение на млади правници.
- Аврамов, Смиља. (2006) *Цивилно друштво и невладине организации: Алтернативни модели светске заједнице*. Београд: Нова Европа.
- Avramov, Smilja. (2006) *Trilateralna komisija, svetska vlada ili tiranija?*. Београд: Nova Evropa.
- Ayindo, Babu and Janice Jenne. (2008) *Training of trainers manual: Conflict transformation and peacebuilding in Rwanda*. United States Agency for International Development (UNDP).
- Bacevich, J. Andrew. (2003) *American empire: the realities and consequences of U.S. diplomacy*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Ваčić, Lovorka (uredila). (2009) *Zvoni za mir*. Zagreb: Centar za mirovne studije.
- Бајалциев, Димитар. (1999) *Вовед во правото: право*. Куманово: Македонска ризница.
- Бајалциев, Димитар. (1999) *Вовед во правото: држава*. Кочани: Европа 92.
- Балдвин, Ричард, Рикард Форслид, Филип Мартин, Жан Марко Отавијано и Фредерик Роберт-Никауд (уредници). (2011) *Економска географија и јавна политика*. Скопје: Арс Ламина.
- Barsamian, Dejvid i Noam Čomski. (2006) *Propaganda i javno mnjenje: Razgovori s Noamom Čomskim*. Novi Sad: Rubikon.
- Burton, W. John. (1972) *World Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Бауман, Герд. (2009) *Мултикултурна загатка реобмислување на национализмот, етничкиот и религиозниот идентитет*. Скопје: Три.
- Бејтс, Р. Чарлс. (2009) *Политичка теорија и меѓународни односи*. Скопје: Просветно дело.
- Бејл, Тим. (2009) *Европска политика-компаративен вовед*. Скопје: Академски печат.
- Бејлис Џон, Стив Смит и Патриша Овенс. (2009) *Глобализацијата на светската политика-вовед*. Скопје: Табернакул.
- Бејн, Николас и Стивен Вулкок. (2009) *Нова економска дипломатија-*

донесување одлуки и преговарање во меѓународните економски односи. Скопје: Нампрес.

- Venson, Morton. (1993) *Englesko-srpskohrvatski rečnik*. Beograd: Prosveta.
- Бентон, Филип. (2009) *Вовед во политика*. Скопје: Арс Ламина.
- Бериц, Р.Г. (2009) *Дипломатија- теорија и пракса* (трето издание). Прилеп: Печатница 11 Октомври.
- Бингам, Д. Ричард и други. (2009) *Менаџирање на локалната власт – јавната администрација*. Скопје: Магор.
- Бојчев, Душан. (1998) *Дипломатски речник*. Скопје: Тив-Тов.
- Бојчев, Душан. (2001) *Англиско-македонскиот политички и дипломатски речник*. Скопје: Тив-Тов.
- Болевски, Вилфрид. (2009) *Дипломатија и меѓународно право во глобализираните односи*. Скопје: Просветно дело.
- Boon, Andy. (1999) *Advocacy*. London: Cavendish Publishing Limited.
- Booth, Ken. (2008) *Theory of World Security*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boraine, Alex, Janet Levy and Ronel Scheffer (editors). (1997) *Dealing with the past, Truth and reconciliation in South Africa*. Cape Town: Institute for Democracy in South Africa.
- Borchardt, Dieter-Klaus. (2010) *The ABC of European Union Law*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Boutros, Boutros Ghali. (1995) *An Agenda for Peace*, rev.ed. New York: United Nations.
- Браунли, Иан. (2009) *Принципи на јавно меѓународно право* (седмо издание). Скопје: Просветно дело.
- Булдиоски, Горан. (2012) *Тинк-тенковите во Централна и Источна Европа и квалитетот на нивните истражувања за применети политики* [електронски извор]. Скопје: Студиорум.
- Бузан, Бери. (2010) *Луѓе, држави и страв: проблемот со националната безбедност во меѓународните односи*. Скопје: Академски печат.
- Cahill, M. Kevin (editor). (2000) *Preventive Diplomacy, Stopping wars before they start*. Routledge, New York, London: The Center for International Health and Cooperation.
- Цветковски, Цветан (приредувач). (1999) *Човекови права, Прва книга: Извори, институции и процедури*. Скопје: Каритас.
- Цветковски, Цветан (приредувач). (1999) *Човекови права, Втора книга: Основни меѓународни документи*. Скопје: Каритас.
- Дан, Х. Дејвид. (2009) *Дипломатија на највисоко ниво - Развој на меѓународните самити*. Скопје: Просветно дело.
- Дан, Н. Вилијам. (2009) *Анализа на јавните политики*. Скопје: Академски печат.
- Денио, Елизабет. (2006) *Рим, од град-држава до царство: институции и политички живот*. Скопје: Култура.
- Диксон, Мартин и Роберт Мекоркуел. (2010) *Случаи и материјали од меѓународно право*. Скопје: Датапонс.
- Диркем, Емил. (2004) *За поделбата на општествениот труд*. Скопје: Ми-Ан.
- Донели, Цек. (2004) *Меѓународни човекови права*. Скопје: Ми-Ан.
- Донеv, Дејан. (2008) *Невладиниот сектор како етички коректив на општеството или За механизмите на етичкото дејствување на*

- невладините организации.* Скопје: МЦМС.
- Драгшиќ, Ивана, Никола Наумоски, Филип Јовановски и Дамјан Здравев (уредници). (2014) *Граѓански активатор: прирачник за граѓанско делување.* Скопје: Плоштад Слобода.
 - Друезн, Жерар. (2011) *Право на Европската Унија и заеднички политики.* Скопје: Арс Ламина.
 - Дворкин, Роналд. (2012) *Сериозен пристап кон правата.* Скопје: Магор.
 - Џулијани, В. Рудолф. (2009) *Лидерство.* Скопје: Академски печат.
 - Есер, Френк и Барбара Феч. (2009) *Споредување на политичката комуникација-Теории, случаи и предизвици.* Скопје: Академски печат.
 - Фарб, Гојар Симон и Рене Сев. (2010) *Големите прашања на филозофијата на правото.* Скопје: Арс Ламина.
 - Фишер, Роџер, Вилијам Јури и Брус Пејтон. (2009) *Да се дојде до ДА-Преговарање без попуштање.* Скопје: Нампрес.
 - Габер, Виктор. (2002) *За македонската дипломатија.* Скопје: Магор.
 - Галтунг, Јохан. (2000) *Трансформација на конфликти со мировни средства (трансценд метод).* Скопје: Балкански центар за мир, Филозофски факултет.
 - Gasmі, Gordana. (2010) *Pravo i osnovi prava Evropske unije.* Beograd: Univerzitet Singidinum.
 - Гелнер, Ернест. (2003) *Услови за слобода: цивилното општество и неговите противници.* Скопје: Магор.
 - Генон, Рене. (2005) *Кризата на модерниот свет.* Скопје: Ми-Ан.
 - Георгиева, Лидија (уредувач). (2004) *Превенција на конфликти: од идеја кон култура за превенција на конфликти во Македонија.* Скопје: Фондација Фридрих Еберт.
 - Георгиева, Лидија. (2007) *Творење на мирот: Мирот, безбедноста и конфликтите по Студената војна,* Скопје: Филозофски факултет.
 - Гоцевски, Трајан. (2008) *Унификација на системите во услови на глобализација.* Скопје: Филозофски факултет.
 - Голдберг, Дејвид, Тони Простер и Стефан Верхулст. (2009) *Регулирање на медиумите-компаративна студија.* Скопје: Арс Ламина.
 - Голдсмит, Л. Џек и Ерика А. Поснер. (2010) *Границите на меѓународното право.* Скопје: Арс Ламина.
 - Гомиен, Дона. (1996) *Краток водич низ Европската конвенција за човекови права.* Скопје: Совет на Европа.
 - *ГО и учество на граѓаните.* (2011) Сараево: Техничка поддршка за граѓанските организации-регионална канцеларија на ТАКСО.
 - Gordon, Graham. (2002) *Advocacy Toolkit: Understanding advocacy.* Teddington: Tearfund.
 - Gordon, Graham. (2002) *Advocacy Toolkit: Practical action in advocacy.* Teddington: Tearfund.
 - Gordon, Graham and Melissa Lawson. (2012) *Why advocate on governance and corruption?* Teddington: Tearfund.
 - Гранд ле, Џулиан. (2010) *Мотивација, посредништво и јавна политика- На коњи и топови, пиони и кралици.* Скопје: Арс Ламина.

- Греј, Кристина. (2009) *Меѓународно право и употреба на сила*. Скопје: Просветно дело.
- Григ, Стивен. (2009) *Европска конвенција за човекови права- достигнувања, проблеми и изгледи*. Скопје: Просветно дело.
- Гринди, С. Мерили. (2009) *Одиме на локално-децентрализиција, демократизација и ветување за доброто управување*. Скопје: Магор.
- Гриндл, С. Мерили. (2011) *Постигнување способна влада-градење капацитети во јавните сектори на земјите во развој*. Скопје: Арс Ламина.
- *Grande Enciclopedia Rizzoli I-XVI*. (2006) Milano: Rizzoli Editore.
- Хаг, Род и Мартин Харол. (2009) *Компаративна анализа на власта и политиката*. Скопје: Академски печат.
- Харис, Ј. Д., М. О. Бојл, Е. П. Бејтс и С. М. Бакли. (2009) *Право на европската конвенција за човекови права*. Скопје: Просветно дело.
- Најек, А. Fridrih А. (2002) *Pravo, zakonodavstvo i sloboda*. Beograd i Podgorica: Službeni list SRJ i CID.
- Хејвуд, Ендрју. (2009) *Политика*. Скопје: Академски печат.
- Хелд, Дејвид и Ентони Мекгру. (2010) *Управување со глобализацијата- моќ, власт и глобално управување*. Скопје: Академски печат.
- Хелд, Дејвид. (2008) *Модели на демократијата*. Скопје: Академски печат.
- Хеселинк, Мартијн. (2009) *Политиката на Европскиот граѓански кодекс*. Скопје: Просветно дело.
- Хил, Кристофер и Мајкл Смит. (2013) *Меѓународните односи и Европската унија*. Скопје: Арс Ламина.
- Хил, Кристофер. (2009) *Променливоста на надворешната политика*. Прилеп: Печатница 11 Октомври.
- Hindle, Tim. (1998) *Negotiating Skills*. London: Dorling Kindersley.
- *Human Rights, The United Nations Decade for Human Rights Education (1995-2004) No.3, The Right to Human Rights Education*. (1999) New York & Geneva: United Nations.
- *Илустриран англиски речник Оксфорд*. (2004) Скопје: Мозаик књига НОВА.
- Janev, Igor. (2012) *Меѓународно право и меѓународни односи*. Beograd: Institut za političke studije.
- Јанис В.М., Р.С. Кеј и А.В. Бредли. (2002) *Европско право за човековите права*, Скопје: Ми-Ан.
- Јанкулоски, Звонимир (избор и превод). (1993) *Човекови права, збирка меѓународни документи за правата на човекот*. Фонд отворено општество на Македонија.
- Јури, Вилијам. (2009) *Да се одбегне НЕ-преговарање во тежки ситуации*. Скопје: Нампрес.
- Катру, Зоја (2007) *Елементи на меѓународната заштита на правата на човекот*. Скопје.
- Керватин, Мириам, Џил Бендерли, Рада Вујовиќ, Весна Кесиќ и Сања Сарнавка (уреднички). (1998) *Јавно застапување: жените за општествени промени во земјите- наследнички на бивша Југославија*. Загреб: СТАР Проект, Делфи Интернационал-Стратеги, обучување и застапување на помирувањето.

- Колиер, Џон и Воган Лоу. (2009) *Решавање на споровите во меѓународното право-институции и процедури*. Скопје: Просветно дело.
- *Копенхагенска декларација и Програма за акција*. (1997) Скопје: Превентивно распоредени сили на Обединетите нации (УНПРЕДЕП).
- Котовчевски, Митко. (1999) *Извори на загрозување на мирот и националната безбедност*. Скопје: Унион Траде.
- Крег, Пол и Грејн де Бурка. (2010) *Право на ЕУ-текстови, случаи и материјали*. Скопје: Магор.
- Кревелд, Ван Мартин. (2009) *Трансформација на војната*. Скопје: Табернакул.
- Ковачевиќ, Živorad. (2004) *Меѓународно преговаранје*. Београд: „Filip Višnjić“ Diplomatska akademija MSP SCG.
- Кревелд, Ван Мартин. (2009) *Трансформација на војната*. Скопје: Табернакул.
- Крстић, Драган. (1996) *Психолошкиот речник*. Београд: Савремена администрација.
- Кусенс, М. Елизабет и Четан Кумар (уредници). (2011) *Градењето мир како политика-Одржување мир во крехки општества*. Скопје: Арс Ламина.
- Lederach, P. John. (1999) *Building Peace: Sustainable reconciliation in divided societies*. Washington, DC: United States Institute of Peace Press.
- Леонард, Марк. (2009) *Јавна дипломатија*. Скопје: Просветно дело.
- Левински, Томас и Амна Мухаремовиќ. (2011) *Застапување и влијание врз политиката за општествена промена*. Сараево: Техничка поддршка за граѓанските организации-регионална канцеларија на ТАКСО.
- Ли, Дона, Јан Мелисен и Пол Шарп (уредници). (2009) *Новата јавна дипломатија-мека сила во меѓународните односи*. Скопје: Просветно дело.
- Лич, Филип. (2010) *Поднесување на предмет пред Европскиот суд за човекови права*. Скопје: Табернакул.
- Лилекер, Г. Дарен. (2008) *Клучните концепти во политичката комуникација*. Скопје: Академски печат.
- Lund S. Michael. (1999) *Preventing Violent Conflicts, A Strategy for Preventive Diplomacy*. Washington, D.C: United States Institute of Peace Press.
- Макдун, Џејмс, Џоен Фагот, Авиел, Ричард Рејтано и Ерл Саливен. (2009) *Мултилатералната дипломатија и Обединетите нации*. Скопје: Просветно дело.
- Макијавели, Николо. (2004) *Владетел*. Скопје: Силсонс.
- Маклин, Иан. (2002) *Концизен оксфордски речник за политиката*. Скопје: Ми-Ан.
- Марфи, Д. Шон. (2011) *Принципи на меѓународното право*. Скопје: Арс Ламина.
- Маринковиќ, Славомир, Панче Михајлов и Здравко Ќорвезироски (приредувачи). (1996) *Нобеловци: енциклопедија*. Скопје: Детска радост.
- Марковски, Данчо. (2002) *Дипломатија, организација и практика*.

- Скопје: Кинематика.
- Мелисен, Јан (уредник). (2010) *Иновации во дипломатската практика*. Скопје: Просветно дело.
 - Мекефри, Џејн Мери, Полин Инис и Ричард М. Санда. (2009) *Протокол-комплетен прирачник за дипломатска, официјална и општествена употреба*. Скопје: Просветно дело.
 - Мерилс, Г.Ј. (2009) *Решавање на меѓународните спорови*. Скопје: Просветно дело.
 - *Merriam Webster's Dictionary of Law*. (1996) Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster, Incorporated.
 - Мирчев, Димитар (избор). (1998) *Политичките говори на современото*. Скопје: Мисла.
 - Моргенстерн, Џули. (2009) *Организирање на времето однапре*. Скопје: Нампрес.
 - Мулдон, П. Џејмс, Џоан Фагот Ејвиел, Ричард Реитано и `Рл Саливан (уредници). (2012) *Новата Динамика на мултилатерализмот-Дипломатијата меѓународните организации и глобалното управување*. Скопје: Арс Ламина.
 - Мур, Х. Марк. (2012) *Создавање на јавната вредност-стратегиско раководење во власта*. Скопје: Арс Ламина.
 - Мургоски, Зозе. (2001) *Голем англиско македонски речник*. Скопје: Југореклам.
 - Мургоски, Зозе. (2005) *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“.
 - Нацев, Зоран и Тони Петрески. (2013) *Стратегиски проекции на Република Македонија во надворешната и безбедносната политики*. Кочани: Европа 92.
 - *New Oxford Dictionary of English*. (1999) Oxford: Oxford University Press.
 - Radu Nikosevici, Corina Dragomirescu, Simona Fiț, Despina Pascal, Mircea Mitruti. (2013) *Dialog civic și social prin lobby și advocacy*. Timișoara Academia de Advocacy.
 - Нирнберг, Церард. (1993) *Вештина на преговарањето*. Скопје: Култура.
 - *Обединети нации - Темелни документи*. (1995) Скопје: Министерство за надворешни работи на Република Македонија, Одбор за одбележување на педесетгодишнината од основањето на Организацијата на обединетите нации.
 - Обрадовик, Даниела и Николас Лавранос. (2009) *Меѓусебно влијание на правото на ЕУ и националното право*. Скопје: Просветно дело.
 - Oliver, Angela, Azza Karam, and Elisa Levy (editors). (2004) *Women of Faith Transforming Conflict, A Multi-Religious Training Manual*. New York: World Conference of Religions for Peace.
 - Олтер, Ј. Карен. (2011) *Воспоставување на супрематијата на европското право-Создавање на меѓународно владеење на правото на Европа*. Скопје: Арс Ламина.
 - Олсон, Манкур. (2010) *Логиката на колективна акција-Јавни добра и теориите за групи*. Скопје: Арс Ламина.
 - *Отчет за сработеното на Владата на Република Македонија предводена од ВМРО-ДПМНЕ и Коалиционите партнери 2011-2014*. (2014) Скопје: ВМРО-ДПМНЕ.

- *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. (2000) Oxford: Oxford University Press.
- Озборн, Дејвид и Питер Пластрик. (2009) *Прирачник за иноватори-методи за трансформирање на власта*. Скопје: Академски печат.
- Пертек, Жак. (2011) *Право на институциите на Европската унија*. Скопје: Арс Ламина.
- Петрески, Марјан и др. (2013) *Истражувањата во општествените науки во Македонија: Состојби, предизвици и препораки*. Скопје: Фондација Отворено општество Македонија.
- *Платформа за акција и Пекиншка декларација*. (1997) Скопје: Превентивно распоредени сили на Обединетите нации (УНПРЕДЕП).
- Пол, Ричард и Линда Елдер. (2013) *Водич на мислителот за логички грешки: уметноста на менталните истроштини и на манипулацијата*. Скопје: НВО Инфоцентар.
- *Политичко акциона и правна рамка за човекови права со фокус на социјалната инклузија и намалувањето на сиромаштијата*. (2011) Скопје: Институт за човекови права „Лудвиг Болцман“- БИМ-ФВ.
- *Популација и развој, Програма за акција на меѓународната конференција за популација и развој*. (1997) Скопје: Превентивно распоредени сили на Обединетите нации (УНПРЕДЕП).
- Раčić, Obrad. (2010) *Ujedinjene nacije: između moći i prava*. Beograd: JP Službeni glasnik i Fakultet političkih nauka.
- Раифа, Хауард. (2010) *Уметноста и науката на преговарањето-Како да се решат конфликтите и да се извлече најдоброто во преговорите*. Скопје: Академски печат.
- Ратгеб, Стивен и Мајкл Липски. (2010) *Ангажирање на непрофитни организации-социјалната држава во времето на договори*. Скопје: Арс Ламина.
- *Routledge Macedonian-English Dictionary*. (1998) London and New York: Routledge.
- Сакс, Хелмут и Јован Ананиев (подготвиле). (2006) *Меѓународна и национална законска рамка за човекови права за Македонија*. Скопје: Програма за развој на Обединети нации (UNDP).
- Саздевски, Марија и Симона Огненовска. (2013) *Учество на јавноста во процесите на подготовка на закони: Огледало на Владата 2012*. Скопје: Македонски центар за меѓународна соработка.
- Schuler, A. Margaret and Dorothy Q. Thomas (editors). (1997) *Women's Human Rights Step by Step, A Practical Guide to Using International Human Rights Law and Mechanisms to Defend Women's Human Rights*. Washington, DC: Women, Law & Development International and Human Rights Watch.
- Сејтел, П. Фрејзер. (2011) *Практика на односи со јавноста*. Скопје: Арс Ламина.
- Shaw, Sara. (2011) *Why advocate on climate change?* Teddington: Tearfund.
- Slović, Dragoslav. (2009) *Logika pravde i prava*. Beograd: Fineks.
- Сокалски Ј. Хенрик. (2005) *Грам превенција, Македонија и искуството на Обединетите нации во превентивната дипломатија*. Скопје: Ми-Ан.
- Стоун, Дебора. (2009) *Политички парадокс-Уметност на донесување*

- политички одлуки.* Скопје: Академски печат.
- Стромхолм, Стик. (2010) *Европа и правото.* Скопје: Арс Ламина.
 - Судре, Фредерик. (2012) *Европското и меѓународното право за правата на човекот.* Скопје: Арс Ламина.
 - Шарановиќ, Јованка. (2006) *Жена у одбрани: од традиционалног до савременог.* Београд: Војноиздавачки завод.
 - Шкарик, Светомир. (2002) *Правото, силата и мирот-Македонија и Косово.* Скопје: Култура.
 - Шо, Н. Малколм. (2009) *Меѓународно право.* Скопје: Просветно дело.
 - Шолте, Арт Јан. (2008) *Глобализација-критички вовед.* Скопје: Академски печат.
 - *The New Oxford Thesaurus of English.* (2000) Oxford: Oxford University Press.
 - Тоновски, Ѓорѓи. (2008) *Современа меѓународна заедница.* Скопје: ФОН Универзитет.
 - Трајков Ѓорѓи, Нада Николовска и Војо Велјановски. (1994) *Убавината на македонскиот јазик-речник, стил и стилски изразни средства.* Скопје: Просветно дело.
 - Валц, Н. Кенет. (2008) *Теорија на меѓународната политика.* Скопје: Магор.
 - Ванковска, Билјана и Цветан Цветковски. (1996) *Правото и одбраната: основи на одбранбеното право.* Скопје: РОБЗ.
 - Biljana Vankovska, "Western Approaches to Civil Society Empowerment and Lessons Learnt from the Balkans". In: Marina Caparini, Philipp Fluri, Ferenc Molnar (editors). (2006) *Civil Society and the Security Sector: Concepts and Practices in New Democracies,* Berlin and Münster: LIT-Verlag.
 - Ванковска, Билјана. (2007) *Политички систем.* Скопје: Бомат графикс.
 - Ванковска, Билјана. (2008) *Институции на Европската унија.* Скопје: Филозофски факултет.
 - Ванковска, Билјана. (2011) *Меѓународна безбедност: критички пристап.* Скопје: Филозофски факултет.
 - Василевски, Воислав. (2002) *Меѓународно хуманитарно право.* Штип: 2-ри Август.
 - Вејл, Проспер. (2013) *Ракописи од областа на меѓународното право.* Скопје: Арс Ламина.
 - Верпо, Мишел и Латиција Жанико. (2011): *Јавно право-јавна власт и административно дејство.* Скопје: Арс Ламина.
 - Виоти, Р. Пол и Марк В. Каупи. (2009) *Меѓународни односи и светска политика: безбедност, економија, идентитет.* Скопје: Академски печат.
 - Вучиниќ, Зоран. (1996) *Војни савези од Свете Алијансе до НАТО.* Београд: Новинско-издавачка установа Војска.
 - Vukadinović, D. Radovan. (2012) *Uvod u institucije i pravo Evropske unije.* Kragujevac: Udruženje za evropsko pravo.
 - *Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language.* (1996). New York: Random House.
 - Young, Eóin and Lisa Quinn. (2002) *Writing Effective Public Policy Papers, A Guide for Policy Advisers in Central and Eastern Europe.* Budapest: Open Society Foundations.

- Young, Eóin and Lisa Quinn. (2012) *Making Research Evidence Matter, A Guide to Policy Advocacy in Transition Countries*. Budapest: Open Society Foundations.
- Yusuf, Salma and Jenifer Woodham. (2012) *The Role of Human Rights in Peace Building*. Sri Lanka: Institute of Human Rights.
- Zartman, William I. and Alvaro de Soto. (2010) *Timing mediation initiatives*. Washington: United States Institute of Peace.
- Зенделовски, Горан и Зоран Нацев. (2014) *Глобализацијата: мирот и безбедноста*. Скопје: Филозофски факултет.

Правни документи

- Устав на Република Македонија, Феникс, Скопје, 2001.
- Закон за еднакви можности на жените и мажите, Службен весник на РМ бр.66/06.
- Закон за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на РМ бр.50/10.
- Закон за лобирање, Службен весник на РМ, бр.106/08.
- Закон за спречување на судир на интереси, Службен весник на РМ, бр.70/07.

Веб-страници

- <http://sw741advocacy.tripod.com/>.
- <http://sandwelladvocacy.org/home/history.htm>.
- http://www.unifem.org/news_events/story_detail.php?StoryID=1137.
- http://www.britishcouncil.org/gender_equality_news_no_27.pdf.
- <http://www.unifem.org/progress/charts.html>.
- <http://www.assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta03/ERES1348.htm>.
- <http://www.assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc05/EDOC10764.pdf>.
- <http://www.assembly.coe.int/Mainf.asp?link=/Documents/AdoptedText/ta06/EREC1739.htm>.
- <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201/volume-English.pdf>.
- <http://cil.nus.edu.sg/rp/il/pdf/1947%20Convention%20on%20the%20privileges%20and%20immunities%20of%20the%20s>.
- http://europa.eu/about-eu/eu-history/index_hr.htm.
- <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=ENG>.
- <http://www2.ohchr.org/english/bodies/chr/index.htm>.
- <http://www.assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc10/EDOC12231.pdf>.
- <http://www.assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc10/EDOC12350.pdf>.
- <http://www.unctad.org/>.
- <http://www.wto.org/>.
- <http://www.worldbank.org/>.
- <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/01/>.
- <http://www.unfccc.org.mk>.

- <http://www.advocacyresource.org.uk>.
- <http://www.icj-cij.org>.
- http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_hr.htm.
- <http://www.european-council.europa.eu/home-page.aspx>.
- <http://www.consilium.europa.eu/homepage?lang=en>.
- <http://www.unhcr.ch/hrostr.htm>.
- <http://climatechange.gc.ca.../earth.asp>.
- <http://www.un.org/Depts/dpko/dpko.bnote.htm>.
- http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Alert_53_EU_UN.pdf.
- <http://www.iccnw.org/?mod=membership>.
- <http://www.conventions.coe.int/>.
- <http://www.venice.coe.int/webforms/events/>.
- <http://www.coe.int/en/web/cahdi/cahdi>.
- http://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=03_neighbours.
- http://www.coe.int/t/ngo/Source/Code_brochure_en.pdf.
- http://www.coe.int/t/ngo/Source/Code_Handbook_Montenegro.pdf.
- <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ListeTraites.asp?CM=8&CL=ENG>.
- http://europa.eu/index_hr.htm.
- <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/TreatyBodies.aspx>.
- http://www.epi.org.mk/ourteam_mk.php.
- <http://institut-alternativa.org/civilni-kapaciteti-crne-gore-za-mirovne-operacije-nesiguran-pocetak/>.
- <http://www.europeanpolicy.org/dokumentacioni-centar/clanci-i-komentari/288-lobiranje-u-evropskoj-uniji-kako-funkcionise-i-sta-predstavlja-za-kreiranje-politika.html>.
- <http://www.osce.org/>.
- <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0025-8555/2013/0025-85551301007A.pdf>.
- <file:///D:/My%20Documents/Downloads/0025-85551101099T.pdf>.
- http://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/Source/Texts_&_Documents/Recommendation_97_11_en.pdf.
- <http://www.osce.org/odihr/76895?download=true>.
- <http://www.oscepa.org/publications/declarations>.
- <http://www1.umn.edu/humanrts/osce/new/budapest-summit-declaration.html>.
- http://www.odbrana.mod.gov.rs/odbrana-stari/vojni_casopisi/arkiva/VD_2010_zima/05.%20Diplomatija%20sveobuhvatne%20bezbednosti%20i%20Organizacija%20za%20evropsku%20bezbednost%20i%20saradnju,%20Miroslav%20Glisic.pdf.
- <http://www.bezbednost.org/Bezbednost/701/Partnerstvo-za-mir.shtml>.
- <http://www.bezbednost.org/publikacije>.
- <http://www.mfa.gov.mk/index.php/mk/nadvoresna-politika/multilateralni-odnosi/multilateralni-on>.
- http://zeneucrnom.org/index.php?option=com_content&task=view&id=205&Itemid=6.
- http://unrol.org/article.aspx?article_id=23.
- <http://www.aspr.peacecastle.eu/>.
- <http://www.ise.ac.uk/CCS/home.aspx>.
- <http://www.centar-za-mir.hr/>.
- <http://www.theatlantic.com/infocus/2011/10/occupy-wall-street-spreads-worldwide/100171/>.
- <http://occupywallst.org/>.

- <http://www.peacewomen.org/>.
- <http://www.npr.org/2011/12/17/143897126/the-arab-spring-a-year-of-revolution>.
- <http://www.zarekom.org/Aktuelno.mk.html>.
- http://indicators.ohchr.org/maps/OHCHR_Map_CAT.pdf.
- <http://www.advocacyinitiative.org/programs.html>.
- tilz.tearfund.org/en/themes/advocacy.
- <http://sandwelladvocacy.org/home/history.html>.
- http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/COL/INT_CCP_R_NGO_COL_99_8442_E.pdf.
- <http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Women/WRGS/GirlsAndDisability/UNA Agencies/UNCHR.pdf>.
- <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/EvaluationHandbookPT18.pdf>.
- <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuideHRBusinessen.pdf>.
- <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/NHRIen.pdf>.
- http://www.ohchr.org/Documents/Publications/PTS-4Rev1-NHRI_en.pdf.
- <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/trainingsen.pdf>.
- <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/HRandGenderEqualityinHealthSectorStrategies.pdf>.
- http://www.ohchr.org/Documents/Publications/HHR_PovertyReductionsStrategies_WHO_EN.pdf.
- <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet29en.pdf>.
- <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/Pages/HumanRightsBodies.aspx>.
- <http://www.europa.rs/upload/documents/documents/HOW%20THE%20EU%20WORKS%20english.pdf>.
- http://www.europa.rs/upload/documents/documents/how_the_eu_works_ser_1505.pdf.
- www.un.org/aboutun/chart.html.
- <http://www.amnestyusa.org/our-work/cases>.
- <http://amnesty.org/en/who-we-are>
- <http://www.amnesty.org/en/who-we-are/history>
- http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_en.htm.<http://www.assembly.coe.int/Documents/WorkingDocs/Doc08/EDOC11762.pdf>.
- <http://caritas.rs/caritas/?p=867>.
- <http://www.mccoyouth.org/Advocacy/advocacy-vs-lobbying.html>.
- <http://cltnetwork.org/wp-content/uploads/2014/01/Advocacy-vs-Lobbying-1-28-14-final.pdf>.
- <http://www.cmv.org.rs/blog/javno-zagovaranje-blog/javno-zagovaranje-cine-ljudi/>.
- <http://www.forsmontenegro.org/me/biblioteka/publikacije-me-2>.
- <http://www.kidney.ca/advocacy>.
- <http://www.slideshare.net/alexainic/zagovaranje-i-lobiranje-u-organima-srbije>.
- <http://www.actforpeace.org.au/Get-Involved/Campaign-for-change>
- <http://www.sense.org.rs/Download/Master2013/LOBIRANJE%20-%20final.pdf>.
- http://www.kas.de/wf/doc/kas_34374-1522-14-30.pdf?130514144847.
- <http://www.veza.biz/ahristov/1.html>.
- <http://www.sogfbih.ba/uploaded/0%20nama/Strateski%20dokumenti/Strategija%20lobiranja%20Saveza.pdf>.

- <http://www.crnvo.me/biblioteka/finish/3-crnvo-publikacije/43-uee-graana-u-procesu-izrade-i-primjene-javnih-politika-u-crnoj-gori.html>.
- <http://www.crnvo.me/biblioteka/finish/3-crnvo-publikacije/42-prirunik-za-primjenu-kodeksa-dobre-prakse-za-uee-graana-u-procesu-donoenja-odluka.html>.
- <http://www.politika.rs/rubrike/Magazin/Pritisak-ali-legalan.lt.html>.
- http://www.iskrica.info/PDF/001_literatura/Javno_zastupanje_u_lokalnoj_zaje_dnici.pdf.
- <http://www.ascd.org/ASCD/pdf/newsandissues/ascdadvocacyguide.pdf>.
- <http://lww.org/files/Impact-on-Issues-2012-2014.pdf>.
- <http://www.theguardian.com/news/2000/oct/24/guardianobituaries1>.
- <http://mshoop.org/manual-pdf/Sexual%20Assault%20Advocacy%20Guide.pdf>.
- <http://www.wsp.org/Hygiene-Sanitation-Water-Toolkit/BasicPrinciples/Advocacy.html>.
- http://www.academia.edu/7194133/The_System_Principles_and_Practice_of_Lobbying_and_Advocacy_in_the_US.
- http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNABZ919.pdf.
- <http://www.pta.org/advocacy/content.cfm?ItemNumber=1927&navItemNumber=558>.
- <http://www.firstladies.org/biographies/firstladies.aspx?biography=33>.
- <http://www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/john-peters-humphrey/>.
- <http://recoverycollegebrighton.files.wordpress.com/2013/08/>.
- <http://www.socialrolevalorization.com/training/trainers/wolfensberger/>.
- <http://disabilityhistorywiki.org/leadership/>.
- <http://www.centreforwelfarereform.org/who-we-are/fellows/john-obrien.html>.
- [http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/34108/1/tanzania\[1\].pdf?](http://dspace.africaportal.org/jspui/bitstream/123456789/34108/1/tanzania[1].pdf?).
- <file:///D:/My%20Documents/Downloads/Organic%20Policy%20and%20Advocacy%20Report.pdf>.
- <http://www.thelancet.com/journals/lanonc/article/PIIS1470-2045%2813%2970048-2/abstract>.
- <http://www.cipe.org/publications/detail/how-advocate-effectively-guidebook-business-associations>.
- <http://advocacy.ro/>.
- <http://mccoyouth.org/Advocacy/advocacy-vs-lobbying.html>.
- http://cosecam.org/publications/lobby&advocacy_methods_and_principles_eng.pdf.
- http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNABZ919.pdf.
- <http://www.zenskisud.org/>.
- http://www.encyclopedia.com/topic/Francisco_de_Vitoria.aspx.
- <http://definitions.uslegal.com/e/ex-aequo-et-bono/>.
- <http://www.un.org/en/documents/charter/chapter9.shtml>.